ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૫-૬.

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૫-૬

સચિત્ર.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર ?

દોહરો

કહ્યાગરો છે દીકરો ગુણવંતી છે નાર
તેના ઘરમા તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર

લખનાર

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

રાયપુર-અમદાવાદ

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શાહપુર-અમદાવાદ

કિમ્મત રૂ. ૨-૮-૦

૩૧,૩૩૧ –

આવૃત્તિ ૩ જી   પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૭૬.   સને ૧૯૨૦

અમદાવાદ—શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઈ દલપતરામે પોતાના "ગ્રન્થોદય" પ્રેસમાં છાપી

यत्र नास्ति दधि मन्थन घोषो यत्रनोहि लघवः शिशवश्च ।
यत्र नास्ति गुरु गौरव पुजनानि किंवत गृहाणि वनानी ॥
न विप्र पादोदक पङ्किलानिन वेद शास्त्र ध्वनि गर्जितानि ।
स्वाहा स्वधाकार निवर्जितानि [illegible] गृहाणितानि ॥

જ્યાં દધિ મંથન કરવાનો ઘોષ નથી, અર્થાત્ જ્યાં દુઝણું નથી, જ્યાં નાનાં બાળકો નથી અને જ્યાં વડીલોની મોટાઈનું માન નથી, તે ઘર નથી પણ વનજ છે. જે ઘરમાં બ્રાહ્મણોના ચરણોદકનો કાદવ થતો નથી, જ્યાં વેદ તથા શાસ્ત્રનો ધ્વનિ ગાજતો નથી, અને જ્યાં સ્વાહા અને સ્વધાકાર થતો નથી તે ઘર સ્મશાન તુલ્ય છે.

પ્રમાણસહસ્ત્રી

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

સ્નેહરશ્મિ.

યુગલ કાવ્ય.

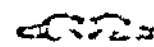

દોહરા

નોતમ નવ રસથી ભર્યું પ્રેમશોર્ય મંદિર,
પક્ડિવિત આણે મઝા શારઃ અર્ભક વીર
રાગે વાયુ વન્હી રહ્યા રાગે વિભૂ વશ થાય,
હૃદય રમિકડા રાગથી છટકીને કયાં જાય.
દોરંગી દુનિયા દીસે અંતર સંગી ન થાય,
વગર વિચારી પ્રીતમાં હૃદય ખાખ થઇ જાય
મન મોતી ને કાચ તે તુટયા નહીં સંધાય,
કાચો પારો પ્રીતડી ખાતા નહીં ઝરવાય
જે તનથી તનડા તપે તે તન જાણે તાપ,
જે મનથી મનડા બળે તે મન માપે માપ,

દોહરા.

કહેણી સમ રહેણી નહિ, રહેણી સમ નહિ કેંણ,
એ કવિજનના કાવ્યથી, નહિ નીતિની લેંણ

જાગીને જગવ્યો નથી, જરા જગતનો રાય,
એ સાધકની સ્હાય વિણ, સદા કાવ્યમાં સ્હાય

કહ્યાગરો દીકરો

" किं तेन जातु जातेन मातृ यौवन हारिणा ।
आरोहतिन यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजोयथा ॥ "

જે ધ્વજાની પેઠે પોતાના વંશની આગળ ચડતો નથી, તેવો માતાના યૌવનને હરનારો પુત્ર કદી થાય તો તેથી શું થવાનું છે?

પ્રબ ધસહસ્ત્રી

" किं तया क्रियते धेन्वायान दोग्ध्रिन गर्भिणा ।
कोऽर्थ पुत्रेण जातेन यान विद्वान धार्मिकः ॥ "

" જે ગાય દુઝણી કે ગર્ભણી થતી નથી, તેવી ગાય શા કામની છે? તેમ જે પુત્ર વિદ્વાન કે ધાર્મિક નથી તેવા પુત્ર થવાથી શો અર્થ સરવાનો છે?"

ઉપદેશસહસ્ત્રી

" यस्य पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः ।
अ प्रकाशं कुल तस्य नष्ट चन्द्रेव शर्वरी ॥ "

" જેનો વિદ્વાન, શૂરવીર અને ધાર્મિક પુત્ર નથી તેનું કુળ ચંદ્ર વિનાની રાત્રી જેમ અપ્રકાશીત છે તે પ્રમાણે દુઃખમય અને ભીતિમય બને છે '

પ્રસંગરત્નાવલી

" पुण्य तीर्थे कृत येन तपः काप्यति दुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भव द्वश्यः समृद्धो धार्मिक सुधीः ॥ "

" જેણે કોઈ પવિત્ર તિર્થમાં ઘણું દુષ્કર તપ કર્યું હોય તેવા પુરૂષને સમૃદ્ધિએ યુક્ત ધાર્મિક સદ્બુદ્ધિવાળો અને પોતાને વશ રહે તેવો પુત્ર થાય છે " સુભાષિત ભાન્ડાકાર

ગઝલ.

કહ્યું માબાપનું ધરે કાન મહ્યું ચૌ દુખ સુખ સમાન,
ગ્રહ્યું ધરમાર્ગી થઇને જ્ઞાન પૂગે એ પુત્ર પુન્યશાળી !
દીઠા દુનિયામા એ મોટા દેવ માથી છે સાચી સ્નેહની સેવ,
માનીને મીઠા મેવો મેવ પૂરો એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
નિરખ્યા જોઇ તાતની ખાટ નાહ્યો મા વેણુ ગગા ઘાટ,
દર્શનમા શોધી ચાકરી વાટ પૂગે એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
ઝીલ્યાં માબાપના સૌ વેણ મીઠા જાણ્યા છે ટકતા કેણુ,
ચુમ્યા છે ચર્ણ ઢાળી નેણ પૂગે એ પુત્ર પૂન્યશાળી !

*

નજી છે ગત્ય રીદ્ધિને પિતાના વેણને કાજે,
સીધાવ્યા વનમા પ્રીતે અહા શ્રીરામજી કયા છે ?
કઢા જે તેલની તાતી તગાચો પ્રેમથી પોતે,
પિતુ આજ્ઞા ધરી માથે સુધન્વા વીર તે કયા છે ?
રહ્યા જે બાલ બ્રહ્મચારી પિતાના હિતને સારૂ
વર્યા નહિ જીંદગી નારી પ્રતાપી ભિષ્મ તે કયા છે ?
કરે જે મેવ શુદ્ધ ચિત્તે પિતાની સ્નેહથી નિત્યે,
ચરણમા જીંદગી અરપે દેવાશી દીકરા ક્યાં છે ? ? ?

ગુણવંતી નાર

" पूजनीया महाभागाः पुण्याश्च गृह दीप्तयः ।
स्त्रियःश्रियो गृहस्योक्ता स्तस्मा द्रक्ष्या विशेषतः॥ "

" મહાભાગ્યવાળી પવિત્ર તથા ઘરમાં દીપકરૂપ એવી સત્કાર કરવા લાયક સ્ત્રીઓ ઘરની શોભા છે, તેથી સન્નારી વિશેષપણાએ કરીને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે.' ઉદ્યોગપર્વ

" पितृभि र्भ्रातृभिश्चैताः पतिभि र्देव रैस्तथा ।
पूज्या भूषयितव्याश्च बहु कल्याण मीप्सुभिः ॥ "

" કલ્યાણને ઇચ્છનાર પિતા, ભાઇ અને દેવરાદિએ સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો તથા તેમને આભૂષણાદિએ કરી શોભાવવામાં ઘરની ઉન્નતિ થાય છે." [illegible]

" शोचंति जामयो यत्र विनश्य त्याशु तत्कु-
लमान शोचंति तु यत्रैता वर्द्धते तद्धि सर्वदा ॥ '

" જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખી થતી હોય તે કુળ તત્કાળ નાશ પામે છે, ને જે કુળમા સ્ત્રીઓ દુઃખ પામતી નથી તે કુળ સદા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનું કુળ કલ્યાણને માટે સન્માન રાખવુ." મનુસ્મૃતિ

" अनुकूलां विमलांगीं कुलजां कुशलां सुशील संपन्नाम् ।
पना दर्शां सुभार्यां पुरुषो यत्नो दया ल्लभते ॥ "

" અનુકૂળ, નિર્મળ અંગવાળી, કુલીન, કુશળ તથા સારા સ્વભાવવાળી એવી અલબેલી સ્ત્રી પુરૂષને યત્નનો ઉદય થવાથી મળે છે." પ્રશ્નરત્નાવલી

ગઝલ.

કહ્યું માબાપનું ધરિ કાન સહ્યું સૌ દુઃખ સુખ સમાન,
ગ્રહ્યું ઘરબારી થઈને જ્ઞાન પૂગે એ પુત્ર પુન્યશાળી !
દીઠા દુનિયામા એ મોટા દેવ માધી છે સાચી સ્નેહની મેવ,
માનીને મીઠા મોથો મેવ પૂરે એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
તિરથમા જોઇ તાતની ખાટ નાહ્યો મા વેણુ ગંગા ઘાટ,
દર્શનમા શોધી ચાકરી વાટ પૂગે એ પુત્ર પૂન્યશાળી !
ઝીલ્યાં માબાપના સૌ વેણ મીઠાં જાણ્યા છે કડવા કે'ણ,
ચૂમ્યા છે ચર્ણ ઢાળી નેણ પૂગે એ પુત્ર પૂન્યશાળી !

*

તજી છે રાજ્ય રીદ્ધિને પિતાના વેણને કાજે,
સીધાવ્યા વનમા પ્રીતે અહા શ્રીરામજી કયા છે ?
ઠર્યા જે તેલની તાતી તળાયો પ્રેમથી પોતે,
પિતુ આજ્ઞા ધરી માથે સુધન્વા વીર તે કયા છે ?
રહ્યા જે બાલ બ્રહ્મચારી પિતાના હિતને માટે,
વર્યા નહિ જીંદગી નારી પ્રતાપી ભિષ્મ તે કયાં છે ?
કરે જે સેવ શુદ્ધ ચિત્તે પિતાની સ્નેહથી નિત્યે,
ચરણમા જીંદગી અરપે દેવાશી દીકરા કયાં છે ???

ગુણવંતી નાર

" पुजनीया महाभागाः पुण्याश्च गृह दीप्तयः ।
स्त्रियःश्रियो गृहस्योक्ता स्तस्मा द्रक्ष्या विशेषतः॥ "

" સહાયરશુવાળી પવિત્ર તથા ઘરમા દીપકરૂપ એવી સત્કાર કરવા લાયક સ્ત્રીઓ ઘરની શોભા છે, તેથી સન્નારી વિશેષપણાએ કરીને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે " ઉદ્યોગપર્વ

' पितृभि र्भ्रातृभिश्चैता. पतिभि र्देव रैस्तथा ।
पूज्या भूषयितव्याश्च वहु कल्याण मीप्सुभिः ॥ "

" કલ્યાણને ઇચ્છનાર પિતા, ભાઇ અને દેવરાદિયે સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો તથા તેમને ભૂષણાદિએ કરી શોભાવવામાં ઘરની ઉન્નતિ થાય છે. " પ્રેમાનુભાઇશ્રી

" शोचंति जामयो यत्र विनश्य त्याशुतत्कु-
लमान शोचति तुय त्रैता वर्द्धते तद्धि सर्वदा ॥ '

" જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુખી થતી હોય તે કુળ તત્કાળ નાશ પામે છે, ને જે કુળમા સ્ત્રીઓ દુખ પામતી નથી તે કુળ સદા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનુ કુળ કલ્યાણને માટે સન્માન રાખવું. " મનુસ્મૃતિ

" अनुकूलां विमलांगी कुलजां कुलशां सुशील संपन्नाम् ।
एता दशी सुभार्यां पुरुषो यत्नो दया ल्लभते ॥ '

" અનુકુળ, નિર્મળ અંગવાળી, કુલીન, કુશળ તથા સારા સ્વભાવવાળી એવી પ્રશસ્ત સ્ત્રી પુરૂષને યત્નનો ઉદય થવાથી મળે છે. " પ્રસંગરત્નાવલી

ગઝલ.

વિલોકી કથીને ક્રોડે, અાંગણીએ આવતો દોડે,
વધાવી વ્હાલે કરજોડે જીવનની દોરી વ્હાલી એ!
મધુરા મોહના મંત્રે રસીલા ભાવના જંત્રે,
નચાવે પ્રેમના તંત્રે જીવનની દોરી વ્હાલી એ!
કરે રમબસ અહા ભાવે રસિક રીઝવે લલિત લ્હાવે,
બાંધે પિયુ પ્રેમના મ્હાવે જીવનની દોરી વ્હાલી એ!
જમાડે મનની વાની પીવાડે પ્રીતનું પાણી,
સુવાડે દીલચમન શાણી જીવનની દોરી વ્હાલી એ!

* * *

નચાવે નયનથી નિત્યે હસાવે હાસ્યથી હેતે,
રીઝાવે રંગથી રીતે રસિલી મોહની કયા છે?
જીતે જોબન તણા જંગે સલુણા શ્યામને સંગે,
વદનના વેણુંના વ્યંગે છબીલી મોહની કયા છે?
મીઠા કાંઇ પ્રેમના દાવે ભીતરના કંઇ ઉડા ભાવે
લડાવે જે લલિત લ્હાવે હૃદયની મોહની કયા છે?
હૃદય જ્યાં એક છે એના નથી અંતર વિષે અંતર,
રમે જે પ્રેમભક્તિમાં મધુરી મોહની કયા છે!!!

પ્રસ્તાવના.

વ્યવહારિક વિષયોની વસ્તુથી ગુંથાએલી નવલકથા જન સમાજમાં જેટલે દરજ્જે રૂચીકર થાય છે, તેટલી અન્ય વિષયોથી વખણાએલી વસ્તુ કથાઓ ઘણાજ અલ્પ અંશે લોકપ્રિય નીવડે છે, એમ સાંપ્રત સમયના લેખક મંડળના અનુભવના ઉદ્‌ગારથી જણાઈ આવે છે ઉચ્ચ પ્રકારના પકવાનના પાચનને વાસ્તે તાંબુલ અને દીપન પાચન ચુરણાદિક પાન માત્રાઓ જેમ આદરથી મુખવાસ તરીકે વપરાય છે, તેમ દુઃખ અને કલેશથી શ્રમીત અને ભ્રમીત થએલા મનના વ્યાધીમાં પણ કેટલેક અંશે સંગીત નવલકથાઓનું અલ્પ પ્રમાણનું વાચન પણ પુષ્ટીકારક પદાર્થ તરીકે નિત્ય વંચાય છે.

કેળવણી અને સદ્દવિદ્યાના વિસ્તારપૂર્વક પ્રચારને લીધે જન સમાજમાંના ઘણાખરા ગૃહસ્થ અને સાધારણ સ્થિતિનાં નરનારીઓને અનુકુળ આવતા હરેક પ્રસંગે કંઈને કંઈ વાચનરૂપી ખોરાકની જરૂરીઆત રહે છે, એમ હવે નિઃસંદેહ કબુલ કરવુ પડે છે, અને આથી કરીનેજ ચાલુ દશકામાં નવલકથા આલેખવાનો પ્રચાર પુષ્કળ પ્રમાણમા વધી પડ્યો છે. નિર્દોષ વસ્તુ વિષયની ગમે તેવા સાદી અને આછી ભાષામાં લખાએલી નવલકથાઓની પણ જનમંડળમાં વધતી ઓછી કીંમત હવે અંકાવા લાગી છે. કસાએલા લેખકો લખે એટલુ બધું સારૂં અને સાધારણ પંકિતના ઉછરતા લેખકો લખે એટલુ બધુ નરસુ

માનવાનું અને મનાવવાનું ધોરણ હવે અણગમાને પાત્ર થવા લાગ્યું છે, કારણ કે જનમંડળ હવે કુદરત કૃપાએ સંસ્કારી અને અધિકારી નીવડવા લાગ્યું છે, એમ **કુંદન કુસુમ** નામક નવલકથાના ભાગો લખવાના સાત વર્ષના સમયમાં લેખકને દૃષ્ટિગોચર થયું છે.

સ્વાતિની ચાતક દૃષ્ટિએ વૃષ્ટિસમ નજર કરતી કદરદાન આલમ સમક્ષ આજરોજ પ્રસ્તુત નવલકથાના આ ળને ભાગો નજરાણા તરીકે મુકાય છે. નવલકથાના રસજ્ઞ વાચકોને ચાર ભાગ કરતાં આ બે ભાગમા કાંક વધારે જાણવાનું, જોવાનું અને વિચારવાનું મળી આવશે. પ્રસ્તુત વસ્તુ કથા સંકલનાની યુવા વસ્થા આ ભાગમા ઘણાજ વધારે પ્રમાણમા વિકાસીન થએલી માલમ પડી આવશે. કથાનક પાત્રોની જુવાનીની મસ્તી અને સુધારાની ફૅશનભરી કુસ્તી જમાનાના અખાડામા અચ્છી રીતે આંખ આગળ અવલોકવાનો આનદ ઉત્પન્ન થશે. વિબુધ વાચકો જમાનાનુ સારી રીતે નિરીક્ષણ કરી કથાના પાત્રોના પ્રસંગમાથી જરૂરીઆત જેટલો સાર સાર ગ્રહણ કરી અસારને કોરે કરી આબો જેમ ઉરવીમાથી મીઠા રસને ચુસે છે તેમ અમૃત રસ સમાન ઉપદેશ સાર અને સનાતન ધર્મનું ઉચ્ચ માન મગજમાં રાખી એક આર્ય તરીકે આદર્શ રૂપ આર્ય નિવડી આર્ય ભૂમિને દીપાવશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

મહા મોંઘવારી, વિગ્રહ અને મુદ્રણકળાના સાહિત્યોની અછત એ બધા વિકટ પ્રસંગોમા પ્રસાર થઈ પ્રસ્તુત નવલકથાના પાંચમા છઠ્ઠા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવે છે. કદરદાન આલમમાં પ્રસ્તુત નવલકથાની થયેલી સારી કદરથી સંતુષ્ટ થઈ પાંચમો છઠો ભાગ જર અને જહેમતનો ભોગ આપી ઘણાજ સારા કાગળ અને મુદ્રણ દર્શનની ઉત્તમ કારીગરીમાં મુદ્રાંકીત કરી સચિત્ર પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

રાયપુર પખાલીની પોળ } લી૦
અમદાવાદ-અમદાવાદ. } ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

ધોળ.

પતિવ્રતા પુરી તે જાણે પતિ ગણે પરમેશ જોને,
જીવના જીવનહાર ગણીને જપતી જાપ હમેશ જોને—૦
ધરતી મન નીતિ પર નિત્યે ઉચરતી ન અસત્ય જોને,
ડરતી રે' દીલ રાધાવરથી કરતી નવ કુકૃત્ય જોને—૦
મળતી રે' સત સંગત માંહે ભરતી ગુણ ભંડાર જોને,
વરતી રે' વશ થઇ વરજીને પળતી નવ પરદ્વાર જોને—૦
સ્વામીને સુખે સુખીઆરી વર દુખે દુખીઆર જોને.
જો રતીએ પામે દુખ વરજી સાલે અપર પાર જોને—૦
વશીકરણ વિદ્યા જે કા'વે તે સેવા સ્વામીન જોને,
એ વિણ ફાંફા સૌ ફોગટના ભણે દીપોત્સવી દીન જોને—૦
માટે મારી સુજ્ઞ બેનીઓ સાચવજો શિયળ વ્રત જોને,
શુદ્ધ મને કરજો સ્વામિની સેવા આણી ઉલટ જોને—૦
જેથી વર નિશ્ચે વશ થાશે વ્હાશે અપર પાર જોને,
તો પછી એથી ઇંદ્રભુવનમા પેખુ નવ સુખ સાર જોને—૦

નમું નમું તને મારી માતૃ ભૂમિ.

ગરબી.

નમુ નમુ તને મારી માતૃ ભૂમિ,
નમુ નમુ તને મારી ભર્ત ભૂમિ,
હિંદ ભૂમિ નમુ દેવ ભૂમિ નમું,
આર્ય ભૂમિ નમુ વીર ભૂમિ નમુ;
વન્દુ તને વ્હાલી બ્રહ્મ ભૂમિ—૦

ભકતશિરોમણી પ્રહલ્લાદજીએ ભક્તિથી પ્રભુ રિઝવ્યા,
ભક્તિનો તે ગુણ દે તુજ શિશુને ટાળી પ્રપંચ ને માયા—૦
દાની બલિરાજ કર્ણ ભૂપતિએ દાનથી હસ્ત શોભાવ્યા,
તે દાનનો ગુણ દે તુ દયાળી જેથી થાયે સુખી તુજ જાયા—૦
બળવાન ભીમ અભિમન્યુ અર્જુન ભિષ્મ ભગીરથ વીર,
શિવાજી જેમલ સમર પૃથુ સરખા આર્યોને કર રણવીર—૦
દેજે સ્વદેશ કે ભગવદ્ ભક્તિ ઉન્નતિ દેશની થાય,
પ્રલ્હાદ કરજે કે પ્રતાપ કરજે માગુ કરજોડી માય—૦

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૫ મો.

ભાગ ૬ ઠો.

ભાગ ૫-૬

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

કુંદન અને કુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

મંગળ ગીત.

પદ.

મંગળ મૂરતિ શ્રી મુકુંદ,
વંદન ત્રિભૂ વૃજચંદ —૦
મંગળ માધવ મંગળ મહીમા
મંગળ ગાના મંગળ કૃતિ કર,
નટવર નંદ—નંદન —૦
રંગી રાગે રસભરી રંગભૂમિ નવરંગ;
રંગી રસ રંગે રહિત ગવા રસિક શ્રીરંગ —૦

કુન્દન અને કુસુમ.

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર.

ભાગ ૫ મો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પિતાની તાલમેલ કે સુતાની લે મેલ!

દોહરો.

રંગે રંગી હૃદયને, રંગે રંગે અંગ,
રંગ બતાવી કારમો, ફરે પલકમાં રંગ.

ભાવી નચાવે છે, ભાવ નાચે છે; લોચન રચાવે છે, મન રાચે છે; પ્રીતિ જચાવે છે, પ્રેમી જાચે છે, છતાં ભાવના તારામૈત્રી અને પ્રીતિ સંસ્કારી અધિકારીના હૃદયમાં પળે પળે જાગે છે, જગાવે છે અને જીગરકુંડમાં મનશ્રીફળ હોમાવી પ્રીતિદેવીને

પ્રસન્ન કરાવી વર પ્રાપ્ત કરાવતાં ભાવી ભાવ ખાઈ લાત મારી ન્યારૂ થાય છે! વાહ પ્રીતિ તારી પણ ન્યારી ગતિ ! !

ઓ આશા સજીવની પળ પળે અંકુર ફુટે નવા,
વાયુ વેગ ધરી ચઢે મન નગે દષ્ટે વિલોકે હવા,
ભાવી ભેદ અભેદમા મન ભૂલી ઉદ્યોગ ઝાઝા ધરે,
ખત્તા ખાતુ ખાતથી ખુબ ખરે માડયુ ન છોડયુ કરે

કવિ મહાસુખરામ નગ્ગેરાન

પ્રેમ ભીરૂને સાહસી અને સાહસીને ભીરૂ કરે છે એ પ્રકૃતિને પુરૂષ અને પુરૂષને પ્રકૃતિ કરે છે એ સબળને દુર્બળ અને દુર્બળને સબળ કરે છે અને બાળકને પ્રવીણ અને પ્રવીણને નવીન કરે છે. પ્રેમ આંધળાને આખ આપે છે અને આખવાળાને આધળો કરે છે, પંડીતને મૂર્ખ અને મૂર્ખને પંડીત, મૂગાને બોલતો અને બોલતાને મૂગો કરે છે, આથી કરીને પ્રેમ વિશુદ્ધ ધર્મમય વિશ્વમા મનાય છે.

* * * *

નચાવતી કાઇ નખરા કરીને વિશ્વને પ્રીતિ દેવી,
પચાવતી પ્રીત પાગે આપીને પ્રેમીને પ્રીતિ દેવી,
એ સ્વર્ગ તણી છે દેવી જેને રહ્યા દેવતા સેવી,
પાવક પથે પ્રેમી ચઢાવી પ્રાણ લેતી એ એવી.
હૃદય કુડમાં મન શ્રીફળથી પ્રસન્ન કરે હરી દેવી ! !

‘ ગંગાકે ન ગોરકે ગિરીશકે ન ગોવિંદકે,
ગોતકે ન જોતકે ન જાયે રાહ ગિરકે,
કાહુકે ન સગી ન તરંગી બ્હેન ભાનજીકે
મન અતિ ખોટે મોટ ખાઈ હે જમીરકે
ગ્વાલ કબિ નારીકો ખમમ ગિને નેહહીતે,
ધર્મકો પથમ ગિને પાતકી શરીરકે,
નિમકહરામ બદકામ કરે તાજે તાજે,
બાજે બાજે બેટી બહન ગુરૂકે ન પીરકે. ”

સાહિત્ય સંગ્રહ

“એ બુઢ્ઢા હવે તો કાંઈક સમજ, ધોળામા ધુળ નાખી, લાખનો મટી રાખનો થયો, તોય હજી એવોને એવો રહ્યો ! ! ”

“ એ જમાનાના જોદ્ધા હવે તારી તરવાર મ્યાનમા રાખ ! જેમ આવે તેમ બધું મોઢેથી ન ભાખ ! આજ કાલનો જોગી અને ઢીચણ સામી જટા, સોસો ચુઆ મારી મનીબાઈ પાટે બેઠા. એ અક્કલના ઇસ્કોતરા, મોભાગ્ર બુદ્ધિના મૂઢ મૂળીઆ તારા બાપ ત્રીકમાને જઇ પુછ કે તે કેટલાના ગળા રેંશ્યા ? કેટલાના પેટ ઉપર પગ દીધા ? કોના કોના કપાળમા ડામ દીધા ? કાળી રાતે કેટલાની ગરદનપર છરીઓ મુકી ? પેલા તારા કાકા કેવળી-આએ કેટલાને કુણીએ મધ ચોપડી કુવામા ઉતારી વરત વાઢી નાખ્યા ? મારો દીકરો હાથે કરીને મારૂં ડાચુ ઉઘડાવે છે ! ”

‘એ ધનના ઢાલકા, સ્વાર્થ રસાલાના ઉંટ, એ રાયજી રાભા હવે તો કાંઈક ભાન રાખ ! હાથે કરી શું કામ હળવો થાય છે ? નાહક પતરાજીમાં તણાઈ જાય છે ! એ તારૂં પેટ સડી ગયું, નકટા

નફ્ટ તારી ‘સાઠી બુદ્ધિ નાઠી’!! તારા જીવતાં તારી દીકરીનો મોસાળમાં વિવાહ થાય, છોકરાં હાથથી જાય, દીકરી નાતરે જાય અને તું અહીં બેઠો બેઠો પૈસાની વાની ખાય! હત્ તારા નામ પર ધુળ પડે! ઢાકણીમાં પાણી લઈ ડુબી મર!!”

‘એ દીકરા મૂળીઆ એમ મને પાણી ન ચઢે! નાહક પાણો મુકે આ રાયજીને અસર ન થાય! એ તારા જેવા ચર મીઆ તો કઈક મારા પેટમાં કુદે છે! જમાનો ફરે તેમ માણસે ફરવું જોઇએ! નાહક પ્રમાણિકતાની ચાદર ઓઢી જમાનામા ફરનારા કઈક પાયમાલ થઇ પોક મુકતા થયા. જેણે સમો જાણી ચાલતા પ્રવાહમા ચાલવા માડયું તેજ આ જગતમા જીત્યો, બાકી પેટ બળતા અદેખા ભસ ભસ કરનારા કંઇક હારી ગયા અને હતા નહતા થઈ જોત જોતામાં ખુવાર (ચીંથરે હાલ) કગાલ થયા! મારા બેટા ભણ્યા પણ ગણ્યા નહીં! ‘પેટમા પૂમડુ પલળે એટલું પાણી હોય નહીં અને મારૂ નામ દરીયાવખાન કહો,’ ‘ઉદરને જોઈ ચાર ગજ કુદે અને મારૂં નામ વાઘમારખા કહો!!’ કમાવાની ત્હોય નહી; ઘરડાનું રળેલુ ખાવું, જૂના ટાકાનું પાણી પીવું અને ઘરડાની નીંદા કરવી એજ શીખ્યા છે! મારા દીકરા મને શીખામણ આપવા આવ્યા છે? પગ નીચે દવ સળગે છે એ દેખાતો નથી. તારા બાપે અને તારા કાકાએ કેટલી નોટો વટાવી અને કેટલાકના સાટાં કર્યા તે તો તપાસી જોને પછી મને કહેવા આવ!”

“એ મારા કાકા મારો તો જીવ બળે છે ત્યારેજ હું તમને કહું છુ. આ ચૌટે ચકલે વાટે ઘાટે અને હાટે બધે તમારી

નિંદા થાય છે!! લોક પાછળ બોલે છે અને હું તમને મોં પર કહું છું; ખોટું લગાડશો નહીં. જ્યાંથી બગડી ત્યાંથી કાપી નાખો!! હવે ઘરડા થયા, કાંક દુનીયાની લાજ રાખો! એ તમારો તો ભવિષ્યમાં ઘડો લેવાશે, માટે નાહક આબરૂનો ઘડો લાડવો ન કરો અને વિચારીને ડગ ભરો."

"જેવા તારા બાપે ડગ ભર્યા છે એવા અમે ભરીશું! 'કરતા હોય સો કીજીએ ઓર ન કીજે કગ, મુંડી રહે શેવાળમાં ને ઉચા રહે પગ.' માટે 'જે થતુ હોય તે કરીએ અને છાના માના છાશની દોણી ભરીએ!' બહુ બોલ્યામા બગડે અને દુનિયા લાત મારી મારી રગડે, માટે 'સાઈકા ટટુ ચલને દો' કરવામાંજ સુખ છે!!"

"એ ફાધર વિલિયમ રાયજી! મારા કાકાએ અને બાપાએ તો બોળ્યુ, રોળ્યું પણ તમે તો કાક સુધારો! હજી બાજી હાથમા છે. ચેતો! ચેત્યાનો સમય છે. મારી કાકી અને બ્હેનને ભાવનગરથી પાછા બોલાવી તમારો ઘર સંસાર સુધારો!! આગણે કંકુનો વિવાહ માંડી મગળ વરતાવો અને આનંદ ડકો ઉજળાં કાર્ય કરી વગડાવો! છતાં માબાપે મોસાળીઆં વિવાહ કરે તો તમારા નામને કલંક લાગે, પૂર્વજની આબરૂપર પાણી ફરે."

"મારા જીવતાં કુદનનો વિવાહ કરનાર કોણ છે? એ તો બધાં બ્હાનાં છે, નાના છોકરાંને સમજાવવાનો ખેલ છે, પોતાના મનનું ધાર્યું કરવાની તાલમેલ છે! હું મારે બેઠો બેઠો મૂગે મોંઢે બધો ખેલ જોયા કરૂ છુ, જેવો દાવ આવશે કે એવી

તો સોગટી લગાવીશ કે કુંદનનાં મોસાળીઆં મને આખી જીંદગી યાદ કરશે ! ! અત્યારે મને થાપ આપી મા દીકરી ભાવનગર ભાગી ગયાં છે તો ભલે ભાગ્યા પણ લાગ આવ્યે એવા તો કાન ઉઘાડીશ કે તે પણ રાયજીને મરતા જીવતાં ઓળખી જશે."

"કાકા હવે બધા તડાકા જવા દો. વેળાસર ચેતી જાઓ, કાળ કાળનું કામ કરે છે. ક્યાંક તમારી આંખ મીચાશે તો સદાને માટે કાળીટીલી રહી જશે !"

"અરે શું ઢેખાળા આંખ મીચાય ? હજુ તો જમ જેવો છુ ! મોત છે ક્યાં ? એને તો હું રાત દીવસ ખાઇ પીને શોધુ છુ ! મરવાની શી નવાઈ છે ? પ્રાણી માત્રને મરવું છે, કોઇ અમરપાટો લઇને આવ્યા નથી. ખાલી મોતનો ડર ધરી પોતાના આદરેલા કાર્યમાં પાછા ફરવુ એતો બ્હીકણનું કામ છે. મોતનો ડર ધર્યે કે મોતનો આનંદ કર્યે મોતને દયા અને ગુસ્સો નથી, એતો એનું કાર્ય માનવ જીવનની કક્ષાની હદમાં રહીને કર્યે જાય છે કાળની ફાળ અટકાવવાને કોઈ બળવાન નથી, માટે જે કાર્ય કાલે કરવાના હોય તે કાર્ય કાળ બળના ડરથી આજને આજ કરવાં જોઈએ ! કાર્ય કરવામા ઢીલ કરવી એ એક ભયકર ચીજ છે !"

"વાહરે કાકા વાહ ! તમારા બોલવાનો તો કાંઈ ધડોજ નથી. ગાડાનું પૈડુ ફરે તેમ તમારા વિચાર ફરે છે. તમારા મનનો ખુલાસો કોઈથી પણ કળી શકાતો નથી. જો કોઇ બે બોલ તમને તમારા હીતના કહે તેને તમે હવામા અદ્ધર ઉડાવો છો ! બોલવામાજ ડહાપણ બતાવવામાં પૂરા છો પણ બોલેલુ

કરવામાં તો તમે સાવ અધુરા છે. કાકા હવે સાઠ વરસ થઈ ગયાં, કાલ સવારે પથારીમા લાંબા થશો માટે બગડી બાજી સુધારો; આડાંઅવળાં કાળાં ધોળાં કરવાં જવા દઇ ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાઓ !"

"ઓ દીકરા મારા બાપને એકસો ને ચાર વરસ થયા હતા; અને મને હાલ બાસઠ થયા છે, હજુ મારા ધાર્યા પ્રમાણે મારો આવરદા બેતાળીશ વરસનો બાકી રહ્યો, પણ તારા કહેવા પ્રમાણે કાળ બળની અટકળ કરીએ તોપણ બેતાળીશનું અડધું એકવીસ વરસનું મારૂં આયુષ્ય બાકી ભોગવવાનું રહ્યું, માટે હજુ ગોવિંદ ગાવાની પંદર વરસની વાર છે સમજ્યો કે મારા મૂળાઆ ? !"

"સમજ્યો મારા બાપ હું તમારૂં કહેવું બધુંએ સમજ્યો ! આકાશમાથી એકવાર બ્રહ્મા તમને બોધવા આવે તો પણ તમને કાંઇ બોધ લાગેજ નહી, તમે તો તમારા મનનુંજ ધાર્યું કરો !"

"એ બચ્ચા એમ જે મનનું ધાર્યું ન કરીએ તો તારા જેવા જુવાનીઆ મારા જેવા કઈક ઘરડાને ગજવામા ઘાલી શુકરવારમાં ટકે ટકે હરાજ કરે, સમજ્યો કે મારા દીકરા ? !'

"અરે ભગવાન આ બુઢ્ઢાનું ભેજું તે શાનું બનાવ્યું છે ? આ ડોસો કાળના કાગડા ખાઈને અવતર્યો છે, તેને જગતમાં કોઇનો પણ ડરજ નથી ! રાવણ અને કંસનો કાકો આ ડોસાને કહું તોપણ ખોટું ન કહેવાય ! એ મારા મસાણીઆ દેવતાઈ કાકા હવે આ બધી ખટપટ જવા દઈ ભગવાનને એકવાર ભજો."

"આ મારો બેટો મૂળીઓ આજે કાકાનો ગુરૂ બની ઉપદેશ આપવા આવ્યો છે! વાહરે ગુરૂ વાહ! સાંભળ'–

*　　※　　*　　*

"ગુરૂરાજ મારા ઘડપણમા ગોવિંદ ગાશુ,
હાલ કામથી નથી નવરાશું—ગુરૂરાજ૦
હેન્ડબીલ અમે સાભળ્યુ તમારૂ,
જમપુર જવાનુ બતાવ્યુ બારૂ,
પણ ઘરનુ ચોટયુ છે કારભારૂ—ગુરૂરાજ૦
મોટો છોકરો જુગારી થયો છે,
નાનો દીકરો વિલાયત ગયો છે,
એવો ધમરોલ ચાલતો રહ્યો છે—ગુરૂરાજ૦
રાડ કરમે મળી છે કજીયાળી,
નિત્ય કાળજા પ્રજાળે ભમરાળી,
ત્યારે ઘરને શુ મૂકવુ બાળી—ગુરૂરાજ૦
અમો મોટા કેવાઇયે વ્હેપારી,
રાત દીવસની ઘણી મગજમારી,
ક્યાથી સાભળીએ કથાઓ તમારી—ગુરૂરાજ૦
આઠ વર્ષની ઉમર થઇ છે મારી,
તોય આવી નથી આખમા અધારી,
હજી લાવવી છે નાનકડી નારી—ગુરૂરાજ૦
પછી ત્રાબાની આખ ખુબ જમશુ,
રાગ રગ રીતમા રોજ રમશુ,
ત્યારે નવલી નારીને નિત્ય ગમશુ—ગુરૂરાજ૦

જ્યારે છોકરાના છોકરા પરણશે,
તેના છોકરા ખોળા માહી રમશે·
ત્યારે ચિત્તની ચિંતાઓ કાંક શમશે --ગુરૂરાજ૦
સાઠ લાખની મુડીમા શુ કરીએ,
સાઠ અબજ તીજોરીમા ભરીએ,
ત્યારે શાન્તિ કાંક દીલમાહી ધરીએ --ગુરૂરાજ૦
મોતી માણેક ને સોનુ સંઘરશુ,
વેપાર તો હીરાનો અન્યદેશ કરશું,
દેશ વિદેશની લક્ષ્મી લાવી ભરશુ —ગુરૂરાજ૦
પછી સોનાનાં નળીઆ છવીશુ,
દાળ ભાત સોના થાળમા જમીશુ,
કનક પાત્રમા પાણી પણ પીશુ.—ગુરૂરાજ૦
હજી આવરદા છે મારી લાંબી,
હજી કેડની નમી નથી કાંબી,
હાલ વૃદ્ધાવસ્થા નથી આંબી —ગુરૂરાજ૦
જો હુ ધર્મ ને પુન્ય કરવા લાગુ,
તો તો ઘરનો પરિગૃહ ત્યાગુ,
નેથી ભુડાઇએ નિત્ય ભીખ માગુ —ગુરૂરાજ૦
પેટ ભરવા કીધાં બધા પોથાં,
ગમ નહી ને મારે છે સૌ ગોથા,
એવા શાને ખાડુ હુતો થોથા —ગુરૂરાજ૦
એવા અર્ચનમા વખત શીદ ગાળુ,
ઠાકર મૂર્તિને ભાવથી ન ભાળુ,
નવલી નારીનુ મુખ નિત્ય નિહાળુ.—ગુરૂરાજ૦

સર્વ સાધનો લક્ષ્મી થકી સુજે,
તેથી અંતરની આપદા ભુજે;
તેને વાપરતા દીલ મારૂં મુજે—ગુરૂરાજ૦
હજી થાશું બે ચાર મીલવાળા,
ત્યારે બાંધવા છે બાગ્સોક માળા;
તેમાં ક્યાંથી ફેરવીએ માળા—ગુરૂરાજ૦
ગુરૂ સોનાના કીમીઆ બતાવો,
થઈએ ધનવાન ને લઈએ લ્હાવો,
તો તો અમને અતિશે તમે ભાવો.—ગુરૂરાજ૦
હજી કામ નાતિના હાથ ધરવા છે,
કૈંક દુશ્મનને દૂર કરવા છે;
કહો કોની અમારે પરવા છે.—ગુરૂરાજ૦
દોઢા બમણા માડીને દામ દેશું,
કરશું કબજે ઘરબાર તેની લેશું,
એમ લેણા અનેકના લેશું—ગુરૂરાજ૦
હજી આભ ઉંડળમાં મારે લેવું,
એવા કામ છે નવસો ને નેવું,
જુઓ ક્યાં છે તેમાં ફુરસદ જેવું—ગુરૂરાજ૦

મહીકાંઠા ગેઝેટ પત્ર

"ઓ મારા કાકા નવ ગજના નમસ્કાર તમને! હું હાર્યો અને તમે જીત્યા. આ ભગવાનને ભજવા હોય તો ભજજો, નહીં તો મોટા ઘરામાં પડીને મરજો! મારા બાપ મારા તો લમણા ફુટ્યા. આતો બધું પત્થર ઉપર પાણી, ધુળ પર લીંપણ અને

ભેશ આગળ ભાગવત! કાકાને બે બોલ શીખામણના સંભળાવતાં કાકાએ મારી ત્રણ પેઢી વાંચી માટે છાણના દેવને કપાસીઆની આંખો! જય સદ્‌ગુરૂ આ ભવમાં તો સામા મળ્યા પણ ફરી આવતા ભવમા ન મળશો મારા બાપ!" આ પ્રમાણે થાકી કંટાળી ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમ રાયજીની જ્ઞાતિનો પોળનો અને પાડોશના મિત્રનો છોકરો મૂળશંકર જે જરા આકળો, ઉતાવળો બટકબોલો અને સ્પષ્ટવક્તા પંડીત કહેવાતો હતો, અને જે ઘણા દીવસથી રાયજીના રંગ ઢંગ જોઇને બળી ઉઠયો હતો, તે આ વખતે રાયજી પાસે આવી ખૂબ કકળ્યો, અને કહેવાના, ન કહેવાના ઉભરા જેટલા આવ્યા તેટલા તમામ રાયજી આગળ નાના મોંઢે હુંકારા તુંકારાનું ભાન રાખ્યા વગર કાઢી નાંખ્યા. રાયજી ડોસા પણ કાંઈ જેવા તેવા નહોતા, તે પણ જમાનાના ખાધેલ રૂષ્ટ પુષ્ટ માતેલ સાંઢ જેવા હતા. મૂળીઆના બોલ સાંભળી તેમને કાંઇ પણ અસર થઇ નહી અને ઉલટું મૂળીઆનું હાસ્ય કરી તેને તથા તેના કુટુંબને ઉધડુ લેવા માંડ્યુ. છેવટે ઉપદેશ આપતો મૂળીઓ હારી મુઠીઓ વાળી કાનમાં આગળીઓ ઘાલી ડોસા ઉપર દાત પીસતો ઘરમાંથી બહાર નીકળી માર્ગેગુરૂ થઇ ગયો. ફાધર વિલિયમ રાયજી મૂળીઆના ગયા પછી મનમા ફુલાવા લાગ્યા, અને જાણે શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં એક મહાન પંડીતને મહાત્ કર્યો હોય તેમ હુંપદ ધારી મુંછમા હસતા હીચકા ખાવા લાગ્યા. આશરે અર્ધા કલાક સુધી હુંપદના વિચાર તરંગમા તદ્દલીન થઈ છેવટે રાયજી ઉઠયા અને માથે પાઘડી ઘાલી પોતાના એક મિત્ર

માધવરામ ફોજદારને મળવા ગયા. આ ફોજદાર સાહેબ પણ આબેહુબ રાયજીના પ્રતિબિંબ રૂપે હતા. હરીના જન તો હરીના જેવા, એવાજ રાયજીના મિત્ર ફોજદાર સાહેબ પણ હતા. રાયજીએ ઘણીકવાર ફોજદાર સાહેબનો હાથ ભરાવ્યો હતો; અને એકાદ બે કેસમાં બન્ને મિત્રોએ એકત્ર મળીને સારી રીતે પેટને ઠંડુ કર્યું હતું રાયજી જે કોઇ કાર્ય ફોજદાર સાહેબને સોંપતા, તે કાર્ય ફોજદાર સાહેબ ઘણીજ કાળજીથી અને ખંતથી કરતા. કોઇ પણ કાર્યમા ફોજદાર સાહેબનો હાથ ખાલી રહેતો નહીં, વખતે એકાદ કેસમાં ખાલી જાય તો બીજા કેસમા બમણો તમણો હાથ ભરાતો અને માલ મલીદો મળતો; આ પ્રમાણે ફોજદાર સાહેબની જબરી ઓથથી અને સ્હાયતાથી રાયજી એક ધારાશાસ્ત્રી વકીલ બારીષ્ટરના જેટલો દમામ રાખતા અને ફોજદારી કોર્ટના એક બાદેખાં-ખેરખાં થઇને ફરતા. જે કોઇ રાયજીની હડીમા ચડતું તેને રાયજી સારી રીતે નીચોવી લેતા હતા ફોજદાર સાહેબને અંગે રાયજીના જીલ્લાનું પોલીસખાતું પણ રાયજીને સારી રીતે માન આપતું અને તહેનાત ઉઠાવતુ પ્રસંગોપાત રાયજી પણ પોલીસને ચોરીમોરી ચાપી પ્રસન્ન કરી કાર્ય સાધી લેતા હતા. પોલીસના પાસ અને ફોજદાર સાહેબની હાશથી રાયજી ધોળે દીવસે હકુમત ચલાવી ધારે તેને એકવાર લોઢાના ચણા ચવરાવી દેતા હતા. કાજીને હાજીથી રાજી રાખવાની વિદ્યા રાયજી સારી રીતે શીખ્યા હતા, એટલે જમાનામાં તે ઉઘાડા પડતા નહીં; વખતે કોઇપણ પ્રકારની ન્યુનતા દૃષ્ટીગોચર થતી તો તરતજ ફોજદાર સાહેબ

ચાનક ભરી સુચના આપી રાયજીની ખામીને સુધારી ખુબીમાં ફેરવી દેતા હતા. આત્મસ્તુતિ ખુશામત યા જી જી કહી રાજી કરવાની મોહની રાયજી પાસે એવી તો જબરી હતી કે એકવાર ભલભલા અધિકારી અમલદારની કડવાશને મીઠાશમાં મેળવી લેતા હતા. ગમે તેવા કડક ખોપરીવાળાને ગોળ જેવો નરમ બનાવી દેતા હતા. વાર તહેવારે–નાતાલ દીવાળીના પ્રસગે ફળ ફળાદીના કડીઆ, જામનગરીના પકવાનની વાનીઓ, દારૂખાનું અને બીજી ફેન્સી ફરનીચરની ભેટ સોગાતો મોકલી અમલદાર વર્ગની કૃપાને પાત્ર થતા હતા. યુરોપીયન અધિકારી વર્ગને ગાડી ઘોડા બ્રુમ વિકટોરીઆ વગેરે જે કાંઇ હરવા ફરવાનાં અને આનંદ વિલાસના સાહીત્યની જરૂરીઆત જણાય તે તમામ પુરી પાડી જેન્ટલમેનમા ભળી જેન્ટીલીટીને ગ્રહણ કરી જમાનાના રગમા ભળી જતા હતા. જેણે સમો સાધ્યો તેણે સર્વ સાધ્યું એ પ્રમાણે 'એસાકુ મીલા તેસા અને તેસાકુ મીલા તઇ એ તીને મીલકે સાથે તતુરી બજાઇ' એ પ્રમાણે માધવરામ ફોજદાર અને રાયજી ફાધર વિલિયમની જોડીએ રાયજીના જીલ્લાની તમામ ખોડ ભાગી હતી જ્યારે રાયજીના મનમાં કોઈ પણ કાર્યની વાત કરવાનો ઠુમો ભરાતો હતો ત્યારે તરત તે માધવરામ પાસે જતા અને વાત કરી હૃદય ખાલી કરતા હતા. અત્યાર સુધી રાયજીએ જે જે કાંઈ સુધારાના પુનર્લગ્નનાં અન અન્ય વિવાહાદીકના કાર્યો કર્યા હતા, તે તમામ કાર્યમાં માધવ-રામની અનુમતિ સમાએલી દ્રશ્યમાન થતી હતી. આ વખતે રાયજીના મનમા પાછળથી મૂળીઆના ગયા પછી કુંદન સબધી

કાક અસર થવાથી તેને વાસ્તે શુ કરવું તેની સલાહ લેવા સારૂ ફોજદાર સાહેબને ઘેર આવ્યા.

"આવો રાયજી પધારો, આ વખતે તમારા પગલાં ક્યાંથી?"

'સાહેબ જાણો છોને કે 'ભૂતનું ઠેકાણું આંગલી' તેમ રાયજીને વાત કરવાનો વિસામો માધવરામભાઈ!"

"વાહરે રાયજી વાહ! તમે પણ ઠંડી કરવામાં જબરા છો યાર તમારી રાત્રે કોઈ જન્મ્યુ જણાતુ નથી'

"એ બધો આપ જેવા સન્મિત્રનો પ્રતાપ છે."

' કહો શેવકને કાંઈ સેવા!"

"સેવામાં એજ કે આ મિત્રને હરદમ આપની મહેરબાનીના મેવા આપવા."

"સાહેબ સર્વદા હુ તો તમારોજ છુ."

"એ મારા ધન્ય ભાગ્ય છે."

"કહો શો હુકમ છે?'

"આ સાળુ કુટુંબનું કરવું શું? તેની વાત આજ કાલ શહેરમા બહુજ ચર્ચાય છે, એ છોકરીજ ભાર લગની છે. આ કાઇ તેના વિવાહની વાત કાઢી કે તરતજ કોણ જાણે કયાંથીએ વિઘ્ન આવે છે, તેની કાઇ સૂજ પડતી નથી. આ ચાર છોકરીઓના લગ્ન સપાટાબધ કરી નાખ્યાં, અને આ પાચમીથી તો હું બહુજ કંટાળ્યો, વાસ્તવિક રીતે સત્ય કહું તો મારા હાથ હેઠા પડયા; અને હું સગા વ્હાલાંમા હળવો પડયો. આ ચારનાં લગ્ન ક્યારે થયા અને ક્યાં ગયાં તે તો એક આંખ મીચામણી જેવો પ્રસંગ વીતી ગયો અને સૌનો ભાર રહી ગયો; પણ આ

પાચમી તો પનોતી નીકળી અને ફજેતીના ફાળકે હું ચઢયો ! આ છોકરીની માને ચારની ગૉરીમા પાણીમાં મુઠીઓ ભરાવી કાર્ય કાઢી લીધું; પણ આ વખતના કુંદનના પ્રસંગમા તો તે કોઇ પણ રીતથી ભોળવાતી નથી. હવે તો સાફ તે ખુલ્લી રીતે મારાથી વિરૂદ્ધ પડી છોકરીની જોડે વાયરે ચઢી ભાવનગર તેને પીયર ચાલી ગઇ. થોડાક માસ અગાઉ હું ત્યાં ગયો હતો અને તેમને સમજાવી અમદાવાદ લાવવાનો સારી રીતે આડંબર આદર્યો હતો, પણ સર્વ પ્રયત્ન મિથ્યા ગયો, અને સાળાના હુંકારા ટુંકારા ખાઈ વીલે મોઢે પાછા ફરવાનો વખત આવ્યો. મારો સાળો અમીધર બહુ માથાનો ફરેલ અને પ્રપચનો પૂરો છે, વખતે લાગ આવ્યે સમો સાધી હીરાલાલને એકદમ રાતોરાત બોલાવી કુંદનનો હાથમેળાવો કરી મારૂ નાક કાપી લે તો મારે અફીણ ખાઈ મરવાનો વખત આવે. મારે અને તેને જબરી ઝપાઝપી અરે ઘણુજ બોલવુ થયું હતુ, તેથી મને ખાસ ડર રહે છે કે રખેને તે કાંઈ નવા જુની કરી મારૂં વાઢી નાખે, માટે ફોજદાર સાહેબ મારી આબરૂ અને ટેક એ સૌ તમારા હાથમા છે. સત્તા આગળ શાણપણ નકામું છે. રાજ અમલ અને પોલીસ સત્તા એતો પ્રભુ પ્રભાવ છે. ફોજદારી એતો ખુદ ખુદાઈ પ્રભુપણુ છે. ખુદાના ફીરસ્તા પણ એકવાર તો પોલીસ આગળ પાણી ભરે. ઘડી કેડે ગમે તે થાય, કાલે ભલે કોર્ટમા ઈન્સાફ થાય પણ એકવાર ધારે તે પળે ફોજદાર ગમે તેવા માતબર અક્કલાહુન આસામીની ઈજત લઇ નાખે અને તેને પાણીથી પાતળો કરી જોત જોતામા કદમમાં શીર નમાવરાવી ખડો કરે, માટે મારા

મહેરબાન મારી બાહ્ય ઝાલી મને મદદ કરો અને સત્વરે એ અમીધરનો ગર્વ તોડી કુંદનને મારા ઘરમાં ખડી કરો. મારા મુરબ્બી મારૂં માથુ તમારે ખોળે છે, મારો મોભો અને ડાચાનો આ ઘોભો તમારા હાથમા છે!" આ પ્રમાણે કહી પેચીલો રાજખટપટી રાયજી ડોસો એક પળમા માધવરામ ફોજદારના પગમા પડી લટપટ ચલાવી કામ કાઢવા મ ડયો!

"અરે હા હા રાયજી આ શું કરવા માંડયું? શું મને તમે ગમાર ગણો છો, અરે લાંચીઓ-પૈસાનો ખાઉધર જાણોછો કે આટલી બધી ભુગળ વગાડવા માડી છે?"

"ના મારા મિત્ર ના, હુ તમને મિત્રધર્મના મર્મને જાણનાર એક પરમ પવિત્ર નિષ્કામ દોસ્ત સમજુ છુ; પણ બન્ધુ હું અત્યારે ગભરાઇ ગયો છુ, મને બોલવા ચાલવાનું બિલકુલ ભાન નથી, મારી નાથ અત્યારે તમારે હાથ છે."

"અરે પણ યાર હીમત રાખો અને શું કરવું તેની સમજણ પાડો!? હું તમારો વેચાણુ છુ જેમ કહો તેમ કરવા તૈયાર છુ તમારા કલ્યાણને વાસ્તે જો હું મારી જાતની કે નોકરી સુદ્ધાંતની પરવા રાખતો હોઉ તો આ તમારે ગળે હાથ! બસ હવ કાઇ છે?"

"ધન્ય છે મિત્ર ધન્ય છે તમારા ધર્મને! બન્ધુ આ વખતે એક એવી પેરવી રચો કે ગસ હાથ લીધેલી કોડી મન માગ્યો દાવ પાડી ધારેલી સોગટી મારી બાજી જીતાવી દે!"

"હાં એમ ધીરે રહીને કાર્યની વાત ઉકેલો ત્યારે સમજણ પડેને! આમ મોઘમ વાત કર્યે શુ વળે?"

" જુઓ મિત્ર આ વખતે મારો વિચાર એવો છે કે આપણે છોકરીને તાબે લેવાનું અર્થાત કુદનને કબજે કરવાનું વારંટ કઢાવવું; અને એ વારંટ તમારે લઇને મારી સાથે ભાવનગર આવવું અને ત્યાંના બેલીફ મારફતે બજાવી કુંદનને તાબે લઈ અમીધરનો ગર્વ ઉતારી અમદાવાદ આવવું. આ કાર્ય છે જીવસટ્ટાનું અને જોખમનુ એમાં તમને વધારે-હદ ઉપરાંત તસ્દી પડશે પણ મારા મિત્ર મારો ટેક એક દુનિયામાં રહી જશે અને તમારો ડંકો થશે. હુ તમારો મરતા લગી ઋણી અને દાસ રહીશ, અને વખત આવ્યે છનમઝલા કરાવી ઘર ભરી દઇશ સમજ્યા મારા મિત્ર ! "

" બસ એજ ને, જાઓ કાલ સવારના મેલમા થાઓ તૈયાર ! જાઓ ઘેર જમી પરવારીને મારી સાથે કોરટમાં આવવા તૈયાર થાઓ. આજને આજ શીરસ્તેદાર સાથે મસલત કરી વારંટ કઢાવું અને તમારી સાથે ડીટેકટીવના ડ્રેસમાં સજ્જ થઈ ભાવનગર આવું, પછી કાંઈ અડચણ છે મારા મહેરબાન ? "

" વાહ વાહ મિત્ર ત્યારે તો મને જીવતદાન આપ્યું સમજીશ. "

" જાઓ એમાં જીવતદાન કાંઇ નથી પણ ફક્ત ફરજ છે. તમારૂં મે ઘણું ખાધું છે; વખત આવ્યે જ્યારે હક નહી થાય ત્યારે ફોજદારનાં ઘર કેમ ભરાશે ? આ બધા વૈભવના તાગડધીન્ના શું પગાર ઉપર થાય છે ? નાજી એ સર્વ આપ જેવા સન્મિત્રનાં કાર્ય કરવાનોજ પ્રતાપ છે. માથા સાટેજ માલ મળે છે. એવાં તો કંઈક ચોકઠાં ઠામ બેસારી દીધાં; જાઓ રાયજી

આનદ કરો. તમે પણ મારે વાસ્તે ખૂબ કર્યું છે. હોય એતો અન્યો અન્ય કાર્ય કરવાનો પ્રસગ છે!"

"ઠ્યો મહેરબાન ત્યારે હવે હું રજા લઉં છું, જમી કરી બપોરના કોરટમાં આવું છું."

"હા જી પધારો, નિરાતે બાઇ પી કોરટમા આવવા પરવારો!"

આ પ્રમાણે મસલત કરી રાયજી અને ફોજદાર નવી શેતરજ ખેલવા તૈયાર થયા રાયજી તાબડતોબ જોરભર્યા કદમે ઘેર આવ્યા, અને એકદમ નાહી ધોઇ જમી પરવારી અંગરખુ બડી અને પાઘડી પહેરી તૈયાર થયા સામે દીવાલ પર આયનો હતો તે હાથમા લીયો અને પોતાનું મો જોવા લાગ્યા એક હાથમા જરા દીવેલ અને પાણી લઈ એકત્ર કરી મસળી મો પર લગાવ્યુ અને ટુવાલ લઈ મોને ઘસી લુંછી સાફ કરી મુછોના આકડા વાળવા લાગ્યા અને શોભીઆને પપાળવા લાગ્યા અને એક ખુખારો કરી મુંછે તાર- દઇ રોફમાં છાતી કાઢી એકદમ ઉભા થઈ ઘર બહાર આવ્યા શુકન જોવા લાગ્યા, એટલામા સામેથી ગાય આવતી જણાઇ, એટલે એકદમ ઉમંગ- ભેર ચાલવા માડયું, તેની જોડેના ઘરમાથી પણ એક રાડીરાડ નીકળી સીધી સટ ચાલી ગઈ. રાયજી જરાક ખચવાણા પણ ગાય અને રાડીરાડ બનેના સાથે શુકન થયા તેથી હર્ષ અને શોક સાથે ઉદ્ભવશે એમ માની મનમા બડબડતા રસ્તો કાપવા લાગ્યા. 'આંટા કુત્રા ઘી ઘડો છુટા કેશે નાર, વગર ટીલાનો વિપ્ર મળે તો નિશ્ચે ખુટયો કાળ' કહી મનનું સમાધાન કરી

રસ્તે પડયા. આશરે અર્ધા કલાકમાં ફોજદારી કોરટમાં ગયા અને માધવરામ ફોજદારને મળ્યા. ફોજદારે રાયજીને સ્નેહથી બોલાવી સન્માન કરી ખુરશી નખાવી બેસાડયા સિપાઇ પાસે ચાહનો કપ મંગાવ્યો અને રાયજીને આપ્યો તથા પાન મંગાવી આદરસત્કાર કર્યો. રાયજી પણ ચાહ પાનના માનથી અને તે વળી રાજસત્તા ભોગવતા ફોજદારના હાથના માનથી મનમાં મકલાઈ ગયા અને એક મોટું રાજમાન મળ્યું સમજી ઓફીસના રંગ ઢંગ જોવા લાગ્યા. આ વખતે તેમને સરકાર દરબાર અને ઘરબારનો બરાબર અનુભવ થવા લાગ્યો. ઓળખાણપાળખાણથી વગસગથી અને કાકરાની માફક પૈસા વેરવાથી અદાલતની અંદર ન્યાય અન્યાય કેવી રીતે વ્હેંચાય છે તેનો અચ્છો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો સાક્ષી પુરાવા અને બાહોશ વકીલ બારીષ્ટરોની ફીથી ઘડી ઘડીમા જુઠાનુ સાચુ અને સાચાનુ જુઠુ કેવી રીતે થાય છે તે પણ સારી રીતે જોવાનો વખત મળ્યો સગાંવ્હાલા અને માયામ્હોબતવાળા મિત્રોની સાક્ષીના પાજરામા કેવી છાતી ચાલે છે તથા કેટલે દરજ્જે અસીલોનાં કામ થાય છે તે પણ જોવાનું મળી આવ્યું અદાલતોના અજબ તમાસા જોઈ રાયજીના મનમાથી ધીમા ધીમા ઉદ્‌ગાર નીકળવા લાગ્યા —

*　　*　　*　　*

" વાદી પ્રતિવાદી બને વાદીને દ્રવ્યાદિવાળા,
વકિલ બારીષ્ટર લાવે આરો કેમ આદિયે,
માફી ઈન્સાફી પણ એકે કદી અપાવ ન,
બારીખાવા તણું મળ્યુ બેગી ગજ ગાદીએ.

કાયદો ન જાણે કાંઈ વાયદો મુદતનો દે,
ફેસલે શો ફાયદો તે રાજી થૈ રજા દીએ,
કહે હરદાન હકે ચાલે ન બે છક્કા ફરે,
મક્કાના છે માજી કાજી ધર્મને ધક્કા દીયે.

*　　　*　　　*

આજ કલીરાજ માંહી રાજના મમાજ માંહી,
કોરટોના કાજ માંહી કેસ માર્યો જાય છે,
ખુટલ હામોરા ખુની ખુટડા વધ્યા છે ખુબ,
ખલકની રાક ગાય તણા ખડ ખાય છે.
હાય હાય ત્રાય ત્રાય આને ન્યાય થાય છે કે,
ધનહીન ગરીબોની પત્તર ધમાય છે,
ન્યાય મરી ગયો નક્કી વખત નાતરે ગઈ,
હરદાન જમાનો તો આવો દરશાય છે " હરદાન કાવ્ય

જોતજોતામા માધવરામ ફોજદારસાહેબે કામકાજથી પરવારી રાયજીને સાથે લઈ બીજા અધિકારી સાથે કાક છાની છાની મસલત કરી વારટ કઢાવી લીધુ અને પોતે રજા મંજુર કરાવી ડીટેકટીવના લેબાશમા રાયજી જોડે ભાવનગર જવા તૈયાર થયા. રાયજી અને ફોજદાર સાહેબ બન્ને જણા કોરટના બરખાસ્ત ટાઇમે ઘેર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં ફોજદારસાહેબ રાયજીને વાતચીતમા પોતાની કાબેલીયત અને હુશિયારી દાખવવા લાગ્યા.

" કેમ રાયજીસાહેબ જોયા કોરટના કામકાજ ?"

" હા સાહેબ જોયા આજતો ધરાઇ ધરાઇને જોયાં !!"

"છે કાંઈ વિદ્વત્તાનું કામ ? મારા મહેરબાન, માણસ પારખતાં સમો સાધતાં અને જીભની મીઠાશ વાપરતાં આવડયું એટલે તરતજ અધિકારમા આગળ વધ્યા. જો ખાલી ઠાંસમાં રહ્યા અને પ્રમાણિકતાના પુછડાને વળગી રહ્યા તો તો ખરેખર ખર બન્યા સમજવા. રાત દીવસ જીભની મીઠાશથી અને લો-ઢાના ટાટીયા કરી ઉપરી અમલદાર અધિકારી વર્ગનાં કામકાજ કરવાથી મહેરબાની પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, અને જ્યા મહેરબાની મળી એટલે તરતજ મહેર બાવાની થઈ, અર્થાત તરતજ હોદ્દામાં આગળ વધ્યા અને સાહેબને ગમ્યા જાણવા, સમજ્યા કે મારા રાયજી શેઠીઆ ?"

"હાજી બધું સમજ્યો, મારૂ બેટુ બધે પોલંપોલા ચા-લ્યાજ કરે છે. બધે ખટપટના હોલાજ પોલાણની હવામા ઉડયા કરે છે, કહ્યુ છે કે—

* * * *

"વાસ વધ્યો શત કાતળીનો પણ પ્રગટ છે માહી પોલમપોલા,
ચાડીયાને મુખ વાત ચઢી છુપી ચાર પહોરમા ચોળમચોળા,
ભિખ્ખારીને અધિકાર મળ્યો પણ છાડી છટેલનો છોલમછોલા
પામે ભલે અધિકાર પરાક્રમ તો પણ કોળુ તે કાળમકોળા ૧
મશ્કરો મશ્કરી નહીં તજે કદી બાઝી મરે મર બોલમબોલા,
સ્વારથીયુ સત્ય દોસ્તી સજે નહી પોસ્તી તજે નહીં ઝોલમઝોલા,
નિર્લજ મુરખ મસ્તી તજે નહી ધાક રખી દીયો ધોલમધોલા,
શખીણી નારી જુગારીકી યારી છીનારીકી ઇજત પોલમપોલા. ૨
શ્વાનની પુછડી સુમતણુ દ્રવ્ય ત્યો ગણિકા પુત્ર રૂપ અમોલા,
તાડની છાય રૂ કલથીકા ખેતર વિછણુ વેતર નેતર પોલા;

એદીની સાહ્યબી કેદીનકો સુખ માલ ચોરી તપ બે દિન ઝોલા,
વારણ દેખ ભમે બિન કારણ ધારણ ધુડની તોલમતોલા." ૩

હરદાન કાવ્ય

"યાર રાયજી તમે પણ ખૂબ પોકેલી માયા છો, તમારા મુખમાં પણ જાદુ છે એક એક શબ્દ તમારો લાખ રૂપીઆનો નીકળે છે, તમે ગમે તેના પર એક નિમિષમા ધારી અસર કરી શકો છો."

"એ બધુ તમારા જેવા સ્નેહીનું પુન્ય છે. જ્યાં જીગરના જાણ છે ત્યાંજ સ્નેહની જીબાન છે. બાકી જાફરાનકી કદર ગદ્ધીયા ક્યા કરત હે એવો ઘાટ છે."

"ચાલો સમય આવેજ સ્નેહીની પરિક્ષા થાય છે. વિપત્તિ એજ પ્રભુની વિભુતી છે."

"હાજી એમા કાંઇ શક નથી, જાત ઉપરજ ભાત પડે છે, સંકટમા દીલની કસોટી થાય છે"

"હ્યો રાયજી ત્યારે કાલે સવારે થાઓ તૈયાર! મેલમાં પરમાત્માનું નામ દઈ આપણે ભાવનગર રવાના થઇ જઇએ. સવારે બારોગાર હું તમને સ્ટેશન પર મળીશ. તમે તરત પરવારી હુશિયારી રાખી પ્રભાતના પહોરમા સ્ટેશન પર મારી રાહ જોજો." આ પ્રમાણે વિનોદ વાર્તા કરી રાયજી અને ફોજદાર જુદા પડયા રાયજી ઘેર ગયા અને વાળુ કર્યું અને ઝટ સવારની તૈયારી કરી પથારોમા આડા થયા. આખી રાત તેમને બિલકુલ નિદ્રા ન આવી માંડ માંડ રાત પડખાં ઘસી ઘસીને વિચારમાળામાં અને સ્વપ્નાવસ્થામા વિતાવી. રાતના ચાર વાગ-

તામાં તો તરત ઉઠયા, ઝાડે ઝપટે જઈ દાતણપાણી કરી જલ્દીથી ન્હાઈ ધોઈ પરવારી ગયા. અધીરાઈ અને આતુરતાએ તેમને ઘડી પણ જંપ વળવા ન દીધો, સવારના ૭ થતાં સુધીમાં તો રાયજી તરત ઘર બહાર નીકળી માધવરામ ફોજદારને ઘેર જઈ પહોંચ્યા, અને તેમને સાંકળ ઠોકી જગાડી ઝટ તૈયાર કર્યા માધીઆ અને ડોળીઆ બેની જોડી ચાહપાણી પી ભાડાની ગાડી કરી સ્ટેશન ભણી વળી, મેલનો ટાઈમ થતાં બને જણા ટીકીટ ખરીદ કરી ગુજરાત મેલમાં ભાવનગર તરફ રવાના થયા ફુફાટા મારતો મેલ નિર્માણ કરેલ ટાઇમે ભાવનગર જઈ પહોંચ્યો. માધવરામ રાયજીને લઇ પોતાના મિત્રને ત્યા ભાવનગર માં રાત રહ્યા. બીજે દીવસે સવાર થતાં રાયજી અને માધવરામ બંને નિત્યકર્મથી ન્હાઈ ધોઈ જમી પરવારી દરબારી કોરટમા બેલીફ પાસે ગયા, ત્યાં તેમને હીરાલાલ અને કુંદનના લગ્નના અકસ્માતની ખબર પડી જાન લઇ આવતો હીરાલાલ અમરગઢના દરબારી રસાલા સહીત વહાણ ભાગવાથી ભરદરીયામાં ડુબી મુઓ અને કન્યા કુંદન ત્રીજા માળના ઝરૂખેથી ઉથલી પડી અને ભયંકર જીવલેણ અકસ્માતનો ભોગ થઈ માંદગીને બીછાને પડી છે આ ખબર સાભળતાં રાયજી અને માધવરામ બંને પારાવાર દીલગીરીમાં પડી દીગમૂઢ થઈ ગયા. હીરાલાલ ડુબી મુઓ સાભળી રાયજી કાંક મનમા રાજી થયા પણ કુંદન મરવા પડી સાભળી તેમના હોશકોશ ઉડી ગયા. બને જણા છાનામાના દરબારી કોર્ટમાથી સમન કઢાવ્યા સિવાય ઘેર આવ્યા અને બપોરે અમીધરને ત્યાં કુંદનને જોવા જવાનો નિશ્ચય કરી

ગભીર વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયા.

આ બાજુ આનદમાં આસુ, લગ્નમાં વિઘ્ન અને રંગમાં ભગ અનુસાર વિધી સોનારથી વ્યવહારીક વન્હીમાં વિશુદ્ધ થતી કુદન વિરહ સસારમા ગોખમાંથી ઉથલી ચોકમાં પટકાઇ માદગીને આધીન થઈ પથારીમાં પડી છે. નયનનું નીર હૈયાનું હીર જીવનનો મણી કુંદનનો હીરો હીરાલાલ જાનમાથી બેજાન બની મહાસાગરના મસ્ત મોજાના ભયકર પજામા બેભાન બની સપડાયો છે. અત્યારે કુદન ગભીર માદગીમા આવી રહી છે. વારે વારે મૂર્છીત થતી જાય છે. મામાની સભાળભરી વૈદક સારવાર હોવા છતાં પણ કુંદનની તબીયત અતિશય લથડતી જાય છે. દવાદારૂના પ્રભાવથી તેની તબીયત કાક કાક સુધરે છે તો તરતજ હીરાલાલનું શું થયુ હશે, તેના ગંભીર વિચાર તરગમા મન પર વધારે અસર થઇ કુંદન વારવાર બેશુદ્ધ બની નબળાઈમા આવતી જાય છે. કુદનના ગંભીર મદવાડને અંગે મામા પણ દરબારમા નિયમિત જઈ શકતા નથી. મામાનો ઘણો ખરો વખત સગા સબધીઓના તારના અને કાગળના પ્રત્યુત્તરો પાઠવવામાંજ જાય છે. પદર પદર દિવસના અખડ ઉજાગરાથી મામા અને મામાનું આખુ કુટુંબ તન્દુરસ્તીમા લથડી પડ્યું છે. રાજકારભારનો ભાર, લગ્નમા વિઘ્ન અને રાયજી તથા સગાવ્હાલાઓના ઠપકાના મોઘમ મારથી મામા તદ્દન લાચાર નિરાધાર અને પરવશ પડી ઓશિયાળા-બની ગયા છે. દુનિયાસાં શું મોં લઇને ફરવું તેનો એક જબરો વિચાર થઈ પડયો છે. અત્યારે મધ્યાન સમય વ્યતીત થવા આવ્યો છે. પથા-

રીમાં કુંદન અર્ધ નિદ્રાવસ્થામા આવી વિચારતરગમાં તલ્લીન થઇ સુતેલી છે પાસે પડખામા મામી મહાલક્ષ્મી અને બ્હેન ગોમતી આડી થઇને પડેલ છે જોડેના ખડમાં ગાદી પર મામા અમીધર લમણે હાથ દઇ તકીઆને અઢેલી સૂતેલ છે ગૃહકાર્યમા માતા મણીલક્ષ્મી કાળજાને કઠણ કરી આખા કુટુંબને હીંમત આપતાં ગુથાએલ છે રાજદરબારી કાર્યમા પુત્ર મણીધર પ્રસગોપાત કુમક કરી પિતાને સ્હાયતા આપી રહેલ છે. ગોદાવરી ભાભી ઓસડવેસડની તરખડ કરી મણીલક્ષ્મી માતાને મદદ કરી સાસુ નણંદનો ભાર કાક કાક ઓછો કરે છે આવી રીતે મામાને ઘેર કુદરતનો, મામલો મચી રહ્યા છે. કુંદનના મગજમા અજબ તરેહની વિચારમાળા ચાલી રહેલ છે. તેની પ્રકૃતિ એવી તો વિચિત્ર બની ગઈ છે કે સારા સારા વૈદ્દોથી પણ તેના મંદવાડનુ યોગ્ય નિદાન થઇ શકતું નથી. તેના માથામા પડેલ ઘા ઘણાખરા રૂઝાઇ ગયા છે અને એકાદ બે પાક ઉપર ચઢેલ છે. ઘાના પાકવાથી વખતો વખત જ્વર આવી જાય છે. બરડામાં પછડાવાથી વાગેલ મૂઢા મારથી બાઝેલ લોહીની ગાંઠો કેટલીક વીખરાઇ ગઈ છે, અને કેટલીક ગઠાઈ ગઇ છે, અને એકાદ બે ઔષધના ઉપચારથી પાકી ગઈ છે. ઘડીકમાં કુદન ઉંઘે છે તો ઘડીકમા જાગે છે, ઘડીકમાં લવારી કરે છે તો ઘડીકમા જડ સમાન પડી રહે છે, અથોત આવી અજબ દશાના રગમા કુંદન રગાએલ છે. અત્યારે કુદન જરા જાગૃત થઈ આંખ ઉઘાડી પડી રહેલ છે. ગોદાવરીભાભી કુંદનને મીઠી મીઠી વાતો કરી મદ મદ જરા તરા હાસ્ય કરાવી

રહેલ છે. આજ કુદન પણ કાંક સ્હેજસાજ ઉમગમાં આવેલ છે, ઘણાજ ધીમે સાદે અ તરગાન લલકારવું શરૂ કરેલ છે.

* * * *

" સાચું કહુ છુ શાણારે, આ ટાણાં તારે કામનાં હોજી,
ભર્યા રહેશે ભાણારે આ આણા આવ્યા રામના હોજી
ઉદરમા આરાધતો હરી હરી હરતીશ,
બ્હાર પડયો બુદ્ધિ ગઇ નાશી, સુઝી ન એકે દીશ,
ખાઇ લે ખાસા ખાણારે, આ ટાણા તારે કામના હોજી–૦
પળમા આવ્યા પળમા જાવુ, પળનો નહિ વિશ્વાસ,
આશા તૃષ્ણા અ તે તારી, સાથે બળશે ખાસ
લઇ લેને આ લ્હાણારે આ આણા આવ્યા રામના હોજી–૦
આશા ભર્યો તુ આવીયો, સાસા પડયા શા અહી,
ફેરો ફોગટ આ થશે, સમજ સમજ મન માહી,
ગાઇ લે ગોવિંદ ગાણારે, આ ટાણા તારે કામના હોજી–૦
વણ મુલ્યે વેચાય છે, અમુલ્ય અદ્ભુત ચીજ;
લઈ લે લાગ ફરી નહિ આવે, કયા તેરશ ને તીજ.
પાછળ મિથ્યા બ્હાનારે, આ આણા આવ્યા રામના હોજી,
નહિ એમે ત્યા નાણારે, આ ટાણા તારે કામના હોજી–૦"

શ કરલાલ ચ દ્રભાણ.

" ઓહો બ્હેન આજ તો ગાવા માંડયું! સોનાનો સૂરજ ઉગ્યો!"

"ભાભી આજ કાંક તબિયતને વધુ આરામ જણાય છે"

"બ્હેન ઈશ્વર એનાથી પણ અધિક આરામ કરે,"

"ભાભી પછી કાંઇ જાનના સમાચાર જાણવામાં આવ્યા?"

"બ્હેન એ બધી લલુપતા હવે જવા દ્યો, ડાકટરે તમને સમૂળગી બોલવાનીજ ના પાડી છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખો."

"ભાભી બા ક્યાં ગયાં? મારી પાસે તેમને બોલાવો?"

"બેટા કુંદન આ રહી, કેમ મારૂં શું કામ છે?"

"બા આજ તો મને ઠીક છે, મારી પાસે તું કેમ બેસતી નથી?"

"બ્હેન ધીમે ધીમે બધું મટી જશે હોં, મારી લાડકી જરા પણ ગભરાઇશ નહીં."

"બા મારા બાપુનો કાંઈ કાગળ આવ્યો? તેમને મારા મંદવાડની ખબર પડી છે કે નહીં?"

"બ્હેન એમનો જો કાગળ આવે એવી વકી હોય તો આપણે અહીં ક્યાંથી રહીએ?"

"બા, મારા બાપુને કોઈ દીવસ પણ મારી દયા નહીંજ આવે? સદાએ એ એવાને એવાજ રહેશે? વખત આવે લીંબોળી પણ મીઠી થાય છે!"

"કુંદન જાતિ સ્વભાવ કદી બદલાતોજ નથી. દુનિયામાં બધાનું ઓસડ છે પણ સ્વભાવનું ઓસડ નથી. મનનું ધણી દુનિયામાં કોઈ નથી, મનનો ગુરૂ મન છે, મનોબળ મહા બળવાન ચીજ છે."

"બા, આટલા આટલા ખત્તા ખાધા તોપણ મારા બાપુને કાંઈ પણ અસર થતી નથી એનું શું કારણ? દુનિયામાં કહેવત છે કે મનુષ્યને માથે જ્યારે વધારે વીતે ત્યારે તે વધારે

ઘડાય અને વધારે ડાહ્યું થાય અને આ તો એ ભગવાન એના એજ રહે છે !"

"બ્હેન સંસ્કારબળ વધારે બળવાન છે. સંસ્કારમાંથી વિચાર પ્રગટ થાય છે, વિચારમાંથી આચાર પ્રગટ થાય છે, આચારમાંથી વ્યવહાર પ્રગટ થાય છે, અને વ્યવહારમાંથી સુખ પ્રગટ થાય છે, માટે માનવજીવનની ઉન્નતિને વાસ્તે ઉચ્ચ સંસ્કારની સારી અને મુખ્ય જરૂર રહે છે."

'ખરી વાત છે, પ્રકૃતિ અને જાતિસ્વભાવ સુધરવાં એ ઇશ્વરી સત્તાનું કાર્ય છે, કેમકે.-

* * * *

'ગર્ધવ ગય ન થાય કદી મર તેડી મદા સુરભી નવરાવો,
ખ્યાલ કંયે વિખ વ્યાલ તજે નહિ સાકર દૂધ ભલે ખવરાવો,
હોય કદા ગુણજ્ઞ ન સતિ અતિ ગોવિંદ ગીત સદા ગવરાવો,
પ્રાણ ગયે પ્રકૃતિ નવ જાવત ક્રોડ ઉપાય કરી કવરાવો
કાયર શુર કદીર બને નહિ જો કદી ધાય થકી ધવરાવો,
કાળીજીરી કડવી ન લાગે કદિ ચાર તોલા શિટને ચવરાવો,
ચડી પ્રમાદ ન દડી લહે કદિ જ્યાર કરીને ભલે જવરાવો,
પ્રાણ ગયે પ્રકૃતિ નવ જાવત ક્રોડ-ઉપાય કરી કવરાવો"

દલપતકાવ્ય

"બ્હેન મનુષ્યના મગજના વિચારના વાતાવરણો જ્યારે જ્યારે મનુષ્યની અવસ્થા બદલાતી જાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને બદલાવાનો વખત મળે છે, પણ જો મનુષ્ય તે પ્રસંગે જ્ઞાનના અને નમ્રતાના ઘરમાં હોય છે તોજ વિચારમાળા ફેરવાઇ જાય

છે, નહીંતો મદાંધપણામા ઉલટી રીતે વધારે વિપરીતપણાને પામે છે. સગતની રગત લાગતા જાતિસ્વભાવની જે ભૂમિકા બધાય છે, તેજ ભૂમિકા મનુષ્ય માત્રને મરતા જીવતાં સુધી સારી યા નરસી કાયમ રહે છે. જ્યારે કેવળ ઇશ્વરની દયાજ મનુષ્ય પર ઉતરે છે ત્યારેજ તે સગતિ દોષથી વિમુક્ત થઇ વિશુદ્ધતાને પામે છે, નહીંતો –

* * * *

" પીતળનુ કદિ થાય ન કચન જો અતિ તાપ દઇ તવરાવો,
એશ બને બગલો ન કદિ મગ છાપરી મીસીગથી જીવરાવો,
કોડ દિયે ન કપુર બને મગ પ્યાજને અમૃતથી પવરાવો,
હાદસ જાતિ સ્વભાવ ન જાવત કોડ ઉપાય કરી કવરાવો
ગોલી ગરાસણી કોદી બને નહી રાજરીત બહુ શિખવરાવો,
ભાગ્ય વિના ભિડ ભાગે નહિ મર ભૂપ ઉદારને ભેટવરાવો,
દુષ્ટ દવેશ ન લેશ તજે વર વેશ કરી ઘર દીખવરાવો,
તોપણ જાતિ સ્વભાવ ન જાવત લાખ ઉપાય જો લિખવરાવો "

હરદાન કાવ્ય

" કુદન બ્હેન હવે જરા આરામ લ્યો, વધારે વાતચિત ન કરશો, નહીંતો મગજમાં પીડા થશે; લમણામા શુળ આવશે. બ્હેન તમે જરા આઘા પાછા થાઓ, કુદનને જંપવા દો. "

" મામા હું હવે નહી બોલુ બસ પછી કાંઈ છે ? "

" હા બ્હેન, તને તેથી શાન્તિ વળશે. "

" સારૂ મામા " કહી કુદને પડખુ ફેરવ્યુ અને ઘણાજ ધીમા સ્વરથી હૃદયગાન લલકારવા માંડયું:–

* * * *

" દુ:ખી આ દીલની વ્યાધી, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
ઉપાધી ઉરમા વાધી, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
વિનેક્ષા દુઃખની વાતો, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે.?
ઘાયલના ઘા તણી ઘાતો, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
હરીના મનની આટી, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
ભરી ત્રિભુવનમા માટી, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
રહે ન્યાગે નચાવી જે, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
રચી ફ્દો ફમાવે તે, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
ધરી પ્યાલો તલસાવે જે, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
લાલચથી જે લલચાવે તે, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
દીસે નદી બધ વાણીમા, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
બતાવે અત પાણીમા, અજાણ્યા ઉર શુ જાણે ?
વિતેકી કહુ મને હારી, હૃદય જાણે હરી જાણે,
ત્રિભુવનની ખુબી ન્યારી, હરી માયા હરી જાણે "

" અતરની પીડા અતરની શાન્તિ વિના શી રીતે સમે ? મનને નિરખ્યા વિના મનને શી રીતે ગમે ? જે કોઈ આવે તે મારી ખબર પૂછે, પણ મારા હીરાનુ શું થયું તે કોઇ ન કહે ! અરેરે તે તોરણ આવી પાછા ગયા હશે ? વિધીએ મારી અને તેમની જગતમાં આવી રીતે હાસી કરાવવી ધારી હશે ? હરી હરી તારી માયા પ્રબળ છે, ત્રિભુવન તારી સત્તા અકળ છે. પ્રભુ જે કાંઈ કરે તે સારૂ જ કરે; ત્યારે અધીરા મન તુ શુ કામ ચિંતા ધરે ? ! હશે એ પાછા ગયા હશે તોપણ એકવાર ફરીથી માગ્ગ મારો અને એમનો હાથ મેળવશે. અત્યારે સર્વ કોઇ

મારા શત્રુ થયાં છે. હુ જે પુછુછુ તેનો જવાબ કોઇ આપતાજ નથી. બધા મને ઘેલીમાજ ગણે છે. આડી અવળી વાતો કરી મને ઉડાવે છે. વૈદોનાં બ્હાના બતાવી મને બનાવ છે. મારે હવે શુ કરવુ ? "સુખ દુ.ખ વારા ફરતી છાયા, કાર્ય વિધિનું એવું, ધીરજ ધારી મનને મારી, હરી રાખે તેમ રહેવુ, સુખ દુ ખ સઘળુ રહેવુ, હરીને કાઇ ન લેવુ દેવુ."

આ પ્રમાણે મનના ઉભરા અને વાણી વિનોદ ભરાય છે અને ઠલવાય છે ત્યા એકાએક રાયજી અને ફોજદાર સાહેબ ડીટેકટીવના લેબાસમા આવીને મામાના ઘરમા દાખલ થયા. એકદમ રાયજીને આવેલા જોઇ ઘરના સો કોઈ ગભરાઈ ગયા અને મામાને ખબર પડવાથી મામા પણ પળવાર ચકીત થઇ ગયા, સો કોઇ આભા બની ગયા, અને એકી ટસે હવે શુ થશે અને રાયજી શુ કહેશે તે પ્રસ ગ નિહાળવા લાગ્યા રાયજી જોડે મેમાન ગૃહસ્થ આવેલ જોઈ અમીધર મામા આગલી પાછલી વિસારી દઇ વિવેકને યાદ કરી નમ્રતાપૂર્વક આવકારના ઉદ્ગાર કાઢતા રાયજી સમક્ષ આવ્યા.

"આવો પધારો પધારો રાયજી પધારો, એકાએક અણુ-ચિન્તવ્યા અને ખબર સમાચાર આપ્યા વિના તમારા પગલા ભલા થયાં ?"

"તમે શું પધારવા જેવુ રાખ્યું છે કે અમે તમને ખબર સમાચાર આપી પધારીએ ? શુ કરીએ ભાઇ જખમારીએ, આ છોકરી ઓધમ માર મારે છે અને મોસાળમા બેઠી બેઠી પત્તર જદે છે ત્યા શુ કરીએ ? ભોગ લાગ્યા મારા કે ભાઇ તમારે

ઘેર વગર તેડે આવી આંગણામાં મરીએ ! કહ્યું છે કે ' ચલવો ભલો ન કોસકો, દુહીતા ભલી ન એક, મગનો ભલો ન બાપકો જો પ્રભુ રાખે ટેક ! ! '

" રાયજી હવે સમજણના ઘરમા આવો ! આવા અવિચારી શબ્દો ન બોલો ! તમે તો મારા માથાના મુગટ કહેવાઓ પુજ્ય કહેવાઓ, અરે એકવાર મારૂં છત્ર કહેવાઓ ! "

" માટેજ તમે મારૂં માન રાખો છો ? મારા મહેરબાન મારી તમે દુનિયામા ફજેતી કરી, અને નાક કાપવા તૈયાર થયા, પણ પ્રભુએ મારી લાજ રાખી અને તમારા હાથ હેઠા પાડયા ! છોકરીનું માલીક કોણ ? માબાપ કે મોસાળીઆ ? "

" જે ઉછેરે તે ! જે છોકરાનું હીત સાચવે તે છોકરાનો માલીક ! "

" જરા શરમાઓ ! ઢાકણીમા પાણી લઇ ડુબી મરો ! આ પરમાત્માએ તમને તાંતે પરચો આપ્યો તમારા પાપે આખા અમરગઢના રાજકુટુબને પુણ્યું, હવ તો પાશરા થાઓ, ડાહ્યા બનો ! ? '

" રાયજી પાપ મારૂ છે કે તમારૂ છે તે પરમાત્મા જાણે છે. અત્યારે આ સમય વાદ વિવાદ કરવાનો અને મેંણાં ટુણા મારવાનો નથી કુંદન અત્યારે ગભીર માદગીમા છે. ભલે તમે આવ્યા તો મારા શીર ઉપર છો બ્હેનની ખબર લઇ ચાલ્યા જાઓ, વધતી ઓછી કે લાબી ટુંકી કરવાનો અત્યારે પ્રસગ નથી. વખતને વિચારો, વ્યવહાર દર્શનનાં કક્ષામા રહો. શું બોલવુ તેનો બોલતા પહેલા વિચાર કરો, બોલેલા શબ્દો

પાછા કદી ન ફરે; અને નાહક જીંદગીનાં વૈર ઉભાં કરે એ ખાસ યાદ રાખો ! ”

“ અમીધર અમીધર તમે જે કર્યું છે તેને વાસ્તે હું તમને શુ કરૂં ? મારી દાઝ શી રીતે હોલાય તેની મને ગમ પડતી નથી. જાઓ અત્યારે હું ગમ ખાઉં છું, અને તમને છચોક જણાવી દઉ છુ કે છોકરી અને તેની માને મારી સાથે એકદમ અમદાવાદ રવાના કરો ! ”

“ રાયજી રાયજી પ્રભુને ખાતર તો કાંઈક વિચાર કરો ? આ કુંદનની અત્યારે કેવી હાલત છે, તે જરા આખો ઉઘાડી જુઓ, પછી લઇ જવાને તૈયાર થાઓ ”

“ બસ હું તમને કહું છુ તેમ તમે જલ્દી કરો મારે તમારી દલીલ સાભળવી નથી. ”

“ રાયજી અ તે પસ્તાશો, તમારો દુરાગ્રહ તમને નડશે ”

“ ભલે જે થવાનું હોય તે થાય પણ હું કુંદનને લઇ ગયા વિના રહીશ નહી ”

“ અરે કુંદન તો મરણ પથારી પર સૂતી છે, તેને જરા આરામ થવા દો, પછી લઈ જજો. હવે મારી ના નથી, હમણા લઇ જવાની હઠ મુકી દો. ”

“ હવે કેમ મુકાય ? હઠ તો હાડ સાથે જડી, હવે એક ઘડી પણ તમારો વિશ્વાસ ન આવ ! ”

“ રાયજી હું તમને કરજોડી કરગરૂ છુ કે તમે કુંદનને આરામ થતાં સુધી અહી રાખો, પછી તમે જેમ કહેશો તેમ કરીશ. ”

" કુતરૂ એકવાર રોટલો લઇ જાય, ફરી લેવા ન પામે."

" બસ કરો રાયજી બસ કરો, વિનયમાં રહીને વાણી વદો, નહી તો પરીણામ વિપરીત થશે. "

" હા વિપરીત થશે, જોઉ છુ કેવું વિપરીત થાય છે. "

" રાયજી તમે સગા છો તો મારા મુરબ્બી છો પણ મુરબ્બી શેના ? આ ધડના, નહી નાકના ! "

" અમીધર તમારા રાજકારભારનો ભાર અત્યારે નહી રહે ! દીવાનગીરીનુ ડહાપણ વ્યવહારમા ન ચાલે, દીવાનગીરી તો દરબારમા શોભે ! "

" રાયજી આ તમારૂ સાસરૂ કહેવાય ! આકરાપણુ સાસરામા ન બતાવાય ! ખોપરીની ખુમારી ઘરમા ઉતારાય ! "

" એટલે હવે તમે કહેવા શુ માગો છો ? "

" કહેવાનું એજ કે જેવા આવ્યા છો તેવા મુંગા મુગા કુદનને જોઈ ચાલતા થાઓ, જે કાંઈ ઘટીત હશે તે સૌ વાસ્તવિકપણે સત્યતાની રસમ પર થઇ રહેશે. "

" અમીધર શુ કરૂ કે તુ મારો સાળો થાય છે નહી તો હમણાજ ખબર પાડતે ! "

" રાયજી શુ કરૂં કે મારા બાપે તમને કુળના પાટલા પર બેસારી પૂજ્યા છે, તમે મારા બનેવી થાઓ છો એટલે મારે તમારૂં બધુ સાભળવુ પડે છે ! "

" અમીધર સમજી જાઓ ? "

" હુ સમજેલોજ છું. "

" આ સાળા બનેવીનો વ્યવહાર હવે નહી રહે ! "

" રાયજી મોટા છો તે મોટાજ રહો, નાના થવામા સાર નથી. મોટપણે બધાયા છો, સધાયા છો તો મોટપણાને વળગી રહો. મોટપણુ મુકતા ભાર ભાગી જશે, લાખનો હીરો પાણી ઉતરતા રાખનો થશે ! ! "

" તો આજથી તું મારો સાળો નહી અને હુ તારો બનેવી નહી. "

" ઓ મોટા બોલતા વિચાર કરો, અગ્નિ સૂર્ય અને બ્રાહ્મણ સમક્ષ વ્યવહાર બંધનથી બધાએલા બધનનો ભગ ન કરો ! "

" તો હવે એ બધન તોડી નાખો ! "

" એ બધનના બધથી જ આ વિશ્વનો વ્યવહાર વાસ્ત-વિક રીતે ચાલ્યો જાય છે. "

" અમીધર હવે એક બીજાને નાહી નાંખો "

" રાયજી મારા બાપે તમને ઘરબાર વેચી કુળવાનને જોયા અને પગ ધોઈ પહેરામણી આપી કન્યાદાન દીધુ અને એક ધીંગા અને ઉંચા સંબધી શોધ્યા તે શાને વાસ્તે ? એક ઉજળા સબંધના વાસ્તે, છૈયા છોકરાંના રક્ષણની ઢાલને વાસ્તે કે કોઇક દીવસે કાળી રાત્રે સકટના સમયમા છોકરાનો હાથ ઝાલે, જતી આબરૂને અટકાવી ટેકને નભાવી રાખે, બાપ સમાન બનેવીપદ ધારણ કરી ઉભય પક્ષને વડલાની છાંય સમાન શાન્તિ ઉપજાવી ઠારે ! સસાર ઉનાળાના અંગારને મીઠી વૃષ્ટિ કરી બુઝવી શાન્તિ–સુધા વરસાવે ! નહીં કે આમ બને બાજુથી નકટા થઈ બચકા ભરી સાળાનાં હાડ લોહી ચુસી લે ! બ્હેન

ભાણેજાનાં તીર બનેવી કામઠીમા ચઢાવી સાળાની છાતી ચીરી નાખે ! વગર તેડાવ્યે બિન અવસરે ન કરવાનાં કામ કરી જમ જેવા જુલમગાર થઈ ઓચિન્તા આંગણે આવી લાધવા બેસી સાળાની જાર બાજરી ઉઘરાવી ભાણેજ કોથળા ભરી રસ્તે પડે ! ટાણે ટચકે દરિયા જેવડા ડાચા કરી બદામના બની સાળાના ઘરની નાત જાતમા ટકે ટકે હરાજી કરી આબરૂ લુંટાવે !

'અમીધર બહુ બોલ્યાથી બગડે, તમારા કહેવાની અસર મને તલમાત્ર થાય એ આશાજ ન રાખશો તમારા લાબા ભાષણો અસીલોના કેસલામા શોભે ! મારે તો મુદ્દાનું કામ ! જ્યા મુદ્દો ત્યાજ સંતોષ ! કહો હવે છેલ્લીવાર કહુંછુ કે કુદનને મોકલો છો કે નહી ?"

"બસ કુતરાની પુછડી વાકી તે વાકીજ રહેવાની ! શિલાના બધ તેને વાસ્તે નકામાજ થવાના ! !"

'અમીધર આજથી હુ તમારૂ સ્નાન કરૂછુ ને તમે મારૂ કરી નાખજો !'

"એ રહેવા દો રાયજી બોલવુ રહેવા દો ! અતિમા મઝા નહી. કજીઆનું મો કાળુ,--

* * *

"કજીઓ નામ કુહાડા સરખુ, તિક્ષણ ધારા વાળુ રે,
હરખ વૃક્ષને હણે હમેશા, કજીઆનુ મો કાળુ રે
વિષમ વૃક્ષ કજીઆનુ કહીએ, વચમા કાટા વાળું રે,
ઝેર ભરેલા ફળ છે તેના, કજીઆનુ મો કાળુ રે.

કજીએ કારવનુ કુળ ફેડ્યુ, યાદવ કુળ પરજાળ્યુ રે;
લક્ષ્કાપતિને લણમા રોળ્યો, કજીઆનુ મો કાળુ રે.
મનુષ્ય દેહ દુર્લભ પામીને, સુખી થવાને સારૂ રે,
હળીમળી હેતે સૌ ચાલો, કજીઆનુ મો કાળુ રે. '

પ્રસ્તાવિક પ્રાચીન કાવ્ય

" અમીધર મારૂ માની જાઓ, નહીં તો મારે મારા રૂપ પર જવું પડશે."

" રાયજી બ્હીક બતાવે શરમ ન રહે, બ્હીક કયા સુધી કે જ્યાં સુધી શરમ છે ત્યાં સુધી, અને શરમ કયા સુધી કે જ્યા સુધી આખ આખને મળે ત્યા સુધી, અને આખ કયાં સુધી કે જ્યાં સુધી બંધન રહે ત્યાં સુધી, અને બંધન કયાં સુધી કે જ્યાં સુધી સ્નેહ સગાઇ રહે ત્યા સુધી ! હવે તમે સગાઈ તો કાટી નાંખી છે અને બધન સ્નાન કરી કાપી નાખ્યું છે, તો પછી મારે તમારા રૂપની શી પરવા ? જાઓ જે થાય તે સુખે કરી લ્યો અને મારવો હોય તો આ ઉભો હું તમારા સામો !"

' અમીધરભાઇ, 'થોડેસે મીઠા' રાયજીની મરજી જ્યારે તમે આટલું બધુ સમજાવો છો, છતાં પણ કુદનને ઘેર લઈ જવાની છે, તો તમારે વચ્ચે આવવાની શી જરૂર છે ?"

" માફ કરો મહેરબાન, તમારે વચ્ચે બોલવાની કાંઇ પણ જરૂર નથી !"

" અમીધર રજવાડાની સત્તા અંગ્રેજી અમલમાં નહીં ચાલે, તારા સમક્ષ કોણુ બોલે છે તેને તું ઓળખે છે ?"

" મારે ફક્ત એમનેજ ઓળખવાની જરૂર છે "

"હાં એમનેજ ઓળખવાની જરૂર છે ? ઠીક ત્યારે કુંદનને એમને હવાલે કરો અને મને ઓળખી લ્યો!" કહેતાની સાથેજ માધવરામ ફોજદાર ડીટેકટીવનો ડ્રેસ ઉતારી નાંખી ફોજદારના અસલ ડ્રેસમા સજ્જ થઈ ઉભા અને આણ કાઢી અમીધરને અમલદારી બતાવવા મંડયા.

"મી. અમીધર હું તમને હુકમ કરૂં છું કે કુંદનને તમે રાયજીને સ્વાધિન કરો!"

"રાયજી ઈશ્વરને ખાતર તમે તમારા સોબતીને લઇ એક મીનીટમા મારા મકાનની બહાર જાઓ!"

"અમીધર આ વૉરટની રૂઇએ હું તમારા પર હુકમ કરૂં છું કે કુદનને જલ્દી અમારે કબજે સોપો!"

"હું પણ મારા વૉરટથી તમને હુકમ કરૂં છું કે એકદમ બહાર જાઓ નહી તો ખૂન કરીશ!" કહેતાની સાથે તરતજ મામાએ તકીઆ પાછળના સંચમાંથી તમચો બહાર કાઢી ફોજદાર પર તાકયો અને ફોજદારે પણ ઝટ મ્યાનમાંથી સમશેર કાઢી (જુઓ ચિત્ર ૧ લુ) અને મામલો કટાકટનો ખુન પર ચઠી ગયો, એટલામા ઘરના માણસોએ સોર બકોર કરી મૂકયો અને આડોશીપાડોશી દોડી આવ્યા તથા નોકર ચાકર એકદમ ગભરાતા હથિઆર લઈ ધસી આવ્યા.

"અરે કોઇ દોડો દોડો, ખૂન ખૂન, બચાવો ઉગારો!"

"ચલાવો આપે તેને રામ, થઈ જાઓ સામા!" કહેતાની સાથેજ એક ગોળીબહાર આરબ નોકરે ફોજદાર પર કર્યો કે ફોજદારે તરતજ સમય સાધી નીચા પડી તેનો બ્હાર

ચુકાવ્યો અને નાગી તરવારે પટા ખેલતા આરબ ભણી તે ધસ્યા, અને આરબને નીચે નાંખી છાતી પર સમશેર તાકી ચઢી બેઠા, આસપાસના નોકર વર્ગે મામાના હાથમાથી તમચો ઝુટાવી લીધો અને ફોજદાર સાહેબની શમશેર પકડી લીધી, અને રાયજીને બે હાથે કમરમાંથી પકડી લીધા, રાયજીએ ગાળોનો વરસાદ અમીધર પર વરસાવવા માંડયો; અને કુદનની પથારી આસપાસ એક જગ મચી રહ્યો; કુદને કારમી ચીસ પાડી પછાડ ખાધી.

"ઓ પ્રભુ હવે મારી દોરી ખેચ ! આ પાપણીને તારા કદમમા લઈ લે !"

"અરે ભગવાન આ જુલ્મ શો ?" આ તે "પિતાની તાલમેલ કે સુતાની લે મેલ !" કહી તમામ અચંબામાં પડી ભયથી કાપતા એકી ટસે જોઇ રહ્યાં !

પ્રકરણુ ૨ જું.

સુધારાનો બાલ કે કુધારાનો કૉલ !

દોહરો.

પર નરનો પાણી ગ્રહી, હેતે કરતી હાસ્ય,
હવા ખાવામાં દોડતી, ઘરમાં ગમે ન વાસ

ચક્ર ફરતુ હોય છે ત્યારેજ તે પૂજાય છે, બ્રાહ્મણો પણ જ્યારે ફરતા હોય છે ત્યારેજ તે પૂજાય છે અને રાજા પણ જ્યારે ફરતો હોય છે ત્યારેજ પૂજાય છે, પણ જો સ્ત્રી ફરતી હોય તો તેનો સત્વર નાશ થાય છે, અર્થાત્ ચક્ર વિપ્ર અને નૃપ એ ફરતાં હોય છે તોજ માન મળે છે, પણ જો સ્ત્રી જે રખડતી ફરતી હોય છે તેને માન મળતું નથી અર્થાત્ ગોરી ગૃહમાંજ શોભે છે.

ગાતી ગૃહે ગોવિંદને ગોરી દીપાવે બારણુ,
ભાવે ભટકતી હાટમા તે માનીને મોટાપણુ,
નાટક નિહાળે નેહથી બેસી પુરૂષની ચેરમા,
લટકા કરી ખુબ લ્હેરમા લલના કુદે છે ફેરમા.

સચીવ વિનાનું રાજ્ય, આયુદ્ધ વિનાનું સૈન્ય, નેત્ર વિનાનું મુખ, વાદળ વિનાની વૃષા, દાન વિનાનો ધનવાન, ઘૃત વિનાનું ભોજન, સ્નેહ વિનાનો મિત્ર, પ્રતાપ વિનાનો રાજા અને ભક્તિ વિનાનો શિષ્ય જેમ વૃથા છે, તેમ અંકુશ વગરની કામની વૃથા છે, આળ પંપાળ છે.

* * *

" જમાનો તો બદલાયોરે, હલાહલ કળજુગ આવ્યોરે
જે પ્રમદા પડદે રહેનારી, તે ધરી લેડી પોશાક;
મીસ્તરનો કર ઝાલી બજારે, મ્હાલી રહી છે અથાગ;
અરે ખાડો આડજ આવ્યોરે—૦
નીતિ રીતી સૌ નેવલે મુકી, ઉર અનીતિ ગ્હાય;
ફેશનબાઈના ફંદે ફસાયા, રંક ને મોટા રાય,
ગાડેથી ગર્થ ગુમાવ્યોરે—૦
ચોળી મટીને પોલકા પેઠા, પારસી ફેસ પેખાય,
કથ કલ્યાગરી કાન્ના મળે ના, વર વર્યુ વશ વરતાય,
એ તે વર કે વર જોયોરે—૦
છાયલ છીંદરી ગયા છુપાઇ, ગગનથી ગુલનાન,
ચુડી મટી ચતુરામા વધ્યુ છે, બગડીબાઇનુ માન,
કાને એરીંગ અડાયોરે—૦
બારીક વસ્ત્ર વપુએ ધારી, નારી હંગે હરખાય
અંગ તમામ દેખાઇ જ આવે, સુજ્ઞ જોઇ શરમાય,
ગુણકાનો વેશ ભજાવ્યોરે—૦

રાડી તો ઘર માંડી બેઠી, માડી બાધી પર પ્યાર,
ભક્તાણી થઇ દેવમન્દિરમા કરે છે વ્યભિચાર,
પતિવ્રતાનો પાર જ આવ્યોરે –૦

પાન ખાઇ પીચકારી મારે, રાખે મુખડુ લાલ;
બારીએ બેઠી નારી એ બોલે, બોલ મુખથી બેતાલ.
મશ્કરો છેક મુકાયોરે –૦

લાયક ઉમ્મરની લગ્ના કદી, વૈધવ્યતાને થાય.
પુનર્લગ્ન કરવા તેનુ, શાસ્ત્રથી મુકી માઝાય,
પગે ઢઢેરા પીટાવ્યોરે.–૦

બાળા વરસ બાર જ કેરી, બાળકીમાજ લેખાય,
જે રમી રાચી થતી ઢીંગલીઓ, તે ગર્ભવતી થાય,
સારો દી જાય કહાયોરે –૦

જમાના કાવ્ય

*   *   *   *

‘ નારી પર ઘર જાઇ જો અરે ભલો નહી માન,
જો ઘર રહે નિદાન સો ચાલ ઢાલ પહિચાન,
ચાલ ઢાલ પહિચાન બહુરિ ઉત્પાત ન હોઇ,
જો કુળ લાગે દોષ અરે મુન આવે રોઇ
કહે ગીરધર કવિરાય સમય પર દેત હૈ ગારી,
મરો પુરૂષ જિન જાન જમે પર ઘર ગઇ નારી. ”

સાહીત્ય સંગ્રહ

સંધ્યા ખતમ થવાની તૈયારીમા છે ચંદ્રરજની આછી આછી રીતે અવની પર પથરાતી જાય છે. અલબેલા યુનક યુવ-

તીઓને કાંક અજવાળતી જાય છે મોહન મંદીરીએ જતી મોહક મૂગ્ધાઓ સોડીયામાં હુંઠીયા વાળી વળી મંદ મંદ હાસ્ય કરતી પાપણુ પલકાવતી અને ભ્રકુટીથી મોહની ભૂરકી વેરતી વેરતી રસ્તા પર દૃષ્ટીગોચર થાય છે. નવયુવાન ગૃહસ્થનાં બાળકો ઝીણાં સફેદ ચંદની જેવા ધોતીયાં પહેરી ઉપર શરબતી મલમલનાં ઝીણાં પહેરણ અને તે પર વેનીશીયનના વેસ્ટકોટ ચઢાવી રસ્તા પર આમ તેમ હરતા ફરતા નજરે પડે છે. કેટલાક ધરડી ઘોડીને લાલ લગામવાળા વૃદ્ધ જનો પોળોના ઓટલા ઉપર બેસી મુંછે વળ દેતા જતી આવતી સુંદરીઓના વદન કમળ નિહાળ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર–પ્રભાના રંગ ઢંગ અજબ રીતે અવલોકાય છે આસ્તે આસ્તે જામની જામતી જાય છે. વખત સંધ્યાનો જોતજોતામાં વ્યતિત થવા લાગ્યો અને બરાબર નવના અમલની શરૂઆત થઇ.

આજ રાત્રીએ આપણી નવલકથાના સુધારક નાયક મધુકર પોતાની સાલગીરીની ખુશાલીમાં સ્નેહી સુધારક મિત્રોને બૉલપારટી આપવાના છે. બૉલને વાસ્તે તેમણે એક વિશાળ અને સુંદર બંગલો નદી પાર એલીસબ્રીજ નજીક ભાડે રાખેલો છે ઘરમાં વૃદ્ધ માતપિતાને હરદાસની કથામાં જાઉંછું, એમ કહી બપોરના ગૃહ ત્યાગ કરી બહાર નીકળી પડેલ છે સાથે આવવાને કુસુમે આગ્રહ દેખાડયા છતાં આજ તેને મધુકરે પડતી મુકી મન ફુલાવીને કામ ચલાવ્યું છે જ્યારથી વારાંગના મોંઘાના ફંદમાં મધુકર પડયો હતો, ત્યારથી કુસુમ તેને ઘણી અપ્રિય થઇ પડી હતી. વખતો વખત કુસુમ મધુકરના હરકોઇ.

જેમ જેમ આમ ત્રણ આપેલાં સુધારક કપલો આવવા લાગ્યાં, તેમ તેમ દરેકની લાયકાત પ્રમાણે બેન્ડના સરોદ વાગવા લાગ્યા. મધુકર અને તેના મિત્રોએ નીચા નમી નમી મેમાનોને વેલકમ કરવા માંડયા. એલીસબ્રીજનો આખો રસ્તો વિકટોરીઆ, બ્રુમ અને સઘરામ ફાઇટનોની દોડધામથી ધમધમવા લાગ્યો. સાઈકલો અને મોટરકારના વોરનીંગ બેલની ઘંટડીઓના રણકારાથી સુધારાનો શંખનાદ ફૂંકાવા લાગ્યો. જોત જોતામાં મધુકરના ઈજનને માન આપી સુધારક નરનારીઓનાં જોડાં બંગલા ભણી આવવા લાગ્યાં, અને થોડીક વારમા પચરંગી પ્રજાના પચરંગી સુધારક આગેવાનોના પેરથી બંગલો ખીચોખીચ ભરાઇ ગયો વધુ સંખ્યામા મેમાનોને આવેલા જોઈ, સુધારાનો સારી રીતે સત્કાર થયો જાણી મધુકર ખૂબ પ્રસન્ન થઈ હુલાઈ ફૂલાઈ ગયો સુધારક ગૃહસ્થો પણ મધુકરના દીલોજાની ભર્યા આદર સત્કારથી સારી રીતે સંતુષ્ટ થઇ ગયા. જ્યા બરાબર સાડા દશનો અમલ શરૂ થયો કે તરતજ મધુકર બૉલનું કામ શરૂ કરાવવાનો યત્ન આરંભવા લાગ્યો. બંગલાના આગલા ખંડમા બરાબર બાર વાગે બૉલ થવાની યોજના યોજાઇ. મધુકરના મિત્રોએ સુધારક કપલોની ઘણીજ ઉમદા રીતે સરભરા કરી. અને વારે વારે નમ્રતાથી સાકર કરતા પણ અધીક મીઠા હેતના શબ્દોમાં માન પાનથી સંબોધી બંગલાના બગીચામાં ચોગાનમા હેરવી ફેરવી તેમને યોગ્ય આસન ઉપર બેસારી સારી રીતે ખેરીયાત પૂછી.

સર્વે મેમાન ગૃહસ્થો બંગલાના આગલા ખંડમા અર્ધ-

ચદ્રાકાર વર્તુલના આકારમાં ગોઠવાઇ ગયા. વચ્ચોવચ્ચ મધુકર એક સોફા પર બિરાજમાન થયો; તેની સાથે તેની દીલોજાન દીલદાર મોઘાજાન પણ બેઠી. થોડીકવાર સુધી અન્યોઅન્ય પ્રેમચગોષ્ઠમા વખત વિતવા લાગ્યો. આજના બૉલમા ડાન્સ નાચ બે રીતનો શરૂ થવાનો હતો. પ્રસ્તુત નવલકથાના અર્ધ-દગ્ધ સુધારક સંયુક્ત નાયક મધુકરે આ નાચની પણ અર્ધ-દગ્ધ સુધારાભરી યોજના પસદ કરી હતી ઘણાખરા સુધારકોએ આ બૉલને વાસ્તે કાંઈ અવનવી તરેહવાર આશાઓ રાખી હતી અને આજના બૉલનો રગ કેવા સ્વરૂપમા વિકાસશે, તે પ્રતિ પળે અધિક આતુરતાથી જોવાની ઉમેદ રાખી હતી. શરૂઆતમા મોઘા નાયકાની શિષ્યા મજુલગવરીએ પિયાના ઉપર બેસી મધુર ઇગ્લીશ ટયુન વગાડવા માડયા તેની સાથે સામેની બાજુમા બેસી ચદ્રગવરીએ જળતરગ વગાડવા માંડયું, અને તેની સાથે ચાર ઉછરતી બાળાઓએ ઇગ્લીશ ઢબનો ડાન્સ કલાવિધાનની ક્રિયાથી ડમ્મ એકટીંગમા કરવા માડયો અને ત્યારબાદ કોકિલ કઠથી તાન પલટા સાથે ગાવા માડયું.

* * * *

" મત કાચી કલી અલી ચુસ,
મરસ રમ ફુલનકો —૦
નીકી નીકી કલીઆ,
નીકટ ખૂબ ખીલીઆ,
મધુકર મધુરસમા મશગુલ,
લુટત રસ ભૂલનકો —૦ ચદ્રલેખા નાટક

*　　*　　*　　*

સા, સા, સાપમગરેસા, માપમગરેસા.
ગરેમા ગરેમા ધનીનીનીનીસા. (૩)
ધનો ધનીનીનીનીસા, તારેદાનીનીનીસા,
ગપમગરે, ધપમગરે, સારીગમપધનીનીનીમા,
રેરેરેરેગરેસા, રેગરેરેગરેમા, તનનન,
મનનન ગગેસા ગગેસા ધનીનીનીમા (૩)

*　　*　　*

આ પ્રમાણે અર્ધા કલાક સુધી ગાન તાનનો આરંભ થયો. બાદ મેમાનોના માનને અર્થે કેવડા, મીઠાઇ, ફળ પુલની રકાબીઓ આવવી શરૂ થઈ મોઘાનાયકા સુધારા સમાજમાં સુધારકોની સ્ત્રીઓને તથા સુધારકોને ગાન તાન સગીત વાજીત્ર સહીત શીખવાડવાને મધુકરની ખાસ ભલામણથી રહી હતી. આજરોજ મધુકરની સાલગીરીની ખુશાલીમા તેણે તેની શિષ્યાઓને ઉમદા સગીતમા તૈયાર કરીને આનંદ આપવાને ધાર્યું હતુ, અને તે ઉપરાંત મધુકરને સુબ્યત્વે કરીને પ્રસન્ન કરવા સારૂ એક નાચ જલસો પણ પોતે કરવા કબુલ રાખ્યું હતુ આ પ્રમાણે આનદનો રગ બંગલાના ખડમા જોત જોતામાં ખીલી નીકળવા લાગ્યો દરેક પેર સારૂ ડીનર ટેબલ પર ડીશો ગોઠવાઇ ગઇ. તેની સાથે ગરમાગરમ કેસરીઆ દુધના પ્યાલા પણ ગોઠવાઈ ગયા અને ત્યારબાદ તનદુરસ્તીના જામ મધુકર અને મોઘા જાતે હરી ફરી મેમાનોની તીખી મીઠી મજાક કરી કરી મુકવા લાગ્યા.

"ઓહ કોન મી. વકીલ ચાઇનાસીલ્ક એન્ડ લેડી ટ્વીલ !"

" ઓહ થેન્ક યુ, મચ ઓબ્લાઈજડ. "

"લાવો બાવા એક તન્દુરસ્તીનો જામ અહીઆં બી મુકો."

" થેન્ક યુ, થેન્ક યુ મી. મધુકર થેન્ક યુ ! "

" ડીઅર મી. જમરૂખીઆ તમે પન લેતા જાઓ: કાં લેદી હવે તમારી તબીયત કેમ છે ? "

" તમારી મહેરબાનીથી હાલમાં ઘણીજ સારી રહે છે "

"ચાલો ત્યારે આ એક હેતનો જામ તમે પન સ્વિકારો."

" ઓહ મી. મકનજી મકાઇદોરા તમને પન જોઇને હું ખુબ ખુશી થાઉં છુ. "

" વેલ લેદી લલીતાગવરી તમે આજે મને ઘનુંજ માન આપ્યું છે. ચાલો બાવા તમે પન એક જીગરનો કપ લેતા જાઓ. "

" હું તમારો અંત કરણથી આભાર માનું છું મી. મધુકર, સમજ્યા ? "

" વેલ મી. લાલદાસ મીલ માલેક અને લેદી ઇદીરાને વાસ્તે પન એક પ્રેમનો કપ મૂકો બાવા. "

" અરે હાંહા ઘણોજ ઉપકાર કીધો, મી. મધુકર ઘણોજ ઉપકાર કીધો. "

" ચાલો બાવા અહીંયા આવો. આંય ડૉકટર ધનજી સોડાવોટર અને લેદી લેમનબાઈ તમારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યાં છે. એક લવનો પ્યાલો અહીંયાં બી મૂકી રસ્તો માપો."

" આય મી. મધુકરજી તમે પન આજે ઘનીજ તસ્દી લેવા માંડી છે. "

" ઓહ માઇ ડીઅર મી. બારીષ્ટર કનુજી આઈસક્રીમ અને લેદી રોઝબરી તમે પન મારા હાર્તનો ઉમલકો લેતાં જાઓ."

" ઓહ મચ થેન્કસ ફોર યોર લવ "

" ઓહ મી. કુસપુસ એલચીદાના એન્ડ લેદી વરીઆલી તમે પન જીગરનો પ્યાલો લેતાં જાઓ. "

" થેન્ક યુ સર. "

" ઓહ મી. પીકોક મોરલા અને લેદી ઘેલડી તમે પન જરા ગરમા ગરમ જીગર થવા દો. "

' હાઇલી ગ્લેડ સર. "

"ઓહ મી. મીડવાઈફ કારેલીઆ ટમે પન લેના જાઓ.'

" ઘનોજ ઉપકાર માનું છુ બાવા "

" કા માઇ ડીઅર મોઘા તમે પહોચી વલ્યાં કે નહીં? હવે કેતલા મેમાનો બાકી છે?"

" લગભગ બધાને પહોચી વળી છું. ચાર પાચ પેર બાકી છે, તેને મી. નવલશા આપવા માડે છે. "

" કહો મારા માનવતા પરોનાઓ અને પરૂનીઓ તમે સઘલા આજે આનદમાં છોને? સઘલાને મારા જીગરની વાનગી અને મેવાની ડીશો પુગી ગઈ છેને? બાવા હવે કોઇ બાકી છે?"

" ના સર! વુઇ આર ઑાલ ઈન જોય એન્ડ પ્લેઝર! "

" મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો!! "

મારા ઇજનને આજે તમે હેતથી વધાવી અહીઆ પધારવાની જે તસ્દી લીધી છે, તેને સારૂ હુ આપનો મોટો અહે-

શાન માનુંછુ. આજરોજ આપ સાહેબોને પ્રસન્ન કરવા સારૂ મારા માનવતાં દીલદાર મોઘા નાયકાએ પણ જે ભારી તકલીફ ઉઠાવી છે, તેને સારૂ તેમનો પન હું અંત:કરણથી ઉપકાર માનું છુ. આજરોજ મારી સાલગીરીનો દીવસ છે, મારા પરમ સ્નેહી ફ્રેન્ડ ઈષ્ટ મિત્ર મી. માધવરામ મીંયાગાઠએ ઘનો ભારે ખર્ચ ઉઠાવી મને ઉપકારી કીધો છે. આપ સઘલા સાહેબોને જે કાંઈ આનંદ અને ખુશી મળે તે સૌ એમનોજ પ્રતાપ છે આય બૉલ અને ડાન્સની યોજના પન તેમને ઘણી જીવતોડ મહેનત લઈને ઘનાજ ટુક વખતમા યોજી છે. આપના સુધારક મંડળમાં બૉલની યોજના તદ્દન નવી તેમજ પહેલી છે. આજ રોજ બૉ-લની વિલાયતી સીસ્ટમ સાથે ગુજરાતી નાચની સીસ્ટમ ભેળવી આનંદમા એક ઓરજ વધારો કર્યો છે. જેમ જેમ વખત બદ-લાય છે તેમ તેમ આપને સઘલાએ બદલાવુ જોઇએ. દીવસે દીવસે સંસારીક કામનો બોજો અને ભાર આપના ઉપર ઘનોજ પડતો જાય છે, અને રમત ગમત અને આનંદના સાધનો ઓછાં થતાં જાય છે, તેટલા સારૂ થાકેલા પાકેલા મગજને વિશ્રાન્તી સારૂ 'ઘર ઘર ઢોલકી ઘર ઘર તાન એહી બડા દેશ હિન્દુસ્તાન' એ સૂત્રાનુસાર નાચ ડાન્સ બૉલની નવીન યોજના કેટલાક જમાનાને ઘટતા ફેરફાર કરી મે અને મારા મિત્ર માધવરામે યોજી કાઢી છે આજરોજ તેનો પહેલો અખતરો આપ સાહેબો સમક્ષ કરી બતાવવામાં આવશે. હું આશા રાખુ છુ કે આપ બધાં મહેરબાનો તેથી ઘનાજ ખુશી થશો, અને આ અમારા પનોતા પગલાને ટેકો આપી અમને મજબુત કરશો. હુ એક

વાર ફરી આપ સાહેબોનો અથીક ઉપકાર માની મારા મિત્રના જમનને ન્યાય આપવાને ભલામણ કરૂછુ, અને આપની સલામતી લઉછુ. આમીન આમીન ! ”

“ ભાઈઓ અને બ્હેનો !

આપ સઘળાંએ અહીઆ પધારીને મને ઘણુજ મોટુ માન આપ્યુ છે. મારા મિત્ર મધુકરરાવે મારી વતી અને તમારી વતી જે કાંઈ કહેવાનું હતુ તે સઘળુ કહી દીધુ છે. હવે મારે વાસ્તે મારી સમજ પ્રમાણે કાંઈ પણ બોલવાનું બાકી રહેતું નથી, છતા પણ હુ આપ સાહેબોને એટલુ તો કહી શકીશ કે હવે આપણે સઘળાઓએ જમાનાના પ્રવાહમા આગળ વધવુજ જોઇએ ગધેડાનુ પુંછડુ પકડી અધશ્રદ્ધાની અધાધુનીનો હવે વખત રહ્યો નથી દરેક જણાંએ પોતાના પગ ઉપર ટટાર ઉભા રહેવાની અદના કોશીશ કરવીજ જોઇએ આપણી સમાજે ઘણાજ ટુક વખતમાં પબ્લીકમા ઘણુ સારૂ નામ કાઢયું છે. સુધારાનો સારો ધડો મળે એવા દૃષ્ટાત કરી બતાવ્યા છે. હવે ઈન્ડીઆમાં બોલનારાની જરૂર મારી અક્કલ પ્રમાણે રહી નથી. ખરી રીતે કરી બતાવવાનીજ જરૂરીઆત રહેલી છે. બહુ બોલે હવે આપણો ભાર બાજ પડી શકે તેમ રહ્યુ નથી, પણ કાંઈક છાનામાના મુંગે મોઢે કરી બતાવ્યાથીજ જન સમાજમા આપણી કદર થઇ શકે તેમ છે. દેશની ઉન્નતીનો આધાર સ્ત્રીઓ ઉપરજ રહેલો છે. જ્યા સુધી આપણા દેશમા સ્ત્રીઓ રાત દીવસ દુ:ખમા દબાતી રહે છે ત્યા સુધી આપણે સઘળા દરીદ્રતાના દુ:ખમા દબાએલાજ છીએ, માટે સ્ત્રીઓ શી રીતે સુખી

થાય અને સ્વતંત્રતાની મજા તેઓ શી રીતે સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકે તેજ ઉપાય આદરવાના હવે બાકી રહ્યા છે બિચારી બાળાઓ સાસુ નણંદના દાબ તળે દબાઈ ઓરડા પરસાળના જેલખાનામા વરસોનાં વરસો સુધી કેદ પડી રહે છે, અને વ્યવહારીક વિટમ્બનાઓના ભારથી લધાએલી રહે છે તેમને વાસ્તે આપણે હવે પુન્યનું કામ કરવાનું છે. આપણે સઘળાં ઓએ અવાજ વગરની અજાઓને ક્રૂર કસાઈઓના હાથથી છોડવવાની છે. તમે સઘળાં સારી રીતે સમજો છો કે જુના વિચારનાં, હડહડતા સુધારાના શત્રુઓના કુટુંબોમા ઘર ખુણે અનાચાર કેટલો બધો ત્રાસ વરતાવી મૂકે છે, અને કેટલી અબળાઓના ભોગ લેવાય છે, દર અઠવાડીએ આપણે છાપામાં વાચીએ છીયે કે આજરોજ ફલાણા આસામીએ ફલાણી બાઈનું નાક કરડી ખાધું, ફલાણાએ ફલાણી બાઈનું છરાથી ખૂન કર્યું, અને ફલાણી બાઇએ સાસુ સસરા અને નણંદ ધણીના જૂલમથી કૂવે પડી આપઘાત કર્યો અગર ફલાણા સાથે નાસી ગઈ, આ ઉપરથી આપણને સુધારાનો ધડો મળી શકે છે કે અજ્ઞાન પ્રજાવર્ગ હજુ પણ રૂઢી બંધનની જાળમા જકડાએલો છે. જો કાઇ આપણાથી થઈ શકે છે તો તે ફક્ત લહેકા કરી લેકચર આપવાનુંજ થઈ શકે છે. કોઈ પણ જાતના સુધારાના જાતિભોગ સારૂ કાંઈ પણ થઈ શકતું નથી; માટે હવે આપણે સાચી અક્કલના ઘરમા પ્રવેશ કરી સારૂ નરસુ સમજતાં ઉંડી રીતે શીખવું જોઈએ. જ્યારે જમાનો ઘોલ મારી સ્રીઓને છૂટ આપશે અને છચોક સામી થઈ આમન્યાની સાકળ તોડી મન

ભાવતું કરશે ત્યારે આપણે સઘળાં જખમારી માથું ખંજવાળતા બેસી રહીશું, માટે સઘળાં મ્હેરબાનો તમે આ બાબત સારૂ પૂરતો અને ઉંડો વિચાર કરો અને સ્ત્રીઓને જેમ સુખ મળે તેવા કદમ જેમ બને તેમ તાકીદે ભરો. ડીલે ઇઝ ડેન્જરસ 'ઢીલ છે તે ભયકર ચીજ છે' એમ માની ત્વરાથી સમજી સ્ત્રીઓ અને તમારા ઘરસુત્રને સારા સુધારાથી અલકૃત કરી દીપાવો એજ મારી લાગણી છે! આમીન! આમીન! આમીન!"

"શેઠીઆઓ!

અત્યારે સુધારાની ગગાનો પ્રવાહ રેલાય છે, માટે જેટલુ નાહ્યા તેટલુ પુન્ય માની સુધારાનો લાભ લેવામાંજ આપણુ શ્રેય સમાએલું છે: જે જે શુકનો હમણા બોલાયા છે તેને સોનાના માની સ્વીકારી લેવામાજ આપણને નફો છે આડી અવળી પચાતો અને ઉધા ચતા અનુકરણો જવા દઈ જે મનને સારૂ લાગે તે નિડરતાથી કરવુ અને આખો દીવસ ખાઈ પી બસ આનદમા જીવી થઇને ફરવું એજ સારૂ છે. આપણી બૈરીઓને બી ઘટતી છૂટ આપવી. સુધારાની કલબો, કોન્ફરન્સો, નાટકો અને સભાઓમા તેઓને છુટથી ભેળાવા દેવી અન્યો અન્ય સરખા સ્વભાવના સ્નેહીઓમા સ્નેહનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કરતાં કારવતા શીખવવું એજ આપણુ ડહાપણ છે સ્ત્રીઓમા વારે ઘડીએ શંકાથી જોવુ અને વહેમ રાખી તેમને વિના કારણે પજવવી એ મોટામા મોટું અને નીચમા નીચ પાપ છે એવરી થીગ ઇઝ ગુડ, જે કાઇ છે તે તમામ સારૂં છે

તો સઘળું સારૂં એમ માની સારાપણાની દુનિયામાં સારાશ રાખી સારી રીતે ભાઈચારો રાખી દરેકમાં પ્રીતિભાવ રાખી જોવું એજ આપણી ઉમદા ફરજ છે. લાયક જનોની લાયક માગણી કબુલ રાખવી અને લાયકાતનો અન્યોઅન્ય સારી રીતે લાભ લેવો અને આપવો એનું નામજ સાચો સુધારો છે, તો બાવા આ લોકોએ જે સારૂં પગલુ ભર્યું છે તેની પાછળ આપણે પગલા ભરવાં અને સુધારાની બોલબાલા બોલાવરાવવી એમા જ આપણી શોભા રહેલી છે ! આમીન ! આમીન ! આમીન!”

“ સો સાહેબો અને બાનુઓ !

હું મોઘાજાન કાશ્મીરની નાયકા આપ શેઠીઆઓ સમક્ષ બોલવાની છુટ લઉંછું તેની મને માફી આપશો ! આય મેફીલમા જે કાઇ સુધારાના નામથી બોલાય છે અને સ્ત્રીઓના સુખના સાચા ઉપાયો શોધાય છે તે સંબધી મારૂં ઘણુંજ ઉચુ મત છે હવે એમજ થવુ જોઇએ. ‘ દુનિયાં ઝુકતી હય, ઝુકાનેવાલા ચાહીએ ’ તો દરેક જણે દુનિયા સાથે ઝુકાવુંજ જોઇએ. જેમ જેમ જમાનો ફરી મનુષ્યને જે કાઇ શિક્ષણુ ખુબી કે ખામી વગેરે બતાવે તે પ્રમાણે જમાનાને વળગવુજ જોઇએ. જમાનાથી જુદા પડવામાં આપણુને ઘણુ નુકશાન થએલું છે, અને જમાના સાથે ફરનારાઓની અવગણના કરવાથી પણ આપણી લાયકાત ઓછી થએલી છે; માટે સમય પરત્વે જે કાઈ બને છે તે સારૂંજ બને છે એમ માની સમયને અનુસરવામાજ આપાણુ કલ્યાણુ સમાએલું છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને વાસ્તે જે કાઇ થાય તે કરવું એમાજ મનુષ્યોનુ મનુષ્યત્વ રહેલુ છે. દુનિયાદારીના

દરેકે દરેક કાર્યમાં આઓને સાથે રાખી સામેલ કરવાથી પુરૂષોના દુઃખ ઘણા ખરા દૂર થાય છે અને તેથી પુરૂષોને સારી શોભા મળે છે એવુ મારૂ પોતાનું માનવું છે. દુનિયાદારીના દરેક પ્રસંગો કે જેવા વિવાહ, જનોઈ લગ્ન, કાણુ મોકાણુ, હોમ, હવન, યજ્ઞ નાચ, તમાસા અને કલબ તથા સભાઓ સ્ત્રીઓના સામેલપણાથીજ સારી રીતે ઉજવાઈ શકાય છે. સ્ત્રીઓ વગર કાંઈ પણ સારૂ લાગતુંજ નથી. સ્ત્રી એ પુરૂષની પાંખ છે, આંખ છે, અર્ધું અંગ છે અને ઘરની લક્ષ્મી છે. તેને રાજી રાખવાથી સૌ સારૂ થાય છે, તેને દુભાવવાથી બધુ બગડે છે, માટે સ્ત્રીઓને સુખ આપવા સારૂજ પુરૂષો સરજાએલા છે, અને પુરૂષોની સાહ્યબી ભોગવવા સારૂ સ્ત્રીઓ પેદા થએલી છે એવું મારૂં સમજવું છે, તો આપ સઘળા સાહેબો મારૂં કહેવું માન્ય રાખી સ્ત્રીઓને છુટ આપવા ખાસ મહેરબાની કરશો !!! આમીન ! આમીન !! ”

“ ગૃહસ્થો,

આજે સોનાનો ચાંદ ઉગેલો છે, પુન્યની પર્વણી છે. સુધારાના ભાનુનો ઉદય કાળ છે. જે જે વિચારો આજના ડાયરામા જણાવવામાં આવ્યા છે, તે ઘણાજ ઉમદા છે. આપણો ઉદય તેથીજ થશે. ઈશ્વરની પૂર્ણ દયાદ્રષ્ટિ આપણી સમાજ ઉપર થએલી છે. તેના વિના આટલુ બધુ સામટુ બળ અને એકત્રતા કદી ઉદ્ભવેજ નહી. દરેક જણા આજની હીલચાલથી ઘણાજ આનંદમા આવી ગયા છે. હું આપનો અમૂલ્ય વખત નહીં રોકતાં ટુંકમાં જણાવું છુ કે આપણે સઘળાએ સ્ત્રીઓને છુટ આપવીજ-

જોઇએ, અને તેમના હકોનું સંરક્ષણ કરી તેમના તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોવું જોઇએ મોધાજાનના ઉદ્ગારથી આપણે ઘણું શીખવાનું છે, અને જેમ જમાનો બદલાય તેમ આપણે બદલાવાનું છે હુ આશા રાખું છુ કે આ આપણુ કાર્ય ઘણીજ ત્વરાથી સફળ થાઓ અને જનમંડળમા અનુકરણીય થઈ પડો ! આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ જેન્ટલમેન !

હું તમારા આનંદમા વિરોધ નહી નાખતાં ટુકમાં જણાવું છુ કે હવે આપણે સઘળાઓએ સ્ત્રીઓ સાથે ઘણાજ માનથી વરતવુ જોઇએ, અને તેમને દરેક પ્રસંગોમા આપણી સાથે સામેલ રાખી આગળ કરવી જોઇએ સ્ત્રીઓની પ્રસન્નતા એજ આપણા ધન્ય ભાગ્ય છે. તેમનુ છૂટાપણુ એજ આપણો આનંદ છે, અને તેમનુ હાસ્ય એજ આપણું સાચું સુખ છે. મધુકર ભાઇએ જે કાંઇ પોતાના ઉમદા અભિપ્રાય દર્શાવ્યા તે પ્રમાણે આપણે તેને ટેકો આપી સુધારાનો વિજય સર્વદા ઈચ્છવોજ જોઇએ. આમીન ! આમીન ! આમીન ! ”

“ મહેરબાનો !

હુ પણ બે મીનીટમા આપ સાહેબોને ચોખ્ખુ અને ચટ જણાવી દઉં છુ કે હવે આપણે ઘરની બાઈડીઓ પર ખાસ કરીને મહેરબાની કરવી જોઇએ. અને તેમને ચાકરડી પ્રમાણે નહી ગણતા શેઠાણી પ્રમાણે ગણવીજ જોઇએ, અને દરેકે દરેક પ્રસંગમાં પગલે પગલે તેમની સલાહ લેવીજ જોઇએ દેવી સમાન સ્ત્રીઓને સન્માન આપી તેમની પુઠ નહીં જોતાં તેમના

સુખાર્વિંદના દર્શન કરી સુધારાનો દિગ્વિજય કરવો જોઇએ !! આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

“ મારા માનવંતા સુધારક મિત્રો !

હવે તમે સૌ આનંદથી મારા મિત્રના આમંત્રણને માન આપી તેમની મેમાનગીરીનો લ્હાવો લઈ અમને કૃતાર્થ કરવા કૃપા કરશો ! તમારા ટેકા અને દીલસોજીના શબ્દો સાંભળી મારૂં તથા મારા મિત્રનું અંતઃકરણ આનંદથી આજે ઘણું પ્રફુલ્લિત થયું છે. હું આપનો બીજી વાર મારા મિત્ર તરફથી ઉપકાર માનુંછું. હવે આપ સાહેબો સૌ આનંદથી તન્દુરસ્તીનો સ્વાદ ચાખશો, અને મોંઘાજાનના નૃત્ય સંગીત શ્રવણ કરી સારી રીતે મઝા મેળવશો !! મોંઘાજાન હવે તમે પણ તમારૂં સંગીત શરૂ કરી મેમાનોને રીઝવવા ખાસ મહેરબાની કરશો ! આમીન ! આમીન ! આમીન ! ’

મધુકરના આ ભાષણથી મેમાનોમાં ઘણોજ આનંદ વ્યાપી ગયો, અને તાળીઓના ગગડાટથી મધુકરના સુધારાને સૌએ વધાવી લીધો. દરેક જણ ઉમંગમા આવી મેમાનગીરીની મઝા ઉપર હાથ મારવા લાગ્યા અને તન્દુરસ્તીના સ્વાદ સારી રીતે લેવા લાગ્યાં. આ બાજુ મોંઘાજાને પણ સંગીતના સાજની સારી તૈયાર કરી તાન સુર મીલાવા માંડયા નરઘા, મૃદંગ અને હારમોનિયમ વાજીંત્રના એકત્ર તાલ તાન પલટા ચાલવા લાગ્યા, સૌ કોઈ હર્ષમા ઉછાળા મારી રહ્યા અને આનંદ સાગરમા તરવા લાગ્યા, ગાયનોના પલટા ઉપર પલટા ચાલવા લાગ્યા.

* * * *

કવ્વાલી !

ઉતાર ના કઇ પ્યાર એ દીલદાર મગર લે,
ગમખ્વાર જીગર ખ્વારની કઇ યાર ખબર લે !
ગુલિસ્તાનમા હેરાન છે મસ્તાન આ બુલબુલ,
ભર પ્યાર નથી યાર વફાદાર ખબર લે !

ગાયનના તાનમાં મેમાનોને મશગુલ કરી મોઘાએ નાચ-વા માંડયુ, મધુકર વાજાની પેટી બજાવવા લાગ્યો અને છોકરી-ઓએ વચ્ચે વચ્ચે ઈશ્કના દુહા કાઢીયા બેતો અને કવ્વાલીઓ સામ સામે બોલવા માડી.

* * *

હુ કરૂછુ યાર યાર યારને ના દરકાર લગાર,
ખ્વાર છુ ભર પ્યારમા યાર ન ઈન્તઝાર લગાર,
ઘડી ખફા ઘડી ખુશી ઘડીક ગુમાની મિઝાજ,
મરજી તમારી સાચવ્યે છુ યાર ન કરજદાર લગાર !

* * *

ઉડો નાદાન મન બુલબુલ રહો ગુલઝારમા ના ના !
વફાઈ એક પણ ગુલની દીઠી ભર પ્યારમા ના ના !
સુણાવો ગાનની તાનો જઇને દ્વાર દર્દીને,
અરે બેદરદીના દરદે રહો દરકારમા ના ના ! !

* * *

દરદ દીલ કયાં બતાવુ જઈ બધેથી યારી મારી ગઈ,
કવ્વાલી કયા સુણાવુ જઇ હવે તો વારી મારી ગઇ !

*　　　*　　　*

જવુ તે ઘેર શાને કાજ પરિક્ષા પ્રેમની ના જ્યાં,
નજર શાને જરા કરવી જહા મેમાનદારી ગઇ !

*　　　*　　　*

ધરે શી દીલ કંઈ આશા નિરાશા ઓટ આવી જ્યા,
પવન પાણી મહી પ્યારી વફાદારી હમારી ગઇ !

*　　　*　　　*

રહુ દીન રાત મસ્તાન મદીરા પ્રેમનો પીને
હવા લાગે ન દુનિયાની મરવ યારી વિમારી ગઇ

*　　　*　　　*

ખતાઓ મે લીધી તારી દુખી નિત હુ સુખી તુ યાર,
બધી એ પ્યારી લે પાછી તુફાની રાત કારી ગઇ.

*　　　*　　　*

ન થાયે નેહ તે મારો વિરહ ખુરો પછી થાયે,
કઇ શાણા હજારોની મનિ એ માહી મારી ગઇ

*　　　*　　　*

વિરહના પ્યારીના ગાનો સુણી થઇ મસ્ત કહેતો બાલ,
બલા મર્વે હમારી ગઈ, બલા મર્વે હમારી ગઇ !

*　　　*　　　*

અહો કોઇ નામવર પથી દયાળુ દોસ્ત દેશેથી,
મને આવી કહે કાંઈ, ખબર કો બાગ ગઇ પ્યારી !

આખી મહેફીલના ગૃહસ્થો આ છોકરીઓના ગાનતાનથી
તથા અહાભાવથી ખુશ થઇ ગયા, મધુકર પણ ખૂબ આન-

દમાં આવી ગયો અને તેમને ખૂબ થેન્કસ આપી ગાવાને વધુ ઉત્તેજીત કરી. થોડી વાર છોકરીઓને વિસામો આપવા સારૂ મોંઘાએ જાતે ગઝલ લલકારવા માંડી.

* * *

" દીલ સદા બેચેન હે મુજ દર્દકે બીમારકા,
લગી ગીયા હે જખ્મ દીલ્મે અસરૂ એ ખમદારકા,
ચશ્મ નરગીસકા હય ઘાયલ ઓર મીઝ ગાન તીરકા,
જુલક નાગનકા હે મારા ઓર તેગે રૂખ મારકા "

મોઘાએ પોતાનો અપ્રતિમ નાચ શરૂ કર્યો અને દરેક મેમાનોને એક નિમિષ માત્રમા ખુશ ખુશ કરી દીધા, મધુકરે વળી પાછી છોકરીઓને કવ્વાલી લલકારવા હુકમ કર્યો કે તરતજ કવ્વાલીની શરૂઆત થવા માડી.

* * *

બદન ગુલઝાર માશુકનુ ખીલ્યા તેમા મનોહર ફુલ,
ચમનમા આવીને ઉભી ચમન રૂપ તે બની બુનબુલ !

* * *

મધુર જો તુ આ મુખડુ ફુલોમા ફુલ ચપકનુ;
રહી તે ઝુડમા વિણ કંઠથી આ બોલતુ મજુલ !

* * *

લચકતા માસથી ભરપુર ગાલો શુ બનાવે જો,
બતાવે કે રહ્યુ છુપાઇ એ ગુલાબ કેરૂ ફુલ,
રહ્યુ છે મુખ સરમા જો ખીલી આ બે કમળ કાળા,
કહે શું ના ? નહિ એ નેત્ર જો તું છેજ તારી ભુલ !

* * *

નહી એ આખનુ અંજન કમળ પર એ ભમે ભમરા,
બતાવે પ્રેમની રીતિ હણે મારી પ્રીતિનુ ફુલ !
નહી ચુક નાકની એ જો બરાબર ધ્યાન દઈને તુ,
કલી એ જાઇની ખીલી રહી છે નાક પર અણમૂલ !

* * *

નથી અધરોષ્ટની લાલાશ એ ભ્રમરા ભુલ્યો તુ તો !
પ્રફુલિત તે થયુ છે પ્રેમીનુ દાડીમ કેરૂ ફુલ !
નથી અધરોષ્ટ તે હલતો હલે છે ફુલ વાયુથી,
નથી એ સ્મિત પણ છે ફુલની સુગંધી એ અણમૂલ,
બદન સહુ ફુલની ડાળી બની જા તેહનો માળી,
અરે ના માલી 'ના બનતે' કદી ચુંટતો નહી એ ફુલ !

* * *

ઈશ્ક બાઝારના રસ્તા વિકટ વાંકા નહી સસ્તા,
કદાપી તે નથી હસતા તથાપી ત્યાં જુદાઈ છે,
ખરી ખામોશ શિખવનારી સનમનુ દીલ ચૂમનારી
ઝખમ પર ઝેર પૂરનારી તથાપી ત્યાં મીઠાઈ છે
જુદાઇ ત્યાં જનમ પામી અભેદે ભેદમાં તાણી,
પછી ક્યાથી રહે માણી અધારી સુંઢાઈ છે !

ગઝલીસ્તાન

આ પ્રમાણે ગાન તાન અને નાચની ધુન સારી રીતે મચી રહી, મેમાનો સારી રીતે આનંદમા આવી ગયા, કેટલાંક નાચના તાલમા વચ્ચે વચ્ચે ઉઠી ઉઠી નાચવા લાગ્યા, કેટલાક

તાલ આપવા લાગ્યા અને કેટલાક રૂમાલ ઉરાડી આનંદ દર્શાવવા લાગ્યા. મેમાનોની વધુ સરભરા સારૂ ગરમ ગરમ કોફીના કપ મધુકરે તૈયાર કરાવી આપવા માંડયા, પાનબીડા ગુલાબ વગેરે આપી મેમાનોની સુસ્તી ઉરાડી અચ્છી રીતે જાગૃત કર્યા; આ પ્રમાણે મોંઘાજાનનો નાચ જલસો ખતમ થયો, સૌ કોઈ મોઘાના નાચથી પ્રસન્ન થયા અને થોડીકવાર સુધી વાર્તાલાપમા મશગુલ થયાં મધુકરે મેમાનોને જણાવ્યું કે હવ પછી સુધારાનો બૉલ થશે, અને તે બૉલ આપણા મંડળમાના કપલોથી તૈયાર થશે. દરેક જણ મનપસંદ પેર પસંદ કરી પીઆનાના તાલ પર નાચવુ શરૂ કરશે, અને તેથી સ્ત્રી પુરૂષોમા ભાઇચારાનો સંબંધ સારી રીતે વધી સ્નેહની એકત્રતા થઈ સુધારાની બોલબાલા બોલાશે!! મધુકરના આ વિચાર કેટલાક સુધારક ગૃહસ્થોને સારી રીતે પસંદ પડયા અને કેટલાકના અંતરમા કંટક સમાન ખુચવા માડયા થોડીક વાર સુધી છાનીમાની ચર્ચા ચેરાઈ, સુધારકમાના કેટલાક બોલ્યા ચાલ્યા વિના છાનામાના રસ્તે પડયા, અને કેટલાક પ્રસંગોપાત બ્હાના બતાવી ઉપરચોટીઆ મુબારકબાદી આપી આપી બંગલા બહાર નીકળી ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યા કેટલાક જણા સુધારામા સામેલ થયા, અને કેટલાક જણા બૉલમાં શું થાય છે તે જોવા સારૂ છાનામાના મુંગા રહ્યા, કેટલાક જણા શારીરીક સ્થિતીની માંદગીનું બ્હાનું કાઢી પોતાની બાનુઓ સાથે બૉલ જોવાના વિચારમા બંગલામા છાનામાના આમ તેમ હરવા ફરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે મામલો ફેરવાઇ ગયો. આમંત્રણ કરેલ ગૃહસ્થોમાનો

પોણો ભાગ ઓછો થઇ ગયો; અને જે કાંઈ બાકી રહ્યો તે તમામ એકત્ર થઈ બૉલ રમવા સારૂ તલપાપડ થઈ રહ્યો જોત જોતામા સુધારક કપલોને મધુકર બગલાના પાછલા ખડમા લઇ ગયો, તેમની સારી રીતે સરભરા કરી, બૉલના હેતુઓ અને પ્રકારો સારી રીતે તેમને મીઠા શબ્દોમા કહી સંભળાવ્યા, અને સર્વેને પ્રસન્ન કરી બૉલમા નાચવા તૈયાર કર્યો બંગલાના ખંડ-ની લાઇટ સારી રીતે ચડચકીત કરી પૂર બ્હારમાં તેજસ્વી બનાવી સળગાવવા માંડી વાજીંત્રનો ઠાઠ પણ પૂર્ણ કુશળતાથી તૈયાર કરી સૂર મીલાવા માડયા. પીયાના પર જાણીતા વગાડ નારને બેસારી ઇગ્લીશ બૉલના ટયુન વગાડવા શરૂ કર્યો અને મધુકરે મડળમા નાચ સારૂ પેર તૈયાર કરવા માડયા

"કહો બાનુ કારેલીબા તમે કોની સાથે નાચવુ પસંદ કરશો ? આય કકોડીવાલા શેઠ તમુને પસદ પડશે કે નહિ ?"

"નહી સાહેબ તેવન ઘના જાડા છે હું તદન પાતલી બાવરીયાની સોતી જેવી છુ, હુ આય જે સામે ડાકટર ઘનજીશા મોડાવોટર બેઠા તેની સાથે ઘની ખુશીથી નાચીશ"

' કહો બાવા કુસબુસ એલચીદાના તમે શો વિચાર કીધો ? આય લેમનબાઈ આપને પસદ આવશે ? "

"નહી બાવા, હૂ તદન લાબો તાર જેવો છુ અને તેવન ઘના ઠીગના બચ્ચા જેવા છે જો આય રોજ્ગારીબાઈની મરજી હોય તો હું તેમની સાથે ખુશીથી નાચીશ."

"મી. એલચીદાના હુ બી તમનેજ પસંદ કરૂ છુ."

"કહો સાહેબ ચાઈનાસીકક તમે શુ ધાર્યું ?"

"મારે લાક્ષાં શેઠાણી સાથે વાત થઇ ગઈ છે. અમારૂં સેટલ્ડ થયું છે."

"કહો શેઠીઆ તમે કોને પસંદ કીધાં ?"

"આય વરીઆલીબાઈ મારી સાથે નાચવા ક્યારનાંએ તલપાપર થઇ રહ્યાં છે."

"કહો મંજુલગવરી તમે કોને પસંદ કર્યો ?"

"આય લાલદાસ સાથે ખુશીથી હું નાચીશ"

"કહો સાહેબો આપણે સૌએ પેર પસંદ કરી દીધા છે; હવે હું તમારી પરવાનગી લઈ ડાન્સ શરૂ કરાવું છું. હું અને સોધાજાન જે પ્રમાણે ટ્યુનના તાલ પર પગ દઇએ અને નાચીએ તે પ્રમાણે તમે સૌ કોશીશ કરવા મહેરબાની કરજો આજ આપણી ફર્સ્ટ પ્રેકટીસ છે, એટલે શરૂઆતમાં જરા ઑકવર્ડ અને અગલી લાગશે પણ વખત જતાં આપને તે ઘણું પસંદ પડશે; અને તેથી આપણા શરીરની ખીલવણી સારી રીતે થશે અને ઘણોજ ઉમદા આનંદ સગજને મળશે ચાલો સૌ સાહેબો એકતાર થઈ ધ્યાન રાખો !!" આ પ્રમાણે મધુકરનો હુકમ મળતાની સાથેજ નાચ બૉલ થવો શરૂ થયો. દરેક કપલો નાચવા લાગ્યાં; કેટલાંક મધુકર અને સોધાનું અનુકરણ કરી તાલ પ્રમાણે ફરવા લાગ્યા, અને કેટલાંક એક બીજાને બાઝી ઉભાં ઉભાં જોવા લાગ્યા; કેટલાંકને અડબડીઆ આવી પડવા લાગ્યાં; અને કેટલાક ગોઠીમડા ખાઇ ગબડી પડવા લાગ્યાં; આ પ્રમાણે છેક મોડીરાત સુધી બૉલની ધામધુમ મચી રહી. મધુકરના બાપ, મધુકર છેક રાતના બે વાગ્યા સુધી ઘેર ન આવ્યો

તેથી ઉદાસ થઈ એક ભાડાની ગાડી જોડાવી મધુકરને શોધવા નીકળ્યા. મધુકરના કાકા પણ ડોસા જોડે ગાડીમાં બેઠા, અને કુસુમને પૂછી નદી પારના બગલાની ભાળ લઈ ગાડી હંકાવી બગલા ભણી આવવા લાગ્યા. બગલામા સારી રીતે ગાન તાનની ધુન મચી રહી હતી, એટલે મોડી રાતના ઘણે દુર સુધી નાચના ગાયનના પડધા સભળાતા હતા. ગાડીવાળો ઝડપબધ ગાડીને બગલામા હંકારી ગયો. બગલાવાળા પગીઓએ મધુકરના ડોસાને તથા કાકાને બિલકુલ રોકયા નહિ તેમણે જાણ્યું કે આ કોઈ ગૃહસ્થ મોડા મોડા નાચમા ભાગ લેવા સારૂ આવ્યા હશે એમ માની આખ આડા કાન કરી દીધા. કાકા તથા ડોસા છેક બગલાના દાદર પર ચઢી બૉલના ખડમા જઈ ઉભા ડોસાએ જાણ્યું કે હરદાસની કથા છે એટલે બે ઘડી આપણા કાન પણ પ્રભુ ભજનથી પવિત્ર થશે એમ માની નીકળ્યા હતા, પણ આખો આખ હરદાસની કથાને બદલે બૉલ નાચ નિહાળી ડોસાની આખો ચાર થઈ ગઈ, અને કાકા પણ ક્રોધમા આવી મધુકરને મારવા તૈયાર થઈ ગયા.

"અરે બાળા સાધાઓળુ અર્ધદગ્ધ સુધારકો આ શુ તમારા નામની હોળી પ્રગટાવા માડી છે ?"

"અલ્યા મધુકર તુ તો મને કહેતો હતો કે આજ રાતે બગલામા હરદાસની કથા થવાની છે, અને અહિ તો તારા નામનો દવ લાગી રહ્યો છે. મારા બેટા આજકાલના છોકરા શા ફાટયા છે ? આટલી બધી સ્ત્રીઓ અને આટલા બધા પુરૂષો આટલી બધી ઉમ્મરે ફેરફુદડી ફરવા લાગ્યા છે ! ! કુસુમ

જુલમ જમાના તારો જાલીમ જુલમ છે ! ! અલ્યા મધુકર ?
મારો દીકરો આ નાટારગમાં સાભળે છે પણ કયાં ! અલ્યા
માધીઆ, હે માધીઆ ! ! ”

“ અરે કોન ડોસા ! તમે અહીં કયાંથી ? ”

“ મારા દીકરા હું પણ કયા સાભળવા આવ્યો છું ! ! ”

“ અલ્યા મધુકર ભણી ગણીને આ ધધા કરવા માડયા ? માળા અક્કરમી, ભાયડા બાઈડીઓને અડધી રાતે બંગલામાં ભેળા કરી નચાવા માડયા ? શરમ છે તને ! મરી જા ! તારા સુધારામા દવ લાગે, તું મારા કુળમા અગારો પાકયો ! ! ”

“અરે ચુપ ડોસા ચુપ રહો ! કાકા જરા બોલતાં શીખો !”

“ અરે તારૂ સત્યાનાશ જાય દીકરા હવે સીધો સીધો ઘેર ચાલ નહી તો જોયા જેવી થશે ! ! ”

“ અરે પગી પગી, આ ડોસાને લાત મારી દૂર કરો ! ”

“ ઓ વઠેલ ચડાળ, તુ બાપને અને કાકાને લાત મારવા તૈયાર થયો ! શુ પડી તારા ભણતરમાં ! ધિક્કાર છે તારા સુધારાને.

“ અરે ડોસા આનું નામજ સાચો સુધારો ! ! ”

“ ભાયડા બાયડીઓએ ભેગા મળી ફેરકુદડી ફરવી એનું નામ સુધારો ખરૂ કે ! ? ઓ મૂર્ખ જરા બોલતા લાજ, શરમા, નહી તો લાકડી વતે બરડો ખખેરી નાખીશ. ”

“ અરે પગી આ ડોસાને દૂર કરો ! ! નાહક ડાન્સમા હરકત કરે છે ! બધો બૅાલનો તાલ બગાડે છે ! ”

“ મારા દીકરા આતે ઘડા વિનાનો તોલ કે જમાનાની

પ્રોલ ? ”

“ અરે ડોસા આ તો સુધારાનો બૉલ ! ”

“ અરે આતે સુધારાનો બૉલ કે કુધારાનો કૉલ ? ” કહી ડોસાએ એક લાકડી ઉગામી મધુકરને જડાવી દીધી. મધુકરે ડોસાને બે હાથમા દાબી દીધા અને આંખો ચઢાવી ડોસા પર દાંતીઆ કરવા લાગ્યો, સઘળાં કપલો પણ આ ધાધલથી દીગ-મુઢ બની આમ તેમ જોવા લાગ્યા ! !

પ્રકરણ ૩ જું.

સખાવતની આરસી કે પરગજુ પારસી ?

દોહરો.

પ્રકાશ પરને આપવા, જપ ન ખાય જરૂર,
પૃથ્વીમા પૂજાય છે, પરગજુ શશી ને સૂર

શોભીતી અંબાડીવાળા હાથી ઉપર મૂર્ખ માણસો પણ બેસી શકે છે, ઘોડાના ખાસદારો શ્રેષ્ટમા શ્રેષ્ટ ઘોડા ઉપર બેસે છે; નટ નટાદી પાત્રો રાજવંશીનાં વસ્ત્રો પહેરી તાબુતાદી ચાવે છે, હયાદી પણ પેટ ભરે છે, ચકલી આદી જીવ જંતુ પણ મોટા મહેલમા વસે છે, તેમાંના કોઇની પણ સ્તુતિ થતી નથી. સ્તુતિ તો માત્ર તે કૃતાર્થ પુરૂષની જ થાય છે કે જે લોક માત્રની કામનાનો પૂરનાર છે.

કાયા તણો પાયો નહી વતની નહી વસુધા તણો,
માલીક નહી માયા તણો વૈભવ નજર કૃટામણો;
ઉર કાળને કરૂણા નહી પરૂણા જગતના પ્રાણ છે,
સદ્‌ગૃહસ્થ સાચા શ્રીહરી અણભંગ કાળની આણ છે.

ઘટમાથી જન્મ, મૃગલા પરિજન, ભોજપત્રના વસ્ત્ર, વનમા વાસ, કંદમૂળનું ભોજન, કૃષ શરીર, આટલુ છતા અગસ્તે અપાર જળનીધિનુ પાન કર્યું, તેમાં તેમને કયી સામગ્રી અનુકુળ હતી ? એક પણ નહી છતા તેમના પ્રતાપના પ્રાબલ્યથીજ બન્યું છે, એજ એમ બતાવે છે કે ઐશ્વર્યતાને સામગ્રીની આવશ્યકતા નથી.

* * * *

ગુનકે ગ્રાહક સહસ્ર નર બિનુ ગુણ લહૈ ન કોય,
જૈસે કાગા કોકીલા શબ્દ સુનૈ સબ સોય,
શબ્દ સુનૈ સબ સોય કોકીલા સબૈ સુહાવન,
દોઉકો યહ રંગ કાગ સબ ભયે અપાવન
કહે ગિરીધર કવિરાય સુનો હો ઠાકર મનકે,
બિન ગુન લહે ન કોઈ સહસ્ર નર ગ્રાહક ગુનકે

* * * *

એ સરસ મત્ત ઉપયોગ લક્ષ્મીનો વિશ્વમાહી કહેવાય,
કરો દાન પુન્ય શ્રીમાન દીનના જેથી દુખ કપાય
ગરીબને આશ્રય દેવો એ શ્રીમતને સોહાય,
જો લોભ વૃત્તિથી નહી આપે તો પોતે પણ નહી ખાય
કરણી તેની પાર ઉતરણી પુન્યે પુન્ય પમાય,
જે અણસમજુ સમજે નહી તે અંત ઘડી પસ્તાય,
સ્વર્ગ પંથનુ સાચુ ભાતુ આ જગમા એહ મનાય,
જે સુવર્ણ સમ કીર્ત્તી મચે તે સ્વર્ગે સુખીઆ થાય,

કવિ સુબરાવ

સત્‌સંગત એ આ સંસારમા પારસમણી છે. સારા જનોનો સહવાસ હમેશાં દુઃખીને સુખી કરે છે. ઉંચ જનોમા વાસ કરવાથી કાયાનું સદૈવ કલ્યાણ થાય છે. ગુણવાન માણસોનો હાથ ઝાલવાથી સદ્‌ગુણનું ફળ ટુંક વખતમા મળે છે. સખાવતીઓના છાયડા તળે સ્હેજ આવવાથી ઘણુ ખરૂ દારિદ્ર કુદરત બળે નાશ પામે છે, એટલા સારૂજ તુલસીદાસ જેવા મહાત્મા કહે છે કે, ' એક ઘડી આધી ઘડી, આધીમેં પુની આધ, તુલસી સગત સતકી, કટે કોટી અપરાધ. ' માટે મહત્વતાની આકાંક્ષા રાખનારાએ હરદમ મહદ્‌ જનોની સોબત કરવી. નીચની સાથે એક નિમિષ માત્ર રહેવાથો પણ પોતાની ઉચ્ચતાનો જોતજોતામા નાશ થઇ જાય છે, માટે સર્વ કાળ જેમ બને તેમ સહવાસ ગુણી જનોનોજ રાખવો. પ્રસ્તુત નવલકથાના બીજા ભાગમા કેસરનો પતિ જયન્તીલાલ નગીના વાડીમા પોતાના મિત્રો સાથે ફરવા ગયેલ હતો, ત્યા અન્યો અન્ય નીચ સોબતથી તેને ન સાંભળવાનાં વચન મિત્રો તરફથી સાભળવા પડયાં હતા, છેવટને અતે નગીના વાડી છોડી ઘર તરફ વળતા તેને અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ કોન્ટ્રાકટર એદલજી શેઠનો સ્હેજ સહવાસ થયેલ હતો, તે સહવાસમાં જયન્તીલાલના ઉમદા વિચાર જોઈ તેને વિકટોરીઆમા પોતાની સાથે બેસાડી ઘેર લાવ્યો હતો અને તેને બીજે દીવસે પોતાની ઑફીસમાં મળવા બોલાવ્યો હતો જયન્તીલાલની સાદાઈ અને ભલાઈથી પ્રસન્ન થઈ તેણે તેને પોતાની પેઢીમાં પચીસ રૂપીઆનો પગાર કરી ધંધે વળગાડી સારે રસ્તે ચઢાવ્યો હતો; આ સર્વ પરિણામ ઉચ્ચ

જનોના સહવાસનુંજ ફળ હતું.

જયન્તીલાલ ઉપર એદલજી શેઠના ચારે હાથ હતા. શેઠાણી શીરીનબાઇ પણ તેને પુત્રવત્ જોતા હતા, અને ભાઈથી અધીક રીતે શેઠની દીકરી પરીન પણ તેને જીગરથી ચ્હાતી હતી. જયન્તીલાલની સુવા બેસવાની તથા ખાવા પીવાની તમામ ગોઠવણ શેઠે પોતાના બંગલાના એક આવાસમા કરી હતી. પારસી ગૃહસ્થે હદ બહાર ઉદારતા આ બ્રાહ્મણ કલાર્ક જયન્તી ઉપર દર્શાવી હતી. એક બ્રાહ્મણ રસોઇઓ અને પોતાનો એક ચાકર અલાયદો જયન્તીલાલ સારૂ રાખ્યો હતો. કુદરત પણ જયન્તી લાલ પર સારી રીતે કૃપાવત થઇ હતી. પેઢીમા જયન્તીલાલના રહ્યા પછી શેઠને ઘણો સારો નફો વ્યાપારમા પ્રાપ્ત થયો હતો. પનોતાં પગલાનો જયન્તીલાલને માની શેઠનું આખુ કુટુંબ તેના પર સારી રીતે રાજી રહેતું હતુ એદલજી શેઠ પણ તેના સારૂ કોરટ લઇ કેસરને સ્વાધિન કરાવવાનું બીડુ ઝડપી રાત દીવસ કેસ સારૂ પ્રયત્ન કરતા હતા. જયન્તીલાલની તમામ સરભરા ફીકર ચિંતા વગેરે માતાથી પણ અધિક રીતે શેઠાણી શીરીન બાઈ રાખતા હતા. તેમણે પોતાના ભાઇ નવરોજજી વાડીઆ બારીષ્ટરને ખાસ કરી આ કેસ સારૂ મુંબાઇથી અમદાવાદ બોલાવ્યા હતા. નવરોજજી બારીષ્ટર પણ બ્હેનના શુકનને માન આપી પોતાનો લાભ મૂકી અમદાવાદ આવેલ હતા તેમણે ટુંક વખતમાં જયન્તીલાલને મળી તેના સાસરા સબંધી હકીકતથી વાકેફ થઈ એક નોટીસ કાયદા પૂર્વક કેસરને તાબે લેવાની ઘડી મે વેકેશન પહેલા કોર્ટ મારફતે કઢાવી લેવાનું વિચાર્યું હતું.

જયન્તીલાલ આ કાર્યમાં પોતે ઘણો વિરૂદ્ધ પડયો હતો; અને શેઠને સારી રીતે સમજાવ્યું હતું કે આ વિગ્રહનું પરિણામ સંતોષકારક કદાપી નહીં આવે અને બને પક્ષને ખર્ચના ભારે બોજામા ઉતરવું પડશે, તેમ છતા સ્વાધિનમા આવનાર સ્ત્રી કેસર પણ હદ બહાર સુધારાને વાયરે ચઢેલ હોવાથી પોતાને તલમાત્ર પણ સુખકર નહી થતાં કલેશનુ મૂળ થઈ પડશે માટે આ વિચાર સાડી વળાય તો તેમાજ મારૂ અને તમારૂ કલ્યાણ રહેલુ છે. આવી રીતે શેઠને સમજાવના છતાં પણ શેઠ જયન્તી લાલના વિચારથી વિરૂદ્ધ પડી કેાારટમા દાદ લેવા સારૂ સારી રીતે ઉશ્કેરાયા હતા શેઠાણી શીરીનબાઇએ પણ પોતાના ભાઈ વાડીઆ બારીષ્ટર સાહેબને અચ્છી રીતે કેસ લડવા સારૂ ચઢાવ્યા હતા. અને જો આ કેસમાં પ્રભુ કૃપાથી ફાવી ગયા તો અમદાવાદની સઘળી પ્રેકટીસ તમને મળશે અને પબ્લીકમા સારી નામના થશે, માટે જીવતોડ મહેનત કરવી અને બસ આખ મીચી લડવું. જે કાંઈ ખર્ચ થશે તે સઘળુ અમે ખુશીથી ભરપાઇ કરીશું, અને જો તમારે ફી જોઇતી હશે તો તે પણ આપી છુટીશુ, પણ તમને અહીંઆ ખાસ કરીને રોકી કોરટમાં કેશ ચલાવરાવશુ; આ પ્રમાણે સર્વે પ્રકારની કોર્ટ લડવાની વ્યવસ્થા જયન્તીલાલ સારૂ શેઠના આખા કુટુંબે મળી એક મતે કરી હતી. જયન્તીલાલ પણ કુદરતનો મામલો આમ કારમો ફેરવાએલો જોઇ ઈષ્ટ ઇચ્છા માની મૌન ધારણ કરી રહ્યા હતો.

અત્યારે જયન્તીલાલ પેઢીની ઑફીસમાં ગયેલ છે; બંગલામા તેના સારૂ લડવાને સર્વ તૈયારી થઈ ચુકી છે. આ વાતની

વધામણી આપવા સારૂ પરીન એક પગે ઉમગભેર આનદમા આવી ઉત્સુક થઈ અને ક્યારે જયન્તીલાલ ઑફીસમાંથી બગલે આવે કે કહું એમ ધારી આતુરતાથી રાહ જોવા લાગી. તે બંગલામાં આમ તેમ ફરતી જાય અને ઘડીઆળ સામી નજર નાખતી જાય, ઉપરથી નીચે આવે અને નીચેથી ઉપર જાય, કોઇ પણ માણસ બગલામા આવે તો કોણ આવ્યું એમ કહી તરત તેની તપાસ કરે, આ પ્રમાણે ભાઇ બ્હેનના વિશુદ્ધ પ્રેમમા આ પવિત્ર બાળા તન્મય થઈ જયન્તીલાલનું શ્રેય શી રીતે થાય? અને કેમ જલ્દી થાય એ સારૂ સર્વ ઉપાયો શોધવા અને પ્રયોધવા લાગી. બરાબર સાતનો ટકોરો થતા જયન્તીલાલ ઑફીસમાંથી બંગલે આવ્યો. બંગલામા પગ મૂકતાંની સાથેજ પરીન ઉમંગથી સામી ગઇ અને કોર્ટ લડવાનો બાવાજીએ ઠરાવ કીધો એવી વધામણી ખાઈ હૈયામા હરખાવા લાગી. જયન્તીલાલ ઑફીસની કુંચી શેઠાણી આગળ મૂકી સલામ કરી એક બાસ્ટીલ પર બેઠો. શેઠાણીએ તેને તરતજ જમીને નિરાતે બેસવાનું કહ્યુ, આથી તે પોતાના અવાસમાં જઈ ખાવા પીવાની સોઈમા ગુંથાયો. શેઠનું ફેમીલી પણ જમવામા રોકાયું આશરે દોઢેક કલાકમા સૌ જમી પરવારી દીવાનખાનામા દાખલ થયા અને ચર્ચાના વિષયમા ગુંથાયા

"કહો બાવા હીરાલાલ ટમે જ્યારે અદરાયા ત્યારે એકાગી વખત તમારાં ધનીઆની કેસરબાઈ તમારે ઘેર આવેલા કે?"

"ના સાહેબ! મારૂં મેરેજ નાની ઉમ્મરમાં થયેલ હતુ, અને મને તે વખતે મારા સસરાએ ઘરજમાઈ તરીકે એમના

પોતાના ઘરમાં રાખેલ હતો."

"વારૂ થીક ! તમારાં મા બાપે એક બી વખત કન્યાને ઘેર તેડી નથી ?"

"નાજી ! મારા લગ્ન વખતે મારા મા બાપ હયાતજ નહોતાં મને નાનો મૂકીને તે મરણ પામેલાં હતાં."

"ત્યારે તમને કોને પરનાવ્યા ?"

"સાહેબ મારો વિવાહ મારા વડસસરા પુરૂષોત્તમરાયજીએ મારા પિતા કલ્યાણરાય પાસેથી રૂપીઆ પ હરસોની રકમ લઇને કર્યો હતો અને તેર વરસનો મુકી મારાં મા બાપ મરી ગયા, ત્યાર બાદ મારી તમામ મિલકત મારા વડસસરાએ પોતાના સ્વાધિનમા લીધી, અને તેમને ઘેર રાખી પરણાવ્યો અને ભણાવી ગણાવી ઉછેર્યો"

"ત્યારે તો તમે પરન્યા પછી બિલકુલ તમારા ઘરમા ગયાજ નથી ?"

"નાજી, મારા મા બાપના મરણ પછી મારૂં કોઈ સગુવ્હાલુ રહ્યુ નહોતું, તેમ તે વખતે મારી ઉમ્મર નાની હોવાથી મને કાંઈ બરાબર સંસાર વ્યવહારનું જ્ઞાન પણ નહોતુ. અને એકલા ઘરમા ગમે તેમ ન હોવાથી મે કોઇ પણ દીવસ ઘેર જવાની મારા સસરાને વાત પણ કરી નહોતી, તેમ તે વખતે મને કોઇ પણ પ્રકારનું સાસરામાં દુ.ખ નહી હોવાથી હું મારી મેળે ખાતો, પીતો અને ભણુતો ગણતો લ્હેર કરતો હતો."

"ત્યારે તમારે અનબનાવ થવાનું કારન શું મલી આવીચું ?"

"કારણમાં એજ કે મારા સાસુ સસરા અને એક દરે-

આખુ ફાધર વિલિયમનું ફેમીલી સુધારાનું હિમાયતી હતું. દરેક જણા સ્વતંત્ર વિચારનાં હતાં. આમન્યા શી ચીજ છે તેનુ તેમને બિલકુલ જ્ઞાન નહોતું. બસ જેમ આવે તેમ ખાવું; મરજી પડે ત્યા જવુ અને મન હોય તેમ ચાલવું. કોઇનો પણ અંકુશ રાખવો નહી."

"એમાં ટમુને શુ હરકત હતી ?"

"હરકતમા એજ કે મારે સારો દીવસ સાસુ સસરાની ખીજમત ઉઠાવવી પડતી હતી વ્યાજબી અને ગેરવ્યાજબી તમામ પ્રકારનાં કાર્યો મારી જાતે કરવા પડતા હતાં. મારા સસરા મારા વડસસરાની બિલકુલ આમન્યા રાખતા નહોતા, મારી સાસુ મારા સસરાને વેચીને દાગીઆ બારોબાર ખાતી હતી, અને મારી વાઇફ કેસર મને તથા તેમને બિલકુલ ગાઠતી નહોતી. સસરાના ઘરમા મારાથી બિલકુલ તેને ઠપકો દેવાય તેમ હતુ નહી તેથી તે હદ બહાર સ્વતંત્ર બની ગઇ હતી. દરેક જણાના મનના રસ્તા જુદા જુદા થઇ પડયા હતા."

"એમા તમને શી નડતર હતી ?"

'નડતરમા એજ કે મારે દરેક જણની ખુશામત કરવી પડતી હતી સાસરામા ઓશિયાળા રહીને કુતરાની માફક પેટ ભરવું પડતુ હતું. જ્યારે મારો લેસન કરવાનો સમય હોય ત્યારે મારાં સાસુ કહેશે કે લ્યો જયન્તીલાલ આ એક નોટ લઇ સુધારા સમાજના સેક્રેટરીને ઘેર જઇ આપી આવો; આ તે આપીને ઘેર આવું કે તરતજ મારા સસરા કામ બતાવે કે લ્યો જયન્તીલાલ તમે અત્યારે મંચેરજી મરઘાને ઘેર જઇ ચાલુ

માસનું બાટલીઓનું બીલ લઈ આવો ! !"

"બાવા શેની બાતલીઓ ? સોરાવોતરની કે બીજી દવાઇની ?"

"સાહેબ જેની સમજો તેની !"

"તોબી તમે કહો તો ખરા કે શાની ?"

"સાહેબ એક્સો નબર ટુની !"

"શું વાઇનની, દારૂની ! ત્યારે તમે લોકો બામન થઇને દારૂબી પીવોજ ખરા કે ?"

"સાહેબ હું કદી નથી પીતો !"

"તમે નહી પીતા હોશો તો તમારા સસરા પીતા હશે, તમારી સાસુ ચરાવતી હશે, જ્યા ત્યા કરી સરવાલો તો એકનો એક થીયોને ?"

"એ તો સાહેબ જે કરે તે ભોગવે ! કેમકે, 'ફગીરકા ઘર ચોકમે ગલકટેકી પાસ, કરેગા સો પાવેગા કાં બેટા કા બાપ'!"

"બહુ સારૂ ચાલો હવે મુદ્દા ઉપર આવો ! મેતર પકરો!

"આ સાહેબ બીલ લઇને ઘેર આવ્યો કે તરતજ મારી વાઈફ કહેશે કે લ્યો બજારમાં જઇને મારા વાસ્તે સ્લીપર લાવો, સેન્ટ લાવો, રૂમાલ લાવા અને પોમેટમ, તેલ, અત્તર, ધુળ ઢેખાળા અને પથરા જે કાંઈ મંગાવું તે લાવી આપો ! !"

"ઓહો આ તે તમે બોલોછ કે બકોછ ?"

"સાહેબ બોલું છુ ! સાસરામા બધાનાં કામ થાય પણ કાંઇ બાયડીની તાબેદારી ના ઉઠાવાય; તેથી મારે મુદ્દાના

માણસ સાથે વાધો પડયો; જ્યા મુદ્દો બગડયો ત્યાં બધું બગડયું ! ”

“ ત્યારે તમારા લોકોમા ગધાના સાસરે આવો કારભાર ચાલતો હોશે કે ? ”

“હા સાહેબ ! જે જમાઇઓ ઘરજમાઈ તરીકે સાસરામા રહી ઉછરતા હોય ત્યા બધે જમાઇને સાસુ સસરાની ગુલામગીરી કરવી પડે, અને વાતે વાતે હાજી હાજીથી સાસરીયાને રાજી રાજી રાખવા પડે ! ”

“ બાવા તમારી કહાની પન બરી જબરી કોમીક દેખાય છે જો ! ’

“ સાહેબ જે જમાઈના સાસરીઆં શ્રીમત પૈસાદાર હોય, અને જમાઈ ગરીબ હોય તેને આ સસારમાં સાસરીઆંના ગોલા થવાનો વખત આવે ! જેના સાસરીઆ કુળવાન હોય અને પોતે રળી રોટલા ખાતો હોય તેને બાયડીને ઘેર રાખવા સારૂ સાસરીઆંના વગર પૈસાના નોકર ચાકર થઇને રહેવું પડે ત્યારે તેનાથી આ સસારમા ઘર માડી શકાય ! જે જમાઈએ ઘરબાર ઘરાણે મૂકી પક્ષા ભારી કન્યા આણી હોય તેણે દહાડામાં દશવાર સાસરે જઇને સાસુ મડમ સાહેબને સાત વાર નીચા નમી સલામ કરવી પડે, જો તેમા એકાદ સલામી ઓછી લેવાય તો તરતજ દીકરીને ઘેર તેડાવી જમાઈને હાડહાડ કરી હેરાન કરી કુતરાનો અવતાર બનાવી દે, અને જે જમાઇ પોતે કુળવાન હોય અને મારા જેવા નિરાધાર અને ગરીબ હોય તેને સાસરીઆમા રહી ઘરજમાઇ તરીકે રહેવું

પડે અને ઘડાનાં કાટલાંની માફક જ્યા નાખે ત્યા નીચા નમી જે બતાવે તે કામ કરવું પડે, જ્યા સુધી સાસરીઆંની મરજી સચવાય ત્યા સુધીજ કુલીનતા દુનિયામા દેખાડી શકાય, બાકી જરા પણ વાધો વચકો પડતા તરતજ લડાઇ ટટા થઈ અપમાન પામી પોતીયાભેર સાસરૂ છોડવાનો વખત આવે!”

‘ હા બાવા પછી તમારા ઇતીહાસનું બ્યાન આપોને!”

“ આ સાહેબ, અન્યાય ભરી રીતે મારા ઉપર જ્યા દરેકના તાબીઆ થવા માડયા કે તરતજ મારે સાસરાને છેલ્લી સલામ કરી વિદાયગીરી લેવી પડી!”

“ વારૂ બાવા ટમારી વાઈફ કયા સુધી ભનેલી છે.”

‘ સાહેબ હાલમા તેણી બી. એ. પાસ થએલી છે.”

‘ અને ટમો?”

“ સેવક પણ બી. એ પાસ થયેલ છે!”

‘ ઓહો! સો હાયર એજ્યુકેશન યુ હેવ ટેકન એન્ડ યુ ડોન્ટ ગેટ હેપીનેસ! હાઉ વન્ડરફુલ ઈટ ઇઝ? આટલી બધી કેલવની તમે લીધેલી છે અને તમને દુનિયાદારીનું સુખ મળતું નથી, એ કેવુ અજાયબ વિચિત્ર છે?”

“ સાહેબ અફસોસ એનોજ છે મારા વડસસરાનુ ઘણુજ બહોળું ફેમીલી છે આખુ કુટુબ કેળવાએલું છે મારા સાસરાની તમામ સ્ત્રીઓ ભણેલી છે મારી બે સાળીઓ અને બે ફઈજીઓ પણ બી. એ. પાસ થયેલી છે મારા સાઢુઓ પણ ગ્રેજ્યુએટ છે, એક દર આખુ ફેમીલી સારી કેળવણી પામેલું છે”

“ ત્યારે વાંધો શું આવીઓ?”

કાર્ય તે શું? તો રૂઢી એજ કે બે સાક્ષી નાખી સ્ટૉંપના કાગળ ઉપર લખાવવું તે, અને કાર્ય તે શું? તો આપેલા રૂપીઆ દાવો માંડી વસુલ કરવા તે!! હવે કલા અને રહસ્ય તે શું? તો કલા અને રહસ્ય એજ કે એકના ચાર ગણા ગણી સામાને ગળે પડી કનડી કનડીને કોર્ટમા ઘસડી રૂપીઆ વસુલ કરવા તે નહિ, પણ વ્યાજબી રીતે આપેલ રૂપીઆ ખર્ચ સાથે ધાંધલ તોફાન વગર વસુલ કરવા તે!! આ પ્રમાણે આપણા અસલથી ચાલતા આવેલા કાર્યોના રહસ્યને જાળવો રાખી જમાના પ્રમાણે કાર્ય કરવાની રૂઢીમાં ફેરફાર કરી સ્હેલાઈથી કાર્ય સાધી લેવુ એનું નામજ સાચો સુધારો કર્યો કહેવાય!!! એકદમ આંખો મીચી સારૂં નરસુ વિચાર્યા વગર કાળગળનો ખ્યાલ કર્યા સિવાય પારકુ તે સારૂ અને પોતાનું તે નઠારૂ માની દેખાદેખી કરવુ તે રસમ સીસ્ટમ હાલના સુધારકોની થઈ પડી છે. હવે મારે અણબનાવ થવાનું કારણ એજ કે હુ આ આંધળા સુધારામા સામેલ નહી થયો તેજ!! જ્યારે હું અને મારી વાઈફ સાથે સાસરામાં રહીને ભણતા હતાં, ત્યારે મારા સસરા મને કહે કે તમે આ તમારા માથે રાખેલી તાવડી ચોટલી કાઢી નંખાવી મુછો રાખો, આ તમારૂં કેડીયું અ ગરખુ ગાદલી નાખી બુટ પાટલુન કોટ પહેરો, બ્રાહ્મણપણુ મૂકી દઈ વીસ્કી, બીસ્કુટ ડબલરોટી કેક ખાઓ; સ્ત્રી સાથે માનભરી રીતે હાથ ઝાલી હરવા ફરવા જાઓ. તેના દરેક કામકાજમાં ધક્કા ખાઓ, તેનુ લેસન લખી આપો, ન્હાઈ ધોઈ દેવ સેવા કરવી મુકી કલબમાં ગર્ગમા જાઓ; આ પ્રમાણે નકલીઆત સુધારા પાળવાની ફરજ

પાડી તેથી મારે અને તેમની વચ્ચે કલેશ થયો. એમના સુધા-રાનું ધોરણ અંગ્રેજ લોકોના રીતરીવાજોનુ અનુકરણ કરવાનુ હતું. તેમના જેવા ગુણ લેવાનુ નહોતું; પણ તેમના જેવા ખાન-પાન અને રીત પોશાક પહેરવાનુ હતું. પુરૂષોએ સર્વ કાળ સ્ત્રીઓની તાબેદારીજ ઉઠાવવી, અને સારી રીતે તેમને હરવા ફરવા ખાવા પીવાની અને બોલવાની છુટ આપી સ્વતંત્ર બના-વવી એનું નામજ સાચો સુધારો તેઓ માનતા હતા. હરતા ફર તા વાત વાતમા અને ખાતા પીતા સ્હેજ સ્હેજમાં તેમને એટી-કેટ પોઝીશન અને લીમીટનો વાંધો પડી જતો હતો. આખો દીવસ છણુક છણુક યસ, નો, નોનસન્સ, ડેમ, બ્લડી, લેઝી, સ્ટુપીડ, ઈડીઅટ રાસ્કલ, ફુલ, ડોન્કી વગેરે કહી કહીને મારો જીવ લેતા હતા આ પ્રમાણે જ્યારે પાપનો ઘડો ભરાયો ત્યારે એક દીવસ મે તેને ફોડી નાખી મારો રસ્તો જુદો કરી લીધો. એક દીવસ મારી વાઈફ ઈંગ્લીશ પોશાકમા સજ્જ થઇ બેઠી બેઠી હારમોનિયમ વગાડતી હતી, ત્યા હુ મારા દેશી પોશાકમા ગાયન સાભળવા ગયો; મારી સ્ત્રીએ મારા તરફ અણગમો બતાવી ધિક્કારના શબ્દો કહ્યા, તે વખતે હુ તેને શીખામણ આપવા લાગ્યો, ત્યા તે ચીડાઇ ગઇ અને એકદમ મારા સસરાને બોલાવ્યા, મારા સસરા ત્યા આવ્યા અને મારી વાઈ-ફનો પક્ષ કરી મને ધમકાવવા લાગ્યા, તે વખતે મારાં વડસાસુ તેમના મધર જે જુના વિચારના ડાહ્યા અને વૃદ્ધ હતા તેઓ મારો પક્ષ કરી બચાવ સારૂ છોકરીને ઠપકો આપવા લાગ્યા; આથી ગરમાગરમ તકરાર એકદમ વધી પડી અને મને ન

કહેવાના વચન કહ્યાં, તેની સાથે મેં તેમના ઘરને છેલ્લી સલામ કરી દીધી. એક દીવસ હું કાકરીયા તળાવ પર ફરવા ગએલ હતો ત્યા મારા એદલજી શેઠ ફરવા આવેલા હતા. અમારા બનેનો મેળાપ થયો, મારા વાસ્તે ઇશ્વર તેમના હૃદયમાં ઉતર્યા અને મને આશરો આપી ઠેકાણે પાડી સદાને વાસ્તે પોતાનો કરી લીધો ! આ પ્રમાણે આ દુખીઆરાના દુખની કહાણી બની છે. નાની ઉમ્મરમાં મારા માબાપ ગુજરી ગયા, મારી માલમિલકત મારા સસરા બથાવી પડયા અને નીતિને રસ્તે ચાલતા મને મારવા તડયા; અને છેક બેહાલ બનાવી અરધી ગતે ઘરમાથી બહાર પહેરેલે કપડે કાઢી મુકયો ! ! ઈશ્વર સૌનું સારૂ કરો ! પ્રભુ મારા જેવું દુખ કોઇને દેતો નહી ! ! ” આ પ્રમાણે કહેતાની સાથેજ જયન્તીલાલનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. અને એકદમ તેની આખમાથી આસુ ટપકવા લાગ્યાં; તે ડુસકાં ઉપર ડુસકા ખાવા લાગ્યો, શેઠાણી શીરીનબાઇ, પરીન અને શેઠ વગેરે સૌ જણાએ તેને સારી રીતે દીલાસો આપ્યો, અને હીમત આપી માડમાડ તેને છાનો રાખ્યો ! !

“ અરે હા હાં બાવા જયન્તીલાલ જરા હીંમત રાખો, આમ છેક ગભરાઈ ન જાઓ ! છાતી કથન રાખો ! ખોદા જે ધારે તે કરે, તેની મરજી પ્રમાણે ચાલવાથીજ સુખી થવાય છે હુ તમુને જરાબી દુઃખી નહી થવા દઉં ! ”

‘ કાય બાવાજી તમે શુ કામ જયન્તીલાલને દુઃખી કરો છો ? શુ કામ તેમને અત્યારે રડાવીયા, ખાલી કોઈ માનસને રડાવવાથી શુ ફાયદો થાય છે ! ! ઇશ્વર ગુસ્સે થાય છે. જયન્તી-

લાલ ભાઇ તમો બિલકુલ ગભરાતા નહીં !! મારાં માયજી અને બાવાજી તમારે સારૂં જીવ આપે તેવા ભલાં છે. ”

“ બ્હેન પરમાત્મા તમારૂં કલ્યાણ કરો ! પ્રભુ તમારાં માતા પિતાને અમર કરો ! મારા જેવા સેકડો દુઃખીઆરા દીન જનો તેમની શીતળ છાયા હેઠળ આવીને ઠરો ! ! ”

“ એદલજી શેઠ આય જયન્તીલાલભાઇ બહુજ નેક દીલના ભલા માણસ છે. તેવન ઘણા પ્રમાણિક અને સાચા છે. મને તેમની હીસ્ટરી સાભળી ઘનીજ દયા આવે છે. સુધારા, ફેશન અને જુઠાઈના વાયરે ચડેલા દંભી લોકોના દભનુ પોગળ ખુલ્લુ કરવુ તેબી એક પુન્યનું કામ છે. પોતાના બાપીકા રીત રીવાજો છોરી દેખાદેખી દોઢડાહ્યા અર્ધદગ્ધ સુધારકો, જે પબ્લીકને ઉંધુ સમજાવી ફેશનને પથે ચરાવી અને સુધારાનો માર મરાવી ખરાબખસ્ત કરનારા પાપી જનોને પૂરતી નસીયત આપાવી લોકોને કુવામા પરતા અતકાવવા તેના જેવો બીજો કોઇ બી સારો ધર્મ નથી; માટે જરૂર હું અમદાવાદ રોકાવાનો અને આય કેસને સારી રીતે મજબૂતાઇથી ધરો જયન્તીલાલને જીતારવાનો ! પુન્યના કામમા કદી પદરના હજાર ખરચ થશે તોબી શું થઈ ગયું ? જયન્તીલાલ હીમત રાખો, બાવા તમારા સારૂ હુ મારાથી બનતું કરીશ ! !

“ વાડીઆ સાહેબ, આબી પરમારથનું કામ છે. આમાં મારો કોઈબી પ્રકારનો સ્વારથ નથી બાવા ! ! એક દુખી માનસને સુખી કરવાનુ આય એક ઉમદા ધરમનું કામ છે ! ! કોરતનો સઘલો ખર્ચ હુ મારી જાતે આપીશ. એક વાર સુધા-

રાનું પોગલ પબ્લીકમાં પ્રગટ કરી સુધારાને નામે થતા પાપ અતકાવીશ. "

" શેઠજી. તમારા વિચાર પન ઘનાજ સારા છે. ચાલો આથી એક પુન્યનુ કાજ થશે અને પબ્લીકમા નામના થશે ! "

" જયન્તીલાલ તમારે કોઇભી પ્રકારની ચિન્ટા ન કરવી તમે મારા બચ્ચા છો. જેવી મારે પરીન દીકરી છે; તેવા તમો જયન્તીલાલ પેતના કરતાં પન અધીક સારા દીકરા છો. "

" ખરી વાત છે બાવા આય જગતમાં મનુષ્ય જન્મતાં સાથે કાઈબી લાવતું નથી અને મરી જતા સાથે કાંઇબી લઈ જતુ નથી, ફક્ત પુન્ય અને પાપજ તેની સાથે જાય છે જગતમાં તેનાં કરેલા સતકરમની વાસનાજ કીરતી રૂપે ફેલાય છે અને પબ્લીકમા તેના વખાન થાય છે; માતે જે કાંઈ પરમારથ કીધો તેજ શરીર ધર્યાનું સાર્થક સમજવાનું છે ! ! બાવા ' જેવી કરની તેવી ભરની' ! ! "

" વાહ વાહ વિશ્વાધાર કિરતાર તારી લીલાની બલિહારી છે, કેમકે જ્યાં વ્હાર ત્યાથી ધાડ અને ધાડ ત્યાંથી વ્હાર ! ! જળને ઠેકાણે સ્થળ અને સ્થળને ઠેકાણે જળ કરનાર એક તુંજ કર્તુ અકર્તુ અન્યથાકર્તુ તરીકે સમર્થ છે. તારી કૃપા એજ મનુષ્યનો ઉદય કાળ છે; કેમકે.–

* - * -

' પડતી દશામા પણ પોતાના જનો પણ ના કરે,
વ્હાલા વિફળ વેરી અને નિજ માલ રખવાલો હરે,

ગુણ જ્ઞાન હિન વિત ચાતુરી કામ ન આવે તે કશું,
પ્રતિકુળ જો પ્રભુ હોય તો પ ડીત નડે થઇને પશુ. ”

કવિ મહાસુખરામ

“જયન્તીલાલ હવે તમે જાઓ. મારા બચ્ચા સૂઇ જાઓ. રાતના કાંઇબી વિચાર ન કરશો. આ તમારા પોતાના ઘરમાં સૂતા છો, અને આ તમારાં પોતાનાં માબાપના આસરા હેથલ છો એમ માની આનન્દે પ્રભુનું ભજન કરતા પોઢી જાઓ. ઈશ્વર હરેક પ્રાણી માત્રનું ભલું કરે છે! જમાનામાં જે કાંઈ થાય છે તે સારાને વાસ્તે થાય છે, માતે હીમત રાખી પગલે પગલે પરમુનો ઉપકાર માનો બાવા ! ! ”

“ આહા અવિનાશી તારી માયા અજબ છે. ઘડી ઘડીમા નારા રંગ ન્યારાજ છે! વાહ મારા હરી તુ જે કઇ કરે તે ઠીકજ છે ! ! અહા કેવા કલ્યાણી અને પવિત્ર દીલના મારાં શેઠ શેઠાણી અને બ્હેન છે ! પરદુ:ખભંજન જીવોનુજ જગતમાં જીવ્યું પ્રમાણ છે ! ! આહા “ આતે સખાવતની આરસી કે પરગજુ પારસી ” કહી જયન્તીલાલ મનમાં આનન્દ પામતો પામતો પોતાના અવાસમાં જઈ નિંદ્રાવશ થઇ ગયો ! !

પ્રકરણ ૪ થું.

તારનારી બાયડી કે સારનારી શાયડી ?

દોહરો.

નર નારીના રમકડા, નર નારીના દાસ,
નચાવ્યા નાચે નર મણી, માણે ત્રાસ વિલાસ.

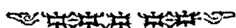

આત્માને આનંદનો ઝરો, નેત્રોને અમૃતનુ અંજન, સ્નેહની પલ્લવમય શય્યા, કામદેવ રૂપી વૃક્ષનુ પુષ્પ, રતિ વિલાસનો પ્રસાદ, વિષય રૂપી અરણ્યમા સંચાર કરનાર હૃદય રૂપી હાથીને બાંધવાનું સ્થાન અને સંસારમાં સાર રૂપ એવી સુંદરી પુરૂષને આ સંસારમા ઘણા સુકૃતથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

માથા કોડી મરો મૂરખથી કદી ન જ્ઞાન ગ્રહાય,
જ્ઞાન ઝરે જ્ઞાનીના ઘટમા અજને ઉલ્ટી . થાય,
મધુર સુધારસ સૌને ગમતો ખર તે ખચિત ન ખાય,
પૂર્વ તણો સંસ્કાર હોય તો પ્રેમનુ પાન કરાય

કવિ મહાસુખરામ

સૂર્ય વગર ચકવો, બાગ વગર કોયલ, પાણી વગર માછલું, સરોવર વગર હંસ, પાખ વગરનું પંખી, પાંદડાં વગર

વૃક્ષ, વરસાદ વગર મોર, વનલતા વગર મધુકર, સ્વાતિ નક્ષત્રના બુંદ વગરનો બપૈયો અને સ્નેહ વગરનો મિત્ર જેમ પશુ રૂપ છે, તેમ વિશુદ્ધતા અને અંકુશ વગરની કામની પણ નકામની કટારી રૂપ છે

* * * *

" ગડી મહાગ નારિકા નાગ ના મિલિયાઇ,
મરિતા બોલૈ મોરસો જિયત ભુવંગે ખાઇ,
જિયત ભુવગૈ ખાઇ મુનિનકે જિય તરસાવૈ,
કૌતુક અપના કરૈ કુંવરિકો આગ લગાવૈ,
કહે ગિરીધર કવિરાય જૈમી ખાડેકી ધારા,
દેખ હૃદય બિચારી નારિ યહ બડી મકારા. "

સાહીત્ય સંગ્રહ

* * * *

" જે વારો તે થોડુ રે સતિ નારી
પતિ પર સહુ કાંઇ વારો—જે વારો૦
તન મન ધન વારો જીવ ને જોબન વારો,
પ્રેમથી વારો જીવ પ્રાણ રે— સતિ નારી૦
શાણી છે સ્ત્રીનુ જે કાંઈ ગણો તે સ્વામી રે,
જાણો સંહારક સ્વામી ઉદ્ધારક સ્વામી રે;
સતિ સ્ત્રીનો પતિ પરમેશ છે,
પતિ સુખે સુખી સતિ હમેશ છે,
છે પતિ દુખે સદા સતિ દીલ કલેશ—સતિ નારી૦

તેત્રીશ કોટી દેવ બિરાજ્યા પિયુ પ્રતિમા રૂપ,
જાણી સ્વામી સેવો રે સ્વામી ઉમાવર રૂપ,
સ્ત્રીઓને સ્વામી રમાવર રૂપ,
સ્ત્રીઓને સ્વામી છે સર્વ સ્વરૂપ,
જાણી સ્વામી સેવો રે — જે વારો૦

કવિ મુળશંકર

સંસારમાં કહ્યાગરી કાન્તા કથને એક શાન્તિનું પરમ સ્થાન છે, જીવન ઝાઝનું સારૂ સુકાન છે, જીંદગીની ઝલકતી જ્યોતિ છે, અને સાચા સુખને આપનારી એક સ્વર્ગની દેવી છે જેની સ્ત્રી સારી તેનુ સર્વ સારૂ અને જેની સ્ત્રી નઠારી તેનુ સર્વ નઠારૂ. મોટા મોટા મૂછાળા મરદો ઘરમા ચુલાના કલેશથી રાખ ફાકતા થઇ ગયા છે, લાખોની આબરૂવાળાની શાખ કુભારજા સ્ત્રીઓથી રાખમા રોળાઈ ગઈ છે ચોળાઇ ગઈ છે. જેની દાળ બગડી તેની રસોઈ બગડી, જેનુ અથાણુ બગડયું તેનુ વરસ બગડયું અને જેની બાયડી બગડી તેનુ સર્વસ્વ બગડયું. ક્ષણમા મોહ અને ક્ષણમા દ્રોહ ઉપજાવનાર ફક્ત એક સ્ત્રીજ છે. ઘર પર એક ઘડીમા વૈરાગ્ય અને એક ઘડીમા ભાવ લાવનાર લલિત લલનાજ છે. એક માના જણ્યા ભાઇઓમાં નજીવા કારણસર મુકદ્દમાજી અને ઝઘડાજી કરાવનાર ફક્ત એક ચતુરાજ છે. નયનથી નચાવી મો મલકાવી સામી દૃષ્ટિએ માતાને ગાળો ભડાવનાર અને બાપને હુંકારા તુંકારા કરાવનાર ફક્ત એક કામનીજ છે. નાના બાંધવાનો અને બહેનોનો પગલે પગલે દોષ દેખાડી કાળી રાત્રે ઘરમાથી બહાર કઢાવનાર ફક્ત

એક સ્ત્રીજ છે, નખરાંથી નચાવી નણંદ બંધુઓના હક ઉપર ત્રાપ મરાવી કંથને ઢોર સમાન બનાવી બાપીકી માલ મિલ્કતની મઝા ઉડાવનાર ફક્ત એક શરમાળ સુન્દરીજ છે. પાળી પોષી ઉછેરનાર વૃદ્ધ માતાને અક્કલ શુન્ય અને અદેખી કહેવરાવનાર હરીણી સ્ત્રીજ છે. એક બાપની પ્રજાના યોગ્ય ભાગો હોળીના નાળીયેર સમ કંથને આગળ કરી કંથ હાથે ઓળવાવનાર ફક્ત એક અલબેલી સ્ત્રીજ છે. બાંધવ અને બ્હેનોને માતા અને પિતાને ખોરાકમા પેટના જણ્યા દીકરાના હાથેજ વિષ અપાવનાર ફક્ત એક ડાહી ડમરી દારાજ છે. ઘડી ઘડી સાસુ નણંદને સારી રીતે બ ખેરી પલકમાં પરણ્યાને પાપણુ પલકાવી ચડાવી બાપની છાતીમાં ઠોસા મરાવનાર અને માને ચોટલો ઝાલી જમીન પર પટકાવનાર ફક્ત એક કુલીન કુટુંબની અને શેઠીઆના ઘરવાળી ગુણીયલ ગોરીજ છે કાળી રાત્રે માના સમાન ઉછેરનાર રાંડી રાંડ બ્હેનોની ટ્રન્કોનાં તાળાં તોડાવનાર ફક્ત એક શાણી સુન્દરીજ છે. ઘરડા આધળા અને માદલા બાપને ટાઢા શીળા અને લૂખાપાકા વગર ઘીના રોટલાના ટુકડા વગર દાતે લોઢાના ચણા સમાન ચવરાવનાર, ધાણીને પગની પેજાર સમ નમાલો ગણી ઉપર ચોટીઆ કૃત્રીમ પ્યાર બતાવી એઠી જુઠી રસોઇ પતિવૃતાનો બેવડો દંભ દાખવી ખવરાવનાર અને પોતાના યારને ધોળે દીવસે ઘરમા ઘાલી વિવિધ પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ રસોઇઓ આરોગાવનાર ફક્ત એક સલુણી શ્યામાજ છે. જમાનાના જોરમા માયા સમાન મનુષ્યને મર્કટની પેઠે નચાવનાર અને પળ વિપળે મનને અદૃઢ કરી શ્રદ્ધા શંકાથી

પ્રિય અપ્રિય તરીકે નીરખાવનાર ફક્ત એક સ્રીજ છે. મોઢે ચઢેલી અને ખાઇ ગદ્દેલી સ્રી આ સંસારમાં પુરૂષને મન એક જીવલેણ ઝેરીલી અને ડંખીલી સાપણ સમાન છે. ભોળા મનના ભરથારોના હદ બહાર લાડથી ચઢી જઈ લાડવેલી બનેલી કામીની કથ ઉપર કાતીલ કેર વરતાવી મૂકે છે. કુળવાન મા-બાપની અને ન્યાત પટેલીઆ શેઠીઆ આગેવાનની ગરીબ ઘરમા પડી ગાય જેવા ધણીઓને ખાઈબિદ્દી પગતળે કચરી નાંખવાના કોડ હરદમ ધરતી ફરે છે. વૃદ્ધવયે પરણનાર, પુનર્લગ્ન નાતરીઆ મેરેજ કરનાર, ઘરબાર ઘરાણે મુકી ન્યાત પટેલની પુત્રીને વરનાર, કન્યાવિક્રયના ફંદે ફસી કોથળીઓ ભરી નાણા વેરી કન્યા લાવનાર, એકદમ ઉચા કુળમા સાહસ કરી લગ્નનો સબધ સાંધનાર અને કન્યાની અછતને લીધે જ્યાં મળી ત્યાંથી કન્યા લાવી પરણનાર, તથા ઘણીજ નાની ઉમરમા બાળ લગ્નથી જોડાનાર પુરૂષોને ઘણે ભાગે સ્રીઓ માથાની ફરેલ અને પ્રપંચની ભરેલ નીવડી માથે ભાગે છે. 'પડીત શાસ્રી ભણેલ પુરાણી મોટી સભામા મનાય, માન તજી મૂરખીના મો-ઢાના નિત્ય હુકારા ખાય એવો અવળો ઘાટ તેમને વાસ્તે થઇ પડે છે. તેમની આખી જીદગાની ધુળધાણી થઈ જાય છે. ડગલે ડગલે ભાઇસાહેબોને બાઈસાહેબોના દાસ બની ખીજમતદારી ઉઠાવવી પડે છે ઘરડાને નાના થવાનો અને નાનાને ઘરડા થવાનો વખત અવળચડી સ્રીઓને લીધે આવી જાય છે. પોતાના આપ્ત અને વડીલ વર્ગને પણ કલેશી કામીનીના સ્નેહ વશ થઇ દબાઇ ચપાઈ આંખ આડા કાન કરી નાકનું રક્ષણ કરી તું તાં

કરવુ પડે છે અને અયોગ્ય રીતે દુભવો ઘર સસાર ચલવવો પડે છે. ન્યાય અન્યાય નીતી અનિતિ અને યોગ્યાયોગ્ય વડીલતા વગેરે સઘળું નેવે મુકી નારીના નયન તળે નાચવું પડે છે, વખતો વખત ડહાપણમા દવ લગાડી ચાલતી ગાડીમા બેસી ઘરનો ભાર ખેંચવો પડે છે. કેમકે,

* * *

"મોટા મોટા મૂછાળા મુચ્છાળા ગુરવાન તણુ
ચલણ ન ચાલે ચતુરાની આગે પાઇનુ,
વલણ તો વિશ્વને સુધારવાનુ વાળે પણ
કામનીને હાથ કુચી ભોપાળુ છે ભાઇનુ,
તોપોને તડાકે વાત સભામા ઉડાવે પણ
ઘરમા ગુલામ ચાલે રાજ્ય પોપા બાઇનુ,
નર એવા નામનાના બોલનો શો તોલ કહો
દુકુલે બાધ્યુ છે નીર પ્રવાહી નવાઇનુ"

પથીસમાજ

આ પ્રમાણે તેમની રહેણી કરણી થઈ જાય છે. બૈરીને વશ થઈ બૈરી જેમ કુદાવે તેમ કુદવું પડે છે, રોવાને ઠેકાણે હસવુ અને હસવાને ઠેકાણે રોવુ પડે છે. માનભરી મહિલા વાત વાતમાં ફૂલાઈ રીસાઇ મનાઇ અને છલકાઇને ધણીને એક ગાલ પર તમાચો લગાવી દે તો ધણીને તે વખતે હસી પડીને ક્રોધને પ્રેમના રૂપમા ફેરવી નાંખવો પડે છે. આખી જીંદગી સુધી જેના પ્રત્યે માનભરી અને પ્રેમભરી દ્રષ્ટીએ જોયું હોય, જેને વડીલ તરીકે માનતા હોય અને જેને આત્મબંધુ તરીકે અંગની ઢાલ,

વીશીમા જે ભણ્યો નહીં અને બીજી વીશીમાં જે રળ્યો નહી તેનો તો અવતારજ અલેખે ગયો જાણવો. જેવા સાહેબ વિલાયતથી બારીષ્ટર થઇને ઘેર આવ્યા કે તરતજ સાહેબની ઑફીસમાં નાણાની ટંકશાળ પડવા લાગી. પ્રેકટીસના વરસાદનાં ઝાપટા સાહેબનો સુધારો, બાઈ સાહેબની ફૅશન અને એટીકેટ પોઝીશનના મુનિમ ગુમાસ્તા જેમ આવે તેમ ધરાઇ ધરાઇને ખાઈ પી ગયા. જ્યા સુધી કમાણી આવી ત્યા સુધી બધાએ સારી રીતે ખાધુ પીધુ અને લ્હેર ઉડાવી. જ્યારે કમાણી ઘટવા માડી ત્યારે ધીમે ધીમે બધાંની આખ ઉઘડવા માડી-અને કમાણી છેક જ ઘટી ગઈ ત્યારે સાહેબ અને મડમ એક બીજાને ચીડીયા કરી કરી દાંતીયા કરવા લાગ્યા અને લ્હોતીઆં ભરવા લાગ્યા. નાણાની ભીડ આજ કાલ સંસારમા મોટામા મોટી ભીડ છે. તેની છત એ બધાની છત છે. તેની અછતમાજ બધાની પત જવાનો વખત આવે છે. તેમ બારીષ્ટર સાહેબના ઘરમાં પણ નાણાની અછતને લીધે એક બીજાની પત જવાની વેળા આવવા લાગી. કપિલાગૌરીએ સારી રીતે સાહેબના મુનિમ ગુમાસ્તા પર નાણાં સારૂ તાણીઓ કરવા માંડયો અને સાહેબની પણ અચ્છી રીતે ઝાટકણી કાઢવા માડી. કપિલાનો ક્રોધ જોઈ બારીષ્ટર સાહેબ તો તદ્દન ઠંડાગાર આઇસક્રીમ રૂપ ઠરી ગયા. સાહેબ જે કાઇ કહે તેનાથી ઉલટુ જ કપિલા કરતી હતી અને ગમે તે રીતે બસ પૈસા કમાઇને આપો એજ તેની હંમેશની માગણી ચાલતી હતી. સાહેબની ઑફીસમા ઘાલચંદ અને મેલચંદ કરીને બે મોઢ વાણીઆ મુનિમો હતા. બને બહુ ક'વા-

દાવા અને આંટી વગસગવાળા હતા. અતિશય ખટપટીઆ પ્રપં-ચી મોંઢાના મીઠા અને અંતરના તીખા આગ જેવા હતા. અસી-લોની કમાણીમાંથી બારોબાર અદ્ધરીઆ મહાપ્રસાદ તે ઝાપટી લેતા હતા. બારીષ્ટર સાહેબ કાયદાના ખાં હતા પણ મેથેમેટી-કસમાં સાઇફર શુન્ય હતા. અર્થશાસ્ત્ર કરકસર અને ત્રેવડને બિલકુલ પીછાનતા નહોતા. કાલે શું થશે તેની જરા પણ પરવા રાખતા નહોતા. પ્રેક્ટીસમાં રોજ હાથ ભરાતો એટલે કાલને તો તેમણે એક કોરે જ મૂકી હતી, ધંધાની તમામ આવકને જમા-નાના ખર્ચની જાવકમાં રોકી દીધી હતી. રોજીના ચાલતા રહેલા પ્રવાહના જોરથી રોજનું ખર્ચ એમને નભે જતું હતું. એકાદ કેસમાં પાંચસો કમાયા એટલે તરતજ ઘાલચંદ મુનિમને કહેશે કે લ્યો ઑફીસ ખર્ચ કાપી લઈ શેઠાણીને આપજો. આ મુનિમ સાહેબને જેટલું જોઇએ તેટલું તારવી લે અને બાકીનું જે કાંઈ વધે તે કપિલાના હાથમાં જતું હતું. જમાનાના જોરમાં પુરૂષની કમાણી જ્યાં સ્ત્રીના હાથમાં જાય કે બધું બરોબર સરખે સરખું થઈ જાય, જ્યારે ધણીને જોઇએ અને માગે ત્યારે તરતજ રોકડો જવાબ મળે કે વિષ્નુ પાસે માગી લેજો. આ પ્રમાણે આવકમાં શેઠાણી અને મુનિમના બંનેના હાથ ફરતા હતા એટલે સાહેબ બિચારા કોરામોરા ન્યારા રહી જતા હતા. સાહેબનો સુધારો, લેડીની ફૅશન અને ગુમાસ્તાની ઉધરાણી એ ત્રણે મળીને ધંધાની આવકને અચ્છી રીતે હજમ કરી જતાં હતા. ઘાલચંદ અને મેલચંદ બંને જણા એક મનથી એક સંપથી અને એક દીલથી એકત્ર થઈ શેઠાણીના મતમાં કેટલીક

રીતે ભળી આવકમાં અરધોઅરધ ભાગ હોઈઆં કરી જતા હતા. બાઇ સાહેબ જે કાંઈ મગાવે તે તરતજ બજારમાથી લાવી આપતા હતા. શેઠાણીની ફૅશનને અને સાહેબની પોઝીશનને જમાનાના ખાધેલા ગુમાસ્તા સારી રીતે ઈંગ્લીશ એટીકેટ સાચવી સાચવી જાળવી લેતા હતા, અને પ્રસગોપાત હાજી હાજીથી રાજી રાજી રાખી દુધની તર જમી જતા હતા. સાહેબને હીસાબી જ્ઞાન ન્હોતુ, તેમ લેડી સાહેબને આવતી કાલનો વિચાર ન્હોતો એટલે ગુમાસ્તાને સર્વકાલ દીવાળી થની હતી. શુ ખાવું અને શું પહેરવું તેનાજ વિચારમા કપિલા રાત દિવસ ગુથાતી હતી અને રોજના અવનવા ઓરડરો મુનિમને આપે જતી હતી. આમ મુનિમો પણ નીચા નમી મોઢુ મલકાવી ઓરડરો બજાવે જતા હતા. બજારમા ફેન્સી સ્ટેશનરીની રૉાપોના માલીકને ત્યા ઓરડરો નોધાવતા હતા અને જોડે પોતાનું કમીશન પણ ચઢાવતા હતા, અને બીલમાં મહેનતાણાના બમણા દામ ચઢાવી ઑફીસના ચોપડામા બીલ જમે કરતા. સાહેબના ઓરડરો પણ કમીશન સાથમાંજ બજાવાતા હતા. મોઢ મુનિમો આ પ્રમાણે બારીષ્ટર સાહેબને ચુસીને ફોલી ખાતા હતા એક તરફ વાર્ષીક પગાર લેતા, બીજી તરફ અસીલો પાસેથી વકીલાત દાવાની પાઘડી લેતા, અને ત્રીજી તરફ ઓરડરોમાથી દલાલી કમીશન વગેરે જે કાંઇ મળે તે હોઇઆ કરી જતા હતા જમાનામા આજકાલ કમીશનનું પણ જબરૂ જોર ચાલે છે. જુના જમાનાના લોકો દલાલીને નામે લ્હેર ઉડાવે છે અને નવા જમાનાના લોકો કમીશનને નામે મોજ મઝા

મારે છે. દુનિયાના દરેક વ્યવહાર પાઘડી ભેટ ફુલની પાંખડી ઈનામ, સોગાત, હકશાઈ, સુખડી, દલાલી અને કમીશનથીજ ગુંથાએલા છે. કોઈની પાસે કાંઈ માલ મંગાવ્યો કે તરતજ તેની હકશાઈ ચઠી ચુકી. કોઇને લઈ બજારમાં સાથે કાંઈ લેવા ગયા કે તરતજ માલ સાથે દલાલીની જકાત ચોંટી ચુકી. કોઇનું ઘર મંડાવ્યું કે કોઈને કાંઇ સોદો કરાવ્યો કે તરતજ મહેનતાણું ચઠી ચુક્યું. આ પ્રમાણે દુનિયાદારીના દરેક કામ-કાજમા કમીશન પેસી ગયું. કોઈ કોઈના ઉપર વિશ્વાસ મૂકવા લાયક વખત રહ્યો નહી, અને કોઇને સાથે તેડી માલની ખરીદી કરવાની ઘડી હવે જતી રહી. હવે તો હરકોઈ ચીજ ખરીદવી હોય તો પોતાના મનની હુંશિયારી પ્રમાણે બજારે લુંટાવાનો વખત આવ્યો ! અર્થાત્ જે કાંઈ લેવું હોય તે બજારમાં જઈ ચાર પાચ ઠેકાણે જોઈ તપાસી ખાત્રી કરી એકલા હાથે ખરી-દવાથીજ કમીશનની જાળમાથી છુટી શકાય છે. જમાનાના સુધારાના પ્રવાહમાં જો કોઇની સલાહ માગી તો તેમા પણ કમીશન, કોઇને લઇને સ્હેજ બજારે ગયા તો તેમા પણ કમી-શન, કોઈને વચ્ચે રાખી પંચાત કરાવી તો તેમા પણ કમી-શન, ઘેર લગ્નના અવસરે કોઈને બોલાવી ચાંલ્લા કરાવ્યા તો તેમાં પણ કમીશન, જમણવાર અને વરા વાજનના ખર્ચ ટાણે એકદમ ખૂટી પડતી કોઈ ચીજ મંગાવી તો તેમાં પણ કમીશન; ઘર વ્યવહારના સાધારણ ઉપયોગમા ચાલતી ચીજો સાબુ, તેલ, અત્તર, ઘી, સાકર, ખાંડ, કપડા, અનાજ અને દવા દારૂ વગેરે ભોગજોગે મંગાવી તો તેમાં ભાગજ મળ્યા, એકના

દોઢા થયા, અને દોઢાના કમીશનથી ત્રણ ગણા થયા, બસ દુનિયામાં બધે ઠેકાણે ઘરે ઘર કમીશન પેસી ગયું. કમીશન વગર કાંઈ વાત નહી. જ્યાં કમીશન ત્યાંજ ઉઠાવ, ખરીદી અને ધધાની તેજી, બાકી બીજે બધે ઠેકાણે મદી! વાહરે કમીશન! તારી પણ સુધારાના સમયમા બલિહારી છે! મોટા લોકોના ઘરમાં નોકર ચાકર અને ગુમાસ્તા વર્ગનું કમીશનની રૂઢીથી સારી રીતે પેટ ભરાય છે. પગાર દશ મળે પણ બાર મહીને દલાલી અને કમીશનથી ભાઈ આખો પગાર બચાવી આખો વર્ષ દહાડો અમન ચમન ઉડાવે! બારીષ્ટર સાહેબની પેઢીમા કમીશન દેવના પ્રતાપે ઘાલચદ અને મેલચદને આ પ્રમાણે ખૂબ લ્હેર ઉડતી હતી. આજરોજ રજાનો દીવસ છે. બારીષ્ટર સાહેબ બહાર ફરવા ગએલ છે. ઘરમાં ઘાલચદ મેલચંદ અને શેઠાણી કપીલાગૌરી મળી ત્રણ જણજ હાજર છે. રસોઇઓ અને ચાકર પણ આજે કંઈ કામ સારૂ બ્હાર ગએલ છે. વખત બપોરના બે વાગ્યાનો ચાલે છે. કપિલાગૌરી મુનિમોને બોલાવી પોતાને જોઈતી ફેન્સી ચીજો સારૂ ઓર્ડર આપે છે. મુનિમો પણ ઠાવકુ મોં રાખી ઓરડરો સાભળે છે.

"અરે ઘાલચંદ, જુઓને જરા તમે બજારમાં જઇને મારા વાસ્તે પોલકાનું ફેન્સી પોત આ નમુના પ્રમાણે લઈ આવોને!"

"શેઠાણી સાહેબ હવે જમનો કાપડીઓ નામે માંડતો નથી, મારો બેટો હવે તો રોકડા દામ છોડાવે છે!"

"અરે તમે તો જ્યારે ને ત્યારે આવોજ ઘોટાળો કરો

છો ! જ્યારે હું માલ મંગાવું છું ત્યારે તમે દેવાળીઆની વાતો કરી મને બનાવો છો ! ”

“ બાઈ સાહેબ કાપડીઓ ક્યાશ માગે તેમાં હું શું કરૂં ? મારૂં સાળુ જમાનામાં કાંઇ ક્યાશ વગર ટેશ નભે છે ? ”

“ નભ્યું તમારા બાપનું કપાળ ! તમે વાણીઆ લોકોજ અવળા છો ! આટલી બધી ક્યાશ તમને મો માગી સાહેબ પાસેથી લઈ લઇને આપુ છુ તો પણ તમે મારા વાસ્તે અંગ ઉપર નામે મંડાવી લાવી શકતા નથી. ઘણી શરમની વાત છે!”

“શેઠાણી સાહેબ શું કરીએ એમાં અમે લાચાર છીએ. સરાફીની પેઢી શું તમારી જીભાન ઉપર ચાલે છે ? ”

“ ના તમારા પગ ઉપર ચાલે છે ! દુનિયામા શાહુકારજ તમે, બાકી બીજા બધા ચોર એમ ને ? ”

‘ ના સાહેબ, સરાફીની પેઢી તો રોકડ દામ ક્યાશ ઉપર ચાલે છે. દુકાનદારને એકાદ બે વાયદા કરાય, જો તે વયદા આપણાથી બરાબર રીતે પળાય તો આપણી સરાફી સદાકાળ એક સરખી રીતે ચાલ્યા કરે, અને જો વાયદામાં જૂઠા પડાય તો તરતજ નામે માડવાના ચોપડા બંધ થઈ જાય ! ”

“ એટલે તમે કહેવા શું માગો છો ? ”

“ આ કહેવાનું એજ કે ઝાઝા લાસરીયાવેડા કરે ઉધાર માલ મળે નહી. મીજાશ, જૂઠ અને જરૂરીઆતને ઉધાર સાથે એક ઘડી પણ બને નહીં. ”

“ આ બધા સવાલ જવાબજ તમે તમારી મેળે બનાવી બનાવીને આપો છો ! દુનિયામાં વાણીઆના છોકરાને એક વાર

ઈશ્વર પણ ન પહોંચે ! ”

“અંહ... હ હં. શેઠાણી સાહેબ તમે પણ ઠીક અમારી મશ્કરી કરો છો ! તમારે ઘડી ઘડીના જુદા જુદા ઓરડર માલ મંગાવવાના નીકળે અને માલના પૈસા આપવાનો ઓરડર ફક્ત એકજ ત્રણ ચાર મહીને માડમાંડ નીકળે ! કહો સાહેબ આ લેવડદેવડ હવ શી રીતે બને ? તમે દુકાનદારને ત્યાથી લાવ-વાનો હુકમ કરો પણ અમારે દુકાનદારને માગે તે આપવુ શુ ? અમારા કાળજાં આપવા સાહેબ ? શેઠ શેઠાણીના તાણીઆથી અમારી પત્તર જધાઇ જાય છે! ઈશ્વર તમારાથી પ્રભુ તોબા ! ”

“ અલ્યા ધોલચંદ આટલુ બધુ તુ ફાટયું ફાટયું કેમ બોલે છે ? શું તુ તારા ઘરના પૈસા દુકાનદારને આપે છે કે-આમ ગાલ વગાડી મને કહી બતાવે છે ! હુ તો હવે તારાથી કંટાળી ! ”

“શેઠાણી સાહેબ માફ કરજો ! જો નોકર શેઠાણીના ઓર ડરના પૈસા ઘરના કાઢી આપે તો નોકર પછી ખાય શું ? ”

“ રસ્તાની ધૂળ ખાય મારા રોયા મૂર્ખ ! ”

“ હાસ્તો શેઠાણી ! તમારી નોકરી કરીને અમે ધૂળ ના ખાઇએ તો પછી કોની નોકરી કરી ધૂળ ખાઇએ ? ”

“ હવે અહીંથી જાય છે માથુ ફોડાવતો ? ”

“ લ્યોને સાહેબ, આ એક કોરે મૂગા મૂગા બેઠા ! આપ ગુસ્સો શું કામ કરો છો ? ”

“ અલ્યા મેલચંદ, જાને જરા જવેલરી માર્ટમાં જઇ

મારા વાસ્તે મશીન પાલીસનાં ફેન્સી સોનાનાં એરીંગ લઈ આવને!"

"સાહેબ! પેલી શુલાબ જાંબુની બગડીઓનું બીલ પતવી જાઓ, પછી એરીંગ લઈ જજો, એમ માર્ટવાળો નગીનદાસ કહે છે!"

"બહુ સારૂં, જા નગીનદાસને કહેજે કે બારીષ્ટર સાહેબે સલામ સાથે કહાવ્યુ છે કે એરીંગ આપો, બધુ બીલ સામટું ચૂકવી દઈશુ!"

"અરે પણ શેઠાણી, નગીનદાસ તો મને જોઇને કુતરાની પેઠે ઘુરકી ઘુરકીને કરડવા આવે છે અને બીલ માગે છે!"

"જા જઇને મારૂ નામ દેજે કે કપિલા શેઠાણી હવે ટુંક વખતમા તમારૂ બધુ બીલ ચુકવી દેશે, આ વખતે ખાસ મહેરબાની કરી એરીંગ આપો!"

"અરે પણ બા સાહેબ! હવે તો તે નગીનદાસ નામ પરજ માડવાની સાફ ના પાડે છે, કૅશ લાવો ને દાગીના લઈ જાઓ એવો રોકડો જવાબ પરખાવી દે છે."

"બહુ સારૂં, લે હવે પેલા ફરનાન્ડીઝ ફીરંગીને ત્યાંથી મારાં પોલકા તૈયાર થયાં હોય તો લઈ આવ!"

"શેઠાણી પોલકા તો ચાર દીવસ થયા તૈયાર થઈ ગયાં છે."

"ત્યારે તુ લાવતો કેમ મરતો નથી?"

"સાહેબ એ ફીરંગી તો એમ કહે છે કે 'પહીલા કૅશ દે દો પીછે પોલકાકુ હાથ લગાઓ'!"

"મારા રોયા તમે બને સરખા છો. તમને કોઈ જગ

તમાં પહોચે તેમ નથી. તમારે ધક્કા ખાવા પડે છે એટલે બધાં બ્હાના બતાવી બતાવી વાત ઉડાવો છો. ઠીક આજે સાહેબ આવે એટલે તમારી વાત ! '

"તમારા સમ શેઠાણી સાહેબ, જો અમે કાંઇ અસત્ય બોલતા હોઇએ તો ! "

"સચ્ચાઈનાં પૂતળાં હુ તમને સારી રીતે ઓળખુ છું."

"આ બામણુના સમ, શેઠાણી સાહેબ જો આમા કાંઈ જુઠું હોય તો ! "

"અલ્યા તમે લોકો સાહેબ પાસેથી મુઠીઓ ભરી ભરી નાણાં લઈ જાઓ છો તે બધા નાંખો છો કયા ? આ અસીલ પાસેથી સાહેબ કાંઇ કમાયા કે તરતજ તમે દેવાના બીલના થોકડા કાઢી ચડીચોટ રૂપીઆ ઉડાવી જાઓ છો એ બધા રૂપીઆ જાય છે કયા ? "

"એ બાસાહેબ એ બધુ બીલવાળાને ત્યા જમે થાય છે ! અમે કાંઈ હોઈઆ કરી જતા નથી ! "

"એ મારા રોયા તમે મોઢીઆ નખોદ વાળો એવા છો. મોંના મીઠા અને હૈયાના મેલા કઈ જણુને કાચાં દેવાળાં કઢાવો એવા છો, કહેવત છે કે 'વાણીઆ મરે ત્યારે બલાડા થાય' જુઓ તમારે વાસ્તે એક કવિ હૈયાના વ્હાળા કાઢે છે કે,

"પટ સ્વચ્છ સફેતપે શ્યામ બને, જ્યુ અદ્દશ્ય કે યોગસે સ્પર્શ કીલાડા,
ભવ માનવકો તઉ ભૂત ભમા ભટકત ફિરે અન્નસેં જ્યુ બિનાડા,
હરદાન જ્યુ કાગદ રદ્દવહે છીમિં સ્નેહ નીરે બનતે જ્યુ ઢિનાડા,
ખલ પાપ દગા છલ જાડનતે બનિયા મિરતે તવ હોત બિલાડા."

"વાહ વાહ શેઠાણી સાહેબ તમે પણ ઠીક કહી હો! કામ કર્યાનો સરપાવ તો સારો આપ્યો!"

"જો સાંભળ, હજું તો ઘણુ સાભળવાનુ છે."

* * *

" વિત્ત વિના વાંદા મોઢ કેટલાક મરી ગયા
મીંદડા થઈ વાઉ વાઉ કરી લાટતા ફરે,
ખાધુ મુખ બાધી ખુબ દુકાનમા સાથી જોગ
ઘરોઘર તેથી દુધ તર ચાટતા ફરે,
મલપતા મીંદડીનો કેડ કદી મુકે નહિ
ચુકે નહિ ચોટ મુસા ખુબી ખાટતા ફરે,
કહે હરદાન પુર્વ જન્મની સ્મૃતિ થકી
માયા દાટી હોય એમ લીંડી દાટતા ફરે,
વાઉ વાઉ કરે તે તો વહુ વિના મુવા તેથી
રતિ મોહે ભુલ્યા વૃત્તિ નાવી ગઇ નાથમા,
દહી દુધ ચાટી ખાય ઘરો ઘર તે તો જેમ
કોલી ખાધુ કોશીયોનુ ફાવી ગઇ સાથમા,
મુસાને મારે તે કળ ગ્રાહકને દાબ્યા જાણે
પાન બીડી ચુના મોત ભાવી ગઈ હાથમા
કહે હરદાન ધન્ય વણિક કમાણી વાહ
વિત્ત ગયુ હવે વિષ્ટા આવી ગઇ હાથમા "

હરદાન કાવ્ય

"ઓહોહો તમે તો આજે ખુબ કરી હાં શેઠાણી સાહેબ! આ માલ મંગાવો તમે! આ ધક્કા ખાઈએ અમે! આ માલ

વાપરો તમે ! અને ગાળો ખાઈએ અમે ! આ તે ન્યાય કેવો કહેવાય ? ”

“ લ્યો હવે માથાકુટ મુકી એરીગ લઈ આવો છો કે પછી સાહેબને ફરીયાદ કરૂં ? ”

“ લે ભાઈ મેલચંદ હવે ચાલ ત્યારે કાંઇ છુટકો છે ? ”

“ હા ભાઈ ધાલચંદ ચાલો ત્યારે લઇ આવીએ, આ આભ ફાટે ત્યાં થીગડુ કયા દેવું ? આ શેઠાણી કોપ્યા ત્યા રોટલા કયાથી ખાવા ? ”

“ લ્યો શેઠાણી સાહેબ અમને માફ કરજો હો ! બસ ગમે તેમ કરી કુલ્લામા હાથ મુકાવી, કુણીએ મધ લગાડી ચપટીમાં ઉડાવી તમને આજને આજ એરીગ લાવી પહેરાવી દઉં પછી કાંઇ મારા સાહેબ છે હુકમ ? ”

“ લે ભાઈ હવે તું જલ્દી જા ! એ માવડી તમે કાંઈ સાહેબને ફરીયાદ ના કરતાં હો ! અમે તો તમારા પેટના દીકરા કહેવાઇએ ! આ જરા અમસ્તી ગમ્મત કરી હો ! ”

“ જુઓ, છે એમનાં ચરિત્ર કાંઈ ઓછા ? આ દુનિયામા બધુ કામ દમામથીજ ચાલે છે ! રોફમાંજ જગત વશ થાય છે. ડોળમાજ બધાને ઠગાય છે ! આડબર એજ આજ કાલ પૈસા છે. બસ બધુ જીભાનથી જીતી શકાય છે ! ”

“ શેઠાણી સાહેબ ! શેઠાણી સાહેબ ! બારીષ્ટર સાહેબ પધાર્યા; ઓહો આજ તો તેમના ફ્રેન્ડ ખુશાલદાસ ખીસકોલી પણ સાથેજ છે ! ”

“ જા તુ જલદી એરીંગ લઈ વહેલો આવ ! અરે મેલ

ચંદ તું જરા આ ચેર બેર ઠીક ઠાક સાફ કરી ઝાટકી નાંખ, લાવ પેલું સાજવર્તમાન ! હુ જરા વાંચતી વાંચતી મગજને આનદ આપુ ! "

" બહુ સારૂ શેઠાણી એમા કાઇ મને કહેવું ન પડે, પણ તમે પેલું શેઠને કહેતા ના હો કે ! "

" આ સાંજવર્તમાનમા વાર્તાના કોલમમાં એક પારસી લેખક લખે છે કે સ્ત્રીઓ એ આ જગતની દેવીઓ છે, શક્તિ છે, પુરૂષને સારી દોલત અપાવનારો કીમીયો છે. સુખનુ વાજીત્ર છે, આનંદનુ જંતર છે, અને મોહનો મતર છે ! "

" યસ ઑફકોર્સ સો ! સુંદરી એ આ સંસારમા એક દેવી અને શક્તિ છે, સમજ્યા કે મારા દોસ્ત ખુશાલરાય બીસકોલ્ડી ! "

" યસ માઈ ડીયર બારીષ્ટર ! ઓલરાઈટ, ધેર ઇઝ નો ડાઉટ એબાઉટ ઇટ ! "

" થેન્ક યુ, ત્યારે તો મને કહેવા દો કે.-

" દેવી દુનિયાની સાચી છે સુદરી, બસ દેવીથી ધન્ય સસાર છે,
શામા શક્તિ મુક્તિ સસારની, બસ શક્તિ એ સાચો સાર છે. "

" વેલ ભાભીસાહેબ ! અમારા ભાઇએ તો તમારી પોઝીશન વધારી દીધી હો ! "

" અમારી વધારે તો એમની વધે અને અમારી ઘટાડે તો એમની ઘટે ! "

" વેલ માય લવ, જરા મારા વાસ્તે ઠંડુ પાણી લાવ જોઇએ ? "

"અરે તમે તે કેવા ઑાડ છો ? શું તમે પાણી ના માગ્યું હોત તો હું ના લાવત ! હું શું ભણેલી ગણેલી ભામની એટલું-એ નહી સમજતી હોઉ કે કોઇ પણ સ્ત્રીનો પતિ બહારથી જ્યારે ઘરમા આવે ત્યારે તેને વગર માગે પાણી પીવા આપવું જોઇએ ? "

"ઓહ થેન્ક યુ માઈ ડીઅર આફ્રીન ઓન યુ ! "

"આજે તમે તમારા ફ્રેન્ડના દેખતા પાણી માગીને મારી એટીકેટ ઓછી કરી છે, કેમકે તમે માગો ને હું આપુ એમા પબ્લીક ઉધુ સમજે, અને કહે-કે વાઇફ કેવી ઇડીઅટ છે કે ધણીને પાણી પણ વગર માગ્યે ન આપ્યું ! માટે આજ તો હું નહીજ આપુ. એવો અવળો દાખલો નહીજ બેસવા દઉ ! "

"ઓહ વેરી ગ્લેડ માઈ લેડી ટુ હીઅર યુ ! ચાલ-આજ તારા માનને વાસ્તે હાથેજ પાણી પીઉ છું અને મારા ફ્રેન્ડને પણ પાઉ છુ. "

"ના ના, તમારા ફ્રેન્ડને હું પાઈશ, તમે હાથે પીઓ ! "

"વેરી ગુડ માઇ ડીઅર, પછી કાઇ ? "

"લ્યો મી. ખુશાલરાય ખીસકોલી આજે હું તમને પાણી પાઈ તમારી તન્દુરસ્તી ચાહુ છુ ! "

"ઓહ થેન્ક યુ ભાભી સાહેબ થેન્ક યુ ! સ્ત્રી જાતીનું માન જાળવવાથીજ પુરૂષ જાતીનું રીસ્પેકટ માન વધે છે. વિલાયતની અદર સ્ત્રી જાતીને વાસ્તે અરે ફેરસેકસને વાસ્તે પુરૂષો ઘણુજ માન ધરાવે-છે, અને આ દેશમા તેમના પર ઓરડરલી કામ લેવાય છે તે ઘણુજ ખરાબ છે ધિઃક્કારવા લાયક છે. "

" અરે એમાં તમને શરમ છે કે તમે ફેરસેકસની વેલ્યુ જાણીને પાણી માગ્યું."

" ઓહ થેન્ક યુ માઈ વાઇફ! તે મારી ફર્સ્ટ અને ગ્રેટ મીસ્ટેક છે."

" મી. ખુશાલરાય ભાઈ! ભણેલી ગણેલી અને સુધરેલી સ્ત્રીઓ શું એટલુ ન સમજે કે પાણી જોઇએ? પણ પુરૂષોની ટેવજ ખરાબ છે કે એકદમ ઓરડર કરીને સ્ત્રી જાતીને પબ્લી-કમાં ઉતારી નાખવી!"

" યસ માઈ ડીયર ભાભી સાહેબ! યુ આર કવાઈટ રાઈટ."

" વેલ માય સોલ જરા સીગારેટની બોક્ષ અને કાંડી તો લાવ."

" અરે પાછા આવા નોનસન્સવેડા કરવા માંડયા? એક વાર કહ્યું તોપણ પાછા ભૂલી ગયા?"

" ઓહ થેન્ક યુ, થેન્ક યુ માઇ હાર્ટ હું ભૂલી ગયો! એકસક્યુઝ મી. આ સાલ્લા હિંદુસ્તાનની હવાજ ખરાબ છે. બસ વિલાયતની તો બહારજ છે. જ્યા સુધી હું લંડનમા રહ્યો ત્યા સુધી મારૂ મગજ બ્રેઈન એવું તો સ્ટ્રોંગ ફાકડું અને ફેર-સેકસને વાસ્તે ફીલીંગ ભર્યું હતું, કે મે એકાદ બે લેખ સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ ઉપર તૈયાર કરીને લંડન ટાઇમ્સમા લખ્યા હતા, પણ વ્હાલી જ્યારથી મે ડોવરની ખાડી ક્રૉસ કરી એડનના બારામા પગ દીધો કે ઈન્ડીઆની ખરાબ હવા મગજમા ભરાઇ ગઈ, અને બાઇડીને ઘરની ઉંદરડી સમજવાની વેલ્યુ

થઇ ! ઓહ સોરી સોરી !"

"મી. સુંદરલાલ ! ત્યારે તમે આ ખરાબ હવાવાળા ઇન્ડીઆમાં શું કામ આવ્યા ? વિલાયતમાંજ રહીને બારીષ્ટર-પણાની પ્રેકટીસ કરવી હતીને !"

"અરે હુ તો કેવળ ઇન્ડીઆનો ઉદય કરવા સારૂંજ આ-વ્યો છું. હરકોઈ રીતે સુધારાના શત્રુઓને સુધારવા અને જગલી રૂઢીબધનો કાપીને તેમને સુધારક બનાવવા એજ મારો એઇમ છે."

"અરે મારો પણ એવોજ હેતુ છે કે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની કંગાલીઅત કન્ડીશન સુધારવી અને તેમને હેલ્થી વેલ્થી અને હેપી કરી આબાદ કરવી"

"વેલ ડીયર વાઇફ, જરા પેલો ફેન્સી ફેન લાવને ! પ ખો આપ મારૂ !"

"અરે તમે કેવા મૂર્ખ છો ? એકવાર કહ્યુ છતા પણ તેના તે ! કોઇના દેખતાં મારા ઉપર ઓરડર કરી મારૂ માન શામાટે ઓછુ કરો છો, (જુઓ ગિન ર જુ) જાઓ અહીથી, હું તમારી સાથે બેસતી નથી, આઇ ડોન્ટ લાઇક યુ એટ ઑલ !"

"અરે હા હા હા ભૂલ્યો મારી વાઈફ હું ભૂલી ગયો, મને માફ કર ! પારડન આપ ! આ ઇન્ડીઆમા આવીને મારૂ ભેજું બગડી ગયું છે ! મી. બુશાલરાય ખીસકોલી કાંઈ ભેજુ સુધા રવાની દવા હોય તો બતાવોની બાવા ! ?"

"સાહેબ જરા બદામનો મગજ કાઢી ખાઓ ! જરા અક્કલગરો દુધમાં ઉકાળી ઉકાળીને પીઓ !"

ખુશાલરાય ખીસકોલીની ઉપર કપિલા પોતાના પતિ સુંદરલાલને કહેના લાગી કે–કાઈના દેખતા તમે મને ઓર્ડર કરી મારૂ અપમાન શા સાઉ કરો છો

" તમે તો જીંદગી સુધી આવા જંગલી રહેવાના ! મી. ખુશાલરાય, હું પંખો આપવાના વિચારમાંજ હતી, પણ એક બીજો પંખો તમારે સારૂ શોધતી હતી એટલામાં તો એ ભસી વળ્યા કે પંખો લાવો ! હું ઘણી કટાળી ગઇ છું. તમેજ વિચાર કરો કે એક પંખો લઈને હું તેમને એકલાને આપુ અને તમને ન આપુ તે કેવું ખેડ દેખાય ? એમાં તમારૂં કેટલું ઈનસલ્ટ કર્યું કહેવાય ?"

" ઘનુંજ મોટું ઇનસલ્ટ કહેવાય ! પણ ભાભીસાહેબ તમે તપી ન જાઓ ! શાન્ત થાઓ ! બારીષ્ટર સાહેબ ધીમે ધીમે સુધરશે. જુઓને એ પોતાની ભૂલ સારૂ કેટલી બધી દીલગીરી બતાવે છે ! "

" વેલ ડીઅર જા જરા નીચે જઈને ચાયના બે કપ તૈયાર કરી લાવ જોઇએ, એટલે મગજમાંથી સુસ્તી જાય અને સ્ફુર્તિ આવે ! "

" અરે પાછો ઓરડર કર્યો કે ? બસ હું તો તમારાથી થાકી ! જાઓ ગો આવે ફ્રોમ હીઅર ! "

" ઓહ માઈ વાઈફ વેરી સોરી વેરી સોરી ફોર માઈ મીસ્ટેક ! વ્હાલી હું ભુલને વાસ્તે ઘણો દીલગીર છું. મારૂ ભેજું દીન પર દીન બગડતુ જાય છે. "

" અરે તમારા ભેજામાં ભુસુ ભરો. મી. સુદરલાલ, તમે શા સારૂ ભાભી સાહેબ પર એકદમ ઓરડર કરી અપમાન કરો છો ? તે બધુ સમજે છે; તમારે કહેવાની કાંઇ જરૂર રહે એમ હું ધારતો નથી. "

" ખુશાલરાય ભાઈ, આમ ને આમ મને આખો દીવસ કટાળો આપે છે, શું કરૂં આજ મને ઘણી રીસ ચઢી છે. બહુજ ખોટું લાગ્યું છે, હું ચાહ તૈયાર કરવાની તૈયારીમાજ હતી પણ એટલામાં તો એ ફ્ફડી ઉઠયા કે ચાહ બાળો ! "

" હશે ભાભીસાહેબ, તમે ઘણા શાન્ત અને સમજુ છો, માટે રીસ ઉતારી નાખો અને બારીષ્ટર સાહેબને માફી આપી ખુશી કરો ! "

" માય ડીયર સોલ, તું મારા ઉપર હવે એન્ગ્રી ન થતી. આઈ કોરટના કાયદાના કામકાજથી મારૂ મગજ તદન ડલ બની ગયું છે, પ્રેકટીસની ધમાલમાં હું હાફ્-મેડ જેવો થઈ ગયો છુ "

' તો હવે સ્ત્રી જાતીને વાસ્તે માન રાખતા શીખો આમ છેક મેનરલેસ ન થાઓ ! આ વિલાયત જઈને બધો કાયદો ડોળી આવ્યા પણ સ્ત્રીને ખુશી રાખવાની વિદ્યા ન ભણી આવ્યા ! "

" વ્હાલી હવે હું એજ શીખવા માગુ છુ કે સ્ત્રી શી રીતે પ્રસન્ન થાય ! અને તેને શી રીતે તાબે કરાય ? ! "

" સ્ત્રીને માન આપવાથી તે પ્રસન્ન થાય છે અને રાત દિવસ કેવળ પ્રેમભાવથી તેને તાબે કરી શકાય છે. "

" મી. ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ! મે લડનની લાયબ્રેરીમા ઘણી નોવેલો વાચી, ઘણા નાટકો વાચ્યા અને ઘણા બીજા પુસ્તકો વાચ્યા પણ એકેમા સ્ત્રીને વશ કરવાનું વાચન વાચ્યામાં ન આવ્યું ! મે ઘણા દેશોમાં મુસાફરી કરી, ઘણા મહાન્ પુરૂ-

પોની સોબતમાં આવ્યો પણ કોઇએ સ્રીને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો નહીં."

"આહાહાહા મી. બાર્રાબર સાહેબ તમે તો રાજા માણસ છો, તદ્દન બાદશાહજ છો. હ્યો ભાભી સાહેબ તમે હવે મહેરબાની કરી બે ચાહના કપ બનાવી દો એટલે બધું દુઃખ પતી જાય અને આનંદ આનંદ જૅય જૅય થઇ જાય!"

"હ્યો ચાલો ત્યારે હું બનાવી દઉ."

"મી. ખુશાલરાય બીસ્કોલી આપણે ગમે તેટલું ભણીએ ગણીએ અને વાચીએ વિચારીએ પણ સાલ્લો જાતિ સ્વભાવ જતો નથી. આ વિલાયતના દેશમાં સ્રીઓ સાથે ઘણુંજ માનથી કામ લેવાય છે, અને આ આપણા દેશમા—હિંદુસ્તાનમા સ્રીઓ સાથે રોફથી અને હુકમથી કામ લેવાય છે. વિલાયત ઠંડો દેશ છે, હિંદુસ્તાન ગરમ દેશ છે. વિલાયતમા મગજ ઠંડુ અને તર રહે છે અને હિંદુસ્તાનમા મગજ ગરમ અને તપેલું રહે છે. આ તેટલાજ સારૂ આ દેશમા વાતે વાતે વાંધા પડે છે અને હાલતાં ચાલતાં ટંટા તકરાર થઇ જાય છે. હે પ્રભુ! તું ભારતવાસી બહુઓને સુધાર, તેમના પર દયા કર અને સુધારાના સાચા સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવી તેમનાં દુઃખ દૂર કર!"

"હ્યો ખુશાલરાય જાઇ આ ચાહના કપ પીઓ."

"ઓલ રાઇટ, થેન્ક યુ ભાભી સાહેબ!"

"વેલ માય ડીયર હાઇલી એજ્યુકેટેડ! ન્હાલી તારો મોટો ઉપકાર માનું છું."

* * *

"જોઇ જોઇને સઘળુ જોયુ,
બહુ હરી ફરી પાછુ જોયુ,
ઘણુ ભણી ભણી ગણીને જોયુ,
અતિ વાચી વિચારી દીલ જોયુ
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનુ
સાધન એક ન જોયુ—૦
બહુ દેશ વિદેશ મન મોહ્યુ,
બહુ મત જનોમા મન મોહ્યુ
જપ તપમા જીગર પણ મોહ્યુ,
ચિત્ત જત્ર તત્રમા મોહ્યુ.
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનુ
સાધન એક ન જોયુ—૦

"હયો સાહેબ હવે લવારો મુકી ચાહ પી જાઓ! ટાઢો થઇ જશે તો પછી ટેસ નહી આવે."

"ઓહ થેન્ક યુ માય ડીયર!"

"શિવ, શિવ, શિવ આવી જાતની સ્વતત્રતાની હિમાયત કરનારા, સ્ત્રીઓને ફેરસેકસ દેવી અને શક્તિ કહી તેમના આગળ બોકડાની પેઠે નાચનારા. જન્મભૂમિની અવગણના કરનારા અર્ધદગ્ધ માથાબોળુ સુધારકો આર્ય સસારનુ સત્યાનાશ વાળશે! આવી વિફરેલી સુધરેલા અને અવળચડી સ્ત્રીઓ આર્ય ભૂમિની અવતારી સ્ત્રીઓની કીમત ઘટાડશે! હયો બારીષ્ટર સાહેબ હુ હવે રજા લઉ છુ."

"બસ એમ, હવે જશોજ?"

" હાજી, હવે હું જાઉ છું. લ્યો સાસી સાહેબ મારા ભાઇ પર મહેરબાની રાખજો. "

" આવજો આવજો ખુશાલરાય ભાઈ તમે ખાસ કરી આવતા રહેજો. "

"લ્યો સાહેબજી, પધારજો." કહી ખુશાલરાય બીરકોલી જમાના સબંધી વિચાર કરતા કરતા બારીષ્ટર સાહેબની નીસરણી ઉતરવા લાગ્યા. કપિલાગૌરીના અવળચડાવેડા જોઇ અને સુંદરલાલનો હડહડતો સુધારો જોઇ તે મુંછમા હસતા હસતા બારણુ ઉઘાડી રસ્તે પડયા. રસ્તે ચાલતાં ચાલતા તેમના મુખમાથી ઉદ્ગાર નીકળી પડયા કે, આ તે " તારનારી બાયડી કે સારનારી શાયડી ? "

પ્રકરણ ૫ મું.

સુધારાનો શંખ કે ફૅશનનો ડંખ!

દોહરો

ભણી ભાવથી ભામની, સુધારાનો સાર;
નીતિ કેરા નામ પર, કાજળ ઘસે અપાર

વૈભવ અને વિલાસના અવળા આડંબર ધરે એટીકેટ સાચવી મનાતી નથી, વડીલ અને સ્નેહીઓની આમન્યા મૂકે પોઝીશન રાખી કહેવાતી નથી, દેખાદેખી અનુકરણ કરી અને નવા પોશાકો પહેરે ફૅશન રાખી જણાતી નથી, અને ધાર્મિક નૈત્તિક અને વ્યવહારીક મર્યાદા બહાર વર્તવાથી સુધારો કર્યો ગણાતો નથી, પણ આમન્યા, સદાચાર ગજુ અને કુળાચારની કક્ષામા વર્તવાથી સુધારો કર્યો કહી શકાય છે.

કૉલેજનુ નૉલેજ લઇ ફેશન તણુ ચણતર ચણે,
લજ્જા મનાજો મુકીને શેકહેન્ડ કરી બ્યુટીને લણે,
માબાપ ધણીના ધાકને કોરે કરી મનનું ઠરે,
જ્ઞાતિ તણુ બંધન તજી લવ પ્રેમમા ફરતી ફરે.

મલયાચલ પર્વત ઉપર ભીલ લોકો શ્રીખંડને ઇન્ધન કરીને બાળે છે, કાશ્મીરના પ્રદેશમાં કુંકુંમથી અંગનાઓ આંગણાને લીપે છે, સિંન્ધુને તિરે વસનારાં જનો રત્નોનો ગેરખો કરી મહીષીના કંઠે બાંધે છે, વાઘ ગહન વનમાં ફરે છે, સિંહ ગુફામા વસે છે, હંસ કમળ સહિત પદ્મવનને સેવે છે, ને ગાંધર્વ સ્મશાનમાં ફરે છે, અર્થાત્ જેવી જેની પ્રકૃતિ છે તેવી રીતે નીચ નીચને શોધે છે અને ઉચ ઉચને શોધે છે.

* * *

" રંડી મિત્ર ન કીજીએ અકલ ભ્રષ્ટ હો જાય,
ભક્તિ ગુમાવે ઈશ્વરી જીવત નરકું ખાય;
જીવત નરકું ખાય જહા લગ હોય અસંગા,
વહા તક નરકા નેહ પલંગ પર કહે પ્રસંગા;
કથે સુકવિયા કાન રહે સંતોષે ભંડી,
અકલ ભ્રષ્ટ હો જાય મિત્ર નહી કરના રંડી. "

* * *

" ભણતર સહુ બેની ભણજો ઉત્તમ કુળ દીપાવવા રે
સંસારે સુખ જો લેવુ, ભણી સત્ય નિયમમા રહેવુ,
જગ હરખાય, એમ સદાય—ભણતર૦
શિયળ અમૂલખ સાચવો ને ત્યાગો મનના મેલ,
ધર્મ કર્મ પ્રીતે કરો તો વાધે કીર્ત્તી વેલ
પતિના ચરણે મસ્તક ધારે, જીવનની નૌકા તારો
યશ સચવાય, એમ સદાય—ભણતર૦ "

કવિ મુળશંકર

છેલશંકર વકીલ સાથે છુટા છેડા કરી, કાન્તાલક્ષ્મી તોરણગઢના દરબાર કાલુભા ઠાકોર સાહેબને ત્યાં, રાજકન્યા કળાવતીને અંગ્રેજી ભણાવવા સારૂ સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે નોકરીમાં ગુંથાએલ છે. રાજવળાના સુખની સાહ્યબી સારી રીતે કાન્તા ભોગવી રહી છે. કન્યા કળાવતીને પણ અંગ્રેજી ભાષાનું સારૂં શિક્ષણ ઘણુજ ટુંક વખતમા આપી દરબાર સાહેબની પ્રિયતાને પ્રાપ્ત કરી રહી છે. રાજરાણી રૂપાળીબા પણ કાન્તાલક્ષ્મી મહેતીજીના સારી રીતે વખાણ કરી રહ્યાં છે. દરબારના ખવાસ વડારણો, ખવાસણો અને અન્ય કારભારી મંડળ પણ આ નવી મહેતીના ગોરૂ દમામથી અંજાઇ જઈ એકે અવાજે તેની વાહ વાહ ઉચ્ચારી રહ્યા છે. સ્ત્રી જાત તેમાં ખાનદાન વિપ્ર કુટુંબની તેમાં બી. એ. પાસ થએલી ભણેલી, અને તેમાએ વળી ફેશન અને સુધારાના સારા આડંબરવાળી, ચીપી ચીપી બોલનારી, યસ નો ગુડ બાઇ કરનારી, ચશ્મા પોલકાનો ઠાઠ રાખનારી, સાહેબજી મીસ્તર કહી પુરૂષ વર્ગની સરભરા ઉઠાવનારી અને રૂપનો અવતાર એક અલબેલી નાર તે કોને ના ગમે? તેનાં કોણ વખાણ ન કરે? સૌ કોઈ કરે! દરબાર કાલુભા પણ પચાસેક વર્ષના ધોળી દાઢીના ગેંડા જેવા જબ્બર હતા. અમલ કસુંબાના જબરા બંધાણી હતા. નવા જમાનાના વિચાર પ્રવાહમા પણ તે જરા તણાતા હતા. રાજરાણી રૂપાળીબા માંદગીના સબબે બહુજ અશક્ત અને નબળા બાંધાનાં હતાં. તેમને સંતતિમા ત્રણ કુંવર અને બે કુંવરીઓ પ્રજા તરીકે થઇ હતી, પણ હયાતીમાં ફક્ત કન્યારત્ન એકલી કળાવતીજ રાજકન્યા તરીકે

જીવતી રહી હતી, બાકીની પ્રજા ચાર ચાર પાચ પાંચ વરસની થઇ દેવલોક સીધાવી હતી. સુવાવડના અવારનવાર પ્રસંગોને લીધે રાજરાણી શરીરની સુંદરતા અને કૌવત ગુમાવી બેઠા હતા; અને આજકાલ મરણુની વાટ જોતા, આજ જાય કાલ જાય તેમ માંદગીના બિછાને પડી રાબડી શીરા અને દુધ કાંજીનાં ખાનપાન પરાણે પરાણે ખાતા હતા. દરબાર સાહેબ પણ નવા ઠકરાળા કરવાના વિચારમાં હતા, વળી રાજકન્યા કળાવતીને જમાનાના નવીન ધોરણ મુજબ અંગ્રેજી કેળવણી આપવી ઉચીત ધારી મહેતી તરીકે કાન્તાલક્ષ્મીને તોરણગઢ તેડાવી દરબારમા ઉતારો આપી રાખી હતી. નવી મહેતી કાન્તાનું રૂપ સુન્દરતા અને ઠાઠમાઠ જોઇ દરબાર સાહેબ તેના પર ખૂબ મોહ પામ્યા હતા, અને ધીમે ધીમે આ પંખીણીને પ્રેમ જાળમાં ફેલાવી મોજ મજાહ મારીશુ એમ ધારી ફરી પરણુવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હતો કાન્તા મહેતીની ત્હેનાતમા પોતાના વિશ્વાસુ ખવાસ રઘલાને રાખ્યો હતો મહેતીને પાણી માગે ત્યારે દુધ આપવાનો તેને ખાસ હુકમ કરેલ હતો. ખાનગીમાં મહેતી આગળ દરબાર સાહેબના ખુબ વખાણુ કરી બસ તેને અચ્છી રીતે મોહ ઉપજાવવો એવી ખાસ આજ્ઞા દરબારની રઘલાને થઇ હતી રઘલો પણ ખૂબ કાવાદાવા ખટપટ અને રાજ પ્રપંચનો ભરેલ હતો, તેથી તેણે પણ મહેતી અને દરબાર વચ્ચે સારી રીતે છક્કા પંચા રમવા માંડયા હતા.- કાન્તાએ રઘલા ખવાસને સારી રીતે મેળવી લીધો હતો. તે જાણતી હતી કે રઘલો દરબાર સાહેબનું ખાસ રમકડું હતો.'. એમ ધારી તેણે

પણ પોતાના મનના માદળીઆ તરીકે તેને બનાવી દીધો હતો. રઘલા ખવાસ વગર તેને તલમાત્ર પણ ચેન પડતું નહોતું, જ્યારે રઘલાને જોતી ત્યારે તેને શાતી વળતી હતી. રઘલો ખવાસ પણ કાન્તા ઉપર સારી રીતે ફીદા થઈ ગએલ હતો ને જાણતો હતો કે જંગલી બુઠ્ઠા ડુક્કર દરબાર સાથે અલબેલી પોપટડીનો નેહ નાતો બંધાવી વચ્ચે રહી બને બાજુનું પાણી કરી કાન્તા સાથે રંગ રાગ માણી ખુબ લ્હેરાં પાણી કરવા અને ખુશામતથી દરબાર સાહેબને રીઝાવી પોતાનાં નિશાન આખા રાજમા મરાવવાં, અને દુશ્મનોનુ નિકંદન કાઢી પોતાની બોલ ગાલા બોલાવી વાહ વાહ કહેવરાવવી. આજ કાલ રઘલા ખવાસને દરબારી કામ સારૂ બહાર ગામ જવાનું હતું અત્યારે તે કાન્તાલક્ષ્મીને મળવા સારૂ આવ્યો હતો. કાન્તાલક્ષ્મી રઘલા ખવાસને બહાર ગામ જવાની વાત સાંભળી ઘણીજ દીલગીર થઈ હતી, કારણ કે રઘલા વગર તેની કોઇ મન પસંદ સરભરા કરે તેમ નહોતુ રઘલા સાથે કાન્તાએ સારી રીતે પ્રેમ બાંધ્યો હતો હરકોઈ કામકાજ તે રઘલાને પૂછી ગાછીને કરતી હતી. રઘલો પણ કાન્તાને સારી રીતે ખુશામતથી પ્રસન્ન રાખતો હતો. દરબાર સાહેબને ફોસલાવી સમજાવી અવનવા દાગીના અને વસ્ત્રાલંકાર બક્ષીસ તરીકે વારવાર વાર ત્હેવારના પ્રસંગોમા અપાવતો હતો કાન્તા રઘલાની સરભરાથી બહુજ સંતુષ્ઠ થઇને તેને ખરા જીગરથી પોતાના એક યાર પતિ સમાન ચ્હાતી હતી. તેણે રઘલાને પોતાનુ તન મન પુરતી રીતે અર્પણ કરી દીધું હતું. અર્થાત્ ધણી ધણીઆણી જેવાજ પ્રસંગથી બંને જણા

રંગ રાગ ઉડાવતા હતા. રઘલો કાન્તાને અત્યારે સારી રીતે સમજાવતો હતો.

" લ્યો કાન્તાગવરી હવે હુ રજા લઉછું, બે ચાર રોજમાં જરૂર દરબારી કામથી પરવારી આપની સેવામાં આવી હાજર થઈશ."

" અરે પણ મારૂ શુ થશે ? મારા વ્હાલા મારા દીવસ આપના વિના કેમ જશે ? "

" પ્યારી સૌ સારૂ થશે ! અરે પણ આમ ઓચિન્તા કેમ ઉદાસ ? "

" કેમ ન થાઉ ઉદાસ ? વ્હાલામાંજ વાસ ! વ્હાલામાંજ ઘરવાસ ! મનગમતા ગુલાબ ફુલ ખાસ ! મનગમતી હુ ગુલાબની વાસ ! "

" વ્હાલી જ્યાં ગુલાબ જશે ખાસ, ત્યાંજ આવશે ગુલાબની વાસ ! મનગમતી આમ ન થઈએ ઉદાસ ! જલ્દીથી કામ પરવારી હું આવીશ તારી પાસ ! "

" મારા વ્હાલા, મને છોડી ચાલ્યા, એ દીવસો પ્રભુ તે મને કેમ આલ્યા ? મનગમતા જે મંદીરમાં મહાલ્યા, હાયરે તે મંદીરીઆં લાગશે ઠાલાંજ ઠાલા ! હવે હુ આ આછી ચુંદડી ઓઢી કયાં હરીશ, કયાં ફરીશ ? વ્હાલા વ્હાલા કહી ઝુરી ઝુરી ને મરીશ ! "

" વ્હાલી વખત વિચારીએ. ધીરજથી મનડુ મારીએ ! જો ધીરજ ધારીએ તોજ વખત આવે સુદર અને સુંદરીને ઉભા રહેવા મોજમઝાની બારીએ, અને એશઆરામની અટારીએ ! "

' અરે પણ વ્હાલા હું શું કરીશ ? સુનીરે આ જોબન ઝુલડી, અને સુની આ છતર પલંગ ટોલડી ! જુવતી જોબન ઝોલાના જીવનદોર, કાળજાની કોર, ઉપર નાચતા મનહર મોર ! હાયરે ચતુરાના ચીત્ત ચોર તમે ક્યા ચાલ્યા ? જીવન-દોર જુદા થાય, મધુરા મોર આઘા જાય, હાયરે પછી આ કંગાલ કાન્તાનું શુંરે થાય ? "

" પ્રિયા તું આમ ગભરાય એ કેમ બને ! તુંજ કહે કે બહાર જવાય નહીં અવાય નહીં તો પછી નોકરી કેમ થાય ?"

" હવે હું શું કરૂં ? હશે પ્રભુને ગમ્યું તે ખરૂં ! "

" મોરી મીઠી મેના આમ છેક અધીરાં ન થઈએ ! "

* * *

" હૈયાના હાર મારા હલકે હલકે હાલજો,
સુંદરીના શૃંગાર મારા લટકે મટકે મ્હાલજો.
દીલદાર ભરથાર—હૈયાના૦
ટાચી ટચી કુસુમની, તુટતા લાગે ન વાર
જતન કરીને જાળવે, તો મળે સુગંધ અપાર
મીઠી મીઠી મીઠી તોય તેના ધાર
એઠી એઠી અબળા અકેલી નાર
સુધર્યો સંસારગે સુધરેલી છે જે ઘર નાર;
ગઋતુ ઘરબારગે સુધરેલા છે જેને દીલદાર.
વ્હાલા દીલદારના દેદાર આતમ રામ છે,
વ્હાલી ઘરનારના ઘરબાર તીરથ ધામ છે.
પળજો વ્હેલા છેલછબીલા અમે એકેલા પિયુ વિણ દીસા
સાલબા સલુણા શામ વ્હેલા ઘેર ચાલજો- '

"હ્યો વ્હાલી આવજો, હું જાઉં છુ. જેમ બનશે તેમ તાકીદથી કામ આટોપી વ્હેલો વ્હેલો આપની સેવામા હાજર થઇશ હોં કે!"

"જરૂર મારા જીવનપ્રાણ જરૂર વ્હેલા પધારજો! ઓહો નસીબ તું પણ ખૂબ ખીલ્યું છે હો! છેલશંકર વકીલને છાંડતાં હું તો સુખી થઇ. બસ જ્યારથી દરબારમા ભણાવવા આવી છું ત્યારથી મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી આ ઘેલા ખવાસની પ્રેમ ગોષ્ટી થયા પછી મારો બેડો પાર ઉતર્યો છે મોટાની સોબત કરવી હોય તો જરૂર નાનાને સાધવા તે વાત ખોટી નથી રાજવળાનાં સુખ માણવાં હોય તો ખવાસની પહેલી દોસ્તી કરવી. શેઠ શાહુકારોનાં ઘર મારવાં હોય તો મુનિમ ગુમાસ્તાને પ્રથમ મેળવી લેવા રાજખટપટના રંગ તો બહુજ નિરાલા છે બધુ રાજનુ સુકાન ખવાસના હાથથીજ ચાલે છે બાકી રાજા વાજા અને વાદરા એ ત્રણેની કહેવત પ્રમાણે રાજાને સાન હોતી નથી, પણ કાન હોય છે બારોબાર સીધી રીતે રાજા જોડે મન મેળો કરીએ તો કોઇ દીવસે આસપાસના માણસોથી ઘાણ નીકળી જાય,. પણ જો આસપાસનાને સાચવી લીધા હોય તો સો મણ તેલે અંધારૂ રાજદરબારમા ચાલ્યું જાય. કોઈ કોઇનો ભાવ પણ ન પૂછે. મનગમતુ ખાઓ ને મનગમતું કરો, બસ નજરમા આવે તેનાં રાત દી ઘર ભરો, કેમ કેઃ—

"કાચા રાજાના કાન વાચાવાળા ન જ્ઞાન,
વળે વેલી સમાન ત્રીજે હાથે સુકાન.—કાચા૦

કામ કપટીનાં થાય પેચી પ્રપંચી પુજાય,
સાચા સીધા કુટાય ધોળે દહાડે લુટાય'–કાચા૦
પીરસે તે પામે પાવ રહે ભેતો રાંધનાર,
કામ કરી મરે કોક બીજો જશ બાંધનાર.
આંધારૂં અંધારૂં મધ્યાને અંધારૂં–કાચા૦

માટે હવે જો કીસ્મત જોર કરે છે તો દરબાર પણ મને ચ્હાય છે અને રઘલો પણ મને ચ્હાય છે. હવે જ્યારે ચ્હાય છે અને જો મનનો મેળો થાય છે તો એક ઘડીમાં રાણી પણ થવાય છે; પછી જોઇ લ્યો માગે ભડાકો, બસ આખા રાજ્યમાં સુધારાનો તડાકો અને ફૅશનનો કડાકો ! ખરેખર ખટપટ વગર કાંઇ પણ થતું નથી. જો મેં આવીને રઘલા ખવાસને મારી પ્રેમ જાળમા ફસાવ્યો ન હોત તો એકદમ હું આટલે સુધી પહોચત નહી. અત્યારે મન ચ્હાય છે તે ખવાય છે અને મન ચ્હાય છે ત્યાં જવાય છે; માટે ખટપટ એ એક ઉમદા ઉદ્યોગ છે. દુનિયામા ભાગ્યના પાસા ખટપટ વગર પોબાર પડતા નથી ખટપટ સ્વાર્થ અને પ્રપચ એ ત્રણથી આ ત્રિલોક વશ કરી શકાય છે, ભલભલા મ્હારથીઓને આ આર્થીક પ્રપંચથી સીધા ઢોર બનાવી શકાય છે. સસાર વ્યવહારના દરેક સુખો પ્રપચ-થીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે મોના મીઠા અને અતરના કડવા થઇને મહેરબાન સાહેબજી આવો પધારોના સાકરીઆ શબ્દો વડેજ મોટા માણસોને મેળવી લેવાય છે. રાજસુખ પામવાને વાસ્તે મોંની મીઠાશ અને પ્રપચની ખાસ જરૂર રહે છે; કેમકે–

* * *

" રાજ તણુ સુખ માણવુ હોય તો કરો પ્રપંચમા કામ,
પેચને પેચમા પાય ભરી નિત પાડો પ્રમાણિક નામ,
અંશ દયાનો તજી તનથી મન નાંખો અરીનુ નિશાન,
સાચાને જુઠુ જુઠાને સાચુ કરી ભગે નૃપ દાન "

રાજકિય સુખો માનસિક પ્રપચ વગર પ્રાપ્ત થઇ શકતાં નથી, માટે આપણે તો પ્રપંચના પૂતળા રૂપ રચેલા ખવાસને પહેલેથી પલાળી લીધો છે, એટલે બારે ભાગોળ મારા વાસ્તે મોકળી રહી છે. આજ લગભગ ચાર વાગવા આવ્યા પણ હજી સુધી રાજકન્યા કળાવતી કે દરબાર કોઇ પણ પધાર્યા નહીં. શુ રાજરાણી રૂપાળીબાનો મંદવાડ આજ વધારે ભયંકર હશે ? હા એમજ હશે, તે વિના આટલી બધી વાર થાય નહીં. પ્રભુ કરીને રાજરાણી વ્હેલા વ્હેલા સ્વધામ પહોંચી જાય તો પછી મારા કારી રીતે નસીબ ઉઘડી જાય ! દરબારને એક પલકમાં પલાળી નાખી રાજરાણી બની જાઉં અને રાજમહેલમાં ખુરશી પર બેસી અમન ચમન ઉડાવું, પણ રાણી મરે ત્યારેને ? હાય ! એજ એક સોનાની થાળીમા લોઢાની મેખ છે, તે વચ્ચેથી પતી જાય, તો તમામ કામ સુધરી જાય ઓહો પેલું કોક દરબાર સાહેબ જેવું આવતું જણાય છે હા....એ તો એજ ! સાથે કળાવતી પણ છેને ? આહા આજ તો કાંઇ અલૌકીક ઠાઠમાઠમાં દરબાર પધારતા જણાય છે લાવ આજ કાંઈ નવીન નખરા કરી દરબારને રીઝાવી દઉ ! "

" કા મહેતીજી સાહેબ છો કે ? ગુડ મોરનીંગ ! "

" આવો આવો ઠાકોર સાહેબ પધારો ગુડ મોરનીંગ ! "

"મહેતીજી સાહેબ ગુડ મોરનીંગ ! "

"ઓહ કલાવતી ગુડ મોરનીંગ ટુ યુ માય ડારલીંગ!"

"મહેતીજી સાહેબ તમે તો બહુજ મીઠું મીઠું ગળ્યું મધ જેવુ મડમોની માફક બોલો છો માળી અગ્રેજી વિદ્યાની બલિહારી છે; તેમાએ તમારા જેવા સુધરેલા નારી હોય તેની તો વાતજ શી કરવી ? "

"ઠાકોર સાહેબ આપની મારા પર જ્યાં સુધી મહેરબાની છે ત્યા સુધી જગતમા બધુ મીઠું છે ! "

'વાહ વાહ કાન્તા મહેતી તમારી તો ખૂબીજ જબરી છે, માળી કાઇ બોલવાની લટક તો ન્યારીજ છે ! "

'એ સૌ આપ દરબાર સાહેબનોજ પ્રતાપ છે. સારાને સારૂજ મળે ! "

'કહો મહેતીજી સાહેબ કળાવતીને અગ્રેજી જ્ઞાન કેવુ થયું છે, તે જોવા સારૂ આ એક અગ્રેજી કવિતા છે તે વચાવો.'

"લ્યો કળાવતી આ તમારા બાપુની બક્ષીસ ! A present from worthy, રાજકન્યા આ પોએટરી એવા ટેસ્ટથી વાંચો કે તમારા બાપુ તમને એકદમ ખુશી થઇ કીસ કરી દે અને મને થેન્કસ આપે ! "

"ઓહો ભલે રહી બાપુની બક્ષીસ, આપણે તો કામ સવાવીશ. "

"ગો ઓન ધેન રીડ ઈટ; ચલાવ ત્યારે.

* * *

" Sing the song of the spring oh children!
At night moons light is bright and dear to sight,
sing lo. lo, lo-
The youth follow thee. to the miss!
Do not they miss thee, let thee kiss !
Let thee kiss, let thee kiss, in merry piece,
Again, again, again-Sing "

" મહેતીજી ! તમે કળાવતિને તસ્દી લઈને ઠીક ભણાવી છે હો ! ટુંક વખતમા સારૂં કામ કરી દેખાડ્યું છે. તમારી કદર હવે મારે કરવી પડશેજ ! કલાવતી જાઓ આજે તમે કવિતા સારી વાચી માટે તમને છુટી છે, રજા છે, મજા કરો જાઓ. "

' ચાલો છુટી છુટી રજા રજા મઝા ! "

" વારૂ કાન્તા મહેતાજી સાહેબ ! મને એક આજે તમને સવાલ પૂછવાની મરજી થાય છે, જો તમને ખોટુ ન લાગે તો પૂછુ ! ! "

" સાહેબ સુખેથી પૂછો ! મને આપને વાસ્તે કાંઈ પણ ખોટુ નહી લાગે ! "

" વારૂ મહેતી તમે આવડા મોટા અને નધણીઆ છો એ શું ? નધણીયું તો ઢોર પણ ખોટું ! '

' ઠાકોર સાહેબ, હું નાની હતી ત્યારે પરણી હતી; પણ ધણી નદીમા પડી મરી ગયો, અને પછી મે પુનર્લગ્ન કર્યું. પુનર્લગ્નવાળો ધણી પણ ફુલફટાકીઓ અને દેવાદાર હતો, તે દેવાથી કંટાળી નાસી ગયો છે. નાસી તો ગયો પણ મારો રોયો કોણ

જાણે કાશીએ ગયો કે કયાં ગયો તેનો પત્તોજ નથી. ! ”

" ત્યારે તમે ફરી પુનર્લગ્ન કરોને ? ”

" હું તે ત્રેવડમાજ છું, પણ અમારે પુનર્લગ્નીઆને તો રૂપાળો રંગીલો અને સુધરેલો ધણી મળે ત્યારેજ લગ્ન કરીએ.”

" વારૂ ત્યારે તમે કોઇ રાજાને ત્યા રહો ખરા કે ? ”

હોવે રહીએ, પણ મોટે ઘેર જઇએ અને જનાનામા કેદ થઇએ એના કરતા નાનાનું ઘર માંડી રહીએ એ હું વધારે પસંદ કરૂ છુ. ”

" કદાચીત કોઈ જનાનો ન પાળે તો ? ”

" એમ હોય તો આપણે લગન કરવુંજ.”

' તમારૂં કહેવુ ખરૂં છે. ખીલે બાંધેલી ગાય પણ ચારો ચરવા હરવા ફરવા જાય છે. પક્ષીઓ માળામાથી છુટાં થઇ સ્વચ્છંદે પાણીમાં ન્હાય છે, અને કોયલો આંબાવાડીઆમા સ્વતંત્ર રીતે કુહુ કુહુ-કુહુ કરી ગાય છે તો માણુસ જાત જનાનાના કેદખાને હેરાન થાય, એ માણુસની બેવકુફી ગણાય ! ”

" અમારા સુધારાવાળા તો ગાડીઘોડામા જોડે હરે ફરે, તેવુ હોય તોજ લગ્ન કરે, કેમકે—

* * *

" અમે સુધારાની બાનુ, ભોગવીએ સુખ મનનું માન્યુ (૨)
ધણીને તાબે કદી ન રહીએ, ધડમ ઘોન તો દઇએ,
પડે કદી જો કામ કશાનુ, મરજી માફક જઈએ—૦
બની ઠણી બગીઓમા બેસી, સાહેબ સાથે ફરીએ,
વેલ માય ડીઅર મચેરજી કહીને, શેકહેન્ડ કરીએ.—૦

રોફદાર રૂવાબ અમારો, કો વાતે નહિ ડરીએ,
રાણીજીનું રાજ રૂપાળું, નિત્ય મિટીંગો ભરીએ'—૦

"હા ભા હા, ગાડી ઘોડામાં જોડે હુરે ફુરે, તમારૂંજ કહ્યું કરે તો પછી તેને તમારા જેવી કાન્તાસુંદરી કેમ ન વરે ?"

"બચ્ચું પણ રાજા તો ખરા પણ જુવાનીના જોબનની બહારના, ડાહ્યા ડમરા દીન ચારના, પછી તો કોનાં ઘરબાર અને કોના દરબાર ?"

"સોના સોનામાં ફેર છે, માળાના મણકામા પણ ફેર છે, તો માણસમાં ફેર કેમ ન હોય ? સાંભળો એક બચ્ચું પણ સોનું સંઘરે છે તો સુંદરી જેવા સોનાની કીમત રાજદરબાર ન કરે તો રાજદરબારમા જવા પછી હિંમત કોણ ધરે ?"

"ઝવેરાતની કીમત ઝવેરીજ કરે, સોનાની કીંમત સોની જ કરે, તેમ આ કાન્તાસુંદરીની કીમત તો તમારા જેવા રાજ દરબારજ કરે; બીજાનો તો વિશ્વાસ કોણ કરે ? પણ જો તમારા જેવા પહેલ કરે તો આ કાન્તાસુંદરી જાઓ સુખે તમને વરે !"

"બીજાની વાત કોણુ કરે ? પોતે ભુખે મરે અને બીજાને ભાણું કોણ ધરે ? હવે આ દરબાર આડી દોઢી વાત નહીજ કરે ને નહીજ કરે, ભલે કાન્તાસુંદરી વરે તો મનેજ વરે !'

"બસ તો આપો વચન, અને પાળો વચન !"

"લ્યો આ વચન ! બસ હવે થાઉં છું મગન !"

"જો તમે મનમાજ મગન, તો મારૂં કહ્યુ કરવાના આજથી કરો શકન !"

"બસ મગન મગન મગન, તો સુંદરીના વચન કહ્યાજ

કરવાં જાઓ આજથી કરો શકન શક્ન ! "

" જુઓ રાજ કચેરીમા ઇન્સાફ વખતે તમારી જોડે બેસવાની ! "

" કબુલ કબુલ કબુલ બેસવાની ! "

" કચેરીમા બધા ભાયડા અને હુ એકલી બાયડી, માટે ભાયડાની જગ્યાઓ ખાલી કરવાની અને તે જગ્યાઓમા સ્રીઓ ભરવાની ! "

" હા....સ્રીઓ ભરવાની, સ્રીઓ ભરવાની અને કોરટ પણ સ્રીઓની કરવાની ! વાહ વાહ ગોકુળમા કા'ન મ્હાલે તેમ સ્રીઓની કચેરીમા હુ મનગમતા વિલાસ કરીશ ! "

" ત્યારે લખો લીષ્ટ ! "

" ભલે ત્યારે કરો લીષ્ટ ! "

"જુઓ જયાકુવરને ફોજદારની, વિજયાકુવરને નાયબ ફોજદારની, લલિતાને સરદારની, રાધાને કોરટના છડીદારની અને વસતબહેન જે હાલમાજ બી એ એલ એલ. બી. મા પાસ થયા છે તેમને કોરટના વકીલની જગાએ નીમવા, લ્યો હવે કરો સહી ! "

" લ્યો ત્યારે આ સહી, કાન્તા માહારાણીના મોહોર સીક્કાની સહી ! "

" વાહ વાહ દરબાર સાહેબ આજ તો મને ભાગ્યશાળી કરી. હવે જરૂર હું સુધારાને જમાનામા આગળ પડતો ફેલાવીશ અને સુધારાના દુશ્મનોના મોંઢાં સદાને વાસ્તે કાળા કરીશ."

" અરે કોઇ હાજર છે કે ? "

"હુકમ ! હજુર હાજર ! ખમ્મા અન્નદાતાને ! ખમ્મા અન્નદાતાને !"

"જુઓ આ કાગળ દીવાનને આપો !"

"હુકમ હજુર. જલ્દી જઇને આપુ !"

"કાન્તાસુંદરી બસ સત્તા હવે તમારે હાથજ કુલ, હું તો તમારો દાસ ખરીદાયો વિના મૂલ, બસ હું હવે દૂર ઉભો છું એજ છે મારી ભૂલ; હવે શરમની નદી ઓળગવી એમ"આ મનડુ મશગુલ, પાતળી બાંધો ત્યાથી પ્રેમનો પુલ, કે તે પુલ ઓળગી આવું જ્યા કાન્તાસુંદરીની સ્નેહ સ્કુલ, બસ બસ મારી બુલબુલ હવે મને કરો કબુલ !"

"વાહ વાહ ઠાકોર સાહેબ તમારી ખુબી પણ ભારીજ છે, તમારા પ્રેમની પણ બલિહારીજ છે. તમે પણ એક ઢાંકયું રત્ન છો, જીગરના જાણ તમે પણ પ્રેમપુરાણના પ્રવીણ પડીત છો, રસશાસ્ત્રના અભ્યાસી ઉપાસી છો, શુ મારા વ્હાલાની બલિહારી ! એક પળમા પાણી પાણી કરી આ નારી !"

"વાહરે પ્યારી તેં પણ આજ કરી આ ઠાકોર પર અખત્યારી, સરદારી !" (જુઓ ચિત્ર ૨ જુ.)

* * *

"ફગાએલ ફથ મારા, મોર ચિત્ત ચોગ પ્યારા"
"નાચો પ્રેમ દોર પર થનગન થનગન"
"શાખવતી શાણી દાગ સસાર સુધારા સારા"
"આવી અલબેલીને બમ, ખૂબ ધન્ય લાખો ધન્ય —નાચો૦
"મદનની મીજમાની"

" જમો જાની છાનીમાની "

" ગુદવડા ...."

" ગાલ ઘડયા "

" કંથ મોઢે કયમ ચઢયા અલબેલા આવલડા "

" ફુલ છડી "

" છાતી ઘડી "

" સુધો છડી, પહેલ વહેલા જમો ગુદવડા છેલા "

" નટવર નાનડીઆ "

" પાતળી વશ પડીઆ. "

" ચિતના ચકોર સારા કાળજાની કોર મારા "

" જમ્યા મીજબાની, છાની આજ છુ મગન મન —આવી૦

" અરે કોઈ હાજર છે કે ? "

" મહારાજ હાજર, શો હુકમ છે ફરમાવો ! "

" જાઓ દરબારમા જઈને ઢોલ વગડાવો, અને ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવો કે ઠાકોર સાહેબે આજરોજ સુધારાનાં સ્નેહ લગ્ન કર્યા છે, બી. એ પાસ થએલી કાન્તાસુંદરી સાથે પુન ર્લગ્ન કરી રાજમા સુધારાની બોલબોલા બોલાવી છે. આજના આનંદની ખુશાલીમા કેદખાનામાથી કેદીઓને છોડી મૂકો, સ્કુલોમા અને કચેરીઓમાં રજા પળાવી મીઠાઇ વ્હેચો. રાજમહેલમાં રાજગીત ગવરાવી ચોઘડીઆ બેસારો અને વડારણોને અહીંઆં બોલાવી રાસડો લેવરાવો રાજગોરને બોલાવી ચોકમા બેઠક કરાવો ! "

"વાહરે મારા વ્હાલા શું તમારી ખૂબી! તમારા પ્રેમનાં

હું કીયા મોંઢે વખાણ કરૂં; ઓહો આજે સુખનો વરસાદ વરસ્યો, આનંદના કરા ખર્યા, સુધારાનો સુરજ ઉગ્યો, અને કુધારાનો અંધકાર નાશ પામ્યો!"

"ચાલો મારી વ્હાલી હવે આપણે સ્નેહે રાજમહેલમાં ફરીએ અને સ્નેહ લગ્નનો લ્હાવો લઇએ.'

આ પ્રમાણે આનંદમાં આવી છલકાતાં મલકાતાં કાન્તાસુંદરી અને ઠાકોર સાહેબ એક બીજાના ગળામાં હાથ નાખી સુધારાનો વિજય વાવટો ફરકાવતા રાજમહેલમાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યાં. દરબારી હુકમ પ્રમાણે રાજવાજીંત્ર વાગવા લાગ્યાં. આખા નગરમાં સુધારાના સ્નેહ લગ્નનો હાહાકાર થઈ ગયો, ગોટે ચકલે અને શેરીએ શેરીએ સ્નેહ લગ્નની ચર્ચા ચોગરદમ ચર્ચાવા લાગી, વડારણોના રાસડાની તૈયારી થઈ અને ચોકમાં મોટો જબરો ઢોલ લાવી મંચક પર ગોઠવાયો અને ઝાજ પખાજના સુંદર નાદ થવા લાગ્યા; અમલ કસુંબાપાણી સારી રીતે ઉડવા લાગ્યાં. ચોકમાં વચ્ચોવચ રાજસિંહાસન ગોઠવાયાં અને તે પર ઠાકોર સાહેબ તથા કાન્તાલક્ષ્મી બીરાજ્યાં, રાજગોરે ઠાકોરસાહેબના હુકમ પ્રમાણે છાજતી અછાજતી જેવી કહી તેવી સ્નેહ લગ્નની ક્રિયા કરાવી; અને વડારણોએ સુંદર મારૂ ભાષાનો રાસ ગાવા માંડયો; ઠાકોર સાહેબ મારૂ ભાષાના રાસથી ખુબ પ્રસન્ન થવા લાગ્યા અને પોતે પણ કાન્તા સહીત ફરવા લાગ્યા અને વડારણો જોડે તાલ દેવા લાગ્યા; રાજમહેલ દરબારીઓ અને નાગરીકોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો:-

* * *

રાસડો.

પેશાને પલટાય બેગો આજોરે,
હારે મારા શયન લોભાળા,
એજી મારા તનક મીજાજીરા—પેશાને૦
વારી જાઉં મારા ગુણીયલ હેલો—મારા શયન૦
પીપલરે પાનોને ફુલ મધ પાયારે,
શરીરા લેઉ પુરા પાનસો,
પ્યાલી મોર પચામ
બીલી બીલીનો રંગ લાગ્યો રૂડો.
ઓ રાધીકા રંગ ભીની
થારો પેટીયારો કાદો—ઓ રાધીકા૦
જાણે ઉગ્યો પુનમનો ચાંદો—ઓ રાધીકા૦
થારા હાથની આગળીઓ—ઓ રાધીકા૦
જાણે ચોળા મગની ફીંગો.—ઓ રાધીકા૦—પેશાને

તારાસુંદરી

ખમ્મા અન્નદાતાને, બાપુને ખમ્મા, જીવો જીવો, ઘણુ જીવો, અમર રહો, સુખી રહો, એવા આનંદજનક અને માંગલિક જયઘોષના નાદ વચ્ચે રાસ પૂરો થવા આવ્યો. લોકોમા સાકરો વ્હેંચાવા લાગી, પાનગુલાબ અને અત્તર અપાવા લાગ્યાં; નાગરીકો અને દરબારીઓ આ સુધારાનો મામલો જોઈ દીગમૂઢ બની ગયા. શું કહેવું અને શું સમજવું તેનો તેમને ભારે પ્રશ્ન થઇ પડયો. કેટલાક વિબુધોને આ સ્નેહ લગ્નથી પાર વગરનો ખેદ થયો અને મનમા અતિશય વિમાસવા લાગ્યા કે

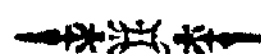
આજથી તોરણગઢની દશા પરવારી અને દરબારનો પણ દીન-માન ઉડી ગયો. લોકોના મનમાંથી પરાણે પરાણે કચવાતા મને અશુભ ઉદ્ગાર નીકળવા લાગ્યો કે આતે "સુધારાનો શંખ કે ફેશનનો ડખ ?"

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વિધીનો આંક કે ભાગ્યનો વાંક ?

દોહરો

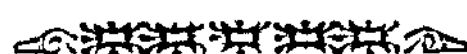
ચંદ્ર જુવે નહિ ચોથનો, બીજે જે પુજાય;
ઘડી પલટયે ગૃહરાજ પણ નાનો મોટો થાય

રામને દેશત્યાગ, બળીને પાતાળે ચાંપવું, પાંડવોનો વનવાસ, વૃષ્ણીઓનું મરણ, નળરાયનું રાજ્યથી પદભ્રષ્ટ થવુ, લંકાપતિ રાવણનું રણક્ષેત્રમા પડવું અને મૃત્યુ થવુ, આ બનાવો પરત્વે વિચાર કરતાં કાળની ખુબી અલૌકીક જણાય છે. થવાનું મિથ્યા થતું નથી નહીં થવાનુ થતુ નથી. કાળની ગતિજ વિલક્ષણ છે. તેની સામે થવામાં કોઈની સહાયતા કામની નથી.

ગોચર મળે નહિ ગાયને ખર ખૂબ ચરે છે વાડમા,
લાગે કલંક હરિ કુળમા જાણુંક ઝીકે જો ખાડમા,
મોંઘી મળે મઠ બાજરી સોંઘી મળે છે શર્કરા,
કીમતી પૂરો એક કાળ છે પૂરા દિવસ નહિ પાધરા.

વિધીની શક્તિ અતિ ગતિમય છે. તે જળનું સ્થળ, સ્થળનું જળ, રજનો મેરૂ, મેરૂની રજ, તૃણનું વજ્ર ને વજ્રનું તૃણ એક નિમિષ માત્રમાં કરી શકે છે, કેમકે તેની કૃતિના પ્રતાપથી જોતજોતામાં અગ્નિ શીતળ થાય છે અને હીમ અગ્નિ થાય છે, માટે એ વીધિ હમ્મેશાં વદન કરવા યોગ્ય છે.

* * *

ચાહસે ચકોર ટલે મેઘસે બી મોર ટલે,
ચોરીસે ચોર ટલે દિલસે દિલદાર જો
રોગી હુતૈ રોગ ટલે ભોગી હુતૈં ભોગ ટલે,
જોગી હુતૈં જોગ ટલે કામી હુતૈં નાર જો.
પર્વતસે મેરૂ ટલે ધનસે કુબેર ટલે,
દીનકા ભી ફેર ટલે હો જુગ હજાર જો.
લેકિન યે શેખિયાર માનો ગ્હે એતે બાગ
ટલે નહિ જીનહાર હોવે હોન હાર જો.

* * *

" થવાનુ થાય છે તેમા તમારે શું અમારે શુ
જવાનુ જાય છે તેમા તમારે શું અમારે શુ ?
ફકીરો જે અમીરો તે અમીરો જે ફકીરો તે,
સમય બદલાય છે સૌનો તમારે શું અમારે શુ ?
હતો જ્યા ઓટ ત્યા ભરતી ભરેલુ થાય છે ખાલી,
પવન ફુંકાય જ્યા એવો તમારે શુ અમારે શું ?
મઝાની ચદ્રની શોભા પ્રભા નિજ ખોઈ પણ દે છે,
નિયમ છે એજ સૃષ્ટિનો તમારે શુ અમારે શુ ? "

—જ્ઞાનોત્તેજક કાવ્ય

રત્નાકર ગંભીર ઘુઘવાટા કરતો ' ગાજે નીધિ ગભીર ઘોરનાદે' એ સૂત્રાનુસાર પોતાનાં મસ્ત મોજાંઓને સુસવાટા મારતો આકાશમાં ઉછાળી રહ્યો છે, અગાધ જળમા સફર કરનારા નાવીક જનોને વાસ વાંસપુર પાણી ઉડાડી ભયભિત કરી રહ્યો છે. દીશા અને આકાશની કક્ષાને મોજાંની છોળોથી શ્વેતવર્ણી દ્રષ્ટિ સમક્ષ કરી નાંખી છે. ગહન જળ તરંગો, પવનના સપાટા, ફીણનો વરસાદ, ખડકનું પાણી પ્રહારથી થતું તોફાન અને વરૂણ દેવની ગર્જનાથી મહાસાગર ભારે મસ્તીમા આવી જગતને કંપાવી રહ્યો છે શાંત ગણાતો અરબી સમુદ્ર આ વખતે હદ બહાર તોફાન પર ચઢી પાણીના જબરજસ્ત ઝોલાથી વ્હાણોને આમ તેમ ઝુકાવી રહ્યો છે· ભાવનગર અમરગઢ અને નવીનગઢ પ્રદેશ સામીપ્યના દરિયાએ ખૂબ વાવાઝોડાના તોફાનથી નાયક હીરાલાલ વરરાજાની જાનનો નાશ કર્યો છે. ઘણાં ઘણા મજબૂત ટકાઉ અને વિશાળ દરબારી વ્હાણોને પણ જોતજોતામાં ભાંગી ચુરે કરી નાંખી જળમા ડુબાવી દીધા છે. હીરાલાલના પૂર્વસંચિત પ્રારબ્ધ કર્મથી વરૂણ દેવતાએ મહા કોપાયમાન થઈ એકને કાજે અનેકના જાન લઈ લીધા છે. હીરાલાલને રાક્ષસી કદના મોજાંના સપાટામાં લઈ જળમા ઝુલતો નાંખી છોળે ચઢાવી કયાનો કયા ઘણાજ દૂર પ્રદેશમાં રત્નાકરે ધકેલી દીધો છે. દરિયાઈ જીવજંતુ અને જાનવરોએ હીરાલાલને પોતાના માલીકના ક્રોધને પાત્ર થયેલો જાણી કરડી કરડી તેને છેક અધકચરો કરી નિર્જીવ અવસ્થામાં લાવી મૂકી દીધો છે. જળમા ડુબતી વખતના કાલાવાલા કલ્પાંત અને

ખાથોડીઆં તરફડીઆંથી કાંક કરૂણા લાવી જળ દેવતાએ કૃપા-
વંત થઈ કીનારા પર રેતીમાં આણી છોડી દીધો છે. આખી
રાત બેભાન અવસ્થામાં શબ સમાન હીરાલાલ દરિયાઈ રેતીમાં
પડી રહ્યો. અરૂણોદય થતાં રત્નાકર ધીમે ધીમે શાંત થવા
લાગ્યો. જગતના જીવનના હેતુ અને જીવાત્મા રૂપ મનાતા
ભગવાન આદિત્ય નારાયણ પણ આસ્તે આસ્તે ઉદયાચળ પર
ઉદયમાન થયા. સૂર્યનાં કીરણો હીરાલાલના શરીર પર પડી પ્રકા-
શવા લાગ્યા. રશ્મીની ગરમીથી તેના શરીરમા કાંક કાંક ચેતના
આવવા લાગી પાણીથી પ્રગટ થયેલી બેભાન અવસ્થા કુદરતની
કૃપા કટાક્ષથી દુર થવા લાગી. ધીમે ધીમે વખત વ્યતિત થતા
હીરાલાલ જાગ્રત થવા લાગ્યો તેના શરીરમાં શ્વાસોશ્વાસ પુન
ચાલુ થવા લાગ્યો. દરિયાઈ રેતીએ શરીરની શરદી અને પાણીની
ભીનાશને ચુશી લીધી. તડકાના તેજથી વિજળીક અસર થઇ
હીરાલાલના અગમાં જીવન જ્યોતિ જાગ્રત થવા લાગી સૂર્યઉદય
થયાને બે કલાક થયા એટલામા તો તેની મીચાએલી આંખો
ઉઘડી ગઈ અને સ્હેજ સાજ પડખાં પણ આમ તેમ ફેરવવાં
લાગ્યો. જળચર જીવોએ તેના હાથપગ ઉપરનું માસ કરડી
ખાધું હતું. બરડામાં માંછલાઓએ બચકા સરી ભરી ખાડા
પાડયા હતા. પગના નળાના માંસના લોચાઓ પણ લગભગ
ખવાઈ ગયા હતા. જાગોમાં જંતુઓની દાઢો બેઠેલી હતી. આ
પ્રમાણે હદ બહારની અશક્તિમા હીરાલાલ આવી પડયો હતો,
તેથી તેનામાં બિલકુલ બેઠા થવાની પણ શક્તિ રહી ન્હોતી.
ફક્ત આમ તેમ પડખાં ફેરવીને હાથ પગ જરા હલાવી શકતો

હતો. વેગળેથી જોનારને એમજ માલમ પડી આવે કે કીનારા પર કોઇ જાનવરે તાજુ મારેલુ માણુસ તરફડીઆં મારતું પડેલું છે. હીરાલાલે સૂર્યનારાયણ ભણી જોઈ પરાણે પરાણે બે હાથ ઉચા કરી નમસ્કાર કર્યો. તેના શરીરમા ભાન અને ચેતના સારી રીતે આવી હતી, પણ અ ગબળની ન્યુનતાને લીધે ઘાંટો પાડી બોલવાની કે બેઠા થઈ ડગલું ચાલવાની શક્તિ રહી ન્હોતી. રેતી પર સૂતા સૂતા ગાયત્રી મ ત્ર ધીમે ધીમે ભણી ભાસ્કર દેવની પ્રાર્થના કરી. જે હરીએ મરણ મુખમાંથી ઉગારી જીવતો જળમાથી બહાર કાઢી કીનારે મૂકી દીધો છે, તેજ હરી અવશ્ય કોક જતા આવતા મનુષ્યને અહીઆ લાવી મને ઉચકાવી આરામ પમાડશે ! ઓહો ! હરી હરી, મારી આવી દશા તે કરી ! ભલા ભગવાન તુ જે ન કરે તે થોડુ ! આ પ્રમાણે ઉદ્‌ગાર નીકળતાની સાથે આખમાંથી ટપક ટપક આસુ નીકળવા લાગ્યા, આંખ કરતા આસુ મોટા થયાં અને તે ડુસકાં ઉપર ડુસકા ખાવા લાગ્યો, જેટલુ રોવાય તેટલુ રોઈ લીધુ અને છેવટે આખમાથી નીર ખૂટ્યું એટલે હારી સ્વસ્થ થઇને મુગો પડી રહ્યો મૌન અવસ્થામા આશરે અર્ધો કલાક વીતાવ્યો, અને છેવટે ધીમે ધીમે વિભુને હૃદય ભક્તિથી વિનવવા લાગ્યો.--

* * *

" હવે તો હદ થઇ હરી, દાસ ઉપર નજર કરો કઇ કૃપા કરી -૦
દુ ખ તણો પ્રભુ ધીર નથી જરા મહુ ન હુવી જાય,
વેગળા બેસી હાસી કરો શુ ગાળદ આ પીડાય -હવે તો૦
પાગુળના પ્રતિપાળ પરાત્પર પાવન પરમ સ્વરૂપ,

તાપ નિવારણ તાતજી મારી અરજ કબુલો અનુપ—હવે તો૦
પાપ રૂપી તાપ પ્રગટ અંગમાં ધીકયો છે આજ અથાગ,
બચાવો બળતો બાળક બાપલા નથી ઉગરવાનો લાગ—હવે તો૦
કાન તળે કાઢી નાખશો સ્વામી શી અમારી પેર,
કોણ અધીકને આરાધીએ પછી કયા જઈ ઠરીએ ઠેર—હવે તો૦
દોષના કોપ દયાળ ન જોશો રતી ન ધરશો રોષ,
ક્ષમા કરી અપરાધ અમારા વ્હારે ચડો નિરદોષ—હવે તો૦

જે કાંઈ થાય છે તે સારાને વાસ્તેજ થાય છે એવી અનેરી આશા ધારી તે આંખ મીંચી મનને કઠણ કરી પડખુ ફેરવી પડી રહ્યો વખત જતાં રવિનો પ્રકાશ તડકા રૂપે થયો, અને તડકો અગ્નિસમ અંગને ધીકાવવા લાગ્યો, હીરાલાલ તાપથી અકળાવા લાગ્યો. શું કરે ? કાંઈ પણ ઉપાય હરવા ફરવાનો નહી હોવાથી ગભરાતા મને આકુળ વ્યાકુળ થતો તરફડીઆ મારવા મંડયો. જ્યા વધારે તાપ લાગવા માડે ત્યાથી બરડો ફેરવી આંખને બચાવવા લાગ્યો. મનને સારી રીતે નિગ્રહમાં રાખી પ્રભુ જે કરે તે સહન કરવાનો પ્રયત્ન સતત રીતે સાચવવા માડયો, આવા આગાધ દુ:ખમા વળી કાંઈ તેના પાપના સંસ્કાર બાકી રહ્યા હશે તેથી સમળીઓ, ગરધન અને બાજ પક્ષીઓએ તેને સતાવવા માડયો. એક મોટી સમળી આવી હીરાલાલની જાંગ પર બેસી ચંચુ પ્રહાર કરી ખોતરવા લાગી; હીરાલાલે અસહ્ય પીડાથી બુમરાણ કરી તેને ઉડાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેટલામા એક ગરધન આવી ખભા પર બેસી માંસનો લોચો ચાચો મારી કાઢવા લાગી, માથુ હલાવી તેને ઉડાડતાં બે બાજ આવ્યા તે

ખરડો ખોતરી ખાવા લાગ્યા, અને બીજી ઉડતી સમળીઓએ તેના શરીર પર ઝપાટા મારી અંગ ઉઝરડી નાખ્યું, આવી અણ ચિન્તવી આપદાથી હાય મારી હીરાલાલ રૂદન કરતો તરફડવા લાગ્યો જળ દેવતાને દીલમાં કાંઇ દયા આવવાથી ઉપરા છાપરી મોજા લાવી પાણીના મારાથી સર્વ પંખીઓને ઉડાડી મુકયાં

હીરાલાલ દુ:ખથી ઘણો કાયર થઇ ગયો. દાઝયા ઉપર ડામ અને પડ્યા ઉપર પાટુ પ્રમાણે દરિયાના ખારા પાણીના મોજા ઘવાએલા શરીરના ઘા ઉપર લાગવાથી લાહ્ય લાહ્ય પ્રગટ થઈ અતિશય બળતરા થવા લાગી અત્યારે અચેત અવસ્થા તેને સારી લાગવા માડી, કારણ કે દુ ખનો અનુભવ મનને તે વખતે લાગતો નથી સચેત અવસ્થામા તનને પડતુ દુ ખ મનને લાગે છે-અને તેથી ગભરાટથી જીવાત્મા ઘણો કલેશ પામે છે. અત્યારે તેણે મનને મારી તનને નિર્માલ્ય ગણવા માડયું, અને ચિત્તની એકાગ્રતા કરી પ્રભુસ્મરણ કરવા લાગ્યો યોગી લોકોની શારીરિક તપવૃત્તિ યાદ લાવી જેમ યોગી યોગમાજ શરીરને દમન કરી મનને ઉપાધીમુકત કરી પરમાત્મામાં નિમગ્ન કરે છે, તેમ તેણે પણ હરીસ્મરણમા તનને વિસારી મનને સુધારી મજબૂત કરી જોડવા માડયું અષ્ટાંગ યોગનો અનુભવ અત્યારે તેણે અંગ ઉપર અજમાવવા માડ્યો. જે જે કાંઇ ઈશ્વર સંબંધી તથા તત્ત્વ જ્ઞાન સંબંધી તેણે વાંચ્યું હતુ તે અત્યારે બધું વિચારવા લાગ્યો, વેદાંત-દર્શનના અધ્યાત્મિક મોક્ષનાં સૂત્રોના શ્લોકો ધીમે ધીમે બોલી દેહ પીડાને ભૂલવા લાગ્યો. જો કે શારીરિક તપની આ ક્રિયા શરૂઆતમા તેને ઘણીજ વિષમ લાગવા માડી પણ તેણે

અંતિમ દેહ ત્યાગનો નિશ્ચય કરી મનને અડગ બનાવી માનસિક તપમાં નિમગ્ન રહેવા માડ્યું, મોક્ષ વિષયની વસ્તુતાનું વિવરણ સારી રીતે તેણે કરવા માંડ્યું.

જય જય સતચિદાનંદ પ્રભુ આપનો જય! નારાયણ હરે નારાયણ હરે, નારાયણ હરે, શ્રી રાધેકૃષ્ણ ગોવિંદ, શ્રી રાધેકૃષ્ણ ગોવિંદ જપતો જપતો હીરાલાલ શ્રમ શ્વાસ અને પરસ્વેદથી મૂર્છાવશ થઇ ગયો. હરીના તાનમા વેદાંતના જ્ઞાનમા અને આત્મ પિછાનમા તે પોતાને અને જગતને ભૂલી સમસમાકાર સમાધીમા શાંતીને પ્રાપ્ત કરતો પડી રહ્યો. હીરાલાલે કષ્ટકાળે શ્રી હરીને સંભાળવા માડયા અને શ્રી હરીએ હીરાલાલને સંભાળવા માડયો! દીનબંધુ દીનાનાથ દામોદર પ્રભુ હીરાલાલને સહાય કરવાની તજવીજમા પડયા. જોતજોતામા રત્નાકરના પ્રદેશ પાસે આવેલ મંદારગઢનો પ્રતિષ્ઠીત વ્યાપારી જયરામ પોતાના કુટુંબ અને મિત્રમંડળ સહિત શૈવેશ્વર મહાદેવમા ઉજાણી સારૂ જતો હતો. મહાદેવની રમણિય જગ્યા રત્નાકર પાસેથી નિરખાતા શૈલનાથના પ્હાડમાં આવેલ હતી જયરામના મિત્રો દરિયા કીનારે પ્રભાત સૌદર્ય જોતા જોતા ચાલતા હતા. બેભાન થઈને પડેલા હીરાલાલ ઉપર સૌની નજર પડી. જોતજોતામા સર્વે જણા એકઠા થઇ ગયા અને હીરાલાલ જીવે છે કે મરી ગયો છે તેની બારીકાઇથી તપાસ કરવા મંડી પડયા. ધીમે ધીમે શ્વાસોશ્વાસ ચાલતો જોઇ દરેક જણ હરખમા આવી ગયા, અને હીરાલાલને મહાદેવના સ્થળમાં લઇ જવાની જલ્દીથી તૈયારી કરવા મંડી પડયા. તેમાંના ચાર પાચ જણા શૈવેશ્વર

મહાદેવમાં ઝડપબંધ એકી સપાટે દોડતા ગયા, અને દશ બાર બાવાને ડોળી સહીત બોલાવી લાવ્યા. બાત્રાઓએ શીતળ જળ શંકરનું ભજન કરતા કરતાં હીરાલાલના મુખ ઉપર જાગૃતિ સારૂ છાટવા માડયું અને ભીના કપડાં કાઢી કાઢી નવા કપડા પહેરાવવા માડયા સૌ કોઇ હીરાલાલની સારવાર કરવામા શંકરદાદાનુ સ્મરણ કરતા કરતા ગુ થાઈ ગયા. ઘડી પહેલા હીરાલાલ દરિયાકીનારે જે એકલો બેભાન થઈને પડયો હતો તે હીરાલાલ અત્યારે હરીની લીલાથી અનેકની વચ્ચે આવી પડયો. જ્યા હરી પ્રસન્ન થાય છે ત્યા એક ઘડીમાં લીલા લ્હેર થાય છે, અને જ્યા હરી કોપે છે ત્યા એક ક્ષણમાં જોતજોતામા કાળો કેર વર્તાવે છે નિરાધારનો આધાર કીરતાર જ્યા જોઈએ ત્યા સર્વવ્યાપક જડી આવે છે. અશરણને શરણમા લેનાર શ્રીહરી દરેક સ્થળે જ્યોતિર્મય જળહળી રહેલ છે. તેની લીલાથી આખુ જગત લીલુ જણાય છે, જેના ઉપર સહસ્ર બાહુવાળા શ્રીહરી તુષમાન છે તેના બે બાહુવાળા જગતના જીવો દાસ છે, કેમકે—

* * *

" સ્હાય જેને શ્રી હરી ખનકમા મ્હાય જેને શ્રીહરી,
જાય બાજી સૌ ફરી પલકમા જાય બાજી સૌ ફરી,
અભિમાની જે અરિ હોય તે આવે નમ્રતા ધરી, (૧)
દાસ બની બંદાસ ઉડાવે જાય જરૂર તે મરી —ખનકમા૦
હતા પારકા જે પોતાના પગે પડે સૌ ડરી; (૨)
વગા દગાના સગા સ્નેહમા આવે મનામો ભરી — મનકમા૦

આ પ્રમાણે હીરાલાલની દશા જોત જોતામાં પાછી બદલાવા લાગી. જયરામની સારવારથી હીરાલાલને સારી રીતે શુદ્ધિ આવી અને અંગબળ પણ ધીમે ધીમે પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. બાવાઓએ આનંદમા આવી શૈલેશ્વર મહાદેવની ગાજી ગાજી જય બોલાવી અને હીરાલાલને ઉચકી ડોળીમા નાંખી શૈલેશ્વર ભણી ચાલવા માડયુ. ડોળીમા સુતેલા હીરાલાલના મુખમાંથી આનદના ઉદ્ગાર નીકળી પડયા કે આતે "વીધીનો આક કે ભાગ્યનો વાંક ?"

પ્રકરણ ૭ મું.

કન્યાની હાય કે પાપની લ્હાય ?

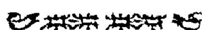

દોહરો

સુખીયા દુઃખ દેખે નહી, જમેન ન જુવે ભૂખ,
ભોજન ત્યારે સાંભળે, કાળે ટટળે દૂખ

તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાથી, ક્ષમાને સેવવાથી, ગર્વથી દૂર રહેવાથી, દુઃખમા ધીરજ ધરવાથી, ચડતી વખતે પડતીને સંભાળવાથી, પાપમા પ્રીતી ન રાખવાથી, સત્ય બોલવાથી, વિદ્વાનોનો સત્સંગ કરવાથી, મોટાને માન આપવાથી, શત્રુને સમજાવી શાંત પાડવાથી, પોતાના ગુણો પ્રસિદ્ધ નહી કરવાથી અને સર્વ જીવો પર દયા ધરવાથી મનુષ્યને આ જગતમા મોટાઈ મળી શકે છે.

જેને ઉરે અભિમાન ઝાઝા પુત્ર ને પરિવારનો,
પાણી નહી પાનાર સાસો અગ્નિના સંસ્કારનો,
જોબન તણા મદમા હતા જન જેહ છાકેલા અતિ,
ટપલા સહે છે શીર પર તે ઉડવા શક્તિ નથી

કુળ, વિત્ત, વિદ્યા, રૂપ, શૌર્ય, દાન અને તપ એ સાત સુખ્યત્વે કરીને મનુષ્ય માત્રને મદ ચઢાવનારાં છે, એટલે એ-માંની એક પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં અહંકાર વધી જાય છે અને તેથી અન્યની અવગણના કરવા મનુષ્ય તત્પર થાય છે, માટે વિશ્વમાં મનુષ્યને વાસ્તે અહંકાર એજ અનર્થનું મૂળ છે.

* * *

" કાશી જારૂ મક્કે જાવે સંધ્યા ઔર નિમાજ પઢે,
વેદહી કુરાન જાપ જપે આઠૌ જામકો,
તિરથમે ન્હાય કે અનેક મન માલા જપે,
નિંદ ભૂખ ત્યાગી રહે તન ધન સુખ ધામકો
હાથ લીયે માલા જપ માલા મુખ બોલનકી,
ઘરમેંકે કૌયા ખલ ખાત હૈ અખાજકો,
ભરનિગો કવિ કહે સુન્યા હે ઉખાના યહ,
ગો મો ચુવ્હા ખાય કે બિલાઇ ચલી હજકો "

* * *

' અમારૂં તમારૂં હરી એક જાણો,
નહિ શોક કે હર્ષનો વેગ આણો,
વ્હેચી લીધો મર્મ સારૂં નઠારૂં,
નથી ભિન્ન કાંઇ તમારૂં અમારૂં.
કમાયા તમે જે અમે તે કમાયા,
અમે જે કમાયા તમે તે કમાયા,
બધું એક માનો નથી કાંઇ ન્યારૂં,

વદો વ્યર્થ શાને' તમારૂ અમારૂ
તમે બીજ ખોયુ અમે તેજ ખોયુ,
તમે જેહ ખોયુ અમે તેજ ખોયુ,
તમારા' વિના કોણ છે અન્ય પ્યારૂ,
પછી ક્યા કહો છો તમારૂ અમારૂ.
તમે બોલશો તે અમે બોલવાના,
તમે ખોલશો તે અમે ખોલવાના
કહ્યુ મિષ્ટ પાણી કહ્યુ તેમ ખારૂ,
નથી ભિન્ન જ્યારે તમારૂ અમારૂ
તમે જ્યા જવાના અમે ત્યા જવાના,
નથી છુટવા જે પડ્યા નેહ પાના:
હવે અન્યથા શુ કહો હુ વિચારૂ,
નથી ભિન્ન જ્યારે તમારૂ અમારૂ
તમે ને અમે બે જન્મ્યા એક હાથે,
તમે ને અમે બે રમ્યા એક સાથે,
પછી ભિન્નતાનુ ગ્રહો શીદ બારૂ,
હરી એક છે જ્યા તમારૂ અમારૂ "

જ્ઞાનોત્તેજક કાવ્ય

અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રી પૂર જોસથી પસાર થઇ રહી છે. મીણુ મીણાકાર અધારૂ સર્વત્ર છવાઈ રહ્યું છે સરિયામ રસ્તાઓ પર કોક કોક મ્યુનિસિપાલીટીના દીવા ફાનસમા અરધા અરધા ઓંખા બળ્યા કરે છે. કોઈ કોઈ સેલાણીઓ રસ્તે જતા આવતા દ્રષ્ટીગોચર થાય છે. રસ્તા પર આવેલ

જાહેર મકાનોની બારીઓ ઘણી ખરી બંધ દેખાય છે, કોઇ કોઈ વિશાળ હવેલીની ત્રીજા માળની બારીઓ ખુલ્લી પણ નજરે પડી આવે છે. સમય રાત્રીના બાર ઉપર દોઢ વાગ્યાનો થએલ છે, અત્યારે સર્વત્ર શાંતી પથરાએલી લાગે છે, વખતે વખતે પોળોમાનાં કુતરાનો ભસવાનો અવાજ કાનને અથડાય છે. ક્વચિત્ માની મીઠી ગોદમાં લપાઈ રહેલ બચ્ચાઓના રડવાનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય છે. સારી રીતે માંડીને કાન દેતાં શ્રીમંતોના અવાસમાંથી ફોનોગ્રાફ વાજીત્રના મધુર સ્વર પણ સાંભળવામા આવે છે, ઘંટીના ઘોર પણ શોર મચાવતા કાનને અથડાઈ રાત્રીમાં પથરાઈ જાય છે, નિદ્રાની મીઠી પાંખમા વિશ્વ વિશ્રામ લેતુ અત્યારે દ્રષ્ટિમાન વિલોકાય છે, ઘુવડ ચોર અને કામી જનોનો ઠાઠ અત્યારે સારી રીતે એકાંત ભૂમિકામાં ભમતો જોવામા આવે છે. પુશ્ચલી સધવા અને વિધવા પ્રેમદાઓના ગુપ્ત સંકેત સ્થાનોમાં અવિચારી અને અનાચારી જનોનો અવર જવર થતો સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિપાત કરતા અવલોકી શકાય છે કોઈ કોઈ મત્ત છાકેલી માકેલી અને શકેલી વૃદ્ધાઓ ખુણે ખોચરે સોડીઆ વાળી લપાતી છુપાતી જાવ આવ કરતી પણ નિરખી શકાય છે. કાળી રાત્રીમા કાળુ કરતા તસ્કરો પણ સંતાકુકડી રમતા ગલી કુંચીઓમાં પેસ નીકળ કરે છે. રોનનું કામ બજાવતા પહેરેગીરો પણ અંધાર પીછોડો ઓઢી આમ તેમ જતા આવતા જોઇ શકાય છે દીવસના સામ્રાજ્યની પ્રજા દીવસની પ્રવૃત્તિમાં ગુંથાતી અને રાત્રીના સામ્રાજ્યની પ્રજા રાત્રીની પ્રવૃત્તિમા પરોવાતી વિલોકી શકાય છે.

રાયપુર રોડ પર આવેલ ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયંજીની હવેલી પણ આકાશમા સદેશા ચલાવતી અત્યારે અવલોકી શકાય છે હવેલીના માળામા અત્યારે અખંડ દીપક પ્રકાશતા દેખાય છે, કેસર, કપિલા, કાન્તા, કુસુમ, મણિલક્ષ્મી અને કુદન સિવાય રાયજીનુ આખુ કુટુંબ નિદ્રામાં વિરામ લેતુ માલમ પડી આવે છે. મણીલક્ષ્મી અને કુદન મોસાળમા ભાવનગરમા રહેલ છે, કાન્તા તોરણગઢના રાજદરબારમા ભરાએલ છે, કેસર આજે આનંદભૂવન નાટકશાળામા કલિયુગની સતિનો વાકાનેર આર્ય હીતવર્ધક નાટક મડળીનો ખેલ જોવા ગએલ છે અને બાકીની પુત્રીઓ સાસરે વસેલ છે, હવેલીના મધ્ય ખંડમા કેશરી ડોસા સૂતેલ છે, બાકીના ખડામાં રાય જીના પુત્રો નવનીતલાલ, રસિકલાલ અને નવલશકર ફેમીલી સહીત નિદ્રાધીન થએલ છે.

આ પ્રમાણે હવેલી વૃક્ષના વિવિધ ડાળે રાયજીના બાળ બચ્ચા પખીડાઓ હળી મળી લપાઈ છુપાઈ વસી રહેલ છે હવેલીના ત્રીજા માળમા નવલશંકર અને સુભદ્રા આજ રાત્રે ઘણાજ મોડા અન્યોઅન્ય નજીવા કારણસર કલેશ કરી થાકી પાકી રીસાઈ છણકાઇ સૂઈ રહેલ છે, માળની બારીઓ તમામ અત્યારે રીસના વમળમા આવીને વાસવી વિસરી ગએલ છે, ખડના એક ખુણામા ટેબલ પર હીન્કસનો ટેબલ લેમ્પ સળગ્યા કરે છે ટેબલ પાસે ભોય પથારી કરી નવલશકર આડો થએલ છે; સામે પલંગમાં સુભદ્રા રીસથી થરડાઇ મરડાઈ પાસુ ફેરવી પોઢેલ છે; પલંગ પાસે આવેલા એક નાના ડીનર ટેબલ પર

વીસ્કી અને રમની બાટલીઓ તથા વાઇન ગ્લાસ પડેલાં છે, પથારી પાસે સીગારેટની ડબ્બી અને મેચ બોક્ષ પડેલા છે. વિલાયતી વિલાસના લેબાસમા શોભના ઓપતા નવલશંકરના ખંડમા અકસ્માત રીતે એકદમ બારીની પગથી પરથી દોડતો દોડતો એક ઉંદર આવ્યો, તેની પાછળ તક્ષપતી ધસતી બિલાડી આવી. ઉંદર એકદમ આફળો ફાફળો થઇ ભીત પર ચઢવા ગયો, તેની પાછળ આકળી ઉતાવળી થઇ બિલાડી ટેબલ લેમ્પ-વાળા ટેબલ પર ચઢી અને ભીતે ચઢતા ઉંદર પર છલંગ મારી પકડી ટેબલ લેમ્પ પર પટકાઇ એકદમ લેમ્પ બિલાડી અને ઉંદર ઉંધા પડી નવલરાયની પથારીમા પડ્યા જોતજોતામાં ચીમની ફાટી અને લેમ્પનું ગ્યાસતેલ ઉડી સળગતુ સળગતું આખા મેડામા છંટાઈ ગયું નયનના એક નિમિષમા ચોગરદમ ભડકા થવા લાગ્યા નવલશંકર બિલાડી અને ઉંદર ત્રણે બળવા લાગ્યા. નવલશંકર એકદમ બેબાકળો બની બૂમો પાડવા લાગ્યો. સુભદ્રા એકદમ વ્યાકુળ થની ચમકી જાગી ઉઠી, અને પલંગની મચ્છરદાની બળતી જોઇ કારમી ચીસો પાડવા લાગી. દારૂથી બેભાન ટે બનેલો નવશંકર નિશાની આંખે એક ભડકાના ચાર ભડકા દેખવા લાગ્યો, અને લુગડાની ઝાપટથી લ્હાયને હોલવવા લાગ્યો, બીલાડી અને ઉદર બળીને ખાખ થઈ ગયાં. સુભદ્રા સળગતી સળગતી બૂમરાણ કરી પલંગપરથી નીચે કુદી પડી. અગ્નિ એકદમ ઉગ્રસ્વરૂપ કરી આખા ખંડને નિર્દય અને ભયકર રીતે બાળવા લાગ્યો ટેબલ પર પડેલ વીસ્કીની બાટલીઓ ફાટી અને દારૂ ચોગરદમ ઉડ્યો અને ખંડને ભડકાથી

ઘેરી લીધો પવન પણ પુષ્કળ જોસમા પુંકાતો હોવાથી ખુલ્લી બારીઓમાં પ્રવેશ કરી અગ્નિને ચાર ઘણો વધારી ચોગરદમ લ્હાય ફેલાવી દીધી. નવલશંકરે દાદરો ઉઘાડી નીચેના ખંડમાં ચીસો પાડી પડતુ મૂકયું. સુભદ્રા મેડાની અધવચમાં બળતી બળતી બૂમરાણ કરતી લ્હાયનો ભોગ થઈ જમીન પર પટકાઈ. વારનીસવાળાં હાટીઆ અને કબાટોના કમાડો સળગી સળગી નીચે પડયા, તાકાનો અંદર મુકેલ વિલાયતી વાઈન, એસેન્સ, તેલ, પોમેટમ, અત્તર અને કોલનવોટરની શીશીઓ ગરમીથી ફાટી ફાટી સળગવા લાગી, બે ચાર રમની બાટલીઓ સળગની સળગતી નીચેના ખંડના દાદર પર પડી અને ફાટી દારૂ અને દેવતા બન્ને ભેગા થયા અને લ્હાય એકદમ કર્મની સ્હાયતાથી વધી અને આખી હવેલીને જોતજોતામાં ધુમાડા અને ભડકાથી ઘેરી લીધી બેલતેલ, વારનીસ અને ઇંગ્લીશ ઓઇલ કલરવાળી હવેલીની શીલીંગની છતો, બારીઓ અને પાટીઆં લ્હાયના ભડકાના ભેલા સપાટેજ જોતજોતામા બળવા લાગ્યા. હવેલીમાં સૂતેલા માણસોનો પુષ્કળ શોર બકોર થઇ રહ્યો અને આખો મહેલ્લો કોલાહલથી ધમધમી જાગી ઉઠયો, પ્રચંડ અગ્નિના રાતા ભડકા અને ધુમાડો હવેલી વીંધી ગગન ભણી નીકળવા લાગ્યા. લ્હાય ઘણા જોસમા આગળ વધી અને આસપાસ આવેલાં પાડોસનાં મકાનોને ઘેરી લઈ બાળવા લાગી. આખો રાયપુરનો જીલ્લો ખળભળી ઉઠયો અને સૌ કોઇ પોતપોતાના મકાનને બચાવવાની તજવીજ કરવા લાગ્યાં કાળી રાત્રે લોકો લ્હાયના ભયથી કંપી કંપી છાતીફાટ વલોપાત કરતા છાપરે

ચઢી ચઢી પાણીના બેડાં ડોલો એકઠાં કરવા લાગ્યાં. જીલ્લાની પોલીસચોકી પર લ્હાયની ખબર થઇ, લોકોના કમનસીબે વૉટર-વર્કસનું એન્જીન બગડવાથી પાણીનો અગણોતરો કાળ પડયો, ચકલીઓના કાગ લોકોએ ફેરવવા માંડયા, પણ ખાલી પવનના ફ્ફ્ડાટ થઇ પાણી ન આવ્યું એટલે ગભરાટ વધી પડયો અંધારી રાત્રે પોળોના કુવામાં અને ઘરનાં ટાકામા દોરડા બાધી બાધી પાણી કાઢવા માડયું પાણી કાઢવાની જ્યા સુધી આદમીઓના અંગમાં શક્તિ રહી ત્યા સુધી પાણી કાઢી કાઢી છાપરે ચઢાવ્યું. આગમાંથી ઉછળતા દેવતાના સળગતા કોયલાઓ આજુબાજુનાં છાપરાં પર પડવા માંડયા, લોકો બિચારા દાઝવા લાગ્યાં, દાઝતાં-દાઝતા પણ કોયલાને પાણીથી બૂઝાવવા માડયા સમસ્ત જગતના પ્રલયકાળનો અગ્નિ જેમ કોપ કરે તેમ રાયજીની હવેલીના અગ્નિએ કારમો પ્રચંડ કોપ કરી રાયજીના કુટુંબનો જોતજોતામા નાશ કરી નાખ્યો હવેલીમા સુતેલા રાયજીના દીકરાઓ, દીકરાઓની વહુઓ અને નાના નાનાં બચ્ચાઓ છાતીફાટ કલ્પાંત કરતા કરતા એક ઘડીમા બળી રાખોડી થઈ ગયા રાયજીને આ વખતે ઈશ્વરે કાળ નિદ્રા મૂકી નિદ્રાધીન કરી દીધા હતા. આખી હવેલી બળી ખાખ થઈ ગઈ પાડોસનાં મકાનો તુટી તુટી નાચે પડવા લાગ્યા, મ્યુનિસિપાલીટીનાં ફાયર એન્જીનો અગીઆરમે કલાકે આખો મહેલ્લો લગભગ સળગી નાશ પામ્યો ત્યારે તતુડાં બજાવતા આવી પહોંચ્યા. દુધેશ્વર ટેલીફોન કરી વોટર-વર્કસમાથી પાણી મેળવવાની જોગવાઈ કરી, પોલીસખાતા અને બંબાખાતાના માણ-

સાએ મળી જીવતોડ મહેનત કરી લ્હાયમાં બળી મરતા લોકોને બચાવવાનો સતત પ્રયત્ન કરવા માડયો. મકાનોના સળગતા ભાગોને તોડી તોડી નીચે પાડયા, પાણીના કુતરાને-ગબાને ખોલી ખોલી માડ માડ પાણી મહા મુશ્કેલીથી ઉચે ચઢાવી લ્હાય બૂઝાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો જીલ્લાઓનાં બીજા નાનાં નાના ફાયર એન્જીનો એકઠાં કરી પોળોના કુવામા પાઇપો મૂકી જેમ તેમ પાણી ખેચી ખેંચી લ્હાય હોલવવાનો યત્ન આરભવા માંડયો. જે કાંઈ બને તે સૌ કોઇએ કરવા માડયુ પણ કોપાયમાન થયેલા કાળે જેટલુ દાઢમાં ઘાલ્યુ હતું તે તમામનો ભક્ષ કરી બધુ બાળી ખાખ કરી છેવટે નિર્જીવ કરી છોડયું અણચિન્તવી અને અકસ્માત રીતે ઉદ્દભવ પામેલી કાળસ્વરૂપ લ્હાયને જોઈ લોકો ત્રાસ પામી હાથ ઘસી ગયા. કાળાં કર્મના કરનાર એક રાયજી અગારાને પાપે અનેક જણા ઘરબાર વિનાના રખડતા ખરાબખસ્ત થઈ ગયાં પોલીસ અમલદારોએ રાયજીના કુટુબને બચાવવાને વાસ્તે ઘણીજ જીવતોડ મહેનત કરી પણ સર્વ ફોકટ ગઈ. રાયજી કયા દટાઇ ગયા કે બળી ખાખ થઈ ગયા તેની સૌ જણે બારીકાઇથી તપાસ કરવા માંડી. બબાખાતાના સિપાઈઓએ નીસરણીઓ મૂકી મૂકી ધારીઆવડે સળગેલા લાકડાંને કોરે કરી બળેલા આસામીઓના શબ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડયો, પણ કોયલા અને રાખ શિવાય કાંઈ જડયુ નહી. લગભગ ચાર વાગવાનો અમલ થયો ત્યારે આપણાં સુધારક બાનુ કેસરબાઇ નાટકમાંથી ઘેર પધાર્યાં. હવેલીના હાલ હવાલ જોઈ બે હાથે તેમણે પોતાનાં માબાપનાં

અને દાદાના નામના છાજીયાં લેવા માંડયાં, રાયજીના સગાં અને આડોશીપાડોશીએ કેશરને ખુબ ધમકાવી ધમકાવી સુધારાના નામના છાજીઆં લેવા માડયા. કેસરે પણ છાતીફાટ કલ્પાત કરી બધાને લ્હાયમા બળી ખાખ થએલાં સુણી નિરખી રાજીઆ ગાવા માડયા. લોકોએ કેસરને ખુબ રડતી જોઇ છેવટે દયાળુ બની છાની રાખી અને તેને સમજાવી હિંમત આપી રાયજીના મિત્રોએ રાયજીની જબરી શોધ ચલાવવા માંડી. હવેલીની આસપાસ પોલીસનો મજબુત ચોકી પહેરો મૂકી દીધો.

ધીમે ધીમે સવાર થયું તેમ શહેરનું ઘણુ ખરૂ લોક લ્હાય જોવાને એકઠું થયુ. રાયજીના માયા મહોબતવાળા દરેક સગાઓ લ્હાય સાભળી સાભળી ધસમસ્યાં રાયજીના કુટુંબની સભાળ લેવા દોડતા આવવા લાગ્યા જેમ જેમ વખત વિતવા લાગ્યો તેમ તેમ લ્હાયની ખબર શહેરના એક છેડાથી તે છેક બીજા છેડા સુધી ફેલાવા લાગી. રાયજીની ન્યાતના સ્નેહીઓ અને શત્રુઓ દરેક જણા રાયજીના નામ પર દયા ખાતા ખાતા રાયજીની દશા જોવા સારૂ એકઠા થવા લાગ્યા. એક મોટા માતબર કુટુબનો આવો અકસ્માત રીતે નાશ થવાથી દરેકના મનમાં દયાની લાગણી થઇ આવી. જેટલું ધન રાયજીએ અવળા અને કાળાં કર્મો કરી ઘરમા ભર્યું હતું તે તમામ ધન વ્યાજ સાથે અને ઘર સાથે લ્હાયમાં બળી ખાખ થઇ નાશ પામ્યું. જેને વાસ્તે રાયજીએ પાપ કર્યા હતાં તે તમામ આગમા નાશ પામી ગયાં. જે રાયજી પોતાને અભય અને અમર માની કેડ બાંધી કીરતારને કોરે કરી છકા પંચા રમતા હતા તેજ રાયજી

અત્યારે કયા દટાઈ ગયા તેનો પૂરો પત્તો પણ મળવો મુશ્કેલ જણાવા લાગ્યો. બગાખાતાના માણસો કાટ ઉથામી ઉથામી થાકી ગયા પણ કયાંઈ રાયજીનો પત્તો ન લાગ્યો જેમ જેમ રાયજીનો પત્તો ન લાગ્યો તેમ તેમ સિપાઇઓ પણ ચડસ ઉપર ચઢી જાત મહેનત કરી કરી બે હાથે કોયલા અને માટી ઉથામી ઉથામી રાયજીના શબને ખોળવા લાગ્યા. કારમો ઇશ્વરી કોપ માની રાયજીની આવી અવદશા નિરખી લોકો હેબક ખાઈ ગયા. રાયજીના ભાવી કાળે રાયજી ઉપર કારમો ક્રોધ કરી તેના કુટુંબનો જોતજોતામા નાશ કરી નાખ્યો. રાયજીના પાપ કર્મોની શિક્ષા ભોગવવાની બાકી રહી માની રાયજીને કાળે અઘોર નિદ્રામા સૂવાર્યા હતા, તેને હવે જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માડયો. પારીયાથી કાટ ખસેડવાનું કામ બગાખાતાના માણસોથી જે ચાલતુ હતું તે કાર્યની હવે અવધ પૂરી થઈ માની પ્રભુએ રાયજીને એકદમ બતાવી દીધા. કાટ કોરે કરતા કરતાં સિપાઇઓને એક મોટા પાટડા તળે રાયજીનો પગ કચરાએલો જણાયો, સિપાઇઓએ શબનો પત્તો મળ્યો એમ ધારી બીજાઓને બોલાવી અધિક ઉત્સાહથી અને કારમા બળથી પાટડાને ખસેડવા માડયો. માણસોએ મહાભારત મહેનત કરી પાટડાને ખસેડયો. પાટડો લઈ લેતાં એક મોટું જબરૂ કબાટ જેને આસપાસથી લોખડના પતરા જડી લેવામા આવ્યા હતા તે રાયજી ઉપર પડેલુ જોવામા આવ્યુ. કબાટને ઉઘાડયુ કે તરત ચોપડા, રેશમી લુગડાં અને કાગળમા દટાએલા રાયજી સર્વની દ્રષ્ટિ સમક્ષ સૂતેલા જણાયા લોકો આવી કારમી પ્રચંડ

અને ભયાનક આગમાંથી રાયજીને આખે અંગે બચેલા જોઈ ચકીત થઈ ગયા અને હરીની માયાનો અજબ ખેલ માની પ્રભુના નામને યાદ કરી પ્રણામ સાથે જય જય બોલવા લાગ્યા. સિપાઇઓએ રાયજી પરથી કપડા અને કાગળો લઇ લીધા તો ધીમો ધીમો શ્વાસ લેતા રાયજી અર્ધમૂર્છાવશ હાલતમા બેભાન જેવા માલુમ પડયા. દરેક જણા આનંદમા આવી ગયા અને રાયજીને ટાગાટોળી કરી ' રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ' એમ કહી અદ્ધર ઉપાડી મેદાનમા બહાર લાવી એક ઓટલા પર ગોદડુ પાથરી સૂવાર્યા. રાયજીના શરીરમા જ્યા તાજી હવા ગઇ અને કાળની કરૂણા થઇ કે તરતજ રાયજી પાસુ ફેરવી ડોળા ઉઘાડી એકદમ બેઠા થયા આખો ઉઘાડી જોયું તો પોતે પોતાનું બધું ખોયું જાણી બે હાથે છાતીઓ કુટતા અને રડતા વલોપાત કરવા લાગ્યા રાયજી દાદાને જીવતા નીરખી કેસર આનદ પામી અને રાયજીએ બધામાથી કેસરને બચેલી જોઈ કેસરને કોટે બઝંડો ડુસકાં ઉપર ડુસકા ખાવા લાગ્યા દાદા અને દીકરી બને જણા એક બીજાને મડાગાંઠ સમાન બાઝી ખુબ ધરાઈ ધરાઇ રોયા છેવટે લોકોએ બને જણાને ખુબ સમજાવી ધીરજ આપી બાળાત્કારે વિખુટા કરી છાના રાખ્યા રાયજી પોતાના બે હાથ માથા ઉપર મૂકી ઉંડુ ઘાલી ઢીંચણ વચ્ચે માથું ખોસી મૂગા જ્યાં બેઠા હતા ત્યા ને ત્યા ઠરી ગયા. આશરે અરધા કલાક સુધી વિચારમા ગરકાવ થઈ છેવટે હીમત રાખી કેડ બાધી ટટાર થઈ ઉભા થયા અને કેસરને બોલાવી માથે હાથ ફેરવતા દયા ખાતા તેને કહેવા લાગ્યા કે " બેટા

ગભરાઈશ નહિ; આપણે જીવતાં રહ્યા છીએ તો જગત જખ મારે છે, કેમ કે, ‘ જીતે રહેગે નર તો ફીર કરેગે ઘર ’ માટે ગયુ તે દૂર કરો અને રહ્યું તે હાથ ધરો. ” આ પ્રમાણે ધીરજ આપતા રાયજી ડોસા હવેલીના બળેલા કોયલા અને માટી ઉપર નજર નાખવા લાગ્યા, લોકો ધીમે ધીમે વીખરાવા લાગ્યા; રાયજીના સ્નેહીઓએ રાયજી તથા કેસરને હીમત આપી ખવરાવ્યુ, સ્નેહીમાના એક બટકબોલા સ્નેહીએ રાયજીના મોઢા પર ખુલ્લે ખુલ્લું રાયજીના કરેલાં કાળા કર્મોને સંભાળી કહી દીધુ કે, રાયજી આ તે “ કન્યાની હય કે પાપની લ્હાય ? ”

પ્રકરણ ૮ મું.

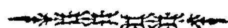

સ્નેહની શિક્ષા કે દેહની દિક્ષા ?

દોહરો

પ્રીતી આ સંસારમા, જીવન કેરો સાર
ભિન્ન સ્વરૂપ પણ એક છે, ચિત્તમા કરે ચમત્કાર

પ્રેમ જ પ્રેમીઓનો અહાર વિહાર છે, અન્ન જળ છે, ધ્યાન અને ઉપાસના છે પ્રેમ જ મધુ અમૃત છે. સ્વર્ગના તથા પૃથ્વીના દેવતાઓ એને ખાઇને પુષ્ટિ લાભ અને જીવન ધારણ કરે છે. પ્રેમપૂર્ણ હ્રદય જ ખરેખરૂં અમૃત લોક છે. એ જેનું છે તે પૃથ્વીમા રહેવા છતા પણ સ્વર્ગ સુખ અનુભવે છે.

પ્રેમી એજ પ્રેમીનુ ધારણ પ્રેમ રસાયન પ્રેમીનુ,
પ્રેમ એજ પ્રેમીનુ તારણ વ્યર્થ જીવન છે વ્હેમીનુ
ઉત્તમ પ્રેમ જગત ઉદ્ધારણ મલીન વાસનાનુ છે મારણ,
પાપ ઓઘનુ પ્રેમ નિવારણ મગે કાર્ય શુભ નેમીનુ.

ચિત્રકાર—

નિર વિનાનો કુપ, તેજ વિનાનો ભૂપ, લક્ષણ વિનાનું રૂપ, યોગ્યતા વગરનું માન, કંઠ વગરનું ગાન, દયા વગરનું દાન, તપ વિનાનો યોગ, સ્ત્રી વિનાનો ભોગ અને ધન વગરનું આરોગ્ય જેમ વિશ્વમા દુ:ખદ છે તેમ સ્નેહ વગરનુ હૃદય પણ વૃથા અપ્રિય છે

* * *

પ્રેમહીમે પરતીત રસરીત પ્રેમહીમે,
પ્રેમહીમે રાજનીત હારજીત જગ હૈ,
પ્રેમહીમે હાવભાવ સહિત મમ્રહ પ્રેમ,
પ્રેમહીમે રાગરંગ ઉમંગ અનંગ હૈ
પ્રેમહીમે ધ્યાતા ધ્યેય ગ્યાતા ગ્યેય પ્રેમહીસે,
પ્રેમહીમે જોગ ભોગ પંચભૂત અંગ હૈ,
પ્રેમકો પ્રકાશ સોતો કરતાકી કરામત,
જહા દેખો તહા એક પ્રેમકો પ્રસંગ હૈ

* * *

" પંથ પ્રેમનો છે પાવક સમ અંત વિનાની જેની નેમ,
પુનિત પ્રેમની ખરી પરિક્ષા અનુભવિ નર વિણ થાશે કેમ,
હિમ તન દહે ન કહે કદાપિ પ્રેમ માહી જે સુખ માને,
એવી પીડા કમળ મનની હાય ભાનુ તે શુ જાણે '
તરસ્યા રહેના દર્શન વિણ જેના નિત્ય ચિત્ત રાણી જેમા,
એવા ચકોરની પ્રીતિ દયાહિન ચંદ્રના મનમા ઉતરે ના,
ધુમડી ઘટા જોઈ પ્રીતમની આલ્હાદ ચિત્તથી નાચે મોર,
તેના તરફ એક બિન્દુ ના ફેંકે એવો નિર્દય મેઘ કઠોર

પીયુ પીયુ કહી પપૈયા પોતે પ્રાણ ત્યાગ પણ જો કરતા,
પાજી પિયુ મન ધ્યાન ન આવે મહાન પાતક શિર લેતા;
સર્વસ્વ ત્યાગ કરી રહેતા વશ પ્રતિદીન ચિત્ત ધરી શાન્તી,
એવી પ્રીતિ મીન તણી જોઇ જળની ના ફાટે છાતી.
જાય પતગ સમીપ દીપના જલ્દી બળી પડતા તે મહિં,
એવી પ્રીતિ પરખી દીપ મન હાય દયા કઇ આવે નહિં,
એવી પ્રીતિની રીતી જોતા થાય અતિશે ચિત્ત અધીર,
જેને માટે પ્રાણ નિવારે તેજ ન જાણે તેની પીર."

જ્ઞાનોત્તેજક નાટ્ય

"કુદન બ્હેન કુંજમાં બેસી આમ લપાઈ લપાઈને શું જુઓ છો ? આજ કાલ તમારી તો વાતજ ન્યારી છે, હોય બા હોય જમાનામાં કુવારાની બલિહારી છે, જે વીંધાયાં તે નથાયા, અને જે નથાયાં તે પૂરેપૂરાં પસ્તાયા બહેન સમજ્યાં ?"

"ભાભી તમારો રગ જુદો, તમારો સગ જુદો, અને તમારો ઉમગ પણ જુદો, તમારા મુખડાના મંદ હાસ્યમા તો કાક જાદુ જ ભર્યું છે. જે તમને જુએ તે ક્ષણમાં તમારૂં જ થઇ જાય !"

"કુદન બા મારામા જાદુ છે તો તમારામા મોહની છે"

"કુંવારાંમાં મોહની લાગે અને પરણેલામા કામણ લાગે સમજ્યા કે મારાં ચતુર ભાભીસાહેબ ! ?"

"હા બા હા હું તમામ સમજી. મોહ મદીરની સ્નેહ ભક્તિના તમારા સિદ્ધાત સારી રીતે સમજી, સાકરીઆ વચ-

નથી ભાવની ભુરકી તમને વેરતાં સારી આવડે છે, વગર જોયે રંગના છાટણા આટલા બધાં છાંટી શકો છો તો રંગ જોયા પછી તો રંગના કુડાં ઉછાળશો ! ! ”

“ભાભી તમારે તો કાંઇ ધધો જ નથી, બસ આખો દીવસ મને બનાવવી એજ તમારૂ ઘર કામ છે.”

“ નાની નાની નણદીઓની નેહ નજર વગર નણદીના વીરાની સ્નેહ દ્રષ્ટિ સંપાદન થઈ શકતી નથી ભાભી અને નણદના વીરના સ્નેહ-સાગરમા નણદ છે તે એક મનનુ નાવ છે, ભાભીને સ્નેહ-સાગરમાથી પાર ઉતારનાર નાની નણંદ અને નાના દીયર છે, નણદ અને દીયર ધારે તો ભાભીના ઘરસંસારને એક ક્ષણમા જોતજોતામાં સુધારી શકે છે અને બગાડી શકે છે, માટે નણદની કૃપા એ પતિ પ્રેમનો ચાદ છે ”

‘ ગોદાવરીભાભી ! તમે તો બહુજ પહોચેલી માયા જણાઓ છો. તમારી ખુબીના વખાણ તે હુ શા કરૂં ? ”

“ કુદનબહેન તમારા ડહાપણની તો વાત જ કરવાની નથી. મારૂ ચડ્યું મને તો તમારી પાસેથી ઉઠવાનુ જરા મન પણ થતું નથી. ”

“ બાળી ભોળી નણદને ચતુરાઇ શીખવાડનાર આ સંસારમા એક સલુણી ભાભી જ છે. ”

“ કાલી ઘેલી ભાભીને ડાહી ડમરી બનાવનાર આ સ-સારમાં એક નિપૂણ નણદીજ છે. ”

“ વાહરે ભાભી વાહ ! હું તો તમારી અક્કલ પર વારી વારી જાઉંછુ. ”

"" વાહરે નણંદ બા વાહ ! તમારી ચતુરાઈ કાંઈ ઢાંકી રહે એમ નથી."

' ભાભી પાછી મારી પત્તર તમે ફાડવા માંડી કે ?"

"નારે બા ના, હું તો તમને કુંજમાં ગાતાં સાભળીને આવી છુ; કહો મારા બચુકડા બહેન શું ગાતા હતાં ? કોને સંભળાવતા હતા ? અને કોને તડી તડીને લડવા દોડતાં હતા ! ?"

"ભાભી તમે પણ મનની વાત દૂર રહીને સારી રીતે જાણી શકો છો. ન્યારા રહીને નયનના ભાવ ઠીક ઓળખી શકો છો હસી હસીને મોઘમ માર મારી હાડકાં ઠીક હળવાં કરી જાણો છો, તમને તો જે ઓળખે તે ઓળખે !"

"કુંદન બા તમે જ્યારે હડીએ ચઢો છો ત્યારે નાસવાની બારીઓ ઠીક ઉઘાડી જાણો છો ! પકડાઓ છો ત્યારે છટકવાના ફાંફાં સારી રીતે મારી જાણો છો, સામાને બનાવતાં બેશ આવડે છે, પણ હુ બધુ જાણી ગઈ છુ કે–

* * *

" હૈયુ વાત કરે હરખીને વદન રીસ કરી ક્રોધ જણાવે,
લોચન દર્શન કરે અંતરમા આખ મીચી બહુ નેક ચણાવે,
ગળા લગી અતી ગરજ ભરી પણ નાના કહી અમને સમજાવે,
લગન લાગી ઉગરમા જબરી છણુકા કરી ખુબ વાત ઉડાવે "

" ભાભી તમને પણ પારકાના પેટમાથી વાત કઢાવતાં સારી રીતે આવડે છે. વાતે વાતે રસનાં ગચીઆ મૂકી સામાને છાપરે ચઢાવી ફૂલાવી કામ કાઢી લેતા સારૂં શીખ્યા છો."

' કુંદન બહેન જો જો, વિચારીને મારી સાથે વાત કરજો;

હું કાંઈ તમને છેતરી ના જઉ, ભોળવી ના દઉં, મેળવી ના લઉં.

"બહુ સારૂ ભાભી તમને વાતે વાતે વાંધા પડે છે તો હવે અમે જોઈ વિચારી તમારી સાથે વાત કરશું, પછી કાંઈ? જાઓ હવે અમારૂ નામ ના દેશો!!"

"અરે વાહરે મારા બહેન, તમને તો ચટકો લાગ્યો! મરી જાઉ રે તમારા લટકા ઉપર! ખમ્મા બહેન ખમ્મા તમને! હું હારી અને તમે જીત્યાં હવે બોલો!"

"જાઓ અમારૂ નામ ન દેશો! મને ન બોલાવશો!"

"ઓહો આ તો રીસાયા!! હાડ ગયા! બહેન ધીરા ધીરાં જરા આકળાં ઉતાવળાં ન થાઓ, હું તો તમારી છું પણ પારકા જણ્યાને જ્યારે રીઝાવવાનો વખત આવશે ત્યારે પાણીથી પાતળા થવું પડશે, સમજ્યા કે મારા કુંદન બા લટકાળા!!"

"બહુ સારૂં જાઓ, જેને વીતી હોય તે જાણે! પ્રેમની બાબતમાં તમે શું સમજો?"

"કાંઈ નહી! હુ તો સાવ ઘેલી છુ, પ્રેમનું તો નામ મે આજે જ સાંભળ્યુ! હું ગમે તેટલી પણ અજાણુ! કાંઈ ભણેલાની હારમાં આવુ? કદી નહી!!"

"બહુ સારૂ ડાહ્યલી ભાભી જાઓ!!"

* * *

"રંગ પ્રેમનો જેને લાગ્યો તેહ જગતમા એકજ જાણે,
મૂરખ મન હામી કરી હરખે પીડા પ્રેમની તે ન પ્રમાણે,
જીગર ખોળીઆ ખાખ થતા કાંઇ પ્રેમ રાખમા પ્રાણ હરખાતો,
એકજ સંગી અંતર જાણે બહુ રંગી સંગે ગભરાતો"

" હ્યો બહેન હું ભૂલી ગઇ, મને માફ કરો, તમે મોટાં અને હું નાની તો તમારે મોટા દીલનાં થઈ નાનાંને જતાં કરવા જોઈએ "

' ભાભી તમારી જીભમા કાંઇ હાડકુ હશે કે ? "

" નારે ના "

" તમારા બોલવાનો કાંઈ બધ હશે કે ? "

" બધની વાત સંગધવાળા જાણે ! "

" ભાભીના એક એક બોલ લાખ લાખ રૂપીઆના નીકળે છે "

" તો લાવો ત્યારે લાખ આપો ! ! "

" લાખમાં મારા ભાઈ તમને આપ્યા ! હવે શું આપું ? કાંઈ માગતા લાજ આવે છે ? "

" નણંદ પાસે માગતા ભાભીને શી લાજ ? "

" હા જ તો ભાભીથી જ્યારે નણંદ આવે વાજ, ત્યારે બિચારી નણંદની કોણ જાણે દાઝ ? "

" ભાઈ મારે, નણંદ સારે ત્યારે પારકા પેટની ભાભીને કોણ બળતી ઠારે ? "

' જ્યા ભાઇને વશ કરી ભાભી ચલવે રાજ, ત્યાં નાની નણદીનાં ક્યાથી સરે કાજ ? "

" જ્યા ભાઇને શીખવાડી ભાભીને ઘર બહાર કઢાવી નણંદ ચલાવે દાગ, ત્યા મગતરા જેવી ભાભીનો સંસારમાં શો હિસાબ ? "

"આજ કાલ જમાનામા ભાભી સાહેબના બુગ માન છે,

નણંદનાં ઘેર ઘેર જ્યા જુઓ ત્યા અપમાન છે ”

“ એ નણંદ આ સંસારમાં ભાભીનો એક બીજો વર છે!”

“ત્યારે ભાભી દુનિયામા સાચે સાચુ વરનું ખરૂં ઘર છે ”

“ ઓહો ભાભી તમે કોઇ રીતે બંધાતા નથી. ”

“ નણંદબા ત્યારે તમે એકે રીતે સંધાતાં નથી.”

“ ભાભી તમે મને બહુ જ સાભરશો ! ! ”

“ બ્હેન ત્યારે તમે ઘડી પણ વિસાર્યા નહીં વિસરશો. ”

“ લ્યો ભાભી આવો ત્યારે આપણે આમ તેમ કુંજમા ફરી આનંદ કરીએ ! ”

“ લ્યો ચાલો ત્યારે ફરીએ ! ”

“ જુઓ ભાભી આ નાગરવેલ ! ”

“ હા કેવી ચંપે લપટાઈ છે ! ”

“ જુઓ આ ગગરૂ ગુલાબ ! ”

“ હા, પણ અત્યારે તેનો નવાગ નથી ”

“ હા મારૂ મન પણ કુંદનબાને હીરાલાલ વર સાથે જોવાને લોભે છે ! ”

“ આ ...હ જુઓ પાછી મારી મશ્કરી કરી ખરી ? ”

“ અરે નારે ના, એ તો જરી ગમ્મત ! ”

“ જુઓ આ ચંબેલી કેવી તનમનાટ કરી રહી છે ! ? ”

“ અત્યારે તેનો સમય છે ”

“ બળ્યું ભાભી તમે તો બહુ જ જબરાં ! ! ”

“ બહેન તમે ઘડી ઘડીમા રીસાઈ જાઓ છો માટે બહુ જ કંપરા ! ! ”

"ભાભી મને તમારા ઉપર બહુ જ હેત આવે છે !"

"હું પણ તમારા ઉપર વારી વારી જાઉં છું !!"

"ભાભી તમારા બોલ કોંવાડાથી પણ વધારે કઠણ."

"બહેન તમારી રીસ વજ્રથી પણ અધિક સબળ."

"એ તો જેવાં તમે એવી હું !!"

"બહેન મારી તો મારી પાસે પણ તમારી તો હરી પાસે રહી"

"ભાભી ઈશ્વર સૌનું સારૂ કરે છે. મારા તમારાની ભાજગઢ હરી હાથે જ ચુકવાય છે"

"કુંદન બહેન ઝાઝી રીસ ઝાઝા જોસ ખવરાવે છે. સાસરીઆમાં રીસ અને પ્રીતને બનતું નથી, માટે રીસને તો પિયર જ મૂકવી પડે છે."

"ભાભી રીસ વગર રસ નથી, અને રસ વગર પ્રેમ નથી માટે રીસ તો જ્યા થતી હોય ત્યા થાય !!"

"બહેન તમારૂ કહેવુ એમ છે કે પરણ્યા આગળ રીસ થાય તો પરણ્યો પરાણે પરાણે પણ મનાવી રીસ મૂકાવી રસને ચખાડે, પણ ઘણી વખત આ ધારણા ખોટી પડે છે. બધે ઠેકાણે સરખા બનાવ બનતા નથી."

"ભાભી દરેક વસ્તુ તેની હદમા સારી લાગે ! જ્યા હદથી જાદે જવાય ત્યા તમામ ઠેકાણે અળખામણા થવાય, માટે મન અને હદમા બધુંએ સારૂં થાય !!"

'બહેન પરણીનું રૂશણુ પરણ્યાથી ભાગે પણ સાસુ નણંદથી તો બમણું જાગે, માટે રીસને વાસ્તે કાંઈ સરખો

નિયમ નથી રહેતો. મન અને હૃદમા રીસ સારી કહેવાય છે એ તમારૂં કહેવું વાસ્તવિક છે, પણ વખતે વખતે રીસ મનને મુઝાંવી નાખે છે અને હૃદને તોડાવી નાખી ખરડો ભગાવી નાખે છે માટે રૂષણુ નામ જ દુષણુથી ભરેલુ છે ! ! "

'ભાભી એ તો જ્યારે તમારા જેવા વર હોય ત્યાં બિચારી વહુના ખરડા ભાગી જાય સમજ્યા ? "

"હા બા હા, અને જ્યાં તમારા જેવી વહુ હોય ત્યા બિચારા વરને રૂષણાથી ખુબ શ્રકવી થકવી પાણીથી પાતળો બનાવી પગે પડાવે ત્યારે જ વહુ વરના ખોળામાં બેસી ખેલે; એમ ને મારાં બચુકડા બહેન ! ? "

"ભાભી તમે ને હું વહુ વર સરજ્યા હોત તો શી દશા થાત ? "

"તમને ગમ્મત વળત અને મારા ભોગ મળત ! "

"ના ના એમ તો હું પજવું એવી નથી "

"હું તો તમારાથી તોબા તોબા પોકારત ! "

"પણ તમને હું એવા વશ કરી લેત કે તમને એક ઘડી પણ મારા વગર ચેન ના પડત "

"પણ તમારી રીસથી મારા હૃદયનો સ્નેહ ઉતરી જાત."

"અરે તમને તો હું પળમા ગોળ ગોળ કરી નાખત અને મનાવી લેત ! "

"રીસથી પ્રેમ આઘો આઘો ભાગે છે ! ! "

"અરે પ્રેમને તો એવો રીસમા રસબસ કરી મૂકત કે તમને ઘર બહાર મારા વિના જરા પણ જપ જ ન થાત ! "

"ઠીક ત્યારે જોઇશુ ! હવે કયા આઘુ છે ? મામાનું ઘર ટલે તો દીવો બળે એટલે !"

"ભાભી તમારા મુખમાં આટલી બધી મીઠાશ છે તો પછી અંતરની શી વાત કરવી ?"

"એ અંતરમા તો કડવાશ છે ! હવે કાંઈ તમારે કહેવું છે ?"

"નારે મારી ભાભી, હું કયા કહુ છું કે કડવાશ અંતરમા છે ? એ તમારા અંતરમા તો વશીકરણનો જંત્ર છે, મોહનને મલકાવવાનો મોહમંત્ર છે "

"કુંદન બહેન સમાન વયના, સમાન સ્વભાવના અને સમાન હૃદયના સ્નેહી જનોની જ્યારે ચાર આંખો સામસામી એકઠી થાય, ત્યારે મન મનને નચાવે, તન તનને નચાવે, અને નયન નયનને નચાવે ! નયનના એક નિમિષમાં રસ, ભાવ અને પ્રેમ અન્યો અન્યના અંતરમાથી ઉભરાઈ જાય, આખા અંગમા અનુરાગનો ભરતી ઓટ થાય ! મન સરિતાને હૃદયચંદ્ર સારી રીતે થનક થનક નચાવો ઉભરાવી નાંખે, છલકાવી નાખે અને કક્ષા બંધનના બંધ તોડી અંગ પ્રદેશમાં સ્નેહની છોળંછોળા કરી મૂકે ! ! રીસની પુનમ અને અધીરાઇની અમાસ જ્યા આવી કે તરતજ મન સરોના ઉભરાણી અને સ્નેહ સાગરમા સમાણી, અને જ્યાં સાગર અને સરિતા મળે કે તરતજ વિરહ દુ:ખ એક પળમા ટળે, સમજ્યાં કે મારા બટકબોલાં કુંદન બહેન ?"

"ઓહો ભાભી તમે પણ ખુબ પ્રવીણ અને ઉંડા ઉતરેલા જણાઓ છો ? તમારા બોલની કિંચીત્ પણ કીમત આંકી

શકાય તેમ નથી. મારા ભાઈ આખો દીવસ તમને દેખે એમા કાંઈ નવાઈ નથી. જે એક વાર તમને જુએ તે તમારૂં જ થઈ જાય ભાઈ આજકાલ ભાભીની બલિહારી છે. ”

“ કુદનબા કસમા તમે કાઈ ઓછાં ઉતરો એવાં નથી. તમારૂ જ્ઞાન પણ તમારી ઉંમરના પ્રમાણમા ઘણુંજ વિશાળ છે. સ્નેહ સિદ્ધિના તમારા સિદ્ધાત પણ ઘણા અચળ અને ઉમદા છે. ”

“ ભાભી સાહેબ ! હૃદય રીદ્ધિના નીલ દૃષ્ટાંત વગર સ્નેહ સિદ્ધિના સિદ્ધાત ઘણાજ લૂખા અને આછા લાગે છે પ્રેમની પરિપકવતા, અવસ્થાનો અનુભવ અને મનના અંકુરની વાવણી વગર હૃદય આકર્ષણુ થઈ શકતા નથી. ’

“કુદન બહેન લપડાક મોદીક અને લાતની મીઠાઈ ખાધા વગર સામાના દીલ જીતી શકાતા નથી. વાતના વડા અને વચનની કઢી એવી તો હડી કઢાવે છે કે ગમ કાઇ વાત કરો ના!! આખો દહાડો રઘવાયા રઘવાયાં અને ઓશીયાળા ઓશીયાળાં થઇ આથડવુ પડે છે તેમાયે નવી વહુ થઇને ગયા એટલે મેણા ટુણાનો વરસાદ, ગાળોનાં ઝાપટા અને મારની ગાજવીજ થઈ રહે છે!! બહેન જ્યારે આ બધુ સહન કરી પિયરને નમસ્કાર ભરીને સાસરાની સાખ પકડી ઓરડા પરસાળમાં આખ મીંચીને કેદ રહ્યાં, ત્યારે પછી ઘરરખી, ડાહી, ઠરેલ અને હોશીઆર વહુના ઇલ્કાબ મળે છે. તમારા જેવી બટકબોલી નાની નાની નણદીઓ જે વાત વાતમા ભાભીને વચનના ચોકડાં ચોઢી હસતા હસતા ટાઢા ડામ દઈ ભાભીની બલિહારી ગાય છે અને

વખાણુ કરે છે તે બધાની તમે જ્યારે ચારપગાં થઈ પારકા ઘરમાં રહેશો અને પરણ્યાને વશ કરશો ત્યારે ખબર પડશે, અને અમે પણુ તે વખતે કુંદનબાના લટકા-ચટકા સારી રીતે જોઈશું અને આખો દી નણંદબાનાં વખાણુના ગીત ગાઇશું સમજ્યા કે? !"

"ભાભી ખોટુ ન લગાડશો હો કે !!"

"મને તો કંઈ ખોટુ જ લાગતું નથી, સારૂં ખોટું પિયરમા ચાલે; સાસરામા કાઇ ન કહેવાય!"

"ભાભી તમારો સ્વભાવ બહુજ આનંદી છે!"

"સાસરામા સદાકાળ આનંદજ રાખવો જોઇએ. બહેન તમે કાઇ ઓછુ ન લાવતા!'

"મને તો તમારા સહવાસમાં કાઇ ખોટુ ઓછું કે માઠું લાગતુંજ નથી. તમારી સોબતે તો હુ મારો મંદવાડ ભૂલી, દુ:ખ ભૂલી અને ફીકર ચિન્તા પણુ ભૂલી!"

"હશે બીજુ કાંઈ તો ભૂલ્યાં નથી ને ? !"

"બીજુ શુ ભૂલવાનુ છે?"

"કાઇ નહી, હુ તો સ્હેજ કહુ છું!"

"જાઓ બળ્યું આમ શું કરતાં હશો ? કહો કહો મારા સમ જે ન કહે તેને"

"હુ તો એમ કહું છું કે દુ:ખ ભૂલ્યા પણુ સુખના આપનારને તો ભૂલ્યા નથીને ? !"

"સુખના આપનાર તો તમે મારી પાસે છો! તમને હુ શી રીતે ભૂલું ? મારો જીવ ભૂલાય તો ભાભી ભૂલાય!"

" ભાભી તો કોરે રહી પણ હીરાલાલને ન ભૂલશો હોં કે !"

" જાઓ જાઓ તમે તો મને રોજ બનાવતા ને બનાવતાંજ રહ્યા !"

" એમા હું શું ખોટુ કહુ છુ કે આમ મારા ઉપર ચીડાઈ જાઓ છો ? "

" ભાભી તમે તો સદાએ વચનના તીર મારતાંને મારતા "

" ત્યારે તમે ક્યા નયનનાં તિરછા તીર મારવામાં કોઈને ક્યાશ રાખો છો ? "

" હે હે ભાભી આ શુ બોલ્યા ? "

" એ તો એજ તો."

" એમા શુ ? "

" શુ મા વરણાગીઓ વર. "

" જાઓ હવ હું તમારી સાથે કદી નહી બોલુ. "

" અરે વાહરે મારી નણદબા તમારો લટકો ! "

" સારૂ જાઓ, અમને ન બોલાવશો ! ! "

" નાની નણદી વાતે વાતે મરડાઇ ન જાઓ "
' ભાભી ધીરા અધીરાઇમા થરડાઇ ન જાઓ " –૦
" બટક બોલા ચાળા કરી માન ન ખાઓ "
" ગામ ઘેલા કાઢી ખુમ કાચા ન થાઓ " –૦
" ભાભી સાચી લક્ષ્મી બધુ ભાભીનુ ઘર "
" નણદી બીજો છે એક ભોળી ભાભીનો વર "
" લળી લળી ખાવાને નણદી ભાભીને પૂછે '
" ભાભી ભૂખી દુખી તેમા નણદીને શુ છે "

" ધારે તો પગ ભાભી નણદીનો ટાળે "
" ભાઈને ચઢાવી ભાભી કાઢી મન ચાળે "
" વાહરે ભાભી હું તો હારી "
' નણદીબા મે જખમારી "
" બલિહારી ! "
" જાઉં વારી ગુણ ભાભીના ગાઓ "
" નાની નણદી સંતોષી સુખી ઘર થાઓ "

" ભાભી ! ઓ ગોદાવરી ભાભી ! તમે કયા છો ? "

" એ બહેન આવો ! આ બાજુ, આ બાજુ જરા ધીરે રહીને આસ્તેથી આવો ! ! "

" કુંદન બહેન તમે આવીને અહીં લપાઈ ગયાં છો ?! "

" હા ગોમતી બહેન આવો ! "

" ભાભી તમે કાઇ જાણ્યું ? "

" ના રે બહેન ! શું કાંઈ નવા જુની છે ? "

" હા. બાપાજીએ દરિયાની ખાડીમાં લગભગ ફરતા ફરતી પચીસ ગાઉ સુધી હીરાલાલની તપાસ કરાવી, પણ કયાંઈ તેમનો પત્તો મળ્યો નહી ! ! "

" ભાભી તમે તો કહો છો કે જાન પાછી ગઈ છે. તમે ઝરૂખેથી પડી ગયા એટલે વર તોરણેથી પાછો વળ્યો છે, અને મામા જોશીને બોલાવી બીજુ કોઈ સારૂ મુહુર્ત જોવરાવી વિવાહ માંડશે, અને આ ગોમતી બહેન દરિયાની નવા જુની કહે છે ! આમા સાચુ શુ ? ! "

" જાઓ જાઓ ગોમતી બા તમારામાં તો કાઇ અક્કલ નથી. બંધુએ ઉઘાડુ કર્યું. મોટો છગરડો વાળ્યો ! ! મુઆ

ભોળીઆ માણસની તે કાંઈ દુનિયામાં ગણત્તરી થતી હશે ! ?"

"અરર ભાભી હું તો ભૂલી ગઈ, આ તો કુદન બહેન બેઠાં છે ને ! અરેરે બધાએ મગ ચોખા ભેગા થઈ ગયા ! !"

"ભાભી તમે મારાથી પણ દગો રમો છો કે ? ! મને પણ હવામા અદ્ધર ઉડાવો છો ? ! શુ બનાવી બનાવી વાત કહીને આ કુદનને પાણીમા મુઠીઓ ભરાવો છો ! ! જાઓ કપટી ઉઠો મારી પાસેથી ! !"

"ગોમતીબા તમે મોટો વરઘોડો કર્યો ! ! હવે બધા ઘરમા જાણશે તો મારો જીવ લેશે ! ! અરે તમારા ભાઇ અને બાપુજી તો મારા ઉપર ખુબ કકળી ઉઠશે ! !"

"અરે પણ ભાભી હું તો ભૂની ગઇ ! ! ભોળી છુ તે જેમ આવે તેમ ભાખી ગઇ ! ! અહો કુદન બહેન બેઠાં છે તેની તો મને બિલકુલ ખબરજ ન રહી ! !"

"જાઓ જાઓ તમે પાસે રહીને કોઇને બનાવો એવા છો"

"અરે પણ ભાભી શા માટે આટલી બધી લમણાફોડ કરો છો ? કહી દોને કે છે શુ ?"

"બહેન કાંઇ નહી, વાતમા કશોએ માલ નથી"

"તમને મારા ગળાના સોગત છે, જો કાઇ અસત્ય કહો તો !"

"કુદન બા તમે જક ન કરો ! ! જે તમને ન જણાવવાનું હોય તે જાણવાની શુ કામ માથાકુટ કરો છો ?'

ભાભી મારાથી પણ અંતર કે ? !"

"ના બહેન ના, તમે શું કામ અમસ્તાં ,રાતાં પીળાં

થાઓ છો ! ! ગોમતીબાના કહેવામા કશાએ ભલીવાર નથી. જેમ ખાય છે તેમ બોલે છે ! !"

" ગોમતી બહેન શી નવા જુની છે મને તમે કહો ! આ ભાભી તો કાળજાની કુડી છે અને અંતરની બહુજ ઉંડી છે !"

" ના બહેન ના કાંઇ નથી ".

" બહેન તમને મારા સમ છે ! જો કાંઇ છુપાવો તો તમે મને મૂઇ દેખો ! ! "

" એ આ કુદનબાએ ભોળીબા રાજાને હાથમા લીધા. બધુએ ઉઘાડુ જોત જોતામા થઈ જશે ! ! મને ઘરમાથી ના કહ્યુ હતું કે જ્યાં સુધી કુદન બહેનનો મદવાડ રહે ત્યા સુધી બિલકુલ તેમને હીરાલાલ સંબધી કે વિવાહ સબધી વાત જ ન કરવી. આટલા દહાડા સુધી બધુએ મેં ગુપ્ત રાખ્યુ પણ ગોમતીબાએ આવી ભડ વેર્યું. "

" ગોમતી બહેન કહો શી નવા જુની થઇ છે ? "

" બહેન જોજો કાંઈ કહેતાં, નહિ તો બાપાજી તમને ખુબ વઢશે હો ? "

" ભાભી ! પણ બધી વાત બાપાજી હમણા ખુલ્લી કરશે, ત્યાં શું છાનુ રહેશે ? "

" સારૂ જાઓ તમે હવે ઘરમાં પધારો "

" ના ગોમતીબહેન તમે બેસો મારી પાસે. આ ભાભી તો બહુજ નઠારી અને વઢકારી છે. શુ થયુ તે મને તમે કહો "

" આ થવામાં એજ કે તમારા વિવાહ ટાણે હીરાલાલ ભાઈ જાન લઈને દરિયા માર્ગે પરણવા સારૂ આવતા હતા; જેવી

જાન બંદરમાં દાખલ થઇ કે તરતજ તમે ઝરૂખેથી પડી ગયા અને વાગ્યું, આ બાજુ પવનનું મોટું વાવાઝોડું આવવાથી પાણીમાં દરિયાઇ તોફાન જાગ્યુ, જેથી જાનનાં બીજા વહાણો એક બીજા સાથે અથડાઈ ભાગી ગયા, અને વરરાજા હીરાલાલવાળુ વહાણ પવનના તોફાનમા તણાઈ ગયુ અને એક ખડકમાં જઇ પડયુ. વાવાઝોડાના તોફાનથી વહાણનો નાશ થયો અને હીરાલાલને દરિયાઇ મોજાં પાણીમા ઘસડી ગયા. વરરાજા કયા ગયા તેનો બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહી. આ ઉપરથી દરબાર સાહેબે ઘણા સારા તારાઓ, ખલાસીઓ અને માછીઓને દરબારી વહાણ આપી દરિયાઇ ખાડીમા હીરાલાલની શોધ સારૂ મોકલ્યા હતા. તે સઘળા આજરોજ દરબારમા આવ્યા અને જણાવ્યું કે હીરાલાલનો બિલકુલ પત્તો તેમને મળ્યો નથી. વરરાજાનું કાઇ પણ નામ કે નિશાન પાણીમા હાથ લાગ્યુ નથી"

"અરે હાય ! આ હું શુ સાભળુ છુ ? અરે ભગવાન મારા પાપણીના પાપે નિર્દોષીનો પ્રાણ ગયો ! હું શે ના મરી ? આ મદવાડમા હે દુષ્ટ વીધિ તેં મને શું કામ જીવતી રાખી ? હાય હવે હું શુ કરૂ ?"

"લ્યો ગોમતી બહેન કાઢો કાઢો, વાત કહેવાનું આ ફળ, જુઓ બહેન તો મડદુ થઇને પડયા, અરે બેશુદ્ધ બની ગયાં જાઓ દોડો બાને બોલાવો, પાણી લાવો અને દવાની શીશી જલ્દી લેતા આવો."

"ભાભી હવે મારા ભોગ મળ્યા, અંઅ....હવ હું શુ કરૂ ? કયાં જાઉ ?"

"મારા બાપ હું તો તમારાથી થાકી! હવે તમે નાહક રોઇને ભવાડો ન કરશો; જાઓ જલ્દી પાણી અને દવા લઈ આવો. હરીએ જેમ ધાર્યું હશે તેમ થશે!"

"ના હવે હું નહીં જાઉં, બા જાણે તો મને મારે!"

"હશે ત્યારે લ્યો તમે બહેનની આંખો દબાવી રાખો હું પેલી ચકલીએથી પાણી લાવી બહેનના મો પર છાંટુ એટલે તરતજ મૂર્છા વળશે!"

"ઠીક ત્યારે ભાભી તમે જાઓ અને જલદી પાણી લઇ આવો."

"જોજો હો આંખ દબાવી રાખજો."

"સારૂં જાઓ, ખમા બહેનને, ખમા તમને! કુંદનબહેન તમે જરા પણ ગભરાશો નહીં પરમેશ્વર તમને જલદી આરામ કરશે!"

"લ્યો ગોમતીબા જરા આમ ઓરાં આવો, મને પાણી છાંટવા દ્યો એટલે ઝટ મૂર્છા વળે!" આ પ્રમાણે કહી ગોદાવરી પાણીની છાલકો મુખ ઉપર છાટવા લાગી; ગોમતી કમળનું પાન લઇ પંખો કરવા લાગી. આશરે પાએક કલાક સુધી પાણી અને પવનની સારવારથી કુંદનને મૂર્છા વળી, અને ઝટ આંખ ઉઘાડી કુંદન બેઠી થઈ ગોમતી ઘરમાં જઈ દવાની શીશી લઈ આવી ને દવાનો એક ભાગ કુંદનને પાયો એટલે સારી રીતે કુંદનને શુદ્ધિ આવી.

ભાભી હવે હું શું કરૂં? ક્યાં જાઉં? આ પ્રાણને શા આધારે પંડમાં રાખું? મારૂં જીવન નષ્ટ થઇ ગયુ. હરીએ મને

આશા આપી નિરાશ કરી. અધવચ અટકાવી મને છેતરી, કુવામાં ઉતારી વરત વાઢી લીધું; મારૂં જીવતર બગાડી નાંખ્યું, જીવનના દોર ઉપર ચઢાવી વચ્ચો વચ્ચથી દોર કાપી નાંખી મને પત્થર ઉપર પછાડી ! મારી સુધરી બાજી બગડી, મને સ્વઘર તજાવી પર ઘર વસાવી, અને અભાગણી પાપણી અને પનોતી બનાવી પાયમાલ કરી. અરે નિર્દય કૂર હરી આવું કરે તારા હાથમા શુ આવ્યુ ? હરી તે મને હસી હસીને ઓધમ માર માર્યો મારો થઇને મનેજ મારી. ન્યારો રહીને ખોટી આશા બતાવીને મને નચાવી નાહક ગરદન મારી. હરી તને હુ શુ કહુ ? તારાથી લઢતાં હુ શી રીતે ફાવુ ? તને મારા નવ ગજના નમસ્કાર ! હરી તારો રગ ન્યારોજ છે, તુ બહુ રૂપી ખારોજ છે જા ભુંડા તારો સગ હવે નકામોજ છે, મારા જેવી પામરને પીડી પીડી તું તારે આનદ પામ્યાજ કર ! હા... મોત મોત તુ હવે કયા છે ? મરણ, મરણ, મનુષ્યની છેલ્લી અવસ્થાના વિસામા રૂપ મરણ તું કયાં સતાયું છે ? હા ...આજ તુ મારે વાસ્તે મોઘું થાય છે ? ! ”

કુંદન બહેન હવે આ બળાપો મૂકી દ્યો ! આમ વલોપાત ને વલોપાતમા શરીર ખવાઇ ગયું, વદનનું નૂર ઉડી ગયું, આખુ અંગ હાડકાનો એક માળો થઇ રહ્યુ. હવે મૂકો બધી પચાત ! ”

“ અરેરે મારે હવે જીવનને શું કરવું છે ? બસ હવે તો સુખેથી મરવું છે. મૃત્યુ મૃત્યુ આત્માના વિશ્રામ રૂપ મૃત્યુ તું કયાં છે ? હા ...મરણ પણ વખત આવે માગ્યું મળતું નથી. તે

પણ મોંઘુ થાય છે.

' મરણુ પણ મોઘુ થયું.. ...મારે આજ "
" માગ્યુ મળે નહિ ટાળે ન દીલની દાઝ—૦
" રાહી દુઃખથી શીદ ટંટાળે "
" વ્યર્થ વિચાર કરી જીવ બાળે "
" થવાનુ હોય તે થાય મોત વિના ન મરાય '
" રો જીવાય, ગે જીવાય, મે જીવાય—૦
" તન મન કે વનના દુઃખે કંઈ જન મરવા ચ્હાય "
' માગ્યા મોત મળે નહિ મોત વિના ન મરાય "

(આકૃતી ભારત-ચિત્ર-૨, નં. [illegible])

" કુંદનબહેન આ શો વલોપાત ! કોનો વિલાપ ? શા સારૂ ? કઈ દશામાં ? કેવી અવસ્થામા ? આ તોફાન શુ ? કોઈ જાણે તો વેહું બનાવે ! છાનાં રહો, હરીએ ધાર્યું હશે તે થશે."

" ભાભી હું એકલી અનેક માણસોને દુ:ખનું મૂળ થઇ પડી છું. ઇશ્વર મારૂં પાનું શોધતો નથી અનેક અનેક ઘાતમાંથી મને ઉગારે છે ! થઇ ચુક્યું—પતી ચુક્યું. બસ એ ચાલ્યા ગયા ! મને એકલી મૂકી સંતાઈ ગયા. તેજમાં તેજ મળી ગયું, રૂપમા રૂપ સમાઈ ગયું. "

"અરે પણ તમે શાથી કહો છો કે એ સ્વધામ સિધારી ગયા ? દરિયામાં ડુબેલા ઘણાક જનો તણાઇને કીનારે પડી સ્વસ્થ બની ઈશ્વર કૃપાએ સજીવન થયા છે, "

' ભાભી મારે તમારા ખોટા દીલાસા હવે સાંભળવા નથી. દરબારમાં ખબર આવી કે વરરાજાનુ નામ નિશાન પાણીમાં માલમ પડતું નથી; ને તમે કહો છો કે એ તણાઇને કોઇ સ્થળે

ઉગરી ગયા હશે, એ મારાથી કેમ માની શકાય ? ”

“ બ્હેન પ્રભુની લીલા એવી અકળ છે. ઘડીકમાં હસાવે છે અને ઘડીકમાં રડાવે છે. સર્પદંશથી મૃત્યુ પામેલા માણસો ઘણીવાર અગ્નિદાહ કરતા કોઇ સંત મહાત્માના પ્રતાપે ઉગરી જાય છે. ઝેર અને વિષના પ્રયોગથી મૃત પ્રાય થએલાં કઇંક જનો અંતકાળ સમયે વમન કરી કરી બેઠા થાય છે. વાવ કુવામા નાખેલા કઈક લોકો ઈશ્વરી કૃપાથી ઉગરી જાય છે. નદીના પુરમા તણાએલા કઇક નરો ક્યાંના કયા નીકળી જઇ બેઠા થાય છે, અગ્નિની જ્વાળામા આવેલા કઇક આદમીઓ કીરતારની કરૂણા નજરથી કઇક ઓઠે રક્ષાઈ બચી જાય છે, માટે નિરાશ થવાનુ કાઇ કારણ નથી. જે ઘડી આંસુ કઢાવે છે તેજ ઘડી આનંદ ઉપજાવે છે. આવા આવા અનેક અનિષ્ઠોમાથી મનુષ્યો આળસ મરડી બેઠા થાય છે એજ અવિનાશીના પ્રતાપના પુરાવા છે, પરચા છે આફતમાંથી ઉગરવું એજ હરીની હાજરી છે. જળને ઠેકાણે સ્થળ અને સ્થળને ઠેકાણે જે જળ થાય છે, તેજ હરીની માયા છે, લીલા છે અને શક્તિ છે. આવાં આવા ઈશ્વરી કૃપાના અનેક દ્રષ્ટાંતો અવલોકી મનન કરી મનને સ્થિર કરો; અને કેવળ હરી ઉપર વિશ્વાસ રાખો. બગડી બાજી સુધારનાર એક હરી જ શક્તિવાન છે. હરીના વિશ્વાસે રહેલા હજી સુધી કોઈ હરીજન છેતરાયા નથી. મોડી વહેલી પણ મનુષ્યોની મનકામના અનેક રીતે પુરનાર એક સમર્થ કરૂણાસાગર કમળાપતિ કેશવ જ છે. ઈશ્વરથી કોઈ મોટુ નથી અને ઇશ્વર જેવો બીજો કોઇ સમર્થ નથી. મનુષ્યોને મારનાર તારનાર અને ઉગા-

રનાર ફક્ત એક હરી જ છે. સંસારમા લોકોને માથે મરણની ભિતિ અને જન્મની પ્રીતિ ઉપજાવનાર એક હરી જ છે. ભૂખ્યા ઉઠાડનાર અને ખવરાવીને સુવાડનાર દયાસાગર હરીના જેવો બીજો કોઇ દયાળુ નથી, માટે કુંદનબહેન જે કાંઇ થાય તે જોયાં કરો અને હૈયાને સ્થિર કરી ખાઇ પી હરીનું ભજન કરો."

"ભાભી તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, પણ મારૂં મન ધીરજ નથી ધરી શકતુ. હું જાણું છુ કે મનુષ્યના માથે જે કાઇ કારમુ સુખ પડે છે તે દુઃખને વાસ્તે અને જે કાંઈ અગાધ દુઃખ પડે છે તે સુખને વાસ્તે છતાં પણ મન રાત દિવસ સંતાપ પામ્યા જ કરે છે. ઓહો હું જન્મી ત્યારથીજ કરમમા દુખ લખાવીને આવી છુ અરે મારો જન્મજ પારકાને પરિતાપ આપવાને વાસ્તે થયેલો છે હું મારા દુખથી નથી ગભરાતી, પણ મારા વાસ્તે બીજાં અનેક જણ દુઃખમાજ ડુબ્યાં કરે છે. અરે બિચારા હીરાલાલ મારા સારૂ જાનથી બેજાન થઈ ગયા, અરે તેમની આખી જીંદગી ધુળ મળી ગઇ; તેમના સુખનું સત્યાનાશ વળી ગયું. હરી હરી હરી મે એવા શાં કરમ કર્યા હશે કે મારા નામથી સુખ અને શાન્તિ દોઢ ગાઉ દૂર ભાગે છે!"

"બહેન આર્ય ઘરસંસારમાં દીકરીની માટી જ પાપથી ભરેલી છે, દીકરીનો જન્મ દુઃખના ચોઘડીઆ વગાડનો થાય છે. મનુષ્યના પૂર્વ જન્મના પાપનું પ્રકટીકરણ અને પૃથક્કરણ જ પુત્રી રૂપી સંતાન છે પુત્રી છે તે એક બાપનું પાપ છે. તેના સંતોષમા સંતાપનો શાપ છે અને તેના કકળાટમાં પણ ક્લેશનો સાપ છે. દીકરીના દામ ઉપજાવી માબાપ પાપી પેટને

ઠંડુ કરે અને તેનાં સાસરીયાં પર સખ્તાઈ દર્શાવી પદ્મ્ાનાં ઘરેણાં કરાવે અને પછી તેથી પુત્રીને સ તોષી એવો આનંદ માને તેમાં પણ પાતક રહેલું છે. વળી કુળવાન ઘર જોઇ કુળને ખાતર પુત્રીને કજોડું સાધી પદરના પૈસાની પહેરામણી કરે અને સારો વિવાહ માડી વેવાઇને સંતોષે તેમા પણ ભવિષ્યનું દુ:ખ સમાએલુ છે. દીકરીના માબાપનો બે બાજુથી મરો છે કન્યા બે મુખવાળી ચાકળણ છે. સાસરીયા અને પિયરિયા બનેનો ભક્ષ કરનારી જ્વાળામુખી દેવી છે. પુત્રીનાં માબાપની મુએ પણ ગતિ થતી નથી. જાત ભાત અને કુળની તમામ આસન્યા કન્યા ઉપર આધાર રાખે છે. પુત્રી સારી તો માબાપ સારા, સાસરૂ સારૂ તો પિયર ઉજળુ. કન્યા સુખી તો માબાપ સુખી અને કન્યા દુ:ખી તો માબાપ દુ:ખી !! કન્યા ગુણવાન તો પિયરિયાં ધનવાન, કન્યા ડાહી તો પિયરિયાં ડાહ્યા, દીકરી શાણી તો પિયરિયા શાણાં અને દીકરી ખરાબ તો બધુએ ખરાબ !! ભલે કન્યાને લોકો દેવી કહે પણ દેવી તરીકે તેની સાથે વરતતા થોડાજ નજરે ચઢી આવે છે. કન્યાદાનને શ્રેષ્ઠ દાન તરીકે લોકો માને પણ કન્યાના વિવાહ પ્રસંગે કન્યાના માબાપ બારમા કરતા પણ અધીક શોક માને છે; અને બધુ લોહી વાહી જે કાંઇ ગાઠે ગરથ હોય છે તે કન્યા વિવાહમા વા પાણી થાય છે, કન્યાનાં માબાપને કન્યાદાન દીધા પછી, વિવાહ માડયા પછી ઘરને એક ખુણે લઈ જઇને પૂછયું હોય કે ભાઇ આ દીકરીનો વિવાહ માડયો કે કન્યાનું બારમું કર્યું, તો બિચારો તરત કહેશે કે ભાઈ હૈયાની હોળી બાળી, માથેથી વેઠ

ઉતારી ! આટલા સારૂ દુઃખનું મૂળ દીકરી કહેવાય છે જુઓ:–

*　　　*　　　*

" દીકરી પણ દુ ખનુ ઉડું મૂળરે દુનિયામા દીઠુ,
ચાલે માબાપને એ શળરે –દુનિયામા૦
પુત્ર તણી માતા બહુ સુભાગ્યવતી ગણાય,
તેમ જનેતા પુત્રીની અતિ દુરભાગી જણાય,
લોકો ઉચરે છે એ શુ બૂચરે –દુનિયામા૦
હજો ભલે માબાપને કુવર કુવારા અનેક
પણ કોઇને ત્યા નવ હશો કુવરી કુવારી એક
બેટા બેટીનું જૂદુ મનરે –દુનિયામા૦ (ચિત્રાંગ)

" જુઓ બહેન, દીકરીને માથે ડગલે ડગલે દુઃખ ને પાપ ભોગવવાના સરજાએલાં છે, માટે દીકરીએ દુ ખથી ડગવુ નહીં, સમજ્યા કે મારા કુદન બહેન ! "

" ભાસી આથી કરીનેજ આપણા આર્ય જનોનો ગૃહ-સ સાર અગાર સમ દુ ખદ મનાય છે. દીકરીની ગણુના ફૂટયા ઘડાની ઠીકરી સમાનજ થાય છે દીકરાના જન્મ ટાણે દીકરાને કુળનો દીવો મનાય છે અને દીકરીના જન્મ ટાણે દીકરીને પથરો કહેવાય છે દીકરાને ઘડી ઘડી ખમા ખમા થાય છે અને દીકરીને રાડને શા ઘા પડવાના છે કહી મોં મલકાવી રાજી થવાય છે. બાળોતીઆની બળેલી દીકરીને મસાણ જતા સુધી પણ કોઈ ઠારતુ નથી. જ્યા સુધી આર્યાવર્ત્તમા–આર્ય સ સારમા દીકરીને વાસ્તે દયા અને માન નથી, ત્યા સુધી આર્યજનોને સદાકાળ દુઃખ અને અપમાન છે. જેના જન્મ વખતે મો મચ-કોડાય છે, તેના મરણ વખતે આખમાથી આસુ કયાથી પડે ?

માબાપના કરેલા કર્મો દીકરીને નડે! માબાપના દુઃખે દીકરીને ડામ દેવાય અને માબાપના સુખે દીકરીને પેટ ભરીને મેણાં અપાય! પહેરામણીના વાંધા વચકાનો બદલો દીકરીને ગાળોમાં અને મારમા મળે, અને સ્રીધન તરીકે મનાતા કન્યાના પલ્લાનો ઉપયોગ ઘરાણે મૂકાઇ પુજીમા ભળે. સાસુઓ અને નણદોના હુકારા તુકારાને લીધે ગરીબ બીચારી ગાય જેવી વહુ શૅાકયની શૂળી ઉપર વીંધાઇ જાય અગર સાસરાનો ત્યાગ કરી પિયર ભોગવતી થાય. દીયરોની હાસી મશ્કરીથી કન્યાની છીનાળ તરીકે ગણત્રી થાય અને કાળી રાત્રે ચોટલો ઝલાવી લાતો ખાતા ઘર બહાર નીકળવાનો વખત આવે! વહુ મરી તો પનોતી ગઈ અને એકને બદલે બીજી થઇ જયા આ પ્રમાણે સ્રીઓની અવગણના થાય ત્યા ગૃહસ્થાશ્રમના સાચા સુખડા કયાંથી પ્રાપ્ત કરી શકાય?"

"ગોદાવરી ભાસી બાપાજી કુંદન બહેનનો હવે બીજે કોઈ સારે ઠેકાણે વિવાહ કરવાના વિચાર કરે છે?"

"ગોમતીબા હજુ પણ તમારૂં બાકી રહ્યુ છે? આજ તમે ધાર્યું છે શુ! ("

"ત્યારે ભાભી હું તમારી વાતમાં બોલું જ નહીં! કુંદન બહેન અને તમે મને કેવળ છોકરવાદી ઘેલી જ ગણો છો?!"

"ના ગોમતી બહેન કાંઈ ઓછુ આણુશો નહી. ભાભીના બોલવા સામું જોશો નહીં. તમે તમારે ઘરમા જે વાત થતી સાંભળી હોય તે સુખેથી મને કહો! મારૂ ભાગ્ય જ જયા મને દુઃખ આપવા બેઠું છે ત્યાં બીજાનો શો વાંક?"

"કુંદન બ્હેન હવે બાપાજી બીજો વિવાહ કરીને શું લ્હાણુ કાઢશે ? જો ઈશ્વર જ તમારા વિવાહમાં અનુકુળ હોત તો આ તમારો વિવાહ લંબાણે પડત જ નહી, અને રંગમાં ભંગ થાત જ નહી; પણ જ્યાં હરીની પ્રતિકુળતા છે ત્યા મનુષ્યનાં ફાંફાં મિથ્યા છે. કુદરતના પ્રયત્ન સામે માનુષી યત્ન વૃથા છે. જો દીનમાન અવળો હોય તો આદર્યા અધુરા રહે અને મંડાણમા ભંગાણુ પડે અને જો હરી પ્રસન્ન હોય તો સઘળું બગડતુ સુધરી જાય અને જોતજોતામા લીલા લ્હેર થઈ જાય, ન હોય ત્યાથી આવી મળે અને સઘળું આનંદમાં ભળે."

"ભાભી એક ઉપાધી તો મટી નથી એટલામાં આ બીજી ઉપાધી સાભળું છુ. એકનો કલેશ સમ્યો નથી ત્યાં આ અણચિન્તવ્યો બીજો કલેશ જાગ્યો છે, હવે મારે માથે પડવામા શુ બાકી રહ્યુ છે. દુઃખના ઝાડ ઉગ્યાં છે જે એકને તનમન આપી ચુકી તે બીજાને પ્રાણાન્તે પણ આપશે ? આવા અવળા પ્રયત્ન કરવાથી શુ દીકરીનાં દુઃખો ઓછા થતા હશે ? ના ના, તેથી તો બમણા અને તમણા વધે છે વડીલો અને માબાપો આમ ધુમાડામા બાચકા ભરી શુ કામ પ્રસન્ન થતાં હશે ? બાવળે બાથ ભરાવવાનો અવળો યત્ન શુ કામ આદરતા હશે ? ભલે જે થવાનું હોય તે થાય અને જવાનુ હોય તે જાય, પણ ન કરવાનું કોઈ કાળે પણ કરાય ? તેથી ફળ શુ ? લાભ શો ? સંતોષ શો ? અને આનંદ શો ? મન મોતી અને કાચ તૂટ્યાં કોઈ કાળે સંધાય ખરા કે ?"

"બહેન કન્યાને જ્યા સુધી ચૉરીમા બેસારી મંગળ

ફેરા ફેરવ્યા નથી ત્યાં સુધી કન્યાના વડીલો ફાવે તેવા વરના ફેરફાર કરી શકે એવું ચાલુ જમાનાનું અજબ ધોરણ છે ! કરેલા વિવાહ નજીવા કારણસર ઘડી ઘડીમા ભગ થાય છે, તો કુદરતના કોપથી વરરાજા ગુમ થઈ જવાથી તમારા મામા તમારા વિવાહ સારૂ બીજો વર જુવે એ સ્વાભાવિક છે. એમનું જ્યાં સુધી ચાલ્યું ત્યા સુધી હીરાલાલ વર સારૂ તમારો વિવાહ લણાવ્યો અને છેવટે અમદાવાદ મૂકી ભાવનગરમાં આદરવો શરૂ કર્યો, પણ કાળ–બળે કુદરતનો મામલો ફેરવાઇ ગયો અને લગ્નમાં વિઘ્ન આવી નડયું ! આમા તમારા મામા શું કરે ? તમને કયાં સુધી કુંવારા રાખે ? જગતના અપવાદથી તે બિચારા લાચાર પરવશ થઇ ગયા, હવે છેવટે હારીને, કુવારી કન્યાને અનેક વર છે અને કુંવારા વરને અનેક કન્યાઓ છે; એમ માની તમારા સારૂ બીજો વર જુએ તેમાં મામાનો શો અપરાધ ?”

“ભાભી હું કયા કહું છુ કે એમાં મામાનો અપરાધ છે. અપરાધ મારા નસિબનો છે કે મારે હવે દુનિયામાં હાડ હાડ થવાનો વખત આવ્યો ! મારી ખાતર જેણે પોતાની જીંદગીનો ભોગ આપ્યો, જેણે મારી ખાતર પોતાના સુખને દુઃખ રૂપ માન્યુ અને મારા વિરહથી પડતાં દુ ખને સુખ રૂપ માન્યા અને જેણે ઘરબાર સગાવ્હાલા સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો અને માત્ર મારી આશામાજ જીદગી ઝેર કરી, તેને મારે હવે વિસારી શું ફરી પરણવાનું મન કરવું ? ના, ના, કદી નહી, ભલે દુનિયા મને કુંવારી માને પણ હું તો મારા મનથી હીરાલાલ સાથે પરણેલીજ

હતી. મારો સતત અને અચળ નિશ્ચય હતો કે વરવું તો તેને જ વરવું નહીં તો આખી જીંદગી કુવારાં ફરવું. મે મારા મનથીજ હીરાલાલ સિવાય બીજા સઘળા ભાઈ બાપ માન્યા હતા, તો મારે હવે કોની સાથે વરવું ? શું ભાઈ બાપ સાથે વરવું ? ! કદી નહી ! જો તમારા કહેવા પ્રમાણે ઈશ્વરી કૃપાથી હીરાલાલ જીવતા દરિયામાથી નીકળ્યા હશે કે નીકળશે તો તેમને વરીશ, નહી તો તેમના નામની માળા જપી મારી જીંદગી પૂરી કરીશ મારા આ નિશ્ચયમા જે કોઈ વિરૂદ્ધ પડશે તે મારા કટ્ટા વેરીનું કાર્ય કરશે, અગર મારો અંત લાવી મને મરણ પામેલી જોશે ! જે કોઈ મારૂ હીતકારી હોય, મને મારો માનતુ હોય અગર સગાઈ સંબધીનો દાવો રાખતું હોય તેણે કોઈ કાળે પણ મારી આગળ ફરી પરણવાની વાતજ ન કરવી મનનું પરણેતર હુ પરણી ચુકી છુ. દુનિયાનું પરણેતર પરણવાનુ બાકી હતું, તો તે દુનિયાને સમજવાનું હતુ, પણ કાળ બળે દુનિયાનું પરણેતર થવાનો વખત ન આવ્યો તો હરીની મરજી ! મારા મનના પરણેતરને મારે પરણેતર માનીને મન વચન અને કર્મથી હીરાલાલ વરનુ ભજન કીર્તન કરવાનું છે, તો તે હવે હું કરીશ ! જો અહીંઆં મને મામા બા અને મામી ઉપાધી કરશે તો મોસાળને હુ નમસ્કાર કરીશ."

"હાં ...હાં....મારાં બહેન આ શું બોલો છો ? મોસાળને નમસ્કાર થાય ? શુ અમે બધાં તમારાં વેરી છીએ ? તમારાં હીત શત્રુ છીએ ? ના ના, અમે પણ તમારા સારૂ થાય તે હીતનુ કાર્ય કરનાર છીએ ! તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ ! શુ થાય

છે તે જોયાં કરો ! થયા પહેલાં દુ:ખ માનીને વૃથા ક્લેશ કરવો એ ડહાપણ ન કહેવાય ?! ”

“ ભાભી હુ મરતા મરતા પણ તમને યાદ કરીશ. તમારો આધાર મારાથી કદી પણ ભૂલી શકાશે નહિ. હું જ્યાં જ્યા હઇશ, જ્યાં જ્યા જઇશ ત્યાં ત્યા તમનેજ યાદ કરીશ ! મારા આવા ભયકર અને જીવલેણ મદવાડમા તમે જે મારી સેવા ચાકરી કરી છે અને મીઠી મીઠી વાતો કરીને મને જે શાન્તિ અને આનદ ઉપજાવ્યો છે તેનો બદલો મારાથી કદી પણ વળી શકે તેમ નથી. ખરેખર હુ સત્ય કહુ છું કે આ વખતે ભાભી જો ન હોત તો મારૂ શું થાત ? ”

“ કુંદનબા વાતે વાતે આમ ઓછુ શા માટે આણો છો ? આસું લાવે અતરના દુ ખ ઓછાં થતાં નથી. મનુષ્યના માથે તે પડે છે ત્યારેજ તે ઘડાય છે. દશાના રગ નિરાળા છે. ઘડી ઘડીમાં બદલાય છે, દુ ખની વાદળીને વિખરાતાં વાર લાગતી નથી. મનુષ્યને ઉત્પન્ન થયેલ મદના વાતાવરણમાં વિચારની સમાનતા કોઇ કાળે પણ એક સરખી રીતે સચવાતી નથી. પળે પળે વિચારના તરગો ઉત્પન્ન થયા કરે છે અને બદલાયાજ કરે છે. વાતો સાભળીને મનને કોઈ દીવસ ભ્રમિત કરવું નહી. વાત સાંભળવી તેનો વિચાર કરવો, બે બાજુથી તેની તપાસ કરવી અને ત્યાર બાદ શુ કરવુ તેના નિશ્ચય પર ધીમે ધીમે શાન્ત મનથી આવવું, એકદમ ઉછળી પગ ભાગવાથી વિમાસણ થાય છે. સાહસ કરવાથી લ્હાણુને બદલે હાણુજ થાય છે. અણચિન્તવ્યા આવતા દુ:ખથી એકદમ વ્યાકુળ થઈ અકળાવુ નહીં;

તેમ અચાનક રીતે પ્રાપ્ત થતા સુખમાં છલકાઈ જવુ નહી. ઈશ્વર જે કાંઈ જે ઘડીએ કરે છે તે તમામ સારૂજ કરે છે!"

"ભાગી પાણી પહેલા પાળ બાધવી એ ડાહ્યા પુરૂષનું કાર્ય છે, સામો શુ કરશે તેનો પ્રથમથીજ વિચાર કરવો જોઇએ. સુખ ભોગવતા પહેલા દુ ખને સારી રીતે ઓળખવું જોઇએ! સારૂ કાર્ય કરવાના પ્રયાસમા કાળબળે પછાત પડેલા મનુષ્યો વાર વાર ઠોકર ખાઈ કેટલીક વખતે કટાળી જાય છે, અને તેમાએ ન કરવાનુ કામ કરવા તત્પર થઇ જાય છે. માટે આસપાસનાં માણસોએ અગાઉથી ચેતી તૈયાર રહેવુ જોઇએ જયારે સૌને સૌનુ માથે પડે છે ત્યારે સ્વાર્થની તાણાતાણ થઈ બળીઆના બે ભાગ થઇ જાય છે. કેટલીક વખતે તેમા સારાનુ નરસુ થાય છે અને નરસાનુ સારૂ થાય છે, કેમકે –

* * *

"સોને સૌ સૌની પડી કોણ પીડ પરાઈ જાણે,
સઘુ બહુલુ સ્વારથનુ મને પોત પોતાનુ તાણે—૦
દિકરીની ગણના ફુટયા ઘટની ઠીકરી પરમાણે,
દીકરા ઘરનુ રાજ્ય કરે ભલે દીકરી જાય મસાણે—૦
ચિત્રકાર

"હશે બહેન હવે ઉઠો! ચાલો ઘરમા જઇએ. આપણને કુજમા બેઠે બહુજ વાર થઈ, માટે ચાલો ઘરમાં બેસીએ."

"હા હા, કુદન બહેન ચાલો ઘરમાં ચાલો. બાગમા બેઠે આજ આનદ ન થયો"

"ગોમતી બહેન મારે તો ઘર અને બાગ બધુંએ સરખુ છે. જયા જયા જાઉ ત્યા આનદ અને કલેશ છે! તમારં મારે

સારૂ દુઃખી ન થવુ, તમારા બોલવાની મને જરા પણ રીસ નથી કે કંટાળો નથી, તમે તો ભોળીઆ દીલના બહેન છો હરીનુ નામ છો."

"કુંદનબા હશે હવે તમે વિચાર કર કર ન કરશો, છાનાં-માનાં જુઓ કે હવે શુ થાય છે ? કુદરતની બાજી કેવી રચાય છે. તેમા કોણ હારે છે અને કોણ જીતે છે ?"

"ભાભી મારી ચિન્તા તમે હવે ન કરશો હુ હવે બિલ કુલ બોલીશ ચાલીશ નહી, છાનીમાની ઘરમા શુ ખેલ થાય છે તે જોયા કરીશ"

"બહેન ચાલો હવે આપણે ઘરમાં જઈ બધુ સાભળીએ તમારા મામા મામી બા બધા મળી શુ વિચાર કરે છે તે આપણે તપાસીએ, કપાળે કપાળે જુદી મતિ !"

"હા ચાલો" આ પ્રમાણે હૈયાના ઉભરા બહાર કાઢી પાછા અતરમા સમાવી કુદન, ગોદાવરી અને ગોમતી એ ત્રણે જણા કુંજમાંથી નીકળી બાગમા ફરતા ફરતા બગલા ભણી વળ્યા. આ વખતે મામાં, મણીલક્ષ્મી અને મણીધરપ્રસાદ એ બધા એક સ્થળે બેશી કુદનના વિવાહના વિચારની વાતો કરતા હતા, ત્યા કુદન ગોમતી અને ભાભી ત્રણે જણા જઈ ચઢયા. કુદનને આવતી જોઈ મામાએ વાત ઉડાવો બીજી વાત ચલાવી કુંદન પણ મામાનો મનોવિચાર જાણી ભાભી જોડે મેડે ચઢી ત્રણેને મેડે ગયેલા જાણી મામાએ વિવાહની વાત ઉકેલી. ભાભી અને કુદન દાદરા ઉપર બેસી નીચે થતી વાત કાન માડી સાભ-ળવા લાગ્યા; ગોમતી તેના ખડમાં જઈ પુસ્તક વાચવા લાગી.

" કહો બહેનબા હવે કુંદનનું શું કરીશું ? "

" ભાઈ તમારી ધ્યાનમાં આવે તે કરો જ્યાં તમારી નજર ઠરે ત્યા ખરી ! "

" બાપુ, પણ વખતે ઇશ્વરી કૃપાથી હીરાલાલ ઉગરી ગય. હશે તો તેનું કેમ થશે ? "

હીરાલાલને વાસ્તે દરિયાઈ તપાસ તો મારા તરફથી હમ્મેશને વાસ્તે ચાલુ રહેવાની. જ્યારે તેનુ શબ હાથ આવશે અગર તેનાં કપડાલત્તાં દરદાગીનાની કોઈ પણ નિશાની પાણી-માથી જડી આવશે ત્યારે મારૂં મન ખાત્રી પૂરશે કે હીરાલાલે જળવાસ કર્યો. જ્યાં સુધી નિશાની નહિ મળે ત્યાં સુધી ખાડી-ની આસપાસ ફરતી પચાશ ગાઉ સુધીના દરિયામાં ખારવા મારફતે તપાસ ચાલુ રહેવાની; અને ખાડીના કીનારાની આ-સપાસ આવેલાં ગામડાઓમાં પણ શોધ થવાની ! "

" તો તો ઘણુ સારૂં ! વાસ્તવિક રીતે થવુ તો એમ જ ઘટે છે "

" હા પણ કુંદનનો કન્યાકાળ વીતી જાય છે જ્યા સુધી કન્યા ધર્મ સચવાઇને કન્યાનાં લગ્ન થાય તે જ ઉત્તમ પ્રતિનું કન્યાદાન દીધું કહેવાય છે, ઘણી મોટી ઉમ્મર સુધી કન્યાને કુવારી રાખવી એ આર્યસંસારમાં એક દૂષણ મનાય છે. ભલે સુધારાવાળા તેને એક ભૂષણ માને પણ હું તો તેને ભયંકર પરિણામ માનું છું "

" બાપુ તમે કુંદન બહેનનો બીજે કોઈ સારે ઠેકાણે વિવાહ કરશો અને તે વખતે કદાચ હીરાલાલનો પત્તો મળશે

તો તમે શુ કરશો ? ”

“ તે વખતે તેનો રસ્તો થઈ પડશે. હવે કુદનને વધારે વખત સુધી કુવારી રાખવી એ હુ ઠીક માનતો નથી કુવારી કન્યા, ઉભરાતુ દુધ અને સર્પનો ભારો એ ત્રણે સાચવવાં ઘણા વિકટ છે. તમારી સલાહ હું માન્ય કરૂં છુ, અને તેને સારૂ કુદનનો વિવાહ આવતા લગનગાળા ઉપર મુલતવી રાખુ છુ આજ કાલ સારા મુરતિઆની શોધ કરી કરાવી તેનો વિવાહ નક્કી કરૂ છુ, અને લગ્ન ચૈત્ર વૈશાખના સમય ઉપર રાખુ છું. જો તે દરમ્યાન હીરાલાલનો પત્તો લાગશે તો કુદનનાં લગ્ન તેની સાથે જ કરી નાખીશુ, નહિતો પછી નિરૂપાય થઇ વિવાહ કરેલ મુરતીઆ સાથે પરણાવી દઈશુ. આપણે ઘણુએ સમજીએ છીએ કે આ અન્યાય થાય છે, અઘટીત થાય છે; પણ કાંઈ કન્યાતે આખો જન્મારો કુવારી રખાય ? ! ”

“ બાપુ આ તમારી યોજના કુદન બહેનને પસદ પડશે ખરી કે ? ”

“ તેને પડો યા નાપડો પણ મે જે ધાર્યુ છે તે હુ કરીશ, બનશે ત્યા સુધી અન્યાય હુ કદી આચરીશ નહિ. જગતમા જેમ થતુ આવ્યું છે તેમ કરવામા કોઇ પણ પ્રકારનો વાધો રાખવો જ નહિ. આપણે જમાનાની આગળ પણ ચાલવું નહિ, તેમ પાછળ પણ ચાલવુ નહિ, માત્ર વચ્ચે વચ્ચે ચાલ્યા કરવું વિબુધ જનોએ જે માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે તે માર્ગે વિચરવામા આપણે વાસ્તે કોઇ પણ પ્રકારનો બાધ નથી. ”

“ બાપુ આથી જમાનામા તમારી ગણના કેવી થશે

બતાવવું મુશ્કેલ છે. કુંદનને પરણાવ્યા સિવાય એમને એમ છાનામાના ચુપકી પકડી બેસી રહીએ તો વિશ્વમાં આપણી અવગણના થાય. ફરી બીજુ કોઈ કુંદનને પરણે પણ નહીં અવસર આવે જે કાંઈ છુટાય તે સદાને વાસ્તે છુટાયલું સમજવું, અને અવસર આવ્યે જે કાર્ય મંડાય તે સદાને વાસ્તે મંડાયલું માનવું. મારો તો વિચાર હવે એમ જ થાય છે કે કુંદનને જેમ બને તેમ જલદી પરણાવી દેવી, ભલે દુનિયા મારી હાંસી કરે ! ! ”

“ જ્યારે કુંદનને પરણાવે દુનિયા તમારી હાંસી કરે તો કુંદનને કુંવારી રાખે જ દુનિયાને હાસી કરવા દો ! ! ”

“ જો ભાઈ તુ મારો જીવ ખાઇશ નહિ. હું તો અકળાઈ ગયો છુ આ છોકરી પણ મૂઈ ભારેલગની નીકળી કે આ તેના લગનની વાત કહાડી કે તરત ન હોય ત્યાંથી વિઘ્ન આવીને નડે ! હું મારો વિચાર હવે બધા ઘરનાને ખુલ્લો સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દઉ છું ! ! જુઓ સાંભળો હું અમદાવાદમાં એક સારા વિદ્વાન અને કુળવાન વરની શોધ કરાવીશ જ્યારે વર જડશે કે તરત તેને ચાંલ્લો કરી કુંદનનો વિવાહ કરીશ તેનું લગ્ન ચૈત્ર વૈશાખના લગ્નગાળા ઉપર ખાસ કરીને મુલતવી રાખીશ. લગન આડો જો ફક્ત એક દીવસ રહેશે અને તેમાં હીરાલાલ જો જડી આવશે અગર તે જીવતો કોઈ સ્થળે રહ્યા છે એમ માલુમ પડશે તો તરત વિવાહ અટકાવીને જ્યા હશે ત્યાંથી હીરાલાલને તેડાવીને કુંદનને તેની સાથે પરણાવીશ, કહો હવે તમારે કોઇને આમાં વાંધો છે ? ”

મમા આવી પડે."

"દીકરા ત્યારે હવે મારે કરવું શું ? હું અકળાઈ ગયો આમુઝાઇ ગયો. હાથીદાંત બહાર નીકળ્યા તે પાછા ન પેસે, પટોળીએ ભાત પડી તે ન પડી થાય નહિ. સાકરના હીરા ગળ્યા તે ગળ્યાજ રહે! કુંદન બહેનનું લગ્ન આદરવા બેઠા તે કુંદનને પરણાવીને જ શાન્તિ પમાય ! તેને હવ કુંવારી ઘરમા ન રાખી શકાય ! તું જાણે છે કે આપણ બધાં ઉપર રાયજી કેસરી ડોળા ઘુરકાવી ભક્ષ કરવા તાકી રહ્યા છે તેને જરા પણ તક મળતા તે કુંદનને બારોબાર અદ્ધર ઉપાડી જશે, અને પેલા હીમનલાલ ખવીસ સાથે એક રાતમા ફેરા ફેરવી કુંદનની જીંદગી ધુળ મેળવશે ! બહેનનું જ્યારે બાપના હાથથી જ બગડવા બેઠું છે ત્યારે જો તેના મામાના હાથથી બાપ કરતાં સારૂ થઈને સુધરતુ કહેવાતું હોય તો કેમ ન સુધારવુ ! સારા કામમા ઢીલ શા માટે રાખવી ?"

"બાપુ આપણે જ્યારે બન્ને બાજુએથી લુટાવાનો ભય છે ત્યારે છાનામાના એક સ્થળે મુસાફરી કર્યા વિના બેસી રહેવું ! ઈશ્વર શું કરે છે તે જોયા કરવુ. બહેનનું નસિબ બહેનને કયાં લઈ જાય છે તેનો તાલ નિરાંતે વેગળે બેસીને નિહાળ્યા કરવો. ઈશ્વરીસત્તા વિરૂદ્ધ યત્ન આદરવાથી ઇશ્વર દુભાયછે એ ખાસ યાદ રાખવું જોઇએ."

"દીકરા તમારા વિદ્વતાના સિદ્ધાંતો સંસારના દ્રષ્ટાંતમાં અવળા થઈ પડે છે. ઘણીકવાર તેથી જશને બદલે જુતિયા મળે છે. ઉપદેશ આપવો સ્હેલ છે, પણ માથે પડે તે વખતે કરી

બતાવવું મુશ્કેલ છે. કુંદનને પરણાવ્યા સિવાય એમને એમ છાનામાના ચુપકી પકડી બેસી રહીએ તો વિશ્વમાં આપણી અવગણના થાય. ફરી બીજુ કોઈ કુંદનને પરણે પણ નહીં. અવસર આવે જે કાંઈ છૂટાય તે સદાને વાસ્તે છંડાયલું સમજવું, અને અવસર આવ્યે જે કાર્ય મંડાય તે સદાને વાસ્તે મંડાયલું માનવું. મારો તો વિચાર હવે એમ જ થાય છે કે કુંદનને જેમ બને તેમ જલદી પરણાવી દેવી, ભલે દુનિયા મ્હારી હાંસી કરે ! !"

"જ્યારે કુંદનને પરણાવે દુનિયા તમારી હાંસી કરે તો કુંદનને કુંવારી રાખે જ દુનિયાને હાસી કરવા દો ! !"

"જો ભાઈ તુ મારો જીવ ખાઇશ નહિ. હું તો અકળાઈ ગયો છું. આ છોકરી પણ મૂઈ ભારલગની નીકળી કે આ તેના લગ્નની વાત ક્હાડી કે તરત ન હોય ત્યાથી વિઘ્ન આવીને નડે ! હું મારો વિચાર હવે બધા ઘરનાંને ખુલ્લો સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દઉં છું ! ! જુઓ સાભળો હું અમદાવાદમા એક સારા વિદ્વાન અને કુળવાન વરની શોધ કરાવીશ જ્યારે વર જડશે કે તરત તેને ચાંલ્લો કરી કુંદનનો વિવાહ કરીશ. તેનું લગ્ન ચૈત્ર વૈશાખના લગ્નગાળા ઉપર ખાસ કરીને મુલતવી રાખીશ. લગ્ન આડો જો ફક્ત એક દીવસ રહેશે અને તેમા હીરાલાલ જો જડી આવશે અગર તે જીવતો કોઈ સ્થળે રહ્યા છે એમ માલુમ પડશે તો તરત વિવાહ અટકાવીને જ્યા હશે ત્યાંથી હીરાલાલને તેડાવીને કુંદનને તેની સાથે પરણાવીશ, કહો હવે તમારે કોઇને આમાં વાંધો છે ?"

" હા, હીરાલાલ નહી જડી આવે તો પછી ? "

" પછીમા એજ કે કુંદનને વિવાહ કરેલા નવા વર સાથે પરણાવવામા આવશે. "

"વારૂ કુદનને પરણાવ્યા પછી હીરાલાલ જડી આવશે તો?"

" તેમા તેના નસિબ ! પછી હું શું કરૂં ? "

" સારૂ તેનાં નસિબ. વારૂ ધારેલી મુદતમાં કદાચ હીરાલાલ જડી આવ્યા તો ? "

" તો તે વખતે કુદન સાથે તેનું લગ્ન કરવું ! ! "

' અને વિવાહ કરેલ વરને વાસ્તે શુ પગલુ ભરવુ ? તેને તો તોરણ આવ્યો પાછો જ વાળવોને ! ? "

" હાસ્તો, કાંઈ છુટકો છે ? બીજો કોઇ સારો ઉપાય હોય તો તુ બતાવ ? તું સારો દીકરો છે, કુંદનનો ભાઈ છે સોળ વર્ષના દીકરાને મિત્ર તરીકે માની તેની ઘરના કાર્યમાં સલાહ લેવી એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. "

" જુઓ ત્યારે સાંભળો ! લગ્નની ધારેલી મુદતમા હીરાલાલ જો મળી આવે તો કુંદનના લગ્ન હીરાલાલ સાથે કરવા એ નિર્વિવાદ વાત સમજવી, અને મુદત બહાર હીરાલાલનો પત્તો લાગે તો આપણી નાની મંગળી બહેન જે દશ વર્ષની છે તેને હીરાલાલ સાથે પરણાવવી, અને મુદતમાં વિવાહ કરેલ નવિન વરને જો મુદતમાં હીરાલાલ મળે તો પણ મંગળી બહેનના લગ્ન લેઈ તે વખતે કુદન બહેન સાથેજ કરવાં એક ચૅારીને બદલે બે ચૅારીઓ બાંધી બંને વિવાહ સાથે માંડવા. એકેને નિરાશ થવાનો વખત ન આવે, કહો આમાં

કાંઈ વાંધો છે ? જે કાંઈ કરો તે પૂરતો વિચાર કરીને જોજો, સો ગરણે ગળીને પાણી પીજો ।”

“ભાઇ તારી વાત તમામ મારે અક્ષરે અક્ષર માન્ય છે, કબૂલ છે, જો તને વિશ્વાસ ન હોય તો હુ લખત કરી આપીને કબૂલાત આપુ ! કહો બહેનબા આમા તમારો શો વિચાર છે?’

“ભાઇ તમે જે કરો તે મારે કબૂલ છે તમે કોઈ પરાયા છો ? મારા કરતા તમે કુદનનું હીત વધારે હૈડે ધગવો છો ! આ વખતે જો બીજો કોઇ ભાઈ હોય તો તરતજ બહેન ભાણીને સાસરે વિદાય કરી દે અને પોતાના માથેથી ભાર ઉતારી હળવો થઈ જાય અને ન્યારો ખસી જાય ! તમે અને ભાઇ જે કરશો તે ઉત્તમજ કરશો. મારા અભિપ્રાયની હવે વાટ ન જોશો !”

“બાપુ થયું ! હવે સતોષ થયો ! નિરાંત વળી, શાન્તિ થઈ ! હવે ચાલો આ વાત મૂકી દો અને આવતી કાલથી વાતના વિચારમા ફરો ”

“આ પ્રમાણે વિવાહ પગરણની ચર્ચા સારી રીતે ચર્ચાઈ અને તમામ જણા એક મતે મળી સતોષ પામી ઘરકાર્યમાં ગુથાઈ ગયા મામા કપડા પહેરી રાજમહેલ ભણી ઉપડયા અને મણીધરપ્રસાદ બહાર ફરવા ગયા સ્ત્રીવર્ગ ઘરકાર્યમાં ગુંથાયો અને રાતના વાળુની વ્યવસ્થામા પડયો. ભાભી અને કુદન આ બધી વાત સાભળી દીગમૂઢ બની ગયાં છેવટે ગોદાવરી ભાભીએ કુદનને હાથ ઝાલી ઉઠાડી અને પોતાના ખડમાં લઇ ગઈ, કુદન ગોદાવરીના કઠે બાઝી ખુબ પેટ ભરી રોઇ; ગોદાવરીએ તેને છાતી સરસી ચાપી ખુબ દીલાસો આપ્યો

અને જ્ઞાનની વાર્તા કહી નળ દમયતીનાં દ્રષ્ટાંત આપી આપી તેને રડતી છાની રાખી. કુંદન ઘણી ગભરાઈ ગઈ, અને ઘરનાં તમામ માણસો એક મતે થઇ ગયેલા જોઈ નસિબ પર હાથ રાખી ગભીર વિચારમા પડી ગઇ હવે શુ કરવુ તેનો ઉપાય ગુપ્તપણે મનમા છુપો છુપો શોધવા લાગી. અને આજ રાત્રે મોસાળને નમસ્કાર કરી જવાના અતિમ નિશ્ચય ઉપર આવી, હવે અતરમાથી કલેશને દૂર કરી ધૈર્ય ધારી અવનવી હિંમત રાખવા માડી. કલેશને બદલી મુખ ઉપર કૃત્રીમ હાસ્ય પ્રગટ કરી ભાભીને સારૂ લગાડવા લાગી; હૃદયના નિશ્ચયને ગુપ્ત રાખવા માડયો આમ તેમ મામાની હવેલીના દરેકે દરેક ખડમા ફરીફરી બારી બારણા તપાસવા લાગી ઝરૂખે આવી છજા જાળીઆ પણ ઝીણી નજરથી જોવા લાગી. પહેલા માળના છજાના ભાગમા આવી, ત્યાથી પાછલી પછીતના ઝરૂખાના કઠેરા આગળ આવી આમ તેમ નજર કરી સરીયામ રસ્તાના માર્ગ નિહાળવા વાગી. થોડીકવાર સુધી જેટલુ જોવાય તેટલું તમામ જોઇ લીધુ અને ખડમાં બારી આગળની ખીટી ઉપર એક દોરડુ લાવીને મૂક્યુ; તેના ઉપર એક જૂનો મજબૂત સાલ્લો કલ્લી વાળીને મૂકયો અને પછી પોતે નીચે આવી જાણે કાંઈ જાણતી નથી તેમ અજાણ બની પરાણે પરાણે આનદ પ્રગટ કરી ભાભી અને મામી જોડે વાતચીત કરવા લાગી ગોદાવરીને આ વખતે કુંદનના કૃત્રિમ હાસ્ય આનદ અને વાતચિત ઉપર કાંક કાક સંશય પડવા લાગ્યો; કુંદન પણ પોતાને કોઇ કળી ન જાય તેટલા સારૂ બારીક સાવચેતી રાખી સર્વેના સાથમા

સાભળવા લાગી. જે પ્રકારની વાતચિત ચાલે તે પ્રમાણે પોતાના મનોભાવ દર્શાવવા માડયો અને આમ તેમ હરીફરી કયારે રાત પડે તે સારૂ અધીરી બની વખત વીતાડવા લાગી. ધીમે ધીમે દિવસ અસ્ત થવા લાગ્યો સાયકળ શરૂ થઈ, રાત પડી. દીવા-બત્તીઓ પ્રગટ થવા માડી. મામા અને ભાઇ પણ બહારથી હરીફરી ઘેર આવ્યા વાળુનો વંખત થતા દરેક જણાં જમવા બેઠાં ભૂખ અને રૂચી પ્રમાણે વાળુપાણી કરી પરસાળમા આવી ગપાં સપા મારવા માડયા વાતચિતમા રાત પસાર થવા લાગી. લગભગ દશ વાગ્યા મણીધર ઉઠી પોતાના સુવાના ખડમા ગયો. ભાભી ગોદાવરી પણ થોડીકવાર પછી કુદનથી છુટી પડી મેડે ગઈ. મામા અને મામી પણ પોતાના શયન અવાસમા ગયા મણીલક્ષ્મી અને કુંદન પણ પહેલા ખડના ઓરડામા સુવા સારૂ ગયાં. ચાકર રસોઇઆ પણ વાળુપાણી એઠવાડ અબોટ કરી સૌ સૌના નિવાસ સ્થાનકે જઇ નિદ્રાધીન થવા લાગ્યા. હવેલીનો ચોકીદાર વર્ગ આરબ મકરાણી પણ હુક્કાપાણી અને ચલમો પીતા પીતા ધીમા ધીમા વાર્તાલાપ કરતા રાત પસાર કરવા લાગ્યા. જોતજોતામા મધ્ય રાતનો સમય થયો. બરાબર બાર ઉપર એકનો અમલ થયો. ચદ્ર માથે આવ્યો નિદ્રાની મીઠી પાખમાં આખુ જગત ઉઘવા લાગ્યું. સૌ જળજ પી ગયું. મામાના ઘરના તમામ મનુષ્યો ભર ઉઘમા પડી નસકોરા બોલાવવા લાગ્યા માતા મણીલક્ષ્મી પણ આજે વેરણ નિદ્રાના ઘેરણમા ઘેરાણી. વખત વિચારી લાગ જોઇ કુંદન બેઠી થઈ માતાના મુખ સામું જોયું માતૃપ્રેમને લીધે આંખમાં

ઝળઝળીઆં આવી ગયાં. છેવટના મનને કઠણ કરી માને પ્રણામ કર્યો, માને સારી રીતે આજે નિદ્રામાં ઉંઘતી જોઇને તેને પણ કાંક જીવને નિરાંત વળી. એકદમ ઉઠી માના પગ આગળ બેસી ઉચુ જોઇ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી, પછી બે હાથ જોડી દડવત પડી માના પગને પ્રણામ કર્યો પોતાના હાથથી માતાના પગના અગુઠાને ઘણોજ ધીમો અને કોમળ સ્પર્શ કરી હાથ આંખે અડાડયા, અને પછી ઉઠી ખીંટી પરથી દોરડુ અને સાલ્લો હાથમા લીધો, અને ઝરૂખામા જઈ કઠેરા આગળ દીવસના સ કેત પ્રમાણે દોરડું અને સાલ્લો બંને બાધ્યા. કોઈ જાગીને જોશે તો પોતાનુ શું થશે અને પકડાઈ જતા મામા મામી બા વગેરે શો ગજબ કરશે, કલ્પાત કરશે તેનો બિલકુલ ખ્યાલ લાવ્યા સિવાય પ્રભુની મરજી હશે તેમ થશે એમ ધારી સડેડાટ કરતી હાથમા દોર પકડી કાછડો વાળી છજાને ફલ ગ ભરી ઓળગ્યું, અને એકી ટસે મામાની હવેલી ભણી પળવાર સુધી જોઈ રહી, છેવટે એકદમ આંખ મી ચામણીથી આધળીઆ કરી મોસાળને છેવટની સલામ ભરી દોર ઉપરથી નીચે સરકી, નીચે ઉતરતા દીવાલ સાથે શરીર અથડાયું, લમણા કુટાઇ ગયા અને હાથ છોલાઈ ગયા આગળાં લોહી લોહીલુહાણુ થઇ ગયા છતાં પણ છાતી કઠણ કરી મુંઠીઓ વાળી જેમ દોડાય તેમ દોડવા લાગી. દોડતા દોડતા સડક પર બે ત્રણવાર પડી ગઈ, ઢીચણમા વાગ્યું, આંખમા આંસુ આવી ગયાં પણ ચાલવા માંડયું ! આ વખતે ઇશ્વર પણ તેના સાહસમા ઘણો સાનુકુળ થયો એણે જે દીશા ભણી કુદન દોડવા લાગી તે દીશાના તમામ ચોકીદારો, પહેરેગીરો, પોલીસ

અને રક્ષકોને આંધળાભીંત જેવા બનાવી દીધા. કોઇએ પણ કુંદનને ટોકી નહિ, અર્થાત્ વિધીજ જાણે કુંદનને મોસાળ છોડાવી નસાડવામાં કેડ બાંધી તૈયાર થયો હોય તેમ કુંદનને બાહ્ય ઝાલી જોતજોતામા ભાવનગરની ભાગોળ બહાર ધકેલી મૂકી દીધી. કુંદને પણ એકી શ્વાસે અને એકી ટસે દ્રષ્ટિ સામેની દિશામાં જેમ ઉતાવળથી જવાય તેમ જવા માડયું છેવટે ભાગોળ વટાવી ચીમાડાના રસ્તા નજીક આવી ત્યારે તે થોડી-કવાર સુધી અટકી ઉભી રહી ગામના પાદર ભણી ટગર ટગર જોવા લાગી આંખમાંથી ટપક ટપક આસુ ટપકવા લાગ્યાં, ડુસકાં ઉપર ડુસકા આવવા લાગ્યા. હૈયું ધડક ધડક ધડકવા લાગ્યું, પરાણે પરાણે પણ છાતી ફાટ રોવાઈ ગયું. તે આકાશ ભણી નજર નાખી વિશ્વેશ્વરને વિનવવા લાગી અને છેવટે મામા, મામી, ભાઇ, માતા, ભાભી અને બહેનને આશિર્વાદ આપી પ્રણામ કરી માર્ગ ભણી ધીમે ધીમે ચાલવા મડી ચાલતાં ચાલતાં તેના મુખમાથી અંતરૂગાન નીકળવા લાગ્યું કે.—

* * *

* "હુ પ્રેમની જોગણ બની પિયુ શોધવા ચાલી,
પિયુને શોધવા ચાલી, જીવનને શોધવા ચાલી,
માગ આશાની વિજોગણ બની પિયુ શોધવા ચાલી —૦
પ્યારાને શોધવા ચાલી, મારાને શોધવા ચાલી,
ઝોલી ધરી ઉર સ્નેહની પિયુ શોધવા ચાલી —૦

* * *

જાઉ પ્રેમની વાટે, હુ ન્હાવા પ્રેમના ઘાટે;

---

* જુઓ ચિત્ર ૮ મું

મળે તો મેળવુ ફળ એજ મારા પ્રાણને સારૂ,—પિયુ૦

*　　*　　*

સાગર પ્રેમને મોઝાર, હુ પ્રેમ તુબડે તરનાર,
મુખથી પ્રેમનો ઉચ્ચાર, કરતા પહોચ્યુ પેલે પાર.—પિયુ૦

આ પ્રમાણે મોસાળનો ત્યાગ કરી ગરીબડી, બાપલડી અને નિરાધાર ગાવલડી કુદન નસિબ જ્યા લઇ જાય ત્યાં આથડાતી, કુટાતી, ભટકાતી, રડતી, રડવડતી અને આમ તેમ ખાડા ખૈયામા દોડતી પડતી આથડતી માર્ગ કાપવા લાગી ! અત્યારે કુંદન સસારી મટી જોગણ થઈ. હીરાલાલને વાસ્તે ઘરબાર, મોસાળ, માબાપ ભાઇ બહેન અને તમામ સગાંવ્હાલાના સબંધ સ્નેહનો ત્યાગ કરી કાળી રાત્રે વિષમ અને વેરાન જગલની વાટ તેણે લીધી ! વ્હાલા વાચકો આતે “ સ્નેહની શિક્ષા કે દેહની દિક્ષા ? ! ”

સમાપ્ત.

એક ડિટેક્ટીવ નવલ.

માનવ-શયતાન.

અથવા

પાપી પિશાચોની પ્રપંચજાળ.

આ નવલકથા એક વત્સલ દંપતિની પરસ્પર ગેરસમજ-સંદેહ પર ગોઠવવામા આવી છે લૉર્ડ નોરટન જે આ નવલકથાનો મુખ્ય નાયક છે તે એમ ધારે છે કે તેની સ્ત્રી 'એલન વિલિયમ નામના બીજા માણસને ચ્હાય છે, એને માગી સાથે લગ્ન કરી પસ્તાય છે' એમ માની તે ભગ્ન હૃદયે તેની ઉપેક્ષા કરે છે બીજી તરફ એલન માને છે કે, 'નોરટનનુ મન લુઇસા નામની કોઈ સ્ત્રી ઉપર લાગ્યુ છે, અને તેથીજ એ મારી ઉપેક્ષા કરે છે' લૉર્ડ નોરટનની ચિત્તવૃત્તિનો એ આમ જુદોજ અર્થ કરે છે અને મનમાજ મુઝાય છે તેમ થતા એ દંપતિનાશત્રુઓનુ ચઢી વાગે છે તેમની **પ્રપંચજાળ** વધારે ને વધારે ફેલાય છે, પરતુ પાપનો ઘડો ફુટ્યા વિના રહેતો નથી અંતમા સર્વ **પાપી પિશાચોનો** બાપ જ્યૉર્જ મિલ્ટન પકડાય છે અને તેનુ આખુ મડળ પણ સપડાય છે અતમા વાચકના મન પર તેઓ માટે તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે આ નવલકથા એક વખત વાચવા હાથમા લીધા પછી તેને પડતી મૂકવાનુ જરાય મન થતુ નથી કાગળની સખ્ત મોઘવારી હોવા છતા પણ સોનેરી પાકા પુઠા સાથે તેની **કીંમત** માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ રાખવામા આવેલી છે

સોલ એજન્ટ.

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૭૦ પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

ભાગ ૬ ઠ્ઠો

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

સચિત્ર

સંવત ૧૯૭૬ સન્ને ૧૯૨૦

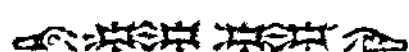
સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ

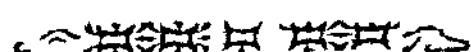
બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

કોમળ દળને કોરીને બહાર નીકળી શકતો નથી. કાપવા છતાં ચદન પોતાની સુગધ છોડતું નથી, વૃદ્ધ થવા છતાં ગજરાજ પોતાની લટકદાર ચાલ તજતો નથી, પીલાવા છતા શેરડી પોતાની મધુરતા મૂકતી નથી, તેમ પ્રેમી પર અનેક સકટો પડતા છતા પોતાના પ્રેમને તજતો નથી.

વ્હાલા તણા વિજોગમા સુખ રૂપ વસ્તુ શી મળે,
આત્મા તણી આહ્‌લાદની મૂર્તિ પ્રીતની દુઃખને દળે.
વૈભવ વૃથા વ્યવહારના કરતા વ્યથા પ્રતિ પળ પળે,
માતગ કીચડમા કળે પતગ પ્રેમે પરજળે.

મયુરનું ધ્યાન જેમ ઘનઘોરમા, નટડાનું ધ્યાન જેમ દોરમા, પતંગનું ધ્યાન જેમ દીપકમા, પનિહારીનું ધ્યાન જેમ બેડામાં, ચકોરનું ધ્યાન જેમ ચદ્રમા, મીનનું ધ્યાન જેમ જળમા, અને ચકવાકનું ધ્યાન જેમ સૂર્યમાં લાગી રહ્યુ છે, તેમ પ્રેમીનુ ધ્યાન પણ ફક્ત પ્રેમમાંજ લાગી રહ્યુ છે.

નયનાકી નોકૈ બુરી નિકમ જાત જસ તીર,
હેરે ઘાવ ન પાઇએ બેધા સકલ શરીર,
બેધા સકલ શરીર બૈદ કા કરે બૈદાઇ,
કરિ હો કોટિ ઉપાય ઘાવ નહિ દેત દિખાઇ.
કહૈ ગિરીવર કવિરાય બિરહીની હોત હૈ ચોટૈ,
સમુઝિ બુઝિકે ચલો બુરી નયનાકી નોકૈ ! !

ચંદ્રરાજ ઘડી ઘડી વાદળમા સંતાકુકડી રમતો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અજવાળું અને અંધારૂં અવની પર વારાફરતી પથરાતું જાય છે. ભાવનગરની સામીપ્ય આવેલ પહાડી પ્રદેશ અત્યારે ઘણોજ ભયંકર ભાસે છે. ડુંગરાની ડરામણી ઝાડી રાત્રીના અંધારામા એક વિશાળ ગુફા સમાન જણાય છે. શિતળ સમીરના સુસવાટાથી વનનાં વૃક્ષો ડોલી રહ્યાં છે. ઝાડીમા આવેલ ઝાડનાં પાદડાઓ વેલાઓ અને ડાળીઓ રાત્રીમાં હૃદયકંપીત અવાજો કરી રહ્યા છે. આસપાસ જંગલી જનાવરોની ખુમો સંભળાયા કરે છે. વખતો વખત વાઘના તાડુકા પણ સંભળાય છે. સિંહની મેઘ ગર્જના જીગરને જખમી કરી નાંખે છે. ઘડી ઘડી વાડામાંથી શિયાળવાં કુદી કુદી નાસતા ફરે છે. રીંછ, વરૂ અને દીપડાઓ પણ ઝાડીમા આમ તેમ ભટકતાં જણાઇ આવે છે. ભલભલા શસ્ત્રધારીઓની છાતી ફાડી નાંખે એવી આ ડુંગરી ઝાડી અત્યારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી છે. મોસાળ મૂકી નાસી છુટેલી પામર, નિરાધાર અને ગરીબડી કુંદન અત્યારે અવળી વાટે ચઢી આ ઝાડીમા આવી ભરાણી છે. દીશા કે ગામનું કાંઈ પણ ઠામ ઠેકાણુ નહી જડવાથી જ્યા માર્ગે મળે ત્યા જવુ એવો નિશ્ચય કરી કુંદન મૃત્યુના સામી થતી ડગલાં ભરતી ભરતી ઝાડીની વચ્ચે ચાલી જાય છે. તેના વસ્ત્રો ડાળીઓમા ભરાઈ ફાટી ગયા છે. અંગે ઉઝરડા પડયા છે. કાંટા અને ઠેસો વાગી વાગી પગ પણ સૂજી રાતાચોળ થઈ ગયા છે. કપાળે અને હાથે પણ લોહીના ઠેર ઠેર ચકામા પડયાં છે. આસુ અને લોહીના શેરડાથી ગાલ પણ ખરડાઈ શ્યામ થઇ ગયા છે.

જ્યાં સુધી ચાલવાની શક્તિ રહે છે, ત્યાં સુધી ચાલે છે, થાકી જાય છે ત્યારે માર્ગ વચ્ચોવચ્ચ બેસી થાક ઉતારે છે. ભય અને બીકને તેણે મામાની ભાગોળના ચોતરાપર મૂકી દીધાં છે. મરવું અથવા વ્હાલાને મળવુ, એવો અંતિમ નિશ્ચય કરી જ્યાં નસીબ લઇ જાય ત્યા જવું એમ બોલી જંગલમાં વગર બીકે ચાલી જાય છે. વખતે વાટમાં વાઘનો ભેટો પણ થઇ જાય છે. વાઘને જોઇ કુંદન ઉલટી સામી હસતી હસતી જાય છે, વાઘ વીરા વાઘ વીરા કહી વાઘ પાસે જતા વાઘ ઉલટો ભય પામી પૂછડું હલાવતો હલાવતો નાસી જાય છે.

કુદરતનો કાયદો છે કે કોઈપણ વસ્તુનો કેડો લેવો નહી, કેડો લેવાથી વસ્તુ વિપરીતપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. કુંદન અત્યારે જીવનનો કેડો લેવા તૈયાર થઈ છે, તો અત્યારે મરણ તેનાથી આઘુ ને આઘુજ જાય છે. હિંસક પશુઓ પોતાનો હિંસક સ્વભાવ તજી દઇ જીવ લઈને દૂર ભાગી જાય છે. વનદેવીની માફક કુંદન વનમાં અત્યારે ચોગરદમ નિર્ભય થઇને મ્હાલે છે રસનાએ હીરાલાલનો જાપ જપતી જપતી જેમ આવે તેમ ઘુમે છે. ઘડીમા ગાય છે, તો ઘડીમાં રૂવે છે, ઘડીમા બેસી જાય છે તો ઘડીમા ઉભી થઈને મૂઠીઓ વાળી નાસે છે પ્રેમના ઉતાપામા દેહનું ભાન તે વિસરી ગઈ છે. સ્નેહના ઉન્માદમાં આવી તે ઉન્મત્ત બની આમ તેમ લવારી કરતી ભટકે છે. જીવનના અર્પામા અધીરી બની અટવીમા અટકાય છે. કાંઈ શોધતી હોય અગર કોઇને મળવા જતી હોય તેવી વિકળ દશામાં આકુળવ્યાકુળ થતી વલવલતી ટળવળતી હરતી ફરતી માલમ

પડે છે. અત્યારે કાંઈ વિચાર આવતા પ્રેમધુનની મસ્તી લલકારતી ચાલતી જણાય છે.

* * * *

" હું પ્રેમની જોગણ બની પિયુ શોધવા ચાલી,
પિયુને શોધવા ચાલી જીવનને બોધવા ચાલી—૦

* * * *

પ્રેમની કફની ધરી ને પ્રેમની ઝોળી,
અંગે ભભુતી પ્રેમની બસ પ્રેમથી ચોળી—૦

* * * *

કરું ભાવના શૃંગારની ધરૂં નાથનું દર્શન,
રટુ મંત્ર કર માળ લઈ બસ પ્રિયતમ પ્રિયતમ—૦ "

" ઓ મારા વ્હાલા તમે નક્કી સમજજો કે જ્યારે હું તમને શોધી કાઢીશ ત્યારેજ જંપ વાળીશ. તમારે સારૂ મેં સર્વ મૂક્યું; જ્યારે તમે મને નહી જડો ત્યારે બસ મારૂં થઇ ચૂક્યું. મને તલસાવી તલસાવીને તમે શુ લ્હાણુ કાઢશો ? મને દુઃખી જોઈને તમે હસશો તો ભલે હસો, પણ હું તમારો કેડો મૂકનાર નથી. તમને પકડી પાડ્યા સિવાય હું પાછી વળનાર નથી. તમે ક્યાં જશો ? જ્યાં હશો ત્યા હું તમને આવી મળીશ. આવું કરતા હઈશું ? જાઓ બબ્યું આમ કલ્પાવે શુ રાજી થતા હશો? અલબેલા આટલા બધા આકરા શું કામ થતા હશો ? મારા ચિતડાના ચોર, મનડાના મોર, કાળજાની કોર ચતુર ચંદ્ર આ ચકોરીને નાહક જલ્પાવે શું હાથમાં આવતું હશે ? વ્હાલા જોતજોતામાં આમ ક્યાં ચાલ્યા ? ? "

" ચાલ્યા ચંદ્ર ચતુર ચિત ચોરી,
ઝુરે ઘેલી બનીને ચકોરી;
કાપી અધવચ પ્રેમની દોરી,
કીધુ કામણુ કાળજ કોરી.
તાળી હાથમા આપીને ચાલ્યા,
મારગ અવળા મોહને ઝાલ્યા;
વિર નણદીના ઘરે ન આવુ,
વાતે વાતે વલ્લભ શુ રીસાવુ, "

" અરે તમે રીસ પણુ નાકના ટેરવે રાખતા જણાઓ છો. વાધો પડતાં જરા પણુ વાર લાગતી નથી; હસતાં હસતાં વાત-વાતમાં વચકાઓ છો ! બળ્યુ, જાઓ જાઓ આમ શુ કરતા હશો ? તમને તો કાંઇ કહેવાયજ નહીં, સ્હેજ સ્હેજમા રજનું ગજ કરોછો. આંખ મીંચતામા આ સંતાણા ! આવો હવે ઝાઝા ન તલસાવો ! ! "

" હાર હૈયાના કહો કયાં સંતાણા,
માને મોહન શીદ ભરાણા,
જોતજોતામા જીવન કયા જાવુ,
નાથ નમેરા ઘરે શુ થાવુ
આવો ઓરા બોલાવુ અલબેના,
જાવો આવુ કરીએ રસધેના;
મોના મીઠા ને મનના છો મેલા
છેહ છમકલે કરતા છેલા "

" નેણુના સાંધા અને વેણુના વાધા એનો પાર શી રીતે આવે ? નગણા જોડે નેહ બાંધ્યે કદી સુખી થવાય ! જેને આખે

આંખ મેળાવતાં ઓછું આવે તેને શી રીતે પહોંચાય! મોંની મીઠાશ વાપરનારને શી રીતે રાજી રખાય? આવું આવું અને કાંઈ નહીં એનો પાર ક્યારે આવે? જેને વચનનો સંતોષ આપવાની ટેવ પડી તેને શી રીતે હાથ કરી શકાય?!"

"બોલે સાચા ન પડતા છોગાળા,
લાલા ઘડી ઘડી થાતા કાલા,
હુતો લટકે લોભાણી વ્હાલા,
કર્યું ચેટક ચટકે ઠાલા.
ઠોઠે ઠગી ઠાકર જાદુવાળા,
મારી સોધમ મારે ' રઢીઆળા,
કુવે ઉતારી વરતજ વાઢયુ, '
કોડે કપટી કાસળ કાઢયુ ! ! ?"

"થયું બસ. હવે રાજી થયાને? અમદાવાદ મૂકાવ્યું, ઘરબાર તજાવ્યું, મોસાળમા વસાવી અને છેવટે ત્યાં પણ છેહ દઈને છેતરી ગયા. તોરણે આવી ચાલ્યા ગયા, બાળાને ચાળા કરી વ્હાળા પ્રગટાવી કોરે ખસી ગયા. ચૉરીની ચિતા બનાવી મને જીવતી સળગાવી સંતાઈ ગયા! જ્યારે આવું ધાર્યું હતું ત્યારે મિથ્યા ધારણા શું કામ દીધી?"

"બહુ બોલી બનાવી આ બાળા,
કોને કહુ ચતુર તમ ચાળા,
રચી ફંદ ફસાવી જીવનજી,
ચિત ચોર્યું ચોરીથી મોહનજી
મારા ભાગ્યની કેવી આ કહાણી,

અધવચમા અબળા આ અકળાણી,
મરતા જીવતા ખબર લ્યોને મારી,
હાથ હેઠા પડયા હવે હુ હારી. ”

“ ઓ હઠીલા મને શુ કામ તમારી સાથે ન લીધી ? હવે ન રહી ઘરની, ન રહી બહારની, ન રહી કુવારી, ન રહી પરણેલી, ન રહી માડેલી, ન રહી છાંડેલી. હવે મારે શું કરવુ ? તમે તો મને અધવચ મૂકી ! મારા ચતુર, હુંજ તમારાથી ચુકી કે તે વખતે મે તમને જવા દીધા ! હા. જીવ ...હવે મારી શી દશા ? પ્રેમના પથે ચાલતા આ વ્હાણુ ? ભાગ્ય ભૂવનમા પેસતાંજ આડો મોટો પ્હાણુ ? ”

“ માથે વિત્યા વિતકણાની વાતો,
કોણ રૂઝવે અતરની આઘાતો,
કોઇ નહી બાપલડીનુ બેલી,
કચરાતી કુજર પગે વેલી
થયા વિશ્વમા વ્હાલા સૌ વેરી,
થઇ વૃથા જીવન જગ ફેરી,
દીધાં છોડી પીતા અને માતા,
મૂકી ભગની અને મૂકયા ભ્રાતા ”

“ હવે તો દયા લાવો, ઓ મારા ડાહ્યા ડમરા દીલહર, એકવાર તો આવો. અરે મને તમારા કોમળ મુખનું છેલ્લીવાર તો દર્શન કરાવો. હું તમને ઝાઝા નહિ રોકું. બિલકુલ પજ વીશ નહી. જરા પણ હઠ નહિ કરૂં. જીવનહાર ! મન મોટુ રાખો, આ મૂર્ખ માનનીના અપરાધની ક્ષમા આપો અને મને

દયાથી માપો. મોહન મારા તો તમે ત્રાતા છો, મારો ઉદ્ધાર તમારાથીજ છે. વ્હાલા અમીદ્રષ્ટિ કરો, કેમકે,"

"છોડ્યો સગા વ્હાલાંનો સંબંધ,
તોડ્યો વિશ્વ વ્યવહારનો બંધ;
થયા પાલક મારક મારા,
કોણ આવી ઉગારે આ દારા
મૃત્યુ ઘર ને મોભારા આવી,
ત્યાંનો ડગવા વધી એટ નાંવી;
બાજી બગડી બગડ્યું મુજ ભાવી,
વિચાર, અક્કર ઉડ્યો નવ ફાવી."

"અલબેલા અતિશય તાણે તુટી જાય. વધુ રીસાવવામાં વિપરીત પરિણામ આવે, વશમાં મરાવ્યે કાંઈ ન વળે, દશા ફરે ત્યારે વ્હાલાં પણ વેરી થાય. મારા મનાના અત્યારે ન્યારા થઈ ગયા. માથું પટકી પટકીને વિનવું છું, પણ વ્હાલાને દયા આવતીજ નથી. આટલા બધા અબોલા શા સારૂ થાઓ છો? મે તમારૂં શું બગાડ્યું છે? મારા ઉપર આટલા બધા કેમ રૂઠ્યા છો? આવો, હવે હું કોઈવાર કટુ વેણ તમને કહીશ નહીં. અરેરે,

"ત્યારે વેળા મારી બદલાણી,
થયા સ્નેહી શત્રુ રંક જાણી,
ઉંધી બાજી બધી પલટાણી,
વાત વિપરીત થઈ ગભરાણી.
બુડે નાવ કિનારે આવેલું,
જાય વાગીરમાં આવેલું,

ફરી માતા ને ફરીઆ મામા,
સૌ થઈ ગયાં મારા સામા ! ! '

"હવે હું ખોળા પાથરીને તમને કરગરૂ છુ. મારો વાંક દરગુજર કરો, હવે તમારો વિયોગ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ રહી નથી. હઠીલા ! હવે હાસી જવાદો, હસવામાંથી ખસવું થશે, કસોટીમાં કુડુ થશે. હવે આ કુદન વધારે વખત નહીં જીવે, બસ હવે મનાઓ, ઝાઝા માનમાં ન ભરાઓ. હવે મારૂં તમારા સિવાય કોઇ બેલી નથી, મારૂં બધુ બગડયું:–"

" એક ભવના બે ભવ તો ધાર્યા,
વાર્યા મામા ને ભાઈ તો હાર્યા,
કાળી રાતે ઘર મુકી હું નાઠી,
દશા મારી થઇ હવે માઠી.
બની જોગણ જગલમાં ભટકુ,
થઇ વિજોગણ વ્હાલાની અટકુ,
જાઉ કયા હવે જડે નવ રસ્તો,
મોઘો જીવ થયો હવે સસ્તો ! ! "

ઓ થોડાબોલા અને થાંભલા કોરા, હવે તમારો ટેક જવાદો. તમે જીત્યા અને હું હારી મારા વ્હાલા તમારી તો સદાય બલિહારી. તમને કોઇ ન કળી શકે, તમાસ હોય તે પણ એક વાર ગોથાં ખાય, તમારી ખુબી ખલકમાં ન્યારીજ છે. જ્યારે હવે આ અબળાને મારવી ધારી છે તો મારો, સુખેથી મારો ! જીવ હયો. જીવનને હવે હું તમારા પાખી ટકાવા માગતી નથી; બસ હવે આ જગલમાં ભટકી ભટકીને મારૂ અધુરૂં આયુષ્ય પૂરૂં કરીશ.

" ચાલી ચાલી ચતુરા આ થાકી,
પગ મારા ગયા હાય પાકી,
વ્હાર મારી કરો વનમાળી,
ભિત ભાગ્ય ભૂવનમા ન ભાળી,
દયા દાસી પર દીનબંધુ કરજો,
અઘ ઓઘ તણા હરિ હરજો;
સ્નેહી કહેવાના નવ મળજો,
સગા સ્વારથીઆ સૌ ટળજો. "

" હરી હરી હરી ! ! હુ પ્રેમના પંથે ચઢી પસ્તાણી. પ્રીતિ એક કારમુ મરણ છે, તેને વાસ્તે અલ્પ પણ ઉધાર નભાતું નથી જોતજોતામાં પાવકમા પડી પતંગ પ્રજળી ખાખ થઈ જાય છે. ખરેખર પ્રીતિ એ પાવક છે. અંગારા ખાવા હોય તોજ પ્રીતિ કરવી. કરવી પ્રીતિ સ્હેલ છે, પણ નભાવવી અતિ મુશ્કેલ છે. ખાવી પ્રીતિ સાકર છે, પણ પચાવવી પ્રીતિ ઝેર છે. ભાગ્ય વિના ભાવની ભભક મારી જાય છે. ભલભલા વિધીઅંક પંકમાં કળી જાય છે, કેમકે, "

" ભોગ ભાગ્ય વિના નવ ફળજો,
ગોગ ભક્તિ વિનાનો બળજો,
સુખ ભાગ્ય વિના નહિ આવે,
દુખ ભાગ્ય વિના નહિ જાવે
ધાર્યું ધરણીધરનુ થાયે,
મિથ્યા માનવી મદમા મુઝાયે;
માને મનથી મારૂ ને તારૂ,

ઘડી એકમા થઇ જાય ન્યારૂ."

"ખરેખર ! હું છબીલાથી છેતરાઇ ગઈ, નવિન પંથે વિચરતાં નવિન થઈ ગઇ. હવે કયાં જવું તેની કાંઇ સૂઝ પડતી નથી. શામળીઆ સ્નેહજાળમા પંખીણીને જકડી સંતાઇ ગયા. પાતળીઆ પરવશ બનાવી ભર૧થે પડતી મૂકી રીસાઈ ગયા. હૃદય ઠલવી ઠલવી રોઈ રોઇને રસીકને મનાવ્યા પણ એકના બે ન થયા. ચતુર ગયા તે બસ ગયાજ ગયા. હવે રહ્યુ રોવું સદા મનમાં, રહ્યુ વસવું સદા વનમાં, રહ્યું તપવું સદા તનમા અને રહ્યું જપવું જીવન જનમાં !!"

"બચનાનુ જડે નવ બારૂ,
મન મીણનુ પીગળે ગિચારૂ,
આખ માહી આસુડા ન આવે,
રોતા દૈવ દયા નવ લાવે.
મારા શામસુદર શામળીઆ,
પ્યારા પ્રિયતમ વર પાતળીઆ;
નાથ નગીના નાના નાવલીઆ,
પૂજુ પ્રેમ ધરી પાવલીઆ.
ક્ષમા કરો અપરાધ દાસીના,
દુખ હરો પ્રીતિ પ્યાસીના,
એકવાર મૂખડુ બનાવો,
મને મોહન શીદ સતાવો"

જીવનહાર ! હવે કરૂણા કરો. કલ્પાંત કરી કોડે ટળવળતી દાસીની અરજી હૃદયમાં ધરો. બહુ થયું રસિક હવે બહુ થયું.

જ્યાં હો ત્યાંથી આવીને એકવાર આ અભેતી બાળાને મળો. આપના વદનકમળનાં મને મરતાં જીવનાં બસ છેલ્લાં વ્હેલાં દર્શન કરાવો. મોહન હું હવે બીજું નથી માગતી. મારા હૃદય-વલ્લભ, જીવનચંદ આ ચકોરીને છેલ્લીવારનું મુખ દેખાડી, જવું હોય તો ચાલ્યા જાઓ, મારી ના નથી. પણ એ મારા રઢીઆળા સલુણા શામ! મને હવે છેવટની એકવાર ઝાંખી કરાવો. આવો, આવો, બસ નથીજ આવતા! નથીજ માનતા, લ્યો ત્યારે આ મરેલીને મારી ખુશી થાઓ."

કલ્પાંત કરતી કુંદન હાય મારી આ પ્રમાણે ધરણીપર બેબાકળી બની ઢળી પડી. અચેત અવસ્થામાં મૂર્છાવશ બે કલાક સુધી પડી રહી રજની સમ સમ કરતી પસાર થવા લાગી. સમય ઉષા પ્રદીપ્તનો થવા આવ્યો પ્રાચી આસ્તે આસ્તે પીળી થવા લાગી. ઉદયાચળ પર દિનકરદેવની ઉદયપ્રભા ઝાંખી ઝાંખી વરતાવા માંડી. પ્રભામય પ્રકાશના તારલાઓ તેજવિહિન થવા લાગ્યા મૂર્છા રહી રહીને કુંદનને વળવા લાગી. પ્રેમઘેલછા ફરી ફરીને પ્રગટવા લાગી, લવારી પર ચઢવા લાગી અને ઉઠી ઉઠીને નાસવા મંડી. ઘડીવાર ઝાડને હાથ જોડી વિનવવા લાગી, ઘડીવાર આકાશ ભણી જોઇ કરગરવા લાગી અને ઘડીવાર જાણે કોઈની સાથે લડતી હોય—નડતી હોય તેમ વઢવા લાગી. સામે ઉભેલા હીરાલાલને મૂર્તિમાન નિહાળી તેની સાથે વાત કરવા લાગી, વિનવવા લાગી અને મ્હેણાંટુણાં દઈ ઉપાલમ્ભ પણ આપવા લાગી.

"વ્હાલા તમે તો ખુબ રીસાણા હો! ઘણુજ માનમાં ભરાણા! વાત વાતમાં છેકજ હાડ ગયા. જ્યારે અમરગઢમાં

હતા ત્યારે કેવી પ્રેમ–પત્રિકા લખી કાલી ઘેલી કુદનને પટાવતા હતા, અને હવે કરજોડી કરગર્યે પણ સામુ જોતા નથી. મીઠા મીઠા શબ્દોથી મોહની તો ખુબ લગાડતા હોકે ! વાહરે કામણગારા તમારી ખુબી ! શુ કાગળમા સાકર વાપરતા ! !

* * * *

" મસ્તીભરીરે સ્નેહપુરી સુખકારી સુખ શાંતિ સુધા જ્યા સારી,
મનહરણીરે મૃગધા મધુરી મારી મૃગલોચની મોહની ઝારી,
જીવ દોરીરે બાલ કીશોરી સારી મમ કુદન તું પ્રિયકારી.—૦

દીઠી દીવ્ય છબી દેવી તારીરે.
નાખી ભૂરકી ભાવની ભારીરે,
મોહ મત્રે મનને મારીરે

લાગી લગનીરે લલના લલિતજ તારી ચિત શુદ્ધિ બુદ્ધિ વિસારી,
ધીરજ ધારીરે થાક્યો હવે હુ નારી મમ કુદન તુ પ્રિયકારી—૦

કર્યું કામણ કાઇ કારીરે,
હર્યું હીર હૈયાનુ પ્યારીરે,
ભર્યું જાદુ જીવનમા ભારીરે,

રસવેલડીરે કાઇ કુમક કર ધારી, છેલડી છબી રહે શીદ ન્યારી,
અલબેનડીરે એક તુ બેલી મારી મમ કુદન તુ પ્રિયકારી—૦

લોભાયો લલિતા લટકેરે,
ચોયું ચિત ચતુરા ચટકેરે,
મીઠી મૂર્તિ અંતર ખટકેરે,

પ્રીતિ કટકેરે પટકી નાખ્યો મારી ધટ ધટ ખટકત ઘાવજ કારી,
નથી કોઈ મારૂરે એક હતી તુ મારી મમ કુદન તુ પ્રિયકારી—૦

મેઘ ગરજે માના મયૂરીને,
ચંદ્ર તલસે ચિત ચકોરીને;
મન મેલી ન જાઓ નમેરીને,

હરિજનીને ભિન્ન ભાવ વિચારી શા ઉરમાં અરજ ઉતારે,
ઉર્મે કથાનીને ગાથા હૃદયે ઉચ્ચારી મમ કંથ તું પ્રિયકારી—૮"

"વ્હાલા આને વ્હાલ કે ભાળી ભોળી બાળાને બનાવવાનો ખ્યાલ ? આતે ચિન્તાનું ચિત્ર કે પ્રેમની પ્રતીત ? આને કહેવું શું ? શું વાંચવું, શું વિચારવું, શું વર્તવું અને શું વિસારવું ? આતે ઉરના ઉમળકા કે મનહાની આટી ઘુટી ? આતે સ્નેહ કે આતે છેહ ? આતે કૃષ્ણનું કે રસિકનું રમતું ? આતે હૃદયભાવનાની પ્રણાલીકા કે નેતિ નેતિની પ્રવાહીકા ? સકામતાની છાપ કે નિષ્કામતાની થાપ ? શું ટેક, શું વિવેક, શું નેક અને શું છેક ? વાગી જાઉ રે મારા વરણાગીઆ તમે પણ વરણાગીની હદવાળી, આવો આવો ઓરા આવો !'"

'ઓરા આવો તો કહું વાતડી બિહારીલાલ,
તમ માટે ગાળી મેં જાતડી બિહારીલાલ,
રોઇ રોઇ વિતાડી મેં રાતડી બિહારીલાલ,
તોયે કરુણા શી કે ભાતડી બિહારીલાલ.
તમ માટે કર્યાં મેં માન તાન બિહારીલાલ,
તમ માટે જોયા ન દીન રાત બિહારીલાલ;
તમ માટે સહ્યા મેં બહુ માર બિહારીલાલ,
છડી છે દુનિયાની દરકાર બિહારીલાલ
ઉભા તલસાવો શું આવો બિહારીલાલ,

તમ સાથ દુનિયાનો દાવો બિહારીલાલ."

"આવો આવો બસ નહિજ આવો, લ્યો ત્યારે હુંજ તમારી પાસે આવું પછી કાંઈ? !"

આ પ્રમાણે હૃદયગાનમાં લવારો કરતી કુંદન ઉન્માદના ઉછાળે ચઢી પ્રેમચક્ષુએ દૃશ્યમાન થતા હીરાલાલનીકોટે બાઝવા સારૂ ઉછાળો મારી કુદી ભેટવા ગઇ, રસિલી બાળાને રસિયાને બદલે ઓરસીયો વાગ્યો ! હીરાલાલને બદલે પત્થરની છાટ ઉપર કુંદન પડી. પડતાની સાથેજ કુંદનની ઘેલછા જતી રહી, અને એક કારમી ચીસ પડાઇ ગઇ માથુ પત્થર સાથે અફળાઇ ફૂટી ગયું અને કપાળમાથી રક્તની ધારા વ્હેવા માંડી. આસપાસ લોહીનું કુંડાળુ થઈ રહ્યુ અને ભરજંગલમા ભગવાનને આધારે ભામિની ચતીપાટ મૂર્છવશ થઇને પડી. સૂર્યનારાયણ પણ ધીમે ધીમે પ્રકાશમાન થવા લાગ્યા. સમય સવારના સાતનો થયો આખી રાત કુંદને જગલ પસાર કર્યાજ કર્યું, છેવટે એક છેડેથી બીજા છેડે આવતાજ વિકળ બની બેબાકળી થઇ મૂર્છાવશ પડી. કીનારે આવેલું નાવ કીનારેજ બૂડયું. ભર દરિયાનો ભય બંદરમાજ પૂગ્યો ? શરીરમાથી અતિશય રક્તસ્રાવ થવાથી કુંદન છેક નબળી હાલતમાં આવી ગઇ. તેની આસપાસ લોહીનુ ખાબોચીયું ભરાઈ ગયુ, કાક કુદરતની કૃપાથી લોહી બંધ પણ થઇ ગયું. એકલડોકલનો રામ બેલી એ કહેવત અનુસાર કુદનના બેલીને પણ કાંક કાંક કુંદનની ચિંતા થવા લાગી. આશામાં નિરાશા અને નિરાશામાં આશા એ ન્યાયાનુસાર નિરાશાના સાગરમાં આશાનુ હોડકું ઘણે દૂરથી હલેસા મારતુ દ્રષ્ટિગોચર થવા

લાગ્યું. ઉત્તર દિશાના પ્રદેશમાંથી ઘણેજ દૂર એક ગાડા જેવું આવતું માલુમ પડવા લાગ્યું. જેમ જેમ વખત વિતતો ગયો તેમ તેમ દૃષ્ટિપ્રદેશ સમક્ષ ગાડાને બદલે એક રાજવશી ઠાઠમાઠ જેવો ઓછો તરવા લાગ્યો. આમ આ બાજુ પ્રભાતનો શીતળ સમીર કુંદનના કમળવદન પર સુસવાટા મારવા લાગ્યો શીતળ હવાથી જેવી તેવી શુદ્ધિ કુંદનના શરીરમા ઘણીજ ધીમે ધીમે ચૈતન્ય વ્યવહારમા વહેવા લાગી. રાજવશી ઠાઠમાઠવાળા રથ માથી એક નવયૌવના સુંદરીએ રથનો પડદો ઉંચો ચઢાવી મ્હો બહાર કાઢી સમયની નિરીક્ષા કરવા માંડી સુંદર પ્રભાત, કુદરતની લીલા અને વિશાળ વૃક્ષોના સમુદાયવાળા સુંદર વનપ્રદેશને નીરખી તેના લોચન આનંદ પામ્યાં

"ગુલાબ બ્હેન જુઓ પ્રભાત થયું હવે રથને થોડીવાર ઉભો રખાવી આપણા માણસોને દાતણ પાણી કરાવી સર્વે સાથ ભેગા કરી પછી રસ્તે પળીએ, કહો તમને કાંઇ હરકત છે ?"

"જેવી ચ બેલી બ્હેનની મરજી ! તમને ગમ્યું તે મને પણ ગમ્યું. તમારી પસંદગી એજ મારી પ્રસન્નતા અને મરજી !"

"અરે ભાઇ વખતશંગ હવે રથને અહીંજ ઉભો રાખી બળદને છોડી વિશ્રાન્તી આપો"

"જેવો બાનો હુકમ !"

"લ્યો બ્હેન રથમાથી હેઠાં ઉતરો આવો જરા આમ તેમ હરીફરી પગને છુટા કરીએ."

"વખતશંગ રથમાંથી સાથરો બહાર કાઢી અહી બિછાવો. તમે નિરાતે બળદને બાંધી દાતણપાણી કરી કસુંબો લ્યો. અમે

આટલામા ફરીએ છીએ. આપણા માણસોને આવવા દો."

"બહેન આ જંગલની વાટ છે, માટે આઘા પાછાં બહુ થશો નહીં. જુઓ! વળી આ પાસેજ સુંદર પાણીનો ઝરો છે; આસ આ ગાઢુ જંગલ આવી રહ્યુ છે, અને વળી પ્રભાતનો પહોર છે એટલે જંગલી જાનવરોનો ભો વધારે લાગે સવાર, અને સાંજ એ ટાણે વાઘ દીપડા સીંહ અને ચિત્તા જરૂર પાણી પીવા આવે, માટે બહુ સાવચેતીથી ચાલવુ."

"ના ના એતો અમે જાણીએ છીએ, આતો જરા સ્હેજ હરફર કરીએ છીએ."

"તો સુખેથી કરો ઉભાં રહો મને જરા દેવતા પાડવા દો, તાપણી સળગાવવા દો. જંગલમા દેવતાનું દૈવત દેવ કરતા પણ અધીક છે."

"ઠીક ઠીક ઠાકોર, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો; પણ અમે જરા આંટલામા ફરીએ છીએ"

"બહેન બે દાતણ લઇ લ્યો આવો જરા ઝરા કાઠે બેસી વનલીલા જોઇએ."

"હા ચાલો."

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતી બે નવયુવાન યુવતીઓ રથમાથી દાતણ અને કળશીઓ ઝાલી ઝરા કાઠે આવી દાતણ કરવા લાગી. રથની પાછળ રહેલા રાવણીઆઓ પણ આવી પહોંચ્યા. તાપણી પાસે બેસી થોડીવાર તાપી હુક્કો ચલમ પી જંગલ જવા લાગ્યા. રથવાળા ઠાકોર પણ હુગાપાણી કરી ખુંખારા પર ખુંખારા ખાવા લાગ્યા!! ઝરાથી થોડેક દુરજ

કુંદન પડેલી છે.

" આ બધો રાગો જોગો કીરતારે જોતજોતામાં કરી દીધો, એક ઘડી પહેલાં જ્યાં ચકલુ સરખું પણ ફરકતું નહોતુ, ત્યા માણસોની હાજરી નિમિષ માત્રમાં થઇ ગઈ. પળમા તૃણનો મેરૂ અને મેરૂનો તૃણ કરનાર પરમાત્માની કળા અકળ છે, અગમ્ય છે અને અલૌકીક છે. તેની મીઠી નજર જે સ્થળે અને જેના પર પડે છે ત્યાં તમામ મીઠું થાય છે અને જ્યાં કડવી દ્રષ્ટિ થાય છે ત્યાં તમામ કડવુ થાય છે. વ્યવહાર દર્શનમાં જેને એકલડા અને આધાર વગરના અવલોકી દયા ખવાય છે, તે જોતજોતામા એકલડા અને આધારવાળા થઇ આશ્રય આપ-વાને લાયક થાય છે. છતનો છલકાટ અને અછતનો ગભરાટ ઝાંઝવાના નીર જેવો નિરર્થક અને દુઃખદ છે. જગતમાં સુખી અને દુઃખી એ કર્મ-નાટકના પાત્રો છે. તેમનુ કાર્ય જોઇને દરેક જણે પોતાના મન ઉપર કાર્ય કસોટીનો ધડો લેવાનો છે. હસતા જોઇને હરખાવું નહિ અને રોતા જોઇને ગભરાવું નહિ. પ્રાણી માત્રને યથાશક્તિ અને યથામતિ મદદગાર થવું, એજ જીવન વ્યવહારનું ઉત્તમ વર્તન છે. જગતમા જેટલું થાય તેટલું સારૂંજ કરવું, સારૂ ન થાય તો એક કોરે છાનામાના ન્યારા બની બેસી રહેવુ, પણ કોઈનું બુરૂ કરવા તત્પર ન થવું એજ મનુષ્યદેહનું શ્રેષ્ઠ સાર્થક છે. પ્રાણીમાત્રની કરણીનો બદલો આપનાર કીરતાર છે, માટે ઇશ્વરી સત્તાની વિરૂદ્ધ પડી કોઇનું પણ ભુંડું કરવા તત્પર બનવું અર્થાત્ પરમાત્માથી વધારે ડાહ્યા નજ થવું. હુંપદના ગાભા બાંધી હરીને કોઈ કાળે પણ દુભવવો નહિ.

દુભાવેલો હરિ કરણીનો બદલો આપ્યા વગર રહેતોજ નથી. કર્મ સ્વરૂપમાં અંજાએલા નિર્દોષ જીવાત્માનો બેલી અંતે હરિજ છે. તેના પૂજકો આશ્રીતોના અન્તે કલ્પાન્તે રણ છોડવી ન્યારા થએલાને મારાજ કરે છે. હરિના જેવો ઉત્તમ આધાર નથી, હરિના જેવો શ્રેષ્ઠ મિત્ર નથી. હરિના જેવો કોઈ ત્રાતા નથી અને હરિના જેવો કોઈ રિપુ નથી, માટે જીવનકથાના માર્ગમાં ડગલે ડગલે અને પગલે પગલે હરિની ભીતિ રાખી હરિપર પ્રીત્તિ કર્યાજ કરાવી, હરિનું ભજન એજ મોક્ષ જીવનછે

દાતણપાણી કરી ઝરા પરથી ઉઠી બે સુંદરીઓ જંગલના મો ભણી શીતળ પવન ખાવા સારૂ જવા લાગી. ઝરાનો પ્રદેશ મૂકી જંગલના નેળીઆમાં વાતો કરતી કરતી તેઓ દાખલ થઈ. જે શિલા આગળ કુદન પડેલી હતી ત્યા તેઓ હસતી રમતી હવા ખાતી ખાતી આવી ચઢી, વધારે દૂર ન જવાની ઠાકોરની શીખામણ છતાં પણ શીખ ભૂલી વાતચીતના તાનમાં જોઇએ તે કરતા પણ આગળ વધી ગઈ.

“ બ્હેન નગરના નાગરીકોને નગર કરતા વન વધારે વ્હાલુ લાગે છે. ”

“ હા, વનમાં વસતા વનવાસીઓને વન કરતા નગર સારૂ લાગે છે. ”

“ સખો રાત દીવસ પાસે રહેતી વસ્તુની કીંમત વસ્તુ પાસે હોય છે ત્યારે લાગતી નથી. ”

“ હા બ્હેન મને તેનો અનુભવ છે. વસ્તુ વિના જ્યારે થવાય છે ત્યારેજ વસ્તુની વાસ્તવિક કીંમત અંકાય છે. ”

" બ્હેન જો જો પેલુ કોણ સુતુ છે ? "

U RAY & SONS CALC TTA

" સખી કહે ના કહે પણ મને આ વન વધારે વ્હાલું લાગે છે. "

" સખી કુદરત કોને અળખામણી લાગે ? "

" બ્હેન એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર પાઠવવો તે વધારે મહત્વનો છે. "

" હા, દરેક મનુષ્યો જો કુદરતના કાનુનમા રહીને કાર્ય કરે તો તેમને સદાકાળ કુદરત સાકર જેવી લાગે, પણ જો તલમાત્ર કુદરતની કક્ષાની બહાર જાય તો તરત કડવી ઝેર જેવી લાગે. "

" કુદરતનો વિકાસ એજ વિશ્વપતિની પ્રભુતા છે, અને કુદરતનું પીછાન એજ સાચુ વ્યવહારીક જ્ઞાન છે. કુદરતનો અણગમો એજ અજ્ઞાન છે. "

" બ્હેન જો જો પેલું કોણ સૂતું છે ? '

" હેં હેં ક્યા છે ? "

" અરે જો પેલા વૃક્ષની પાછળ ! ! "

" હા ..બરાબર, કોઈ સ્ત્રી જેવું જણાય છે ખરૂં. "

" તો ચાલો આપણે જરાક પાસે જઈને જોઈએ. "

" હા, ઠીક ચાલો. તેની સાથે વાતચીત કરવાથી વનની સ્હેલગા સારી રીતે થશે. "

" ઓહો બ્હેન એતો કોઈ બેભાન થયેલી સ્ત્રી છે. "

" અરરર સખી, જો જો તેની આસપાસ લોહીનું ખાબોચીયું ભરાયુ છે ! "

" હા....બિચારી કોઇ મરણ પામેલી જણાય છે. અરે ભગવાન તેને શુ રસ્તામાં પ્રસવ થયો હશે ? "

" ના મા પ્રસવ જેવું તો કાંઈ નથી, પણ કોઈ જંગલી જનાવરે મારી ખાધી જણાય છે."

" અરે ના ના કોઈ વગડાના લુંટારાએ ઘરેણા સારૂ તેનું ખૂન કર્યું હોય તેમ જણાય છે."

" બ્હેન ગમે તેમ હો પણ મને તે બિચારી જીવતી લાગે છે. જો ધીસે ધીસે શ્વાસ લેતી જણાય છે. આવ આપણે તેની માવજત કરીએ!"

" બ્હેન જા જા તુ જઈને આપણા વખતશંગ ઠાકોરને બોલાવ. એ અનુભવી અને ઘરડો ઠરેલ ગરાસીયો છે, તે તરત ઓળખી કાઢશે અને તેનો સારવાર કરશે."

" અરે વખતશગ ઠાકોર એ ઠાકોર, અરે ઠાકોર અહી જલ્દી આવો, દોડતા આવો."

" અરે અહી ઉભી ઉભી બૂમો ના પાડ. આપણે દૂર છીએ. બંધાણી માણસ એકદમ નહિ સાભળે. જા જરા પાસે જઈ ટૌકો કર."

" હે ઠાકોર, અરે બનુજી, ધનેશંગ, મદારશગ જે કોઈ હોય તે એકદમ દોડતા આવો."

આ પ્રમાણે બૂમો અને ઘાટો સાંભળતાંજ એકદમ ઠાકોર અને રાવણીઆ ચમકયા, અને જરૂર કાંઈ વાઘબાઘ હશે એમ ધારી ઉઘાડી તરવારે ધસમસ્યા દોડતા આવવા લાગ્યા, ઠાકોરે જામગીરી ચેતાવી બંદુક ફોડી ભયનો નાશ કર્યો, અને હાફલા ફાંફલા દોડતા આવી પ્હોંચ્યા.

" ખમા ખમા બ્હેન શું છે, કાંઈ વાઘબાઘ છે?"

"અરે ગભરાશો નહીં, ધીરજ રાખો, ભય કાંઈ નથી; આ તો એક સ્ત્રી જંગલમાં ઘવાઇ પડી છે. તે બિચારીનો પ્રાણ બચાવવા સારૂ તમને ધાંટા પાડી બોલાવ્યા છે. અમને કાંઇ પણ ઉની આંચ આવી નથી; તેમ વાળ પણ વાંકો થયો નથી."

"હાશ ભલા ભગવાન તેં અમારી લાજ રાખી."

"અરે ઠાકોર જુઓને આ બિચારી સ્ત્રીને શું થયું છે!"

"અરે બ્હેન એ તો કોઈ વખાની મારી જંગલમાં આવી ચઢી હોય તેમ લાગે છે."

"અરે બનાજી, કહો ના કહો પણ છે કોઈ ખાનદાનનું ફરજંદ!"

"હા ભાઇ મારૂ સાળુ મને પણ એમજ લાગે છે, રસ્તામાં કોઇએ લુંટી હોય અગર વાઘબાઘે ઝડપી હોય એમ જણાય છે."

"હા કાંઈ ગડબડ હોવી જોઇએ ખરી."

"અરે ઠાકોર મને તો એમ લાગે છે કે કોઈ દુરીજને આખ આડી કરી હોય એમ જણાય છે. આ ભલી બાઈ લાજની મારી આટલું દુખ પામી હોય એમ વરતાય છે."

"ભાઇ તમે કહોછો તે ખરૂં, પણ મારૂ મન માનતું નથી, હાથે કરી જગલના દવમાં આવી ચડેલી આ બાઈ છે. પગ ઉપર કુહાડો મારવાનો ઉદ્યોગ તેણે કર્યો જણાય છે. કપાળમાં પત્થરનો ઘા છે, માટે નક્કી દુ:ખની મારી અકળાઈ અમુઝાઈ વગડામાં આવી વિલાપ કર્યો જણાય છે."

"હશે, ગમે તેમ હો પણ આપણે મદદ કરી તેને બચાવવી જોઇએ."

"જાઓ મારા ભાઈ એ શું બોલ્યા, પુન્ય કર્યું કયા જતું રહેવાનું છે ? આ જાતનો જીવ ઉગરશે એ તે કાંઇ નાનુ સુનું કામ છે ? "

" ઠીક, ત્યારે એને જીવની પેઠે જાળવીને ધીમેથી ઉપાડો. લઈ લ્યો તેને રથમા. "

"હાસ્તો ભાઇ, નજરે પડી તે કાઈ રસ્તામાં રખડતી મુકાય ? હાં ઉપાડો મારો બાપો. "

" એ જોજો, ધીમેથી જાળવીને, શાંતિથી, તેને કાઇ ધક્કો ન લાગે ! "

' અરે ઠાકોર રામ રામ કરો, ધકકો તો લાગી ગયો. આતો આપણુને પરમેશ્વરે મોકલ્યા ! ! જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? ! "

" હા ચાલો મારા બાપલા ચાલો ! ! "

" વાહરે ભગવાનીઆ તારી લીલા ! ! "

" મારા બાપ. તું પણ આભલામાં બેઠો બેઠો વગડામાં ગજબ ગુજારે છે. "

" અનાથ ગરીબ કુંદનને આ પ્રમાણે ઠાકોર અને ગરાશીઆ ટાંગાટોળી કરી ઉપાડી ગયા. વનલીલા જોતી બે નવયુવક સુંદરીઓએ કુદનની જીંદગી બચાવી. રથ જોડાવી કુંદનને સૂવારી ધીમે ધીમે તેની માવજત કરતી કરતી તેને લઈ ચંબેલી અને ગુલાબ રસ્તે પડી ! ! જેને હરિ ઉગારે તેને કોણ મારે ? વ્હાલા વાંચક વૃંદ ! "આતે બિચારી જંગલની જોગણ કે વ્હાલાની વિજોગણ ? ! ! "

પ્રકરણ ૨ જું.

સુધારક બ્રધરહુડ કે વિદારક બ્રમીત ભૂંડ !

દોહરો.

ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ, કર્મ ઉપર નહિ પ્રીત,
શર્મ નીતિ નહિ નયનમા, ભણી ગુમાવે વિત્ત

માણુસ અનુકરણ કરનારૂજ પ્રાણી છે અને તે કેવી રીતે થાય છે તેની ખબર પડતી નથી. સાવધાની કામ આવતી નથી, તેથી સંગનો ખરાબ રંગ લાગે તેવાના પ્રસંગમા ન આવવું એ શ્રેયષ્કર છે માણસની સોબત તેના સ્વભાવની ઓળખાણ આપે છે, ને તેટલા માટેજ જે માણસ જેવી સોબતમાં હોય તેવાજ તેના ગુણ હોવા જોઇએ. નીચ વૃત્તિના માણસોમાં ભળવું એ નીચ બુદ્ધિ જણાય છે અને એવી સંગતમા વારંવાર રહેવાથી આપણી વૃત્તિ પણ નીચત્વને પામે છે.

આઇસ લવંડર સોડા બીસ્કુટ સીગારેટ સાઇરપ્સ મળે,
બુટ પાટલુન જાકીટ પાકીટ લાકીટ લટકે દામ રળે,
દાક્તર, માસ્તર ને બારીસ્ટર થાય હોય જો ચામ રૂડી,
લાડી ગાડી વાડીમા કેળવણી પામે હાય કુડી

મનની ગતિ એવી છે કે તે નીચે માર્ગે વેગથી વળે છે, એટલે નીચાની સોબત થતાંની સાથે હૃદય સંકોચાવા લાગે છે અને ધર્મનીતિની વૃત્તિ નબળી પડી જઈ સ્વભાવ નિર્બળ, અનિશ્ચયવાળો અને સમયાનુસાર સ્વાર્થ સાધનાર થઇ જાય છે. આમ થવાથી ખરી મહત્તા અથવા ઉદારવૃત્તિથી માણસ કેવળ વિમુખ થઇ રહે છે આપણા કરતા વધારે બુદ્ધિમાન ચરિત્રવાળા અને વધારે અનુભવી માણસના સંગથી આપણુ મનોબળ વધે છે.

*　　　*　　　*　　　*

જુઓ સુધારાની રીત જન સહુ વિચારીને ચિત્ત,
કોટ બુટ ને પાટલુનો પહેરે કર પકડે છે સોટી;
ખાવા માગે છે ખુરશીએ લુગડા સોતા રોટી—૦
માટી ખાતાં દારૂ પીતા દોષ ગણે નહી જરીએ,
કરથી ખાવુ બંધ કરીને ખાય છે કાંટા છરીએ—૦
ધુમાડાના ઢગલા કાઢે ચીરૂટ મોમાં ઘાલી,
એક બળે ત્યા બીજુ કરમા તુરત લેછે ઝાલી:—૦
નાતા મ્હોબતવાળા આવે કે સગા ને વ્હાલા,
જમવાનો કોઇ ભાવ ન પૂછે આપે ચ્હાના પ્યાલા—૦
સોબતીઓને કહે સાહેબજી કાંઈ કામ ને મેવા,
મારે ધક્કો દઈ પાનને આતે કેવા કહેવા—૦
કેળવણીમાં મૂકે કોળી મેળવણીમા ભારે,
દુ:ખ કર્યું દુનિયામા મોટું ચાલુ આ સુધારે—૦

" અમારા વેગને અહીં કોણ છે અટકાવનારૂં,
અમારૂં નામ ન્યારૂં ધામ ન્યારૂં કામ ન્યારૂં:—૦
કહે કદી કોઇ અમને આશીક દાના કે દીવાના,
નથી પરવા અમે જાણ્યું બધા જગને અકારૂં !.—૦
રસમ આવી અમે આલમ તણી મીઠી નજરથી,
કહે કોઈ સારૂં તો તેને કહે કોઇ નઠારૂં:—૦
અમારી આંખ ન્યારી કાન ન્યારા ચાલ ન્યારી,
અમારો દેશ ન્યારો વેશ ન્યારો ભિન્ન બારૂં—૦
જવાનું છે અમારે અન્ય સ્થાને અન્ય માર્ગે,
અમારૂં રૂપ એકજ એક સાથે છે જનારૂં—૦
અમે કહીશું નહિ લવરાગી કે વિતરાગી છઇએ,
અમે અહીં કોણ છઇએ જાણે એ અંતર અમારૂં—૦
ભલું આ એક ભાવ્યું કે મળ્યો ઉસ્તાદ અમને,
હવે આ પ્રેમમાં નથી કોઇ આડે આવનારૂં—૦

આજરોજ આપણી નવલકથાના નાયક મી. મધુકર પોતાનાં માબાપ મરી જવાથી બારમા તેરમાના કારજ વરા પ્રસંગે સુધારાના એક ઉમદા ધડા તરીકે પોતાના સુધારક મિત્રોને સુધારક બ્રધરહુડ તરીકે એક ડીનરપાર્ટી આપનાર છે તેના સગા વ્હાલાઓ અને જુના વિચારના સ્નેહીઓ અને મિત્રો તેના આ ઉદ્ધત અને નવિન પગલા સામે ખુબ કકળી ઉઠયા છે. તેના સુધારક મિત્રો આ સુધારણા સારૂં એકે પગે આનંદિત થઈ તેનાપર ધન્યવાદનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. એકાએક આવું ઉદ્ધત સુધારાનું પગલું ભરવાને વાસ્તે મધુકરને એક ખાસ કારણ મળ્યું હતું. મધુકરના બાપને બપોરના બાર

વાગતા સુધીમાં પણ કોઈ સગુંવ્હાલુ ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા આવ્યું નહોતું. મધુકર સાહેબ કોઈના મરણ પ્રસંગે સ્મશાન જતા નહીં અને કુસુમને પણ રોવા કુટવા જવા દેતા નહી; આથી તેના સગા વ્હાલાઓ દરેક જણ અતિશય તેના ઉપર ગુસ્સે થયા હતા, અને પ્રસંગ મળતા આડાઅવળા થઇ તેને એક ચાનક સારૂ સજ્જડ દાખલો બેસાડયો હતો. આ દાખલો કુદરતી એવો તો સજ્જડ અને વિષમ હતો કે સાહેબ બહાદુરને ઘાંચીના બળદનો એકકો લાવવાની જરૂર પડી હતી. પિતાના શબને એક્કામા ઘાલી સ્મશાન લઈ જતા મધુકરને પારાવાર ફીટકાર અને ધિક્કાર પાડાપાડોશી અને સગાવ્હાલાંઓ તરફથી અપાઇ રહ્યો હતો આ વેર વાળવા સારૂ મધુકરે દશમું બારમું કરવું ઉડાડી દઈ ડીનરપાર્ટી આપવાની યોજના ઘડી કાઢી હતી. નાહકનું ખર્ચ કરી સગાવ્હાલાંને ખવરાવવુ અને ખાનારાં સગાંવ્હાલાંઓ તેની પુઠપાછળ નિંદા કરે એ તેને ઠીક નહિ લાગવાથી બ્રધરહુડની તૈયારી કરી હતી. આ સુધારાની ધમાલમા તેણે પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા પણ વિસારી દીધી હતી. પોતાના કુળગોર આચાર્યને પણ અવગણના કરી ધમકાવી કાઢી મેલ્યો હતો. એકંદર દુનિયાની લાજ મૂકી પોતાનું ધાર્યું કરવા તે એકે પગે ખડો થયો હતો. પોતાના આ કાર્યને જગત કેવું કહેશે તથા ન્યાતજાતમા તેની કુડી કહેણી રહી જશે તેની પણ તલમાત્ર પરવા ધરી ન્હોતી. એક સુધારાનું જમણ તમામ સુધારક મિત્રોને બોલાવી એક ભાણે અને એક ટાણે આપવુ એજ ધૂન તેના મગજમાં રાત દિવસ સતત ચાલી રહી હતી. આજરોજ પોતાનું

ધાર્યું કરવા, સુધારાને જાતિભોગથી આદરવા, સગાંવ્હાલાંઓ-ના વેરની વસુલાત લેવા અને પોતાની સુધારા સમાજમાં એક જબરો જશનો ડંકો વગડાવવા પગરણ માંડયું હતું. બ્રધરહુડના જમણને વાસ્તે રાયપુર દરવાજા બહાર આવેલો એક શેઠીઆનો બંગલો કાંકરીઆ પાસે ભાડે રાખેલો હતો. બંગલાને સારી રીતે અપટુડેટ છેલ્લામા છેલ્લી ફેશનના ફર્નીચરથી શૃંગારવામા આવ્યો હતો. મેમાનોને દરેક પ્રકારનો આનંદ મળે તેવી સંભાળ લઈ ઉત્તમ યોજના તૈયાર કરવામા આવી હતી. બેન્ડ ફોનોગ્રાફ અને સંગીતની આનંદદાયક ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. જમણ પણ ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારનું સુરતથી રસોઇઆ બોલાવી તૈયાર કરવામા આવ્યું હતું. આજરોજ મધુકરની આખી ન્યાત આ તાલમેલ જોવા તૈયાર થઇ હતી. દશસું બારમું કાઢી નાંખવાથી આખી ન્યાતમા હોહા થઇ રહી હતી. બરાબર ડીનરનો ટાઇમ થતાંજ મોટરો, વિકટોરીઆ અને ભાડાની ગાડીઓની ધમાલ થવા માંડી. આખો રાયપુરનો રસ્તો ધમધમી ઉઠયો. જોતજોતામાં બંગલો આમંત્રણ કરેલા સુધારક સ્ત્રી પુરૂષોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો, ન્યાતીલાઓના પણ ટોળેટોળાં બંગલાની આસ-પાસ અને કાંકરીઆ તળાવ પર ફરવા નિમિત્તે આવવા લાગ્યાં. ઘણા ઘણા ચિકિત્સકો સુધારક બ્રધરહુડની ચિકિત્સા કરવા સારૂ આમતેમ અવનવા વેશમા ફરવા લાગ્યા. મેમાનોના સત્કાર અને આનંદ સારૂ બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા લાગ્યા. ડીનરની પણ ધીમે ધીમે તૈયારી થવા લાગી. બંગલાની પાછળ આવેલા ચોગાનમાં ટેબલો ગોઠવાવા લાગ્યાં. પીરસનારાઓની પણ સારી

સંખ્યા ભપકાબંધ પોશાકમા સજ્જ થઈ આમ તેમ ઘુમવા લાગી. છેવટે સુધારા સમાજના સેક્રેટરી સાથે વાતો કરતો મધુકર બંગલાના પગથીઆં ઉતરતો ઉતરતો છેક ચોગાનમાં આવી સર્વ પ્રકારની સરભરાની વ્યવસ્થા નિહાળવા લાગ્યો.

" જુઓ સેક્રેટરી સાહેબ, આ બ્રધરહુડનું નવીન પગલું મેં તમારા કહ્યા પ્રમાણે ભર્યુ છે, હવે એ સૌ સારી રીતે પાર ઉતારવું તે તમારા હાથમાં છે."

"નેવર માઇન્ડ માઈ ડીયર મધુકર ! નેવર માઇન્ડ. સૌ સારા વાનાં થશે. લ્યો ચાલો હવે આપણે કાર્યની શરૂઆત કરીએ."

"હા ચાલો. દરેકને મીલાવીને કામ પાર ઉતારો !"

" વેલ મી. પારકોલ અને મીસીસ પારકોલ, આય સાઈડ પર આવો ટેક ચોર સીટ હીઅર."

"ઓહ થેન્ક યુ !!"

" અરે મી. આનંદરાવ, તમે તમારા ફ્રેન્ડો સહીત આ સાઈડ પર બિરાજો."

" ઘણીજ ખુશીથી સાહેબ !"

" આવો બાવા આદમજી તમે મારી પાસે બેસો !"

" અરે વાહરે સાહેબ ! આય શુ બોલીયા !!"

" ઓહ મી. બુક કમ ઓન કમ ઓન હીઅર !"

" ઓહ હાઈલી ઓબ્લાઇજડ !!"

" વેલ મી. ચીચુ સીટ ધેર !"

" થેન્ક યુ."

આ પ્રમાણે દરેક કોમના ગૃહસ્થોને ઘટતો આવકાર આપી ઘટતી ઘટતી જગ્યાએ વેલકમ કરી બેસાર્યા !! દક્ષણી, વણિક, નાગર, પારસી, ઈસ્લામી, પાટીદાર અને બીજી વિવિધ કોમના આગેવાન ગૃહસ્થોને એકજ સ્થળે અને એકજ ભાણે નાત જાતનો તફાવત મૂકી ડીનર પીરસાવવાની તાલમેલ તાકીદે કરાવવા માંડી !! શરૂઆતમા બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા શરૂ થયા. દરેક જણ આનંદ અને કુતુહલથી હળી મળી પોતપોતાના સ્થાન પર ગોઠવાઈ ગયાં

શરૂઆતમાજ સુપની રકાબીઓ આવવા માડી ! સોડા, લેમન, જીંજર અને રોઝગરીની બાટલીઓ ખુલવા લાગી, દરેકની માગણી મુજબ મનગમતી ચીજો તાકીદથી પૂરી પડાવા લાગી. છરી કાંટા અને ચમચા વતી સુધારક મેમાનો નવીન સુધરેલું જમણ ઉડાવા લાગ્યા. ઉપરા ઉપરી વિવિધ જમણની વાનીઓની રકાબીઓ ચોગરદમ પીરસાવા લાગી. જુદી જુદી પ્રકારના મદ્યો પણ સારી રીતે સોડાના ગ્લાસોમાં રેડાવા લાગ્યા. જેને જેવો જોઇએ તેવો મનગમતો ખોરાક સારી રીતે પૂરો પડાવા લાગ્યો. ન્યાત જાતનો તફાવત વિસારી એક ટેબલ પર મનગમતા ખાણા પીણાની મીઠી મોજો સુધારક મેમાનો મારવા લાગ્યા. લગભગ અડધુ જમણ ખલાસ થયું કે તરતજ મી. મધુકરને વાસ્તે સલામતી લેવાની શરૂઆત થઇ !! .

" ગૃહસ્થો !

આજ રોજ આપણી સમાજના પ્રોમીનન્ટ સુધારક મેમ્બર મી. મધુકર ભાઇએ જે નવીન સાહસનું પગલું ભર્યું છે તેને

વાસ્તે આપણે તેમના ઘણા ઉપકારી છીએ. તેમના માબાપના મરણ પ્રસંગે દશમુ અગીઆરમુ બારમુ અને તેરમુ નહી કરતા આપણી સમાજના મેમ્બરોને એક સગા વ્હાલાથી પણ અધીક માનીને સુધારક બ્રધરહુડનું ડીનર આપ્યું છે, તેને વાસ્તે તેમને ઘણો ધન્યવાદ ઘટે છે. હુ આવા મંગલ પ્રસંગે તેમને ખાસ સુબારકબાદી આપુ છું. આમીન, આમીન, આમીન."

"ભાઇઓ અને બાઇઓ !"

"મારો જીવ પણ મારા જીગરમાં તેમને ધન્યવાદ આપવા ઉછાળા મારી રહ્યો છે. તેમણે 'થાય તેવા થઇએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ' એ સુત્રાનુસાર તેમના સગાંવ્હાલાંને એક જબરી થપ્પડ લગાવી સુધારાનો અચ્છો દાખલો બેસાર્યો છે. સુધારાના હડહડતા શત્રુઓ જેઓ રાત દિવસ ખાઇ પીને સુધારકોની આંખ મીંચી નિંદા કર્યા કરે છે, તેમને આ વખતે મધુકરભાઇએ સારી રીતે ખંખેરી કાઢી વિસારી દીધા છે મરણ પ્રસંગે નાહકનું હદ ઉપરાંત ખર્ચ કરી વિઘ્નસંતોષી સગા વ્હાલાઓને જમણ જમાડી સંતોષવા તે કેવળ દૂધ પાઇને સાપ ઉછેરવા સમાન છે. તે લોકો ખાઇને ખોટે છે, પૂંઠ પાછળ નિંદા કરે છે અને રાત દિવસ ખવરાવનારની ઇર્ષા કરી તેનુ બૂરૂં વચે છે, માટે લાયકને લાયકના બદલાની જે કદર કરવામા આવી છે તે ઘણીજ ઉત્કૃષ્ટ છે. હુ પણ આ પવિત્ર પ્રસંગે મી. મધુકરને મુબારકબાદી આપુછું ! કલ્યાણ, કલ્યાણ, કલ્યાણ !"

"જેન્ટલમેનો !

મારા સાંભળવામાં આવ્યુ છે કે મી. મધુકરભાઇના સગા

વ્હાલાઓ ઘણાજ નીચ અને દુષ્ટ છે, તેમની નીચતાની હદ રહી નથી. મને કહેતાં ઘણીજ દીલગીરી પેદા થાય છે કે તેમના પિતાના મરણ પ્રસંગે તે અધમ લોકો શબ ઉપાડવાને વાસ્તે પણ આવ્યા નહોતા. બિચારા સીધા રસ્તાના ભલા મી. મધુકર ભાઇને ખૂબ કનડયા હતા. છેવટે પ્રેત સંસ્કારને વાસ્તે એક ભાડાની ગાડી લાવવાની જરૂર પડી હતી. આ પ્રમાણે રજાડી તે લોકો વિઘ્નસંતોષી બન્યા હતા. આ આપણા મધુકરભાઈ તેમનાથી બિલકુલ પણ ડર્યા નહોતા, તેઓ ઉલટા બહાદુર બની જાતે ભાડાની ગાડી કરવા ગયા હતા, અને બળદીઆને રેશમી કતાનનું જોતરૂ બાંધી જાતે ગાડીમા પિતાના શબને પધરાવી સપ્તઋષિના સ્મશાનમાં હંકારી ગયા હતા. સુધારાનો આ પણ એક નવીન દાખલો તેમણે જન સમાજ ઉપર પાડયો હતો. ઈર્ષાખોર સગા વ્હાલાઓની બિલકુલ પણ તેમણે દરકાર રાખી નહોતી. આત્મભોગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપી તેમના મોઢા સદાને વાસ્તે કાળા બનાવ્યા છે. સુધારાના આ નવીન સાહસને વાસ્તે હું પણ તેમને ખાસ મુબારકબાદી આપુછું. હુરરે, હુરરે, હુરરે.”

“ મીસ્તરો !

કાળબળે જે કાંઈ થાય છે તે સારૂજ થાય છે. જ્યારે એકાદ જણ મરણ પામે છે ત્યારે તેની પાછળ એક જબરૂ ધાધલ થાય છે. તે ધાધલમા જમાનાના ફેરફાર સાથે જે સુધારા થાય છે તે તમામ આવકારને પાત્ર થાય છે. માણસ મરી ગયા કેડે તેને ત્રણ ચાર ગાઉ દૂર સુધીના સ્મશાનમાં ઉચકીને લઇ જવું તે એક આ જમાનામાં મુશ્કેલીનો સવાલ થઈ પડયો છે. જો તમામ

સગાવ્હાલાંઓ સપ કરીને સાથે આવે છે તો કામ પાસ થાય છે, નાહ તો કામ તરત નાપાસ થાય છે મારા મહેરબાનો મારી મશ્કરી કરશો નહિ, મને પણ ચાર વરસ ઉપર મારી સ્ત્રીના મરણ પ્રસગે આવોજ દાખલો અનુભવવો પડયો હતો. ચારો તે વખતે એક જબરૂં તોફાન મચી રહે છે ઘડીમ ઘડીમ કુટણ ચાલે છે, કાણ ઉપર કાણો આવે છે, અને છેવટે કેડ બાધી કાછડા મારી એક શ્વાશે મુબાઈની મેલ છૂટે તેમ મડદાને કાધ પર ચડાવી સ્મશાન સુધી લઈ જવુ પડે છે. ઉચકનારા મરી જાય છે, પાછળ આવનારાઓ આઘાપાછા થઇ મો સતાડી નાસતા ફરે છે, આ પ્રમાણે કમબખ્તી થાય છે. આવીજ હેરાનગતી મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસગે પણ પડે છે. મહેરબાનો કોઈ માઇનો પૂત જાગે ત્યારે મધુકરભાઇના જેવો નવીન સુધારો દાખલ કરે! જ્યા એકે સુધારો કર્યો કે તરતજ તેની પાછળ દેખાદેખી કરનારા ઘણા જણ નીકળી આવે. ગૃહસ્થો આપણામા પહેલ કરનારની ખામી છે. તે ખામી જ્યારે આવા દેશ હીતચિતકો મધુકરભાઈ જેવા બહાર પડશે ત્યારે તે પૂરી પડશે. મારા મહેરબાનો હાલમા બારમા તેરમાના અનિષ્ઠ રિવાજોથી ઘણી હાની થાય છે, વડીલોના ભરેલા જુના ટાંકા ઠલવાય છે નવા ટાકા ભરવાને કોઈ શક્તિમાન થતુ નથી, છતા ઉલેચી ઉલેચીને નાતજાતને ખવરાવવાના આવે છે અને સગા સબધીઓને પોષવામા આવે છે, તે સઘળું તે લોકો જોતજોતામા ભૂલી જાય છે. મધુકરભાઇ ઉપર વિતેલા દૃષ્ટાતથી આપણે ઘણું શિખવાનું છે. ડોશી મરવાનો ભય નથી પણ જમ પેધવાનો ભય છે. આજ

એમની વલે અને કાલ આપણી વલે. કાળબળે જેને કાંઈ વીતે તેમાંથી ડાહ્યા પુરૂષે ઝીણી નજરથી તારણ શોધી કાઢવુ જોઇએ. ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે. કાગડા બધે કાળા છે, તેમ સગાંવ્હાલા દરેક જણને હોય છે ને દરેકને તેમની સાથે પ્રસંગ આવેજ છે; માટે આપણે હાલમાં કાંઈ નવો સિદ્ધાંત સુધારા સંબંધી બાંધી તારણ કાઢવું જોઇએ બ્રધરહુડનું જમણ જમી પછી છાનામાના તાલીઓ પાડી ઘેર ચાલ્યા જવુ એ શરમ ભરેલું છે; માટે સઘળા મેમાનોએ કાંઈ વિચાર કરી સુધારાની બોલબાલા બોલાવવી જોઇએ. હું આજના યાદગાર પ્રસંગે મધુકરભાઇને ધન્યવાદ આપુ છુ ! ! વિજય, વિજય, વિજય, શ્રીરંગ ! ! !

" સુધારક મેમાનો !

હું આપના સમક્ષ એક નવીન સુધારો મૂકવા માગુ છુ. મારો સુધારો ઘણોજ ડહાપણભર્યો અને ઉમદા છે. તેને અનુસરવામા માણસ જાતનું કલ્યાણ અને ઉદય રહેલાછે મધુકરભાઇના વિતકણાથી મને ઘણીજ દીલગીરી થાય છે અને દીલગીરી સાથે આનંદ પણ પેદા થાય છે. દીલગીરીનું કારણ એટલુંજ છે કે મધુકરભાઈ જેવા ગાહોશ અને કુશળ સુધારકને તેમના પિતાના શબ સંસ્કારને વાસ્તે કોઈ સગું વ્હાલું ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા ન આવ્યું, અને આનંદ એટલાજ સારૂ થાય છે કે મધુકરભાઇએ સગાંવ્હાલાના આવા દુષ્ટ કૃત્યથી ડર નહિ પામતા એક ભાડાની ગાડી કરી તેમા શબને પધરાવી જાતે સ્મશાન પહોચાડયું અને તેને બાળી વહેવરાવી દીધુ. ગૃહસ્થો સુધારો તે આનુંજ નામ ! ! સગાંવ્હાલાંને લાત લગાવી મધુકરભાઈએ સુધારાને ઘણોજ

પગભર મજબૂત બનાવ્યો છે. બારમા તેરમાના ચાલને પણ પિતાના શબની રાખ જોડે ગંગાજીમા પધરાવો દીધો છે. ભાઈઓ મધુકરભાઈએ આજથી બારમાને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર ચાલુ કર્યું છે ! ! મહેરબાનો સુધારો આનુ નામ ! અરે સુધારકો સુધારો આને કહેવાય લાબાં ભાષણો હાથના લ્હેકા કરી કરવાં એ સુધારો નહિ પણ માથે પડેલીને બહાદુરીથી વેઠી લઈ લાગ આવે કાકરી મારી દાવ જીતી લઈ સુધારાની પહેલ કરવી એનુ જ નામ સાચો સુધારો અને એ કરનારજ સુધારક કહેવાય !! બાકી બીજા સુધારક નાગના કહેવાય ! ! હવે આપ સાહેબો સમક્ષ હું મારો સુધારો પ્રગટ કરૂં છું. ભાઈઓ ! જ્યારે આપણે ઘેર કોઈ કુટુંબી મરણ પામે ત્યારે તેને વાસ્તે ખાસ કરી લારી કે ગાડીની ગોઠવણ કરવી. ઘર આગળથી રોવા કુટવાનું તદ્દન બંધ કરાવવુ. પોતાના અંગના કે ઘરના બે ચાર મુખ્ય માણસે શબને જાતે ગાડી હંકાવી સ્મશાન લઇ જવું અને તેને બાળી વહેવરાવી દેવું. મરણની ખબર આપણા સુધાર શંખનાદ પત્રમાં પ્રકટ કરાવવી મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસંગે કારજ વરો નહિ કરતા ફક્ત આપણી સમાજના સુધારક મિત્રોને આમંત્રણ આપી ઘેર બોલવવા અને આવુ બ્રધરહુડનું ડીનર કરી સુધારાની વાહ વાહ બોલાવવી ! ! આથી એક પંથ ને દો કાજ થશે. એક કાંકરે બે પક્ષી મરાશે ! પૈસાનો અને વખતનો બચાવ થશે ! કલેશ કંકાસ અને દુઃખ શોકનો ત્રાસ જશે ! મરનાર મરતું જાય છે તેની સાથે તેની પાછળ જીવનારને મારતું પણ જાય છે. આ જગતમાં મર્યું એટલે તર્યું ! પણ પાછળ જે રહ્યું તેને કમોતે મરવાનું અરે

સદાય શોકની ચિંતામાં બળવાનું થયું ! ! મરણ પ્રસંગની માઠી અને મુખ્ય અસર પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઉપર વધારે થાય છે. પુરૂષ જ્ઞાનબળે મરણનો શોક વિસારી દેછે અને સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન બળે મરણનો શોક દિન પર દિન વધારી દેછે; માટે મારા મહેરબાનો આપણે વેળાસર ચેતવુ જોઇએ. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી જોઇએ. હું આજના પ્રસંગને વાસ્તે મધુકરભાઇને મારા અંતકરણથી મુબારકબાદી આપુ છુ અને તેમને સદાને વાસ્તે દુવા ચાહુ છુ આમીન ! આમીન ! આમીન ! ! "

" સાહેબો !

હું આજના પ્રસંગથી ઘણોજ ખુશી ખુશી થઈ ગયો છું. હું મારી મીલકતમાંથી એક લાખ રૂપીઆ આપણી સુધારા સમાજને હસ્તક સોપુ છુ. તેના વ્યાજમાથી સુધારા શંખનાદ માસિક પત્રને ડેઈલી પેપર રોજીંદુ પત્ર બનાવવું, અને તેની અંદર આપણા સુધારક મિત્રોને ઘેર થતા જન્મ અને મરણની નોંધ રોજ પ્રગટ કરવી. આથી મારા સમજવા પ્રમાણે આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધશે. દેશ દેશાવરમાં બનતા તાજા સુધારાના સમાચાર, સુચના અને સ્વરૂપો હંમેશાં જાણવામાં આવશે. બીજુ આજના માંગલિક પ્રસંગ જેવા બ્રધરહુડનાં ડીનરો દરેક સુધારકને ઘેર થવાની ખાસ જરૂર છે. જેવુ બ્રધર હુડનુ ડીનર મરણ પ્રસંગે થવાની જે સૂચના થઈ છે, તેવીજ બીજી સૂચના હું મારા તરફથી મૂકુ છુ કે મરણ જોડે વિવાહ અને લગ્નાદિ ખુશાલીના પ્રસંગે પણ બ્રધરહુડના ડીનર ખાસ કરીને થવાંજ જોઇએ. આવા ડીનરથી આપણા સુધારકોમાં

લવ રીગાર્ડ પ્યારની લાગણી વધશે. સ૫ થશે અને તેની સાથે સુખ દુ:ખના સમાચારો મળતા રહેશે;અન્યો અન્યમાં ભાઈચારો વધશે અને તેની સાથે સુધારો પણ તેના સાચા અને સુંદર સ્વરૂપમા કાંઈ ઓરજ પ્રકાશી નીકળશે, હુ આજની અણમોલી તકને વાસ્તે મધુકરભાઇને ઘણીજ શાબાશી આપુ છું!! શાબાશ! શાબાશ ! શાબાશ ! ! ”

“ બધુઓ !

હું પણ મધુકરભાઈના માનની ખાતર અને તેમને માથે વિતેલા દુ:ખના કાયમના નિવારણ સારૂ મારી મીલ્કતમાંથી પચાસ હજાર રૂપીયા સુધારા સમાજને હસ્તક સોપુ છુ તેના વ્યાજમાથી મડદા લઇ જવાની ખાસ કરીને નવીન ગાડીઓ તૈયાર કરવી, તેને લઈ જવાને વાસ્તે બ્રાહ્મણ નોકરો કાયમને વાસ્તે રાખવા ગાડીઓનુ મથક ખાસ કરીને શહેરની વચ્ચોવચ્ચ રાખવુ. જેને ઘેર મરણ થાય તેના ઘરમાથી ગમે તે એક જણ મથકમાં જઇને ખબર આપે કે તરતજ ગાડી તેના ઘર આગળ જાય અને મડદાને લઈને સ્મશાનમા પહોચતું કરે !! હાલમાં અજમાયશ દાખલ પાચ ગાડીઓ તૈયાર કરવી. પાચ ઘોડાઓ અને દશ બ્રાહ્મણ નોકરો રાખવા, સુધારક મિત્રો અને મેમ્બરો પાસેથી એક પાઈ પણ ચાર્જ લેવો નહિ, અને બીજા પાસેથી ફક્ત નોમીનલ ચાર્જ તરીકે એક રૂપીયો લેવો. જો આપણી આ સુધારાની સીસ્ટમ પ્રજામાં પ્રિય થાય તો પછી તેને વાસ્તે હું પણ કાંઈ લાબો વિચાર કરી મારો હાથ લંબાવીશ. મહેરબાનો આ આપણી ગાડીઓનું નામ ‘સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજ’

રાખવું, આનાથી વખત અને પૈસાનો ઘણોજ બચાવ થશે. તેની સાથે માંદલા મડદાતેજી માણસોનો મડદાં ઉપાડવાના ત્રાસમાથી છુટકારો થશે. જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ આ સુધારાની લોકોને કીમત થશે. અત્યારે જે કાંઈ થાય છે તે ઘણુંજ સારૂ થાય છે. આજના બ્રધરહુડના ડીનર પ્રસંગમાં પ્રભુની અતુલિત શક્તિનું તાદ્રશ્ય દર્શન થાય છે હુ મધુકરભાઇને ઘણાજ માન સાથે મુબારકબાદી આપુ છુ મુબારક! મુબારક! મુબારક!!"

"ગૃહસ્થો!

આજના મંગલ પ્રસંગે મને પણ જાદુઈ અસર થઈ છે. હુ પણ મારો હાથ લબાવીને આપ સાહેબોને જાહેર કરૂં છું કે આજરોજ સુધારા સમાજના હસ્તકમા હું પાંચ લાખ રૂપીઆ સોપુ છુ એ પાચ લાખમાથી એક સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર સારૂ સુદર બગલો બનાવવો, બીજું સુધારક સમાજનો એક સુશોભિત ભવ્ય હૉલ બનાવવો અને ત્રીજુ રીમેરેજ પુનર્લગ્ન સારૂ એક રમ્ય વિધવા વિવાહ મંદીર બાધવુ, બાકી જે કાંઈ રકમ રહે તેના વ્યાજમા સુધારાના વધારા સારૂ પુસ્તકો લખાવવાં અને તેને પ્રજામા મફત વહેચાવવા આજના ડીનરની દરેક જણને ઘણાજ સારી અસર થઈ છે. મધુકરભાઇનો આપણે જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો થોડો છે તેમણે આજે કાર્ય કરી દેખાડયું છે. દુનિયામાં પગ ઉપર કુહાડો મારવાની ખાસ જરૂર છે સાહસ સિવાય સુધારો થતો નથી. અત્યારના જમાનામા લેકચરોનો વખત નથી, જે કાંઈ થાય તે કરી દેખાડવામાજ શોભા છે. આજરોજ તેમણે બ્રધરહુડનું ડીનર કરી નામના કરી છે. તેમ

ા પર વીતેલા દુ.ખો ડીનર પ્રસગે કહી બતાવતાં દુઃખોનો સમુળગો નાશ થયો છે. એકને લીધે અનેક જણ સુખી થયા છે. સુધારાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હવે વખત જતાં પૂર બહારથી ખીલી નીકળશે. સુધારાના હડહડતા શત્રુઓને આજના ડીનરથી ઘણો સારો ધડો મળશે. હુ માન્યવર મહાશય મધુકરભાઇને મુબારકબાદી આપુ છુ. ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!'

" ભાઇઓ!

આ જમાનામાં સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરની ખાસ જરૂર હતી, તે જરૂરીઆત આજરોજ મધુકરભાઇએ પૂરી પાડી છે આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની પ્રજા છીએ. નાના મોટા ગરીબ તવગર ઉચ્ચ અને નીચ તેની દૃષ્ટિમા દરેક જણા સરખા છે તેના નિયમને માન આપવામાં મનુષ્યનું ડહાપણ સમાએલું છે. એક ટાણે એકઠા મળી એક ભાણે ખાવુ અને એક પરમેશ્વરને એકતાથી ભજવો તેના જેવુ બીજુ એકે પુન્ય નથી: શુભ કર્મ નથી!! માટે મારા મહેરબાનો આજના પ્રસગમાંથી આપણે એકતાનો પાઠ શિખવાનો છે. ભિન્નતાની ભ્રમણા મગજમાથી દૂર કરવાની છે. દેશોદયના સાધનમાં ભિન્નતા ઘણીજ હરકત કરે છે. દુનિયામાં જે કાંઈ જશના ડંકા થયા છે તે તમામ એકતાના બળથીજ થયા છે. પાશ્ચિમાત્ય પ્રજા જે કાઇ સુખ ભોગવે છે તે એકતાનુંજ પરિણામ છે અને પૂર્વની પ્રજા જે કાઇ દુઃખ ભોગવે છે તે ભિન્નતાનોજ પ્રતાપ છે. ભિન્નતાના નાશને વાસ્તે અને એકતાના પ્રકટીકરણને વાસ્તે આવા બ્રધરહુડના ડીનર થવાની ખાસ જરૂર છે. ન્યાત જાતનો તફાવત

એકતાને તોડી નાંખે છે. આપણે બધા એક ઈશ્વરનાં સંતાન છીએ; તેની દૃષ્ટિમા દરેક જણા સમાન છીએ. આ સૂત્ર વારવાર આપણે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ તે પ્રમાણે ચાલતા નથી, એ આપણી ભૂલ છે આજ રોજ મધુકરભાઇએ તે ભૂલ સુધારવાનો અપૂર્વ પ્રસગ રચ્યો છે, તેને વાસ્તે આપણે બધા તેમના અનહદ ઉપકારી છીએ હું તેમને ખાસ કરીને મારા જીગરની લાગણીથી ધન્યવાદ આપુછુ! ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!"

"મહેરબાનો!

આજરોજ ઘણુ કહેવાયું છે, મારે શુ કહેવું તેની મને કાંઇ સૂજ પડતી નથી, છતાં પણ બે બોલ બોલી આનંદ પામું-છુ! આપણી સમાજમાં મધુકરભાઈ એક રત્નનર છે. તેમના સુધારાની કીમત થવાની નથી તે જે જે કાર્ય કરે છે તે કાંઈ અલૌકીકજ કરે છે ઈશ્વરે તેમનામાં સાહસ બુદ્ધિ કાંઇ ઓર પ્રકારની મૂકેલી છે અત્યાર સુધી આપણે બધા અંધારામાં ઝોકા ખાતા હતા, હાલમા જે અજવાળામાં આપણે આનદ કરીએ છીએ તે બધો પ્રતાપ તેમનોજ છે. સુધારો શું છે અને તેનો કેટલો પ્રભાવ છે, તે તેમણે પોતાના આત્મભોગના દૃષ્ટાંતથી પૂરવાર કરી આપ્યું છે અત્યારે જે જે સૂચનાઓ થઇ છે તે ઘણીજ કીમતી થઈ છે. ભલે કોઇને કડવી લાગતી હશે, પણ પાછળથી અનુભવમાં આવ્યે મીઠીજ લાગશે. જમાનાનું જેટલું મધુકરભાઇને જ્ઞાન છે તેટલું બીજા કોઇને મારી માન્યતા પ્રમાણે ઘણુ જ ઓછુ હશે!! તેમણે ટુંક વખતમા ઘણુ કરી દેખાડયું છે. આ જગતમાં આગળ પડી કામ કરનાર પર હમેશાં શરૂ-

આતમાં અપવાદજ આવે છે, એક મહાપુરૂષના વચન પ્રમાણે હું આપને જણાવું છું કે જેની શરૂઆતમાં નિંદા થાય છે તેનાં પાછળથી ઘણાંજ વખાણ થાય છે ! માટે જગતની દરકાર નહિ રાખતા જે કાંઈ સારૂં જણાય તે બેધડક કરવું અને જે કાંઇ ખરાબ જણાય તે તરતજ મૂકી દેવું કેવળ અંધ શ્રદ્ધા રાખી પૂર્વજોના જૂના કુવામાં બુડી મરવું અથવા ગાડરીઆ પ્રવાહ પ્રમાણે દેખાદેખી કરવું તે માણસાઇ નથી. આપણે જે કાંઈ કાર્ય કરીશુ તેની ભવિષ્યની પ્રજા પર કેવી છાપ પડશે તેનો પૂરતો વિચાર કરવો. જમાનામાં જેમ જેમ સુધારાની જરૂરીઆત જણાય તેમ તેમ તાબડતોબ અને નિડરપણાથી સુધારો ગ્રહણ કરવો આજરોજ મધુકરભાઇએ જે કાંઇ કહેવા કરતાં કરી દેખાડયું છે તેને વાસ્તે હું તેમને થેન્કસ આપુછુ ! શાબાશ ! શાબાશ ! શાબાશ ! ! ”

આ પ્રમાણે ઉપરા ઉપરી મુબારકબાદીઓ મધુકરભાઈને અપાવા લાગી. ડીનર ટેબલ પર બેઠેલા દરેકે દરેક મેમાનોમા અપૂર્વ આનંદ અને ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. જગતનુ એક ધોરણ છે કે જેને પાટલે બેઠા તેના નીચા નમી સુંદર ગીત ગાવાં. મેમાનોના મનમા બ્રધરહુડના ડીનર સંબંધી ગમે તેવી અસર થઇ હશે પણ ઉપર ઉપરથી ઘણા જણાએ ધન્યવાદના શબ્દો કહી મ્હોની મોળ ઉતારી ‘ ચડ જાઓ બેટા શૂળીએ લઈ ખુદાકા નામ ’ એ કહેવતાનુસાર કંઇ કંઈ ટીખળી અને બટકબોલા મેમાનોએ મધુકરભાઇની મીઠી મીઠી અને ઠંડી મશ્કરી પણ કરવામાં બાકી રાખી નહિ. કેટલાકે ઉપરથી સારૂં મનાવ્યું

અને કેટલાકે મ્હો મલકાવી મૌન રાખી સારૂ મનાવ્યું. ડીનરમાં વિલાયતી અને ગામઠી બન્ને પ્રકારની સોઇ રાખવામાં આવેલી હોવાથી સુધારક મેમાનોને કાંઇ ઝાઝો વાંધો પડયો નહિ. કેટલાકે ન્હાપાણીથી ચલાવ્યું, કેટલાકે લેમન, સોડા અને બીસ્કુટથી ચલાવ્યું; કેટલાકે ફલાહારથી ચલાવ્યું, કેટલાકે મીઠાઈ અને ભજીઆંથી ચલાવ્યું અને કેટલાકે નંબર ગ્લાસોથી પણ ચલાવી લીધું કેટલાકે મટન, ચાયસુપ, ડબલરોટી, પાઉ, કેક, પુલાવ અને સુધરેલી વાનગીઓની રકાબીથી ચલાવ્યું. જેને જે જોઈતું હતું તે દરેકને આ બ્રધરહુડના ડીનરમાથી મળી આવ્યું. વાંધો ફક્ત સાથે બેસી જમવાનો હતો; તે જમાનાના બળે અને ફૅશન પોઝીશન અને સુધારાના પ્રભાવે કરી દૂર થઈ ગયો. ઑલરાઈટ અને ઑલઈકવલ એ ન્યાયાનુસારે ઑલ મેમાનો ઑલરાઈટ ડીનરમા સામેલ થઈ ગયા અને મનગમતી ખાણાપીણાની મીઠી મોજ મારવા લાગ્યા. દરેક કોમના દરેક ગૃહસ્થો વાંધા વગર દરેક સાથે આનદ અને છુટથી ભેળાઇ ખાવા પીવા લાગ્યા. જગત પાછળથી શું કહેશે તથા ધર્મશાસ્ત્ર અને વર્ણાશ્રમના કર્મકાડાદિ પુસ્તકોના સિદ્ધાતો પર કેવું પાણી ફરશે તેનો તલમાત્ર પણ વિચાર કર્યા વગર જગન્નાથજીનું તીર્થ અને જે ખાય તે પવિત્ર એ પ્રમાણે આખ મીચી ડીનરમા ડુબવા લાગ્યા લગભગ ડીનર ખલાસ થવા આવ્યું એટલે સમાજના આગેવાન અને પેટ્રન તરીકે ગણાતા ગૃહસ્થો મધુકરભાઇને મુબારકબાદી આપવા ઉભા થયા.

" મારા વ્હાલા ગૃહસ્થો !

આજરોજ જે શ્રમ મી. મધુકરભાઇએ આપણને આનંદથી સંતોષવા સારૂ ઉઠાવ્યો છે તેને વાસ્તે તે ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે તેમને ઘણા લાયક ગૃહસ્થો તરફથી મુબારકબાદી અ-પાઇ છે તે યોગ્યજ થયું છે. બંધુઓ આજરોજ સુધારક બ્રધર-હુડનું નવીન પ્રકારનું ડીનર આપણી સમાજને અપાયું છે તેને વાસ્તે સમાજ તેમની ઉપકારી છે. બ્રધરહુડના ડીનર સંબંધી જે જે સૂચનાઓ અને ચર્ચા થઇ છે તે વ્યાજબી થઈ છે બ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમા થાય તે ઘણુજ સારૂ છે. લગ્નાદિ અને મરણાદિ પ્રસંગો વખતે આવા ડીનર થવાની અત્યારે જે સૂચના થઇ છે તે સૂચના ઘણી આવકારદાયક છે. મારે તે સંબંધી કંઈક કહે-વાનું છે તે હું આપ ગૃહસ્થો સમક્ષ કહેવાની રજા લઉં છું. ગૃહસ્થો આપણે જેને ઉદર જન્મ લીધો છે અને જેના પવિત્ર હાથમા લાલનપાલન અને પોષણથી ઉછરી મોટા થયા છીએ. તેવા પવિત્ર દેવ અને પ્રભુ સમાન ગણાતાં મા અને બાપ, તેમ ના મરણ પ્રસંગે તેમની ઉત્તરક્રિયા કરવી વિસારી દઈ અને તેમના છેવટના સંભારણા તરીકે ગણાતાં જ્ઞાતિ ભોજન કરવા ભૂલી જઇ તે વખતે આવું સુધારક બ્રધરહુડનું ડીનર કરવું એ ઘણુંજ શરમ ભરેલુ છે, ધિક્કારવા લાયક છે અને અનિષ્ટ કાર્ય છે. દુનિયાની દરેક કોમ યથાશક્તિ અને યથામતિ માત પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા કરી પિતૃઋણની ફરજમાથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરેછે; તો આપણે ભણેલાગણેલા અને સુધરેલા સભ્ય ગૃહસ્થોએ માબાપ મરી જાય એટલે તેને ભાડાની ગાડીમાં જાનવર મરી જાય તે પ્રમાણે ઘસડાવી લઇ સ્મશાનમાં બાળી ફૂકી મારવાં,

અને તેમનુ દશમું અગીયારમું અને બારમાની પ્રેતમુક્તિની ઉત્તરક્રિયા ન કરવી; અને તેમનો દહાડો પાણો પણ ન કરવાં, તેના જેવું બીજું કયું પાપ છે? માબાપનો મુકેલો વારસો ભોગવવો, અને છેવટની તેમની ક્રિયા ન કરવી એવી નીચતા તમારા સુધારકો વગર બીજા કોણ કરે? માબાપને જીવતા રઝાડવાં અને બાળવા અને તેમને મુઆ પછી પણ મોક્ષના સાધનની ક્રિયા કરવા વિસારી દેવી તેના જેવો બીજો કીયો ભયકર ગુન્હો છે. જે પ્રસંગે માબાપના અલૌકીક પ્રેમના સંભારણાના આસુ દીકરાની આખમાથી ટપકવા જોઈએ તે પ્રસગે આવા તાગડ ધિન્નાના ડીનરો કરી મુબારકબાદીના ટોપલા માથે લેવા તેના જેવું બીજુ કીયું નીચતાનું પગલુ છે? નાનેથી મોટા કર્યા, ભીનેથી કોરા કર્યા, દુખ વેઠી સુખમાં આગળ ધર્યા અને હુલાવી ફુલાવી તેડી ઉચકીને દરેક ઠેકાણે ફર્યા, પરણાવી પસ્તાવી ઘર માંડતા કર્યા, સણાવી ગણાવી વિદ્વાન બનાવ્યા અને સસારમાં સારૂ નરસુ પારખતા કર્યા, તેવા દેવાશી પવિત્ર માબાપના મરણ વખતે, તે માબાપને પ્રેમથી કાધે ધરી છેવટના સ્મશાન સુધી વળાવવા જવું તો રહ્યુ પણ તેમને પશુના શબની સમાન મુધારક મડદા ટેકીગ કેરેજમાં ઉપડાવી સ્મશાનમા પહોંચતા કરાવવા, હાય!! એ નીચ કૃત્ય જેવું બીજુ કીયું નીચ કૃત્ય છે?! ગૃહસ્થો બ્રધરહુડના ડીનરની હું વિરૂદ્ધ નથી; પણ વ્યવહાર દર્શનનાં કાર્યને કરવા વિસારી દઈ તેને બદલે ડીનર કરવા તેની હુ વિરૂદ્ધ છું. મારા કહેવામા આપ મહેરબાનો ફક્ત સાર સાર ગ્રહણ કરશો તો હું આપનો ઉપકારી થઇશ. ગૃહસ્થો હું આપની

ફતેહ ચાહુ છુ. આમીન! આમીન! આમીન!!"

"સદ્દગ્રહસ્થો!

હમણાં જે ટીકા થઈ તે ઘણીજ ડહાપણ ભરી થઇ છે, તેથી આપણે કોઈએ માઠું લગાડવાનું નથી. હીતસ્વી હોય તે ખરી હીતની વાત કહે! કડવુ ઓસડ વ્યાધીના નાશને વાસ્તે પાવામા આવે છે, તેમ સખત પણ પરિણામે મીઠા ગુણવાળી ટીકા સમાજનું જે અ તરથી ભલુ ચહાતો હોય તેજ કરે! બ્રધર-હુડના ડીનર વિરૂદ્ધ હુ પણ નથી. દુનિયાદારીમા કરવા જોઇતા તમામ કાર્ય કરી પરવારી આવા આવાં આનંદી ડીનરો કરવામાં આવે તો તેથી ઘણોજ ફાયદો થાય મરણ પ્રસ ગે અથવા લગ્નાદિ શુભ પ્રસંગે પ્રસંગની જરૂરીઆતની ફરજો અદા કરી આવાં ડીનરો કરવાની શુભ હીલચાલ થાય તો બેશક આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધે અને સમાજની તેથી ઘણીજ ઉન્નત્તિ થાય. ધી સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજ કરવાની જે સૂચના થઈ છે તે સૂચના ઘણી વ્યાજબી થઈ છે, તેમા કોઇના બે મત છેજ નહિ જ્યારે કોઇને ઘેર મરણ થાય ત્યારે મરનારનાં સગાંવ્હાલાં જો મડદાને લોક રીવાજ મુજબ સ્મશાન લઈ જવાને અશક્ત હોય તો તે વખતે આવી ગાડીઓનો આશ્રય લેવામાં આવે તો ઘણુજ સારૂં થાય; પણ ફરજીઆત સુધારણાની ભલામણ કરવી તે ગેર-વ્યાજબી છે. બીજુ મરણની ઉત્તર ક્રિયાઓ સારી રીતે કરવી અને જો પોતાની શક્તિ હોય તો વ્યવહારિક ક્રિયાઓ પણ કરવી, અને ત્યાર બાદ જો ઘરના સુખી હોય તો બ્રધરહુડના ડીનરની ગોઠવણ કરવી તેના જેવો બીજો એકે સારો સુધારો

નથી; પણ અમુક વ્યવહારિક કાર્ય કરવું ઉઠાવી દઈ તેને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર કરવું તેની હું વિરૂદ્ધ છું બ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમાં કમ્પલસરી ફરજીઆત ન થવું જોઇએ તેવી મારી ખાસ ભલામણ છે. જેને મળે તે સુખેથી કરે અને જેને ના મળે તે ખાઈ પી વિરૂદ્ધતા દર્શાવ્યા સિવાય બેસી રહે એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. મધુકરભાઇને મારા સમજવા પ્રમાણે સગાંવ્હાલાંનો ઘણોજ કડવો અનુભવ મળ્યો હશે અને કદાચ તેથી બેવકુફોને ઠેકાણે લાવવા સારૂ આ કાર્ય તેમણે કર્યું હશે તો તે, વખતે વ્યાજબી કહેવાશે; પણ તેમની દેખાદેખી દરેક જણાએ તેમના જેવું કરવું એવી મારી ભલામણ નથી. દરેક જણનાં સગાંવ્હાલાં મૂર્ખ અને જગલી હોતાં નથી, ભલે કદાચ કોઇને હોય તો તે સુખેથી આવું કરે, પણ ન હોય તે સ્વપ્ને પણ આવું ન કરે એવી મારી નમ્ર સૂચના છે. ગૃહસ્થો મારા કહેવામાં કોઈ ઓછું આણશો નહિ. હું તમારો શુભેચ્છક છું. મારા શબ્દોમાંથી જે કાંઈ શુભ લાગે તેજ ગ્રહણ કરજો! અશુભ મૂકીજ દેજો!! હું આપ સઘળાનો વિજય ચાહું છું. આમીન! આમીન! આમીન!!"

" મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો!

આજના બ્રધરહુડના ડીનરથી હું ઘણોજ આનંદ પામ્યો છુ અત્યારે સુધારા સંબંધી જે જે સૂચનાઓ થઈ છે તે મારા સમજવા પ્રમાણે ઘણીજ વ્યાજબી અને કીમતી થઇ છે. બીજું હું એક સૂચના આ પ્રસંગે કરવી યોગ્ય ધારૂં છુ. ખાવા પીવાના પ્રસંગ અને શોખ સારૂ નાત જાતનો તફાવત દૂર કરવો તે ગેર-વ્યાજબી છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મ અનાદિ કાળથી ચાલતા આવેલા

ફતેહ ચાહુ છું. આમીન ! આમીન ! આમીન ! ! ”

" સદ્‌ગ્રહસ્થો !

હમણા જે ટીકા થઈ તે ઘણીજ ડહાપણ ભરી થઇ છે, તેથી આપણે કોઈએ માઠું લગાડવાનું નથી હીતસ્વી હોય તે ખરી હીતની વાત કહે ! કડવુ ઓસડ વ્યાધીના નાશને વાસ્તે પાવામાં આવે છે, તેમ સખત પણ પરિણામે મીઠા ગુણવાળી ટીકા સમાજનુ જે અંતરથી ભલુ ચહાતો હોય તેજ કરે ! બ્રધરહુડના ડીનર વિરૂદ્ધ હુ પણ નથી, દુનિયાદારીમા કરવા જોઇતા તમામ કાર્ય કરી પરવારી આવાં આવા આનંદી ડીનરો કરવામાં આવે તો તેથી ઘણોજ ફાયદો થાય મરણ પ્રસંગે અથવા લગ્નાદિ શુભ પ્રસંગે પ્રસંગની જરૂરીઆતની ફરજો અદા કરી આવા ડીનરો કરવાની શુભ હીલચાલ થાય તો બેશક આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધે અને સમાજની તેથી ઘણીજ ઉન્નત્તિ થાય ધી સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજ કરવાની જે સૂચના થઇ છે તે સૂચના ઘણી વ્યાજબી થઈ છે, તેમા કોઇના બે મત છેજ નહિ. જ્યારે કોઇને ઘેર મરણ થાય ત્યારે મરનારનાં સગાંવ્હાલા જો મડદાને લોક રીવાજ મુજબ સ્મશાન લઈ જવાને અશક્ત હોય તો તે વખતે આવી ગાડીઓનો આશ્રય લેવામા આવે તો ઘણુજ સારૂં થાય, પણ ફરજીઆત સુધારણાની ભલામણ કરવી તે ગેરવ્યાજબી છે. બીજું મરણની ઉત્તર ક્રિયાઓ સારી રીતે કરવી અને જો પોતાની શક્તિ હોય તો વ્યવહારિક ક્રિયાઓ પણ કરવી, અને ત્યાર બાદ જો ઘરના સુખી હોય તો બ્રધરહુડના ડીનરની ગોઠવણ કરવી તેના જેવો બીજો એકે સારો સુધારો

નથી, પણ અમુક વ્યવહારિક કાર્ય કરવુ ઉઠાવી દઈ તેને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર કરવું તેની હુ વિરૂદ્ધ છુ. બ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમા કમ્પલસરી ફરજીઆત ન થવું જોઇએ તેવી મારી ખાસ ભલામણ છે. જેને મળે તે સુખેથી કરે અને જેને ના મળે તે ખાઈ પી વિરૂદ્ધતા દર્શાવ્યા સિવાય બેસી રહે એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. મધુકરભાઇને મારા સમજવા પ્રમાણે સગાંવ્હાલાનો ઘણોજ કડવો અનુભવ મળ્યો હશે અને કદાચ તેથી બેવકુફોને ઠેકાણે લાવવા સારૂ આ કાર્ય તેમણે કર્યું હશે તો તે, વખતે વ્યાજબી કહેવાશે, પણ તેમની દેખાદેખી દરેક જણાએ તેમના જેવુ કરવું એવી મારી ભલામણ નથી. દરેક જણના સગાંવ્હાલાં મૂર્ખ અને જગલી હોતા નથી, ભલે કદાચ કોઇને હોય તો તે સુખેથી આવું કરે, પણ ન હોય તે સ્વપ્ને પણ આવુ ન કરે એવી મારી નમ્ર સૂચના છે. ગૃહસ્થો મારા કહેવામા કોઈ ઓછુ આણશો નહિ. હુ તમારો શુભેચ્છક છુ. મારા શબ્દોમાથી જે કાંઈ શુભ લાગે તેજ ગ્રહણ કરજો ! અશુભ મૂકીજ દેજો !! હુ આપ સઘળાનો વિજય ચાહુ છુ. આમીન ! આમીન ! આમીન !!"

"મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો !

આજના બ્રધરહુડના ડીનરથી હુ ઘણોજ આનદ પામ્યો છુ. અત્યારે સુધારા સબધી જે જે સૂચનાઓ થઈ છે તે મારા સમજવા પ્રમાણે ઘણીજ વ્યાજબી અને કીમતી થઇ છે. બીજુ હુ એક સૂચના આ પ્રસગે કરવી યોગ્ય ધારૂં છુ. ખાવા પીવાના પ્રસગ અને શોખ સારૂ નાત જાતનો તફાવત દૂર કરવો તે ગેર-વ્યાજબી છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મ અનાદિ કાળથી ચાલતા આવેલા

છે, તે ધર્મ દૂર કરવાની હીમાયત કરવી તે કાંઈ નાની સૂની વાત નથી; અને તે વળી બધા એકજ પ્રસંગે અને એકજ ભાણે ખાવા પીવાની ગમ્મત સારૂ દૂર કરવા તે ભયંકર અને હેવાનીઅત ભરેલું કૃત્ય છે જ્યારે તમે બધા એક મત થઇ વર્ણાશ્રમ દૂર કરવાની પહેલ કરોછો ત્યારે તમારે બધી કોમ સાથે કન્યા વ્યવહાર કરવાની પણ પહેલ કરવી જોઇએ. જ્યારે ખાવા પીવાનો વાંધો નથી ત્યારે બેટાબેટી દેવાનો શા સારૂ વાંધો ઉઠાવવો જોઇએ. ખાવા પીવાના સુધારા સાથે કન્યા વ્યવહારનો સુધારો કાયમ કરવામાં આવે તો તેથી દેશને ઘણોજ ફાયદો થાય. સંપનો વધારો થાય અને પ્રજામાંથી ભિન્નત્વ નાશ પામે અને સર્વત્ર એકતાનો વધારો થઈ આબાદાની થાય પુનર્લગ્ન, સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર અને સુધારક કન્યા વ્યવહારના સુધારા જો આપણામા દાખલ થાય તો આર્યાવર્તની ઉન્નતિ એકદમ થવા માડે અને દેશમાંથી કુસંપ અને ઇર્ષાનો જલ્દીથી છેડો આવી જાય. જ્યારે સુધારા સમાજના પ્રતાપથી સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરની શરૂઆત થઇ છે, અને તે સારૂ દરેક તરફથી આટલી બધી પસંદગી બતાવવામા આવી છે તો હવે આપણે દરેક જણાએ હવેથી જાહેરમા હીંદુ મુસલમાન અંગ્રેજ પારસી, વાણીઆ બ્રાહ્મણ અને શુદ્ર કોમ સાથે વગર હરકતે ભોજન વ્યવહારના પ્રસંગમા આનંદથી જોડાવુ જોઇએ દરેક સાથે લાયક વર અને લાયક કન્યા મળતા લગ્ન વ્યવહારની પણ રસમ બાંધવી જોઇએ. આ પ્રમાણે સુધારાની આત્મભોગ ભરી પહેલ કરવાથી દેશનો ઉદય તત્કાલ થશે અને કજીયામાં સુધારાનો

દિગ્વિજય થશે, હું આજના પ્રસંગ સારૂ મધુકરભાઈને દીલોજાની ભર્યો આવકાર આપુ છું. આનંદ! આનંદ! આનદ!!"

"જેન્ટલમેનો!

સુધારાને કહી દેખાડયા કરતાં કરી દેખાડવામાં જાતિભોગની ખાસ જરૂર રહે છે. જે પ્રજા આત્મભોગની કીંમત સમજે છે તેજ પ્રજા આબાદાની સારી રીતે ભોગવી શકે છે. જે દેશમા આત્મભોગનું વધારે અનુકરણ થાય છે તે દેશ સુધારામાં ઘણો આગળ વધી શકે છે. અત્યારે જે જે સૂચના ડીનર પ્રસગે કરવામાં આવી છે, તે ઘણીજ કીમતી અને સોનેરી છે. કલેશ અને કંકાસના નાશને વાસ્તે સુધારાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ન્યાતજાતનો તફાવત જો ભૂલી જવામાં આવે તો આપણો સુધારો નિમિષ માત્રમા ઘણોજ આગળ વધે જ્યાં ને ત્યા નીચા અને ઉચાનીજ મારામારી ચાલ્યા કરે છે. આ મે કર્યું અને આ તે કર્યું એના તફાવતમાં સર્વત્ર કલેશ જામ્યા કરે છે. હવે સુધારાના પ્રભાવે કરી જો પ્રજા એટલું સમજતી થાય કે આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની ઓલાદ છીએ, દરેક જણા એક ટાણે અને ભાણે સલાહ, સપ અને આનંદથી ખાવા પીવાને બંધાયેલા છીએ, આપણે સર્વે સરખા છીએ, આપણામાં કોઈ નાનો મોટો અને નીચ ઉચ નથી, દરેક જણાએ ભ્રાતૃભાવથી દરેક જણને પ્રેમથી ન્હાવું જોઇએ અને દરેક જણાએ એકતાથી અને ઉમંગથી સુધારામાં આગળ વધી પોતાની દેશ પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવી જોઇએ, તો જોતજોતામાં આખા હિંદુસ્થાનમા સુધારાનો સૂર્ય ચોગરદમ પ્રકાશી નીકળે અને કુધારા અંધકારનો એકદમ

નાશ થઈ પ્રજા સંપૂર્ણ રીતે સુખ અને આનંદ ભોગવતી થાય! આપણે અનેક પ્રકારની મુશી બતો વેઠીએ છીએ, ઠોકરો ખાઇએ છીએ, દુ:ખ ભોગવીએ છીએ છતાં પણ આપણી આસપાસ અવલબી રહેલા સુધારા પ્રત્યે અણગમો દેખાડીએ છીએ. ગૃહસ્થો! આપણી આ એક મોટી ભૂલ છે. પાસેનાને પડતુ મૂકી આઘેનાને ઓળખવું તે એક પડતીનું ચિન્હ છે. અત્યારે જે કાંઈ કહેવાયું છે તે ઘણુજ ઉત્તમ કુદરતીજ કહેવાયું છે. હવે આપણે ધીમે ધીમે આળસ તજી ડીનરમા થયેલી સૂચનાનો સ્નેહથી સ્વિકાર કરવો જોઇએ. આવા બ્રધરહુડના ડીનરો પણ પ્રસંગોપાત પ્રસગ મળતા ઉજવવા જોઈએ. આજના ડીનર પ્રસગ સારૂ હું મધુકરભાઇને ઘણો ધન્યવાદ આપુ છુ. ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!"

" ગૃહસ્થો!

અહોહાહા . યારો મને ઘણુજ હસવું આવે છે! બિરાદરો 'આજનો આનદ કાંઈ ઓરજ છે! વાહ વાહ! વાહ વાહ! શું ઉમગ! શુ આનદ! શુ પ્રેમ! આપ સઘળા ભાઇઓના મોંઢા પર છવાઈ રહ્યો છે! બસ કાંઈ વાત ન પૂછો યારો! આજનું ડીનર ઑલરાઇટ છે! એક્સેલન્ટ છે! વાહ વાહ! શુ તારીફ કરૂં તેની! ક્યા મઝા છે એની! સુપ! વાહ વાહ! શરબત ઓહો! પુલાવ બસ ન્હા! ડબલરોટી, પાઉ, કેક, બીસ્કુટ! વાહ ભાઈ વાહ! અરે પુડીગ ઓહો!! યારો એકસો નબર વન ટુ થ્રી ફ્રોર ફાઈવ સીક્સ સેવન વાહ વાહ તેની તો વાત ન કરવી! બસ જરા લીધું કે ગુલતાન, અમન, ચમન, આનંદ, રમત,

ગરમત, રંગ, રાગ, આહા ! વાહ વાહ ! અહાહા....મહેરબાનો મને કોઇ ગાંડો ગણશો નહિ. આજના ડીનરનો આનંદ અલૌકીક છે. આજના બ્રધરહુડના ડીનરની મારા પર ઘણીજ એકસેલન્ટ છાપ પડી છે. આજના તમારા લેકચરોની પણ મને ઘણી ડીપ લાગણી થઈ છે સાહેબો ! આજના સુધારાની એવી તો ઉંડી અને મીઠી અસર મને થઈ છે કે મારો આનંદ અને ઉમંગ મારા તાબામા રહી શકતો નથી અરે મારૂં જીગર મારા કોન્ટ્રોલમાંથી છટકી જાય છે, માટે આવુ આનંદજનક મારાથી જૅાય જૅાયનું બોલી જવાય છે તમે મને ભેજાનો ચસ્કેલો નહિ સમજશો. સાહેબો ! હુ ઘણો વિચારવંત અને ડાહ્યો છુ. હું આજથી પ્રતિજ્ઞા કરૂં છુ કે મારે પણ બુઢ્ઢા બુઢ્ઢીના મરણ પ્રસંગે આવી એક ડીનરની પાર્ટી કરવી ! હું મી. મધુકરને આજના ડીનર સારૂં થેન્કસ આપુ છું. હુરરે ! હુરરે ! હુરરે ! ! "

" મારા વ્હાલા મેમાનો !

મારા આજના સુધારાના સાહસને આપ સઘળાએ માન્ય આ'પ્યું છે તેથી આપનો હું મોટો ઉપકાર માનું છું ! સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરનો આપ સાહેબોએ પધારી સ્વિકાર કર્યો છે, તેથી હુ ઘણોજ આનંદ પામું છુ આજરોજ ડીનર પ્રસંગે જે જે સૂચનાઓ મારા ઉપર સુધારાને અનુસરતી થઈ છે તેથી હું મારૂં અહોભાગ્ય માનું છું જમાનો જેમ જેમ આપણને શિખવે છે તેમ તેમ આપણે શિખવુ જોઇએ. સુધારાના હડહડતા શત્રુઓ જેવી રીતે આપણને થપ્પડ મારે છે તેમ આપણે પણ પ્રસંગ મળતા થપ્પડ મારવી જોઇએ. આ જમાનો ડાહ્યા બની

બેસી રહેવાનો નથી. હાથ પગ જોડી બેસી રહેવામાં આપણા દેશની આવી સ્થિતિ થઈ છે, માટે હવે તો આપે તેને રામ! માઈટ ઈજ રાઇટ. બળીઆના બે ભાગ! કમરકસી બહાર પડીશું તોજ આપણો ઉદય થશે અને ત્યારેજ જનસમાજ આપણી કીમત કરતી થશે કારજ વરાના કુડા કુચાલોથી આપણી પડતી થઈ છે. આપણા ઓરડાની લક્ષ્મી બહાર ચાલી ગઈ છે. ફરજી-યાત કર વેરા માફક આપણા વિવાહવાજન અને મરણ પ્રસંગના ખર્ચાળુ રિવાજોએ આપણને પાયમાલ બનાવી ભીખ માગતા કર્યા છે. આપણાં ધર્મના અનિષ્ઠ બધનોએ આપણને ઢીલા અને બાયલા બનાવ્યા છે. ન્યાતજાતના તફાવતે આપણે ઉદય માર્ગમા ઘણા પછાત રહ્યા છીએ. કન્યા વ્યવહારના એકમાર્ગી ધુસરાથી આપણે અધવચ્ચ અચકીને બેઠા છીએ પરદેશ ગમનના પ્રતિબધે આપણે અધારામાં પડયા છીએ, માટે મારા સ્વદેશ-પ્રેમી સુધારકો હવે આળસ તજી બહાદુરીથી બહાર પડો અને સુધારાનો ઝુંડો હાથમા પકડી દુનિયાના નવે ખડમા ફરી નામના કરો! જે કાઇ સારૂ લાગે તે એકદમ કરો! હવે વિચાર કરવાનો વખત તજી ધો. વિચારમાં ને વિચારમા આપણે સઘળા નીચોવાઇ ગયા છીએ નાઉ ડીલે ઇઝ ડેન્જરસ ફોર યુ! હવે ઢીલ આપણે વાસ્તે એક ભયંકર ચીજ છે, માટે દરેક જણા એકત્રતાથી, એકતાથી, ઉમગથી, આનંદથી અને પ્રેમથી હળી-મળી સુધારાના મેદાનમા બહાર આવો અને કુધારાનો નાશ કરી સુધારાનો વિજય કરો. ગૃહસ્થો! મારી સુધારકબાદી વાસ્તે હુ આપ સઘળાની સલામતી ચ્હાઉ છુ!! આમીન! આમીન!

આમીન!"

આ પ્રમાણે સલામતી અને મુબારકબાદી અન્યોઅન્યમાં અપાયા પછી ડીનરની છેવટની બાકી રહેલી શરૂઆત થવા લાગી. પુડીંગ અને આઈસક્રીમની રકાબીઓ ચોગરદમ આવવા લાગી, નંબરની બાટલીઓ પાછી ઉપરાઉપરી ખુલવા લાગી અને મેમાનોમાં છુટથી વપરાવા લાગી! આખા ડીનરમા ચોગરદમ રંગ રંગ વરતાઇ રહ્યો. બંગલાની આસપાસ સંતાઇ રહેલા મધુકરના ન્યાતીલાઓ ડીનરનાં લેકચરો સાભળી દીગમુઢ બની ગયા અને દરેક જણ સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર પ્રત્યે ધિક્કારની નજરે જોવા લાગ્યા મધુકરને વાસ્તે ભવિષ્યમા કેવાં પગલા લેવાં તેનો ઉંડો વિચાર કરતા કરતા ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યા કેટલાક ફુડફુડતા વિશુદ્ધ આર્ય આગેવાનો સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરમા ભેગા થએલા ગૃહસ્થો સારૂ એક ફીટકાર અને ધિક્કાર ભરી ચર્ચા વર્તમાન પત્રમા છપાવવા સારૂ તજવીજ કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક દેશ પરદેશ સભાઓ ભરાવી દીલગીરીનો ઠરાવ કરાવવા સારૂ યોજના ઘડવાના વિચારમાં પડયા. આ અરસામા એક કુતુહલનો બનાવ બન્યો, મધુકરને ઘેરથી કેટલાક ઇર્ષાખોર અને ટીખળી સગા વ્હાલાઓ મધુકરના બાપના બારમાના પ્રસંગે મધુકરના મામા અને કેટલાક દૂરના સગા વ્હાલાઓ ખરખરો કરવા સારૂ કાણ પ્રસંગે મધુકરને ઘેર આવ્યા હતા, તે સઘળાને લઈ આ ડીનરના બંગલે દોરી લાવ્યા. તમારો ભાણીઓ તમારા બનેવીની ઉત્તરક્રિયા કાશીના પંડીતો બોલાવી બંગલે કરે છે; માટે તમે જોવા ચાલો. આ પ્રમાણે

ઉધુ ચતુ સમજાવી આ ભોલા દોલો કાણીઆઓને બંગલે લાવ્યા, બંગલે આસોપાલવનાં તોરણો બંધાએલાં જોઇ તથા વાજા બેન્ડ અને નગારાં વાગતા જોઇ, દરેક જણા આભા બની ગયા અને વિચારમાં પડયા મધુકરના મામાને બંગલા નીચે બેસાડી ખરખરો કરવાનો કહ્યો અને એક જણ મધુકરને ખબર આપવા ડીનરના હૉલમા ગયો. મામાએ તડેડાવીને બનેવીના નામની પોક મૂકી અને બીજા કાણીઆઓએ પણ જોડે પોક મૂકી, બૈરાઓએ ધડીમ ધડીમ કુટવા માંડયું, આ આનંદના પ્રસંગમાં એક કાણનો પણ કુતુહલનો પ્રસંગ થઇ પડયો ! ! આ ખરખરાના બૂમબરાડાથી મેમાનો રંગપાણીમાં ગરકાવ થઇ અચંબામા ઝોકા ખાતા ડીનરહૉલમાથી બહાર આવ્યા; છેવટની સલામતી સારૂ બેન્ડ પણ જુસ્માથી વાગવા લાગ્યું, એક બાજુ કુટણાની રોકકળ અને એક બાજુ બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા લાગ્યા. બંગલાની બહાર મધુકરના ન્યાતીલાઓ હવે શું બનાવ બને છે તે ચુપકીથી જોવા લાગ્યા ! ! મધુકર એકદમ જુસ્સાથી છાટા પાણીમાં ચકચુર બની ધબડ ધબડ કરતો નીચે આવ્યો, અને કાણીઆઓનો ઘોઘરો પકડી લાત મારી બહાર કાઢવા લાગ્યો, બધા મેમાનો પણ કાણીઆ અને મધુકરની આસપાસ વીટળાઇ વળ્યા

"ગદ્ધા, ઓ કયા કરતે હો ! ચલાવ નિકલો એકદમ બ્હાર !"

"અરે હા હાં ભાણીઆ આ શું કરે છે ?"

"ચુપ ખચ્ચરો એકદમ બ્હાર નીકળો !"

" અરે ભાણુભાઇ ભાણુભાઇ ધીરા થાઓ, તમે ના કહેતા હશો તો અમે નહિ રોઇએ, પણ આમ માર સાર શું કરો છો ? ! "

" સુવરો બહાર જાઓ ! "

" પણ છે શુ ? ! "

" રાસ્કલ આ સુધારક બ્રધરહુડ છે ! "

" પણ ભાણીઆ તેમાં શું થઇ ગયું ! તું આમ ગાળો કેમ ભાડે છે ? ! "

" અરે તમારો ભાણીઓ આજે રંગપાણીના છાંટામાં ગુલતાન છે ! ! ભાણુભાઈ કાણીઆને ઓળખતા નથી ! ! "

" પણ બાપજી આ બધુ છે શું ! ! "

" અરે અ તો સુધારક બ્રધરહુડનું જમણ છે ! હિન્દુ મુસલમાન પારસી, અંગ્રેજ વાણીયા બ્રાહ્મણને જોડે બેસી એક ટેબલપર ખાવાનું ડીનર છે ! ! "

" ઓય મારા દીયર ! આતો ગજબની વાત ! હળાહળ કલ્યુગ ! પાપનું કામ ! વહી ગએલાની મ્હોકાણ ! વટલાઇ જવાનું સ્થાન ! ગજબ ! પરમેશ્વર ગજબ ! ! "

" ઓ ઢેમ બ્લડી ફુલ નીકળો બહાર ! ચલાવો, નહિ તો ઓચ્ચા પકડી પકડીને ધકેલવા પડશે ! ! "

" આ તે મારા દીયર વકરાએલા હુવર, ભુંડ ! "

" અરે ડોન્કી ! આતો સુધારક બ્રધરહુડ ! ! "

" અરે મારા મૂરખા ! આતો એઠું જુઠું ખાનારા અને વિષ્ટા પાણી પીનારા ભુંડ ! "

"ચલાવ સાલે એકદમ અબીને અબી બહાર નિકલો !"

આ પ્રમાણે રંગપાણી પીને છાકટા બનેલા ભાણાભાઇ મધુકરભાઇએ પોતાના મામા અને બીજા સગા વ્હાલા કાણો-આઓને લાત મારી મારી બંગલાની બહાર કાઢયા ! વિચાર-શિલ વાંચકો આતે "સુધારક બ્રધરહુડ કે વિદારક બ્રમીત ભુડ !" આ પ્રમાણે રંગપાણીની ધીંગામસ્તી કરી સુધારકો લથડીઆ ઉપર લથડીઆ ખાતા ઘર ભણી વળ્યા ! !

પ્રકરણ ૩ જું.

ફૅશનમાં વ્હાલીનો વિલાસ કે લેસનમાં લક્ષ્મી અને નીતિ ખલાસ ! ! ?

દોહરો.

સાકળ તૂટી સ્નેહથી થયો છમકલે છેહ,
ઘરમા પેમે ઘાણ તે દહન કરે છે દેહ

મનોહર રૂપાળી ચતુર અને સારા ગુણથી ભરેલી, વળી શરીરે કોમળ તથા કુળવાન શોભા વધારીને જે શોભે છે, સિવાય પ્રેમથી ભરેલ નિર્મળ વ્હાલાં વચન બોલનારી અને મનમા પ્રેમ લાવી પતિ સાથે હમેશા અનુકુળ રહેનારી તથા પતિને આવતા જોઈને હર્ષથી સામે ચાલીને જરા હસીને જે પતિનુ સન્માન કરે છે, એવી સ્ત્રી સાથે હમેશા વિલાસ કરીને જે પુરૂષ આયુષ્ય વિતાવે છે, એથી બીજો કીયો ભાગ્યશાળી વધીને શોભે છે ? !

પોશાક સુદર પોલકા છોગા છબીલી ખુબ ધરે,
ફૅશન તણા કઇ ફંદમાં કરમા રૂમાલો ફરફરે,
વચનો વદે બહુ ચાવીને નયનો નચાવે પલકમા,
શાણી બને સ્વામિ થકી સંતાપી કંથને ખલકમા.

સમુદ્રને કાંઠે જેમ તરંગ દેખાતા નથી પણ વચમાં એટલે મધ્ય દરીયે સુંદર તરંગ ઉછાળીને શોભે છે. જેની બહારથી ચપળ દ્રષ્ટિ નથી, પરન્તુ આંખોના ખુણામાંજ મનોહર રહીને શોભે છે. જેમ ફુલની કળીની સુગંધ કળીની અંદર રહીને શોભે છે, તેમ જેના મનની વૃત્તિ મનની અંદરજ સમાઇને શોભે છે, એવી મનોહર સતિ સ્ત્રી જેના ઘરમાં શોભે છે તે મહાન્ ભાગ્યશાળી હોઇને સરસ શોભે છે.

* * * *

ભાઇઓ જેની ભારજા ભુંડીરે તેને પીડા અંતર ઉંડીરે,
લાજ તજીને લડાઇ કરે નિત્ય ભાળવા લોક ભરાય,
સારા માણસના ઘરનું વગોણું જોણું જગતને થાય—૦
જેમ બિલાડી ઉંદરને જુવે એમ નાથ સામા કરી નેણ,
પગ થકી પ્રગટે માથા લગી ચોવા કાઢે વાંકા વેણ—૦
ચાર ઘડી પીયુ ચોંટે ટળે ત્યારે સુખ બન્નેને થાય,
ઘડીએ આવીને ઘેર બેસે ત્યારે રોરે લોહી સૂકાય—૦
સ્નેહ કરી કદી સ્વામી સંગાથે બેસી ન બોલે વાત,
ધુમાડાની પેઠે ધુધવાતી રહે રોશ ભરી દીન રાત—૦
પંડીત શાસ્ત્ર ભણેલ પુરાણી મોટી સભામાં મનાય,
માન તજી સુરણીના મોઢાના નિત્ય ટુંકારા ખાય—૦

ભાઇઓ જેનો સાયડો ભુંડોરે, ઘાત તેને અંતરમાં ઉંડોરે,
ઘરે ઘડી એક પગ ટકે નહિ રખડયા કરે બહાર,
ઘર નારીને પાટુએ મારે પરનો રાખી પ્યાર—૦

કરી કમાણી કાંઇ ન લાવે ખુપ વેચી ઘરબાર,
છેવટે ખાવા વાસણો ટાળે રમવાને જુગારઃ—૦
દારૂડીઆની સોબતે ચઢી પીએ દારૂના ડોઝ,
ફેલશીતુરો કરતો ચાલે મનમાં માની મોજ—૦
ખાવા આવે શ્વાનની પેઠે શ્વાનની પેરે ખાય,
સ્વાને આવે અરધી રાતે ગામ બધુ ઉઘી જાય—૦
મીજાજ ખાટો આમલી જેવો નવ બોલાવ્યો થાય,
કહે ત્રિભુવન બાઇની આમાં જીંદગી શેણે જાય—૦

"ઑહ માઇ ગૉડ! વોટ નોનસન્સ! કેવું હમ્બગ! આ શહેરનું બઝાર કેવું ઑડ અને બેડ છે! એક ઘડીનો પણ વિશ્વાસ નથી. બઝારમા ચાલીએ ત્યારે સાહેબ પધારો, સાહેબ પધારો કહી દુકાનમાં પરાણે બોલાવે અને માલ લેવા મીઠાં મીઠા વચન બોલી લલચાવે, આ માલ લીધો અને ખીસ્સામા બીલ ઘાલી રસ્તે પડયા કે તરતજ બીજા દીવસથી ઉઘરાણીના ધક્કા ઘર આગળ શરૂ થયા. ગુમાસ્તાને વાયદા કરીએ પણ કાંઈ સમજેજ નહિ. એક નફ્ફટની માફક બે દીવસ થયા કે પાછા ઘર આગળ આવીને છાતી પર ઉભા રહ્યા. એટીકેટ પોઝીશન એતો સ્વપ્ને સમજેજ નહિ. બસ લાવોને લાવો, અરે બસ લાવોને લાવો! સાલ્લા લાવોનોજ હડકવા તેમને થાય! તે કેમે કરીને મટેજ નહિ. પૈસાનો મેનીઆ મટે પણ શી રીતે? જે આવે તે લાવો! આમ બૈરી પણ જીવ ખાય, ગુમાસ્તા પણ જીવ ખાય અને બજારવાળા પણ જીવ ખાય? હવે કરવું શું? આ બધાને

ખાઉં ખાઉં ! ઑહ માઇ લૉર્ડ, હવે આ પાપમાંથી મને મુક્ત કર!

' છૈયા છોકર ગૈરી બાવા સગા સહોદર પૈસામાં

દુનિયાના સૌ રગડા ઝગડા હાય રહ્યા છે પૈસામાં '

આ મારો બેટો પૈસો શું જુલમ કરવા બેઠો છે ! જે આવે તે પૈસો ! જે આવે તે પૈસો ! પણ પૈસો લાવવો ક્યાંથી !? એનાં તે સાળા કાંઈ ઝાડ ઉગે છે, કે ટાકા ભોંયરા ભરી રાખ્યા છે, કે કાંઈ ખાણો ગાણો ખોદી રાખી છે કે ઝટ જઇને લઇ આવીએ ! આ બેવકુફ દુનિયા પૈસામાં શુ પ્રતાપ જોતી હશે ! સાલ્લુ કાંઈ સમજાતુ નથી ! આ પૈસા સારૂ વિલાયત જઇ બારીષ્ટર થઈ આવ્યા, આ પૈસા સારૂ આખો દિવસ કેસ હોય તોયે ઠીક અને ના હોય તોયે ઠીક પણ કોરટના પગથીઆએ તોડી નાંખ્યાં, અને આ બુટની એડીઓ પણ બુઠ્ઠી થઈ ગઇ, આખો દિવસ તાપથી આ ભેજુ પણ બહેર મારી ગયું, અરે બદનના પરસેવાથી આ ખમીસ અને કૉલર પણ ગંધાઈ ઉઠયાં, લેકચરના બરાડાથી કાન પણ બ્હેરા થઈ ગયા ! પણ ક્યાંઈથી સાંબો હાથ ભરાતો નથી હાય અફ્સોસ ! હવે કરવુ શું ! ઓક મની, મની મની તું કયા છે ? અરે હુ તને ક્યાં શોધું ! વાયરલેસ ટેલીગ્રાફી ચલાવું કે તને લેવા સારૂ એરોપ્લેનમા બેસી અરે ભૂલ્યો ઉડીને આવું ! અરે તું જવાબ આપ કે તારા વાસ્તે હુ કયા આવું ? અફ્સોસ કોણ સાંભળે છે ? પૈસા પૈસા તારો શું વિશ્વાસ ચાલ જા તુંજ જુઠો છે ! મનુષ્ય સાચા છે ! તારે સારૂ વાયદા જુઠા થાય એમા નવાઇ નહિ, છ છ મહીના થયા પણ નોટ કે ગીનીના દર્શન ન થયાં. પૈસા સારૂ પ્રેકટીસની

પત્તર જેવી નાંખી પણ હાથ ન ભરાયો ! વકીલના કેસ બારીસ્ટર થઇને નજીવી રકમમાં ચલાવા માંડ્યા પણ ખીસ્સાં ન ભરાણા ! હા....વૉટ શુડ આઈ ડુ ! આ ઑપ્રીસના ગુમાસ્તાને પગાર શી રીતે આપવો, ચાકર નફરને શી રીતે નભાવવા ? આ કપિલાને પણ શી રીતે શાંત રાખવી ! સુધારાવાળી બૈરી પણ માથાની મળી ! ચોરી કરો, ઘર ફાડો કે જાત ઘરાણે મૂકો પણ મારે જોઇએ તે મને આણી આપો ! બજારનું દેવું પણ શી રીતે ચુકાવવું ! હવે કાંઇ સૂઝ પડતી નથી. વાઈફ પણ સુધારામા પડી છકી ગઈ, પોઝીશન ને એટીકેટના ધતીંગમાં ઘણીને ધમકાવતી થઈ ! હવે તો ખુલ્લી રીતે સામું બોલે છે, કોઇ ફ્રેન્ડ બેઠો હોય અગર કોઈ મેમાન કે પરોણો ઘેર આવ્યો હોય તોપણ જરા માન સાચવતી નથી. જ્યા સુધી તેને મેં માગ્યા પૈસા મળ્યા ત્યા સુધીજ તે મારી સાથે હસી હસી વાત કરતી, જ્યાં પૈસાની તાણ પડી કે તરતજ સામી થઈ મારૂં મગજ ફેરવી નાખે છે; સાલા ગુમાસ્તા પણ રાત દિવસ જીવ ખાઇ જાય છે, ઑપ્રીસની આવક અને હીસાબમાં કોણ જાણે કેટલા બધા ગોટાળા ચાલે છે કે કાંઈ કહેવાની વાતજ નહિ. આ જરા કાંઇ બોલ્યા કે તરતજ પગાર લાવો પગાર લાવો કહી માંથુ પકવી નાખવા માડે છે. હા....દૈવ ! પૈસા વિના આવા હાલ હવાલ થયા ! ઑહ લૉર્ડ મર્સી અપ-ઓન મી ! ઓ ઇશ્વર હવે તું મારા ઉપર દયા કર ! દયા કર ! આ પ્રમાણે પૈસાનો બળાપો કરતા કરતા બારીસ્ટર સાહેબ એક આરામચેર પર પડી વિચારમાં લીન થઇ ગયા, થોડીક વાર થઇ કે તરતજ ઑપ્રીસના ગુમાસ્તા આવીને ખુરશી પાસે ઉભા રહ્યા.

સાહેબને આંખ મીંચી ખુરશીમાં ગંભીર વિચારમાં પડેલા જોઇને ધાલચંદ અને સેલચંદ એક બીજાના સામું જોતા મૌન પકડી ઉભા રહ્યા. એવામાં બારીસ્ટર સાહેબે તરતજ આંખ ઉઘાડી તેમના સામું જોયું.

"સાહેબ પેલો મનસુખ મીસ્તરી ઑફીસના બુક કેસ સારૂ પૈસા લેવા વાસ્તે આવ્યો છે!"

"તેને કહો કે આવતે મહીને પૈસા મળશે!"

"તે માનતો નથી ને દાવો કરવાનું કહે છે."

"તો તેને કહી દો કે દીવાની કોરટ દેવાદારના બાપની છે, દાવો કરશો એટલે દાવાનો નિકાલ થતાં ખાસા છ મહીના લાગશે માટે વિચાર કરજે!"

"સાહેબ તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ માનતોજ નથી!"

"જાઓ બાવા જાઓ મારો જીવ ન લ્યો! રવિવારને દિવસે તો પાંચ મીનીટ પૂરો જંપીને બેસવા દો! લેણદાર કરતાં તમારો જુલમ બહુ છે!"

"સાહેબ આજરોજ શેઠાણી સાહેબે બ્રેસલેટ લેવા સારૂ ઓરડર આપ્યો છે. જયેલરી માર્ટવાળો સોગીલાલ કહે છે કે જુનો આંકડો ચુકાવી જાઓ અને પછી નવો ઓરડર આપી જાઓ!"

"સારૂ જાઓ હું હમણાં શેઠાણીને બોલાવી સમજાવીશ"

"સાહેબ પેલા ચેમલા મોચીના હોલબુટના તથા શેઠાણીની સ્લીપરના પંદર રૂપીઆ છે તે આપો! ગઈ કાલે તેણે બજાર વચ્ચે મિજાજ ખાઇને મને ધમકાવ્યો હતો!"

" સારૂ જાઓ આવતા અઠવાડીયામાં તેને વાસ્તે મેનેજ કરીશ ! "

" સાહેબ મ્યુનિસીપાલીટીના ટેક્ષના પૈસા વગર હવે ચાલશે નહિ ! તેનો કલાર્ક ગઈ કાલે ઘણુ બોલી ગયો છે ! "

" ઠીક છે, હુ જાતે તેના ઉપરીને મળીને બંદોબસ્ત કરી લઇશ ! "

" સાહેબ, એક પચીશ રૂપીઆની મારે જરૂર છે તો મહેરબાની કરી મને પગાર પેટે આપો ! "

" અરે સાલા તમે લોક કેવા બૉડ છો ! તમેજ લોકો મારી ક્રેડીટ પર પાણી ફેરવો છો ! ઘડી ભરનો પણ તમને વિશ્વાસ નથી. મારૂ લોહી પીઓ ! ઓ બ્લડ થર્સ્ટી મારો જીવ લ્યો ! ગેટ આવ ફ્રોમ હીઅર ! "

" લ્યો સાહેબ આ ચાલ્યા ! ગુસ્સે ન થાઓ ! તપી ન જાઓ ! "

" વેલ ડીયર ! "

" ઓહ કોણ વાઇફ ! માઇ હાર્ટ ! તુ કયા હતી ? "

" હુ જરા સુઇ ગઈ હતી ! મારૂં માથું દુખતું હતું તેથી જરા આડી થઇ હતી ! "

" હવે કેમ છે ? જરા કૉલનવોટર લગાવુ ! લાવ ડીઅર હું જરા ચાપુ ! "

" ના ના હવે મટી જશે ! વેલ લવ, મારા વાસ્તે જરા બીલીયારના એરીંગ મંગાવો ! "

" હા હુ તેની તજવીજમાજ છું ! આ એકાદ ફેરા હાથ-

માં આવે કે તરતજ મંગાવું !"

"તમે રોજ મંગાવું મંગાવું કરોછો પણ કાંઈ મંગાવતા નથી !"

'વ્હાલી હમણા જરા પૈસાની તાણ છે તેથી ઢીલ થાય છે એસ્કયુઝ માઇ ડીઅર ફોર ડીલે ! ઢીલને વાસ્તે વ્હાલી મને માફ કર !"

"તમારે તો સદાને વાસ્તે પૈસાની તાણ રહેશે ! મારે ઓરીગ વગર એક કલાક પણ નહિ ચાલે !"

"ઠીક ત્યારે કાંઈ મેનેજ કરીશ પણ તને જલદી અપાવીશ'

"નહિ મને કહો ! મારે વાસ્તે શુ ગોઠવણ કરશો ?"

"બાવા મારો જાન લે ! હુ તો તમારાથી થાકયો !"

"સાહેબ નહોતી ખબર કે સુધારાવાળી સ્ત્રી સાથે પરણતા તેને અપટુડેટ ફેશનમા રાખવી પડશે !"

"પ્લીઝ નાઉ ગો આવે ! લેટ મી સ્લીપ ફોર આ વ્હાઇલ ! જરા મહેરબાની કરી મને જંપવા દે !"

"સાહેબ પેલું આપણુ જુનુ મકાન છે, તેને વાસ્તે ઘરાક આવ્યુ છે !"

"ઓહ યસ વેલ સેઈડ ! જાઓ જાઓ તેને બજારભાવ જોઈ ફટકારી મારો !"

"નાઉ ડીઅર હવે મારે વાસ્તે મેનેજ કરશો ? !"

"યસ, સ્યુઅરલી, સરટનલી ! મારા હાથમા પૈસો આવે તો તરતજ તારે વાસ્તે ગોઠવણ કરૂં ! મારી વ્હાલી મારે તારાથી શું વધારે છે ? !"

" અરે બારીષ્ટરસાહેબ છો કે ? ! "

" અરે કોણ ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ! આવો ! પધારો ! "

" કહો ભાભીસાહેબ, છો તો આનંદમાને ? ! "

" હા. તમને જોઇને વધારે ! ? "

" કહો સાહેબ આજ શા વિચારમા પડયા છો ! ? હમણાં જરા તમારી તબિયત દિવસે દિવસે લેવાતી જાય છે તેનું શું કારણ ? "

" આ તબિયતમા ધંધાના કઢાપા ! આવકમા સાંઈફર ! લેણદારોનો ત્રાસ ! ! "

" એ તો સાહેબ સંસારમાં સદા થતું આવ્યું છે ! ઉંટને ધાબડતા પલાણવું જોઇએ આની પાઘડી આને માથે અને આની પાઘડી આને માથે એ પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ જમાનાના ઝપાટામા બધાને ઝપાટો લગાવવો જોઇએ ! ! એવી નકામી ચિન્તા ન કરવી ! માથે પડી ભોગવી લઇએ ! ! દેવું કોને માથે હોય ! સ્ત્રીઓને માથે ન હોય ! મરદનેજ માથે હોય ! "

" જ્યો સાંભળો ! આ તમારા મિત્ર શું કહે છે ? ખુશાલરાયભાઈ ! આ તો દેવાથી અકળાઈ જાય છે અને આખો દિવસ ઘરમાં બધાને કડખાઉં કરે છે ! હું તો તેમનાથી થાકી. હમણાં થોડાક દિવસ વાસ્તે તમે અહીં રહેવા આવો, નહિ તો સાહેબનું હવે મગજ બગડી જશે ! !

" ખુશાલરાયભાઈ ! હવે હું તો ઘણોજ કંટાળ્યો છું ! ! આ ઇન્ડીઆમા પગ દઈને ફુલ બન્યો છું જેટલા દિવસ

લન્ડનમાં રહ્યા ત્યાં સુધી આનંદ આનંદ અને આનંદ ! અહીં આવી હું તો બમણી પીડામાં પડયો છું ! ! મારા વિલાયતના ફ્રેન્ડોએ મને વિલાયતમાં રહેવાની ખાસ સૂચના કરી હતી, અરે મારા મેરેજને વાસ્તે પણ ત્યા મેનેજમેન્ટ થઇ ચુકી હતી ! ! અરે સાહેબ ત્યા જો મેરેજ થયા હોત તો મેરેજ સાથે વારસો પણ મળત ! ! પણ કીસ્મતના યોગે પીરસેલી થાળી ઠેલી ઇન્ડીઆમાં આવ્યો, અને આ પદમણી સાહેબ સાથે પાનું પડયુ ! ! ”

“ હયો સાભળો ખુશાલરાયભાઇ ! સાહેબને તો વિલાયતમાં રહેવુ હતું, અને વિલાયતમાંજ પરણવુ હતુ, અરે પગથી તે માથા સુધી વિલાયતીજ બનવું હતું ! કહો હવે મારા જેવી નેટીવ સ્ત્રી અને તમારા જેવા નેટીવ ફ્રેન્ડ એમને શી રીતે ગમે ? હું તો હજુ પણ કહું છુ કે સાહેબ વિલાયત પધારો ! ”

“ વેલ ડીયર હાલમા જો મારી પાસે પૈસા હોય તો હુ તરતજ વિલાયત જાઉ ! રીઅલી આ ઇન્ડીઆથી હુ કટાળી ગયો ! અરે તમારા જેવાથી તો પ્રભુ તોબા ! આ લાવો ને આ લાવો ! આ લાવો ને આ લાવો ! સાલો બધો વ્યાપારજ આખો દિવસ લાવવાનો ! માગણીનો તે કાઇ છેડો છે ? ”

“ સાહેબ દુનિયામા સ્ત્રીઓની તૃષ્ણાનો તે કાંઈ અંત હોય ? સ્ત્રી એ કોણ ? માયા, દેવી, લક્ષ્મી, ચંચળ જાત, વાતવાતમાં રોસાઇ જાય અને મરડાઈ જાય ! ”

“ યુ આર ક્વાઇટ રાઇટ માય ફ્રેન્ડ. ! વાતે વાતે વ્હાલીને વાંધો પડે ! ઘડી ઘડીમા થરડાય ને મરડાય ! મિનીટે મિનીટે

ઓહું લાગતાં વાર ન થાય !"

"સાહેબ જ્યારે આટલો બધો લૅાનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારે થોડો લેડીને રીઝવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇતો હતો ને ? !"

" યસ રીઅલી રાઈટ ! ઈટ ઈઝ માઈ ગ્રેટ મીસ્ટેક ! હવે મારે પેપરમાં એક આરટીકલ આપવો છે કે કૅાલેજીયનો, વકીલો બૅારીષ્ટરો અને દાક્તરોએ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી ડીગ્રી મેળવતા સુધીમા સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવાની વ્યવહારિક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી લેવો, કારણ કે પરણ્યા પછી તેમના ઘરસંસારમા રીસામણા મનામણાનો જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તરતજ એક મિનીટમા સ્ત્રીને રીઝાવી વશ કરી લેવાય ! હાલમા જો કોઈ ગટરક્લાસ અરે ભૂલ્યો ભૂલ્યો હાઇક્લાસ લીટરેચરનો પ્રૅાફેસર અરે ફીલૅાસૅાફર એકાદ કલાક સારૂ નાઈટ સ્કુલ કાઢે તો મારા જેવા અભ્યાસીઓને ઘણોજ ફાયદો થાય ! આ સાળુ વાતે વાતે ઉંહું....ઉંહું ..ઉંહું એની કડાકુટ મટી જાય, અરે તરતજ ઉંહુંનું ઓસડ શરૂ કરી વ્હાલીને મનાવી લેવાય ! પણ લાચાર ! આ હિંદુસ સારમા બાળલગ્નોએ લવને પગમાથી લૂલો કરી નાંખ્યો છે."

" બારીષ્ટરસાહેબ વિલાયતમા તો મારા સમજવા પ્રમાણે લવની ઘણીજ સ્કુલો હોવી જોઇએ ?"

' અરે ત્યાતો નેચરલી લવજ શિખાય છે ! તમે ગમે તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા સારૂ વિલાયત જાઓ કે તરતજ શરૂઆતમા લવનો સ્ટડી શિખવાની ફરજ પડે છે."

" ત્યારે તમે કેમ કહો છો કે મે કાઈ વિલાયતમા લવ શિખવાનું સાધન ન જોયું !"

"અરે લવ શિખવાનું સાધન નહિ પણ લેડીને રીઝાવવાનુ સાધન ન જોયું. વિલાયતમા લવ શિખવાનાં સાધનો પાર વિનાના છે. આ દેશ કરતાં ત્યા લવ અને લવરની ઘણીજ કીંમત છે! ત્યા લેડી સાથેનો પ્રસગ ઘણોજ આનદી અને પ્રેમથી ભરપુર હોય છે. ત્યાંની લેડીઓમાં વાતે વાતે ઉંહું ઉહુંનો ઘણોજ તિરસ્કાર હોય છે. અરે હિદુસ્તાનમાં લવના મદીરમા પેઠા કે તરત ઉહુંનો સત્કાર કરવો પડે છે અહી વાતે વાતે વ્હાલીને મનાવવી પડે છે અને ત્યાં વાતે વાતે લવરને મનાવવો પડે છે. વિલાયતમાં લેડીઓ કીડીઓની માફક ઉભરાઇ જાય છે અને આ દેશમાં લવરો કીડીઓની માફક ઉભરાઇ જાય છે. વિલાયતમાં લવરની કીમત છે અને હિદુસ્તાનમા લેડીની કીમત છે, અને એટલાજ સારૂ આ દેશમા વિલાયત જઈ આવનાર સારૂ ઘણીજ સખત અને કડક ટીકાઓ થાય છે."

"કેમ જોયું ખુશાલરાયભાઇ! સાહેબનો કેટલો બધો ડીપ અનુભવ છે? તે કેવી રીતે તમને તથા મને વાતે વાતે ઉડાવે છે! બારીષ્ટર થયા એટલે જ્યાં ત્યા બીકુથી વાત કરવી. ઘરમા વાતે વાતે દલીલ કરી સ્રીને પજવવી એ તેમનો સહજનો સ્વભાવ થઇ પડયો છે!"

"હશે ભાભીસાહેબ ઠડા પડો ઠડા! તમારા વાસ્તે સાહેબના મનમા ઘણીજ ઉત્તમ લાગણી છે!"

"શું પત્થરની લાગણી છે? જો લાગણી હોય તો તરતજ મારી માગણી પૂરી ના કરે? હું ક્યારની એરીંગ એરીગ કહી મરી જાઉંછું, પણ એમને જાણે કોણ સાંભળે છે!"

"ખુશાલરાય આ લેડી મારો જીવ ખાઇ ગઈ! તેને આટલું આટલું આપતા પણ મારા વાસ્તે સારો વિચાર ધરાવતી નથી! એક બાજુ ઘરમા કકાસ! ઑફીસમા ગુમાસ્તાનુ પોગળ અને ધીંગાણુ અને બહાર લેણદારોની પજવણી! હું તો આ ત્રણ બાબતથી ત્રાસી ગયો! કંટાળી ગયો! સાળુ લાવો લાવો ને લાવોજ લાવો! લાવવા સિવાય બીજી કાંઈ વાતજ નહિ. આ જરા ઘરમાં આવીને બેઠા કે તરતજ મને પેલું લાવી આપો અને મને ઓલ્યું લાવી આપો! લાવવા સિવાય બીજી કાંઇ વાતજ મળે નહિ! પ્રભુ પ્રભુ આ સ્ત્રીથી જુલમ જુલમ, તોબા તોબા!"

"જોયું ખુશાલરાયભાઈ કેટલું બધુ ઇનસલ્ટ કરે છે! હુંજ જાતે ભલી છું કે આટલું બધું સહન કરી તેમના ઘરમાં પડી રહી છું, હું પણ ઇશ્વર પાસે માગું છું કે મારો હવે જલ્દીથી છુટકો કર! વિલાયતના ભભકામા મોહી પડીને હુંતો પસ્તાણી!"

"વેલ માય ડીઅર કપિલા હવે મને ક્ષમા કર! હું તારાથી હાર્યો!"

"અરે હાહા ભાભી સાહેબ અને બારીષ્ટરસાહેબ આમ વાતે વાતે બને જણાં ચઢી ન જાઓ! શાન્ત થાઓ! ધીરા પડો! એક ગરમ થાય કે તરતજ બીજાએ નરમ થવું જોઇએ!"

"ખુશાલરાય હું તો હવે એટલો બધો કંટાળી ગયો છું કે જો હવે આમને આમ લાંબો વખત ચાલશે તો મારી જીદ-

ગીનો છેડો આવી જશે ! સાલી આટલી બધી બાઇરીની તાબે દારી ઉઠાવું છુ છતા પણ સ્વપ્નેય આનંદ અને સુખ મળતું નથી !"

" સાહેબ એ તો હોય ! સુધારો, પોઝીશન અને એટી-કેટના અભિનયમા બધું ચાલ્યું જાય ! સુધારામા સ્ત્રીની કીમત અને તાબેદારી ન થાય તો પછી થાય શેમાં ?' !"

" અરે પણ દુનિયામાં દરેક બાબતની હદ હોવી જોઇએ!"

" આ જમાનામાં ફક્ત સુધારાને વાસ્તે હદ રહી શકતી નથી ! જ્યાં સુધારાનું નામ આવ્યું કે તરતજ હદ દોઢ ગાઉ દૂર નાસી જાય છે ! "

" જોયું ખુશાલરાયભાઇ ! તમારા બારીષ્ટરસાહેબ કેવા પ્રવીણ અને અંતરના ઉંડા છે ! આટલી બધી નકામી લમણા-ફોડ કરે છે, પણ એમ નથી કહેતા કે જાઓ એરીંગ હું આણી આપીશ !"

" ઓહ માઇ ડીઅર લેડી ! એ તો હુ ક્યારનો ભસી ચુકયો છું કે લાવી આપીશ ! "

" નહિ મને પ્રોમીસ કરો કે હું એક વીકમાં લાવી આપીશ.

" ઑાલરાઇટ માઇ સૅાલ ! લે આ પ્રોમીસ ! મારા હાથમાં જેવા મની આવશે કે તરતજ હુ તને એક વીકમાં એરીંગ આણી આપીશ ! "

" અરે મની તો કાલ પરમ દિવસે આવશે, હમણાજ તમે ગુમાસ્તાને પેલું જુનું ઘર વેચી મારવાનો હુકમ કર્યો તે ભૂલી ગયા ! "

"ઓહ સોરી સોરી માઇ સ્વીટહાર્ટ ! હું તદ્દન ભૂલી ગયો ! મને માફ કર ! ચાલ જોવા મની આવશે કે તરતજ હું તારી આશા ફુલફીલ કરીશ ! પછી કાંઈ ? "

"હા ...એક વાત રહી ગઈ છે સાંભળો ! જુઓ તમે મારૂ તમારા ફ્રેન્ડના દેખતા સખત ઇન્સલ્ટ કર્યું છે તો તેને વાસ્તે તમે શું કરો છો ? ! "

"યસ ક્વાઈટ રાઇટ ! હુ તારી માફી માગુછું. મારી વ્હાલી હવેથી હુ તારૂં કોઇ પણ દિવસ પ્રાઇવેટમાં કે પબ્લીકમાં જરા પણ ઇન્સલ્ટ નહિ કરૂ ! કેમ હવે પ્રસન્ન થઈને ? "

"યસ માઈ ડીઅર ! નાઉ આઇ એમ ગ્લેડ ! હા વ્હાલા હવે હુ ખુશી થઈ ! "

"શાહબાશ ! શાહબાશ ! શાહબાશ ! ધણીધણીઆણી રાજી તો કયા કરે મિયા કાજી ! ચાલો ભાભીસાહેબ અને ભાઈસાહેબ બન્ને જણા આનંદથી મનાયાં છે ! રીસામણી મનામણીનો પાઠ સારી રીતે ભજવાઇને આજ ખતમ થયો છે ! ભાભીસાહેબ કહો ના કહો પણ કાંઈ તમારામાં અજબ જાદુ છે ! ભારે મોહીની છે ! જે કોઇ તમને જુએ કે તરતજ તમારૂં થઈ જાય ! મારા સાહેબ તો બિચારા તમને જોઈને ગાંડા ને ઘેલા થઈ જાય છે હો ! "

' જુઓને ખુશાલરાયભાઈ ! તો પણ તમારાં ભાભીસાહેબને કાંઇ મારા વાસ્તે માન છે ? "

"નહિ સાહેબ ! મારા ભાભીસાહેબ ! પણ તમને અંતરથી ખુબ ચ્હાય છે ! એતો સ્હેજ જરા ઉપરથી ગમ્મત કરે છે ! "

"ત્યારે હું તેમને ક્યા થોડુ ચહાઉ છુ! તે પણ મારૂં જીગર છે, કલેજુ છે! અરે આખની કીકી છે! મારા શરીરનુ લોહી છે! અરે મારૂ ચૈતન્ય છે!"

"વસ નાઉ ધેર લાઇઝ ધી બ્યુટી! હવે બરાબર રંગ આવ્યો! સાહેબ હવે તમે કાંઈ પ્રેમના ગ્રંથ વાંચી રીસામણી મનામણીની વિદ્યા થોડી થોડી જાણો!"

"અરે મારા મિત્ર મી ખુશાલરાય ખીસ્કોલી! હુ તો હવે રાત દિવસ લવમાજ ગુથાએલો રહું છુ!"

* * * *

'જોઇ જોઇને સઘળુ જોયુ, ખત્તા ખાઇને ખૂબ જોયુ,
ધન ખરચીને ઘણુ જોયુ, પ્રીત બાંધીને ચિત જોયુ.
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનુ સાધન એક ન જોયુ—૦
નમી નમીને માન મે ખોયુ કહ્યું કરી કરી જ્ઞાન મે ખોયુ.
જપી જાપ ભાન મે ખોયુ, રાખી કાચા કાન મે ખોયુ;
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનુ સાધન એક ન જોયુ!!"

"અરે થેન્કસ થેન્કસ સાહેબ થેન્કસ છે તમને! તમે પણ એક અજબ પૂતળું છો!"

"અરે સાહેબ સાહેબ પેલો રૂસ્તમ ઈરાની ચાહના બીલ સારૂ ઘણીજ ધાધલ કરે છે! મારો બેટો તમને અને મને છચોક ગાળો ભાડે છે!"

"ઓહ માઈ ગૉડ પ્રભુ તોબા! આય અમદાવાદના બજારને વાસ્તે પ્રભુ તોબાહ! સાલા દુકાનદારને કાંઈ ધીરજ ન મળે! કેટલી બધી અધીરાઈ! દુકાનવાળા સરાફ અને ઘરાક માત્ર

દેવાળીઆ ! શું શાહેરનો ન્યાય છે ! અરે દોસ્ત ખુશાલરાય કાંઈ આનો રસ્તો કાઢી આપો ! ’

“ સાહેબ ગભરાઓ છો શા સારૂ ? તેનો પણ ઉપાય છે ! આપણી પાસે ન્યુફાઉન્ડલાન્ડ ડૉગ ટોમી છે, તેને ઑફીસના બારણા આગળ નીચે બાધો ! જેવો કોઇ લેણદાર ઘાંટા પાડી ઘુરકતો આવશે કે તરતજ ટોમી સાહેબ લોતીયું લઈ તેને વેલ કમ કરશે ડૉગને એવો કેળવીને તૈયાર કરો કે જે કોઇ માગનાર આવે અન જરા કાંઇ ગડગડ સડગડ કરે કે તરતજ ઘુઘવાટો કરી તેને ચોટી પડે ! કુતરાના કરડવાની બીકને લીધે દુકાનદારના ઉઘરાણીના ગુમાસ્તા દોઢ ગાઉ દૂર ભાગશે ! અને તેમાએ વાણીઆના દીકરા તો નવગજના નમસ્કાર કરી ચોપડા મૂકી મૂકી ભાગી જશે ! ”

“ વાહવાહ દોસ્ત વાહવાહ તમે પણ ઠીક યુક્તિ બતાવી ! અખતરો આ ખાદ શોધી કાઢયો ! કહો વ્હાલી મિત્ર વિના આવું દુ.ખ કોણ દૂર કરવાની સલાહ આપે ? ”

‘ હું તો તમને ઘણા વખતથી કહુ છુ કે ખુશાલરાયભાઈ જમાનાનું રમકડુ છે ! તમે બારીષ્ટર છો પણ એ તો બારીષ્ટરના પણ બારીષ્ટર છે ! ખુશાલરાયભાઇ તમારે તો નવરાશના વખતમા અહીંજ આવવું ! મારા સમ છે તમારે તો જરૂર અહી આવવું ! ”

“ ઓહ યસ મી. ખીસ્કોલી, તમારે જરૂર આવવું. તમારા વિના અમારા ધણી ધણીઆણીના ઝગડા બીજું કોણ મટાડી શકે એમ છે ? ”

વિહારી પ્રેમ-ભાવનાની કામના તરવા લાગી ! બારીષ્ટરસાહેબ આ બન્નેના નવિન રાગ તથા હૃદયહાવની ભાવનામા ભૂલા પડી ભટકવા લાગ્યા, કપિલા થનક થનક પ્રેમમા મસ્ત બની નાચવા લાગી, અને દરેક રીતે ખુશાલરાયને મોહથી મનાવવા લાગી; આ પ્રમાણે ભીતર ભાવનાની મસ્તીમા તલ્લીન બનેલા સ્નેહી હૃદયોને બ્રુમના સૂચનથી સુનિમે પ્રેમ કિનારેથી ઉઠાડયા, અર્થાત્ દરેક જણ તૈયાર થઈ બ્રુમમાં બેસી એલીસબ્રીજ તરફ ફરવા ગયા. ગાડી ઝડપગંધ બજારમા જવા લાગી, અને જોત. જોતામાં રસ્તો કાપી ભદ્ર નજીકના બાગ આગળ આવી, એટલામા બારીષ્ટરસાહેબના એક મુબાઈના સ્નેહી વકીલ મી આથવલેએ બૂમ પાડી ગાડી ઉભી રખાવી !

" ઓહોહો મી. આથવલે તમે અહી કયાંથી ? "

' હુ ગઈ કાલનો અહી છુ, આવતી કાલ સાજે બોમ્બે જનાર છુ તમારા ભણી આવવા નીકળ્યો હતો; એટલામા રસ્તામાંજ તમારો મેળાપ થયો ! લ્યો ચાલો હવે ગાડીમાથી નીચે ઉતરો ! "

" અરે ત્યારે આપજ અમારી સાથે પધારો, ચાલો ફરવા જઇ જલ્દીથી ઘેર જઈશું ! "

" અરે તમેજ જરા તસ્દી લઇને ભદ્રમાં મારા સ્નેહી મિત્ર ખાપરડેને ત્યા ચાલો ! એક અગત્યનોમુકરદમો છે, તેમા તમારી સલાહની ખાસ જરૂર છે. મારાથી હાલમાં અહી રોકાઈ શકાય તેમ નથી. તમે એ કેસ હાથમા લઇ અહી ચલાવો. મારે તમને અને ખાપરડેને ભેગા કરવાની ખાસ જરૂર છે; માટે ચાલો !"

" વેલ મી. ખુશાલરાય કેમ કરીશું ? "

" ઠીક ત્યારે ચાલો તમે બને જણા બેસી જાઓ. ભદ્રમાં તમને ઉતારી દઇએ. તમે વકીલસાહેબ સાથે મળી મુકદમો સમજી જાઓ અને અમે પુલ ઉપર આંટો મારી ઘર ભણી વિદાય થઇશુ ! "

" ઑલરાઈટ ત્યારે ચાલો ! "

એકદમ ગાડી ભદ્રમા મારી મૂકી, બારીષ્ટરસાહેબ અને વકીલસાહેબને ખાપરડેને ત્યાં ઉતારી દીધા; અને ત્યાથી બુમ-ગાડી પરભારી એલીસબ્રીજ તરફ હંકાવી ! કપિલા અત્યારનો કુદરતી રસમય પ્રસંગ મળ્યો જોઈ અંતરમા હરખાવા લાગી; ખુશાલરાય પણ અનુસરતો પ્રસંગ મળવાથી મનમાં મલકાવા લાગ્યો !

" કહો ભાભીસાહેબ તાબયત તો મઝામાં છેને ? "

" તમારી આટલી બધી પ્રેમ-ભરી લાગણીને વાસ્તે હુ આપનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે ! "

" બોલો હવે એલીસબ્રીજ પરથી કયા ફરવા જઈશું ? "

" તમારી ધ્યાનમા આવે ત્યા, હું અત્યારે આપને આધીન છુ ! "

" ઑલરાઈટ ત્યારે કાકરીયા ભણી ગાડી ચલાવરાવુ ? "

" હા મારી ના નથી "

" અરે રામા ! "

" જી ! "

" ગાડી ચડોળા તળાવને રસ્તે થઈ કાંકરીયા ભણી

ચલાવ !"

"બહુ સારૂ સાહેબ !"

ગાડી ફુલ સ્પીડમાં આસ્તોડીઆ દરવાજા ભણીની સડક પર ચાલવા લાગી! ખુશાલરાય મુંછમા ઝીણુ ઝીણુ હસતો હસતો કપિલાના પ્રેમભાવ આડકતરી રીતે જોવા લાગ્યો કપિલા પણ છાક પ્રેમની મારી શરમાતી શરમાતી અને લજવાતી લજવાતી જરા જરા ગભરાવા લાગી, આ વખતે શું બોલવું, કેમ ચાલવું અને શું કરવુ તેની કાંઈ સૂજ પડી નહિ. એકદમ ઉંડા વિચારમા ઉતરી ગભીર બની અંગુઠાથી બ્રુમગાડીની જમીન ખોતરતી ખોતરતી તે મૌન ધારણ કરી બેસી રહી, વખત પણ સંધ્યાનો નજીક આવવા લાગ્યો, ધીમે ધીમે ચોગરદમ અંધારૂ થવા લાગ્યું; ગાડી દરવાજો મૂકી ચંડોળાના એકાન્ત રસ્તાની સડક પર થઇ ચાલવા લાગી, ખુશાલરાયે હવે તકનો લાભ લેવા શરૂ કર્યો, કપિલાને સારી રીતે પ્રેમમા તન્મય બનેલી જોઇ તેણે કપિલાના ગળામા હાથ નાખી પ્રેમથી સારી રીતે પોતાની છાતી સરસી દાબી; અને તેનુ મુખ પોતાના હાથથી પરાણે ઉંચું કરી તેના ગુલાબી ગાલ પર પ્રેમનું ચુંબન કર્યું ! ચુંબન કરતાંની સાથે કપિલાના હૃદયમાં પ્રેમનો ચમકાર થયો; અને આખુ અંગ પુલકાયમાન થઈ ગયું. કપિલા પણ ખુશાલરાયના કંઠે આલિંગન કરી વેલડી સમાન બાઝી રહી. થોડીક વાર સુધી ખુશાલરાયે તેને ઘણાજ હેતથી દાબી દાબી ચુંબન ઉપર ચુંબન કરી અકળાવી દીધી; છેવટે પોતે પ્રેમમાં છે એમ ભાન આવવાથી વિનયની મર્યાદામા આવી પ્રેમથી તેને વાણીવિનોદના

પ્રવાહથી રીઝવવા લાગ્યો.

“ ભાભીસાહેબ! તમારામાં આટલી બધી મીઠાશ છે, તેની મને આજેજ ખબર-પડી. બારીષ્ટરસાહેબ તમારા સારૂ ગાંડા ઘેલા થાય તેમા નવાઈ નથી તમને ઘડી ઘડી મનાવે તેમાં કાંઇ તેમનો દોષ નથી. તમારૂ આખુ અંગ મોહનીથી ભરેલું છે. ”

“ આજ તમે પણ ખૂબ બન્યા છો હોં! હંમેશના કરતાં આજની તમારી લટક તો કાંઇ નિરાળીજ છે. ”

“ ભાભી કહો ના કહો પણ તમારામા કાંક અજબ જાદુ છે. તમારી આંખડી કમળની પાંખડીને હોરે કરે છે, અને મુખ ચંદ્રની કળા ઝાંખી કરે છે. ”

“ સાહેબ તમે પણ મને ખૂબ ઉડાવો છો! ”

“ નહિરે મારી મધુરી મેના હું તો તમને પ્રેમથી પટાવું છુ. ” કહી એક પ્રેમ ચુંબન કરી ગાલે ટપલો મારી હાથ ઝાલી ખૂબ દાબી!

“ સાહેબ મારા જેવી બાળી ભોળીને બનાવશો નહિ! હુ તો પ્રેમમા કાંઇ સમજતીજ નથી. આજે તમે મને નવાજ રંગમા રંગવા માંડી છે! ”

“ રસિલી આજે મને તમે ઘેલો બનાવ્યો છે. તમારા સિવાય જગતમાં હુ બીજું કાંઈ સુંદર દેખતોજ નથી. ”

“ વ્હાલા મને જોજો મેળવી લઇ છેતરી દેતા? મારી કરી ન્યારી ન બનાવતા! હુ તો હજી અજાણ છું, મારા ચતુરસુજાણ રસિયા જોજો મને પ્રેમના પથમાં અધવચ રાખી અકળાવતા? ”

આ પ્રમાણે રસિક વાતો કરતાં કરતાં નગીનાવાડી આવી એટલે તરતજ બ્રુમ ઉભી રહી. ખુશાલરાય અને કપિલા બ્રુમમાંથી ઉતરી નગીનાવાડીમાં ચાલવા લાગ્યાં. રામો કોચમેન બ્રુમપરથી ઉતરી બીડી સળગાવી પીવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે વાડીના એક કુંજભુવનના વિભાગમા કપિલા અને ખુશાલરાય દાખલ થઇ એક બાસ્ટીલ પર બેઠાં !

" કહો ભાભીસાહેબ કીયું ફૂલ લેશો ? "

" આપને જે ગમે તે ! તમારી નજરમા આવે તે આપો !"

" ઠીક ત્યારે લ્યો આ મોગરાની કુસુમકળી ! "

" હજુ તે વિકસી નથી. બીડાએલી છે ! "

" ના ના, હવે તે ઝટ ખીલવાની તૈયારીમા છે. "

" ત્યારે આપ પણ આ ગુલાબ લ્યો ! ! "

" ના ના, ભાભીસાહેબ એને આપની પાસેજ રાખો આપના મુખનો અને પુલનો એક સરખો રંગ છે એટલે રંગમા રંગ ઠીક શોભે ! ! "

" અરે એ ગુલાબ તો આપના જેવા નવાબનાજ હાથમાં શોભે ! એના ઝીણા કાંટા મારા કરમા વાગે તો મને બહુજ પીડા થાય ! ! "

" સુંદરી એ કુસુમના કંટકની પીડા ઘણીજ મીઠી હોય ! ! "

" ત્યારે આપ ઘણાજ મીઠા છો; એટલે મીઠામા મીઠું સારી રીતે મિશ્ર થઇ જશે ! "

' વાહરે મારી મધુરી મીઠી તારા મુખની મીઠાશે મને ઘેલો બનાવી દીધો. મનહરણી આજે મને તમે સાન અને ભાન

વિનાનો કરી દીધો."

"મારા મનહર મોહન, મારૂં પણ મન તમે આજે ચોરી લીધું!"

"કહો રસિકા હવે આપણે અહીં બેસીશું કે ઘેર ચાલીશું? જુઓ રજની પણ પૂર બહારમાં વ્યાપી રહી છે."

"હા હવે આપણે ઘેર જવુંજ જોઈએ. વખત પણ ઘણોજ વિત્યો છે!"

"વ્હાલી વ્હાલનાં વિતકણાં એવાજ હોય! આજ તો અલબેલી તમે મને ખૂબ બાંધી લીધો, સાંધી લીધો અને રૂંધી લીધો!"

"રસિક અન્યો અન્યની ગતિ સરખીજ છે. પ્રેમ ઉભય-પક્ષે સરખીજ અસર કરે છે!"

"તો ચાલો ચિત્તહર ચતુરા હવે ચાલીએ!"

"ત્યારે ચતુર ચાલો!" કપિલા અને ખુશાલરાય મદ મદ પગલા ભરતાં નગીનાવાડી વટાવતા વટાવતા બુમગાડીમાં બેઠાં, રામાએ પણ વખત વિચારી બુમને મારી મૂકી! શ્રીમત ગૃહસ્થોના કોચમેનો પણ જમાનાના સારી રીતે ખાધેલા હોય છે. તેઓ હૃદયના ખરેખરા પરીક્ષક હોય છે, કાને સાંભળેલી વાત પેટમાં રાખી શકે છે; અને આખે દીઠેલા રંગ હૃદયમાં છુપાવી શકે છે. તેઓની ધારણા ફક્ત પેટ ભરવાનીજ હોય છે. હરકોઈ રસ્તે પૈસો કમાવો એજ તેમનો હેતુ હોય છે. શ્રીમતોના ઉછરતા યુવકો અને યુવતીઓની તેઓ સારી રીતે મરજી સાચવી જાણે છે. એકજ કુટુંબમાં નોકરી કરી અનેક જણાની પ્રસન્નતા

મેળવી શકે છે. મા, બાપ, ભાઈ, બ્હેન, શેઠ અને શેઠાણી દરેકના નોખા નોખા રસ્તા પ્રમાણે નોખી નોખી રીતે નોખ રાખી જાણે છે. દરેકની વાત દીલમાં દગાવી રાખે છે. તેઓ કેવા દીલના છે તેની સામાને ખબર પડવા દેતા નથી. દારૂડીઆ જોડે દારૂડીઆ થાય છે, ઘરડા જોડે ઘરડા થાય છે, નાના જોડે નાના થાય છે, અને ઉદ્ધત જોડે ઉદ્ધત થાય છે; પણ દરેકની મસ્તી મગજમાં સમાવી શકે છે. જ્યારે પાપ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે ત્યારેજ દરેક પ્રકારની મસ્તીના ઘોટાળા બહાર પડે છે, નહિ તો વરસોનાં વરસો સુધી શ્રીમંત કુટુંબોમા અનીતિના અખાડા ચાલ્યાજ કરે છે. તેમ આપણો કોચમેન રામો પણ અત્યારે વખતને વિચારી બ્રુમ સપાટાબંધ હંકારી બારીષ્ટરસાહેબના ઘર આગળ આવ્યો અને બંને જણાને ઉતારી તરતજ બ્રુમને ડેલામાં દાખલ કરી ઘોડા છોડીને ચાકરી કરવા મંડી પડયો. રામાને જતી વખતે ખુશાલરાયે એક દશ રૂપીઆની નોટ હાથમાં મૂકી દીધી. નમન કરી રામાએ નોટ ખીસ્સામા ઘાલી; આંખ મારી હસીખુશીથી વિદાયગીરી લઇ રસ્તે પડી ગયો. ખુશાલરાય અને કપિલા બંને જણા વિકારમા છલકાતાં છલકાતા દીવાનખાનામાં આવ્યાં, એક આરામચેર પર ખુશાલરાય પડયો, અને કપિલા તરતજ તેની પ્રાઇવેટ રૂમમાં ડ્રેસ બદલી સાદા આછા અને ઘણાજ મોહક પોશાકમાં સજ થઈ પંખો હલાવતી હલાવતી ખુશાલરાય પાસે આવી; અન્યોઅન્ય મંદ મંદ હાસ્યે નચાવતા નયને અને ઉછળતા હૃદયે સ્નેહ રાગમાં પુલકાયમાન થવા લાગ્યાં. હૃદય સાહસ કરવાને ઉશ્કેરાઈ ગયાં પણ નયન આમન્યા અને શરમના શેર-

ડામાં પડી ગયાં, અર્થાત્ એક બીજાએ શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગયાં, ખુશાલરાય વખતનો વિચાર કરી સાહસ ન કરવું એવું હૃદયમાં ધારી ધીમે ધીમે વિકારને દબાવવા લાગ્યો. કપિલા સ્નેહરાગમા ઘણીજ આગળ વધી ખુશાલરાયને પ્રેમમાં તન્મય કરી તેના હૃદયની અધિકારી થવા સારૂ પ્રયત્ન કરવા લાગી. અવિચારી અબળા એકદમ પ્રબળા થવા લાગી, ભિરૂતાનો એકાએક ત્યાગ કરી સાહસમાં દોડવા લાગી!

"લ્યો ભાભીસાહેબ હવે હું રજા લઇશ!"

"અરે સાહેબ બે ઘડી તો બેસો! આપે આજે ઘણીજ તસ્દી લીધી છે!"

"તેમ તમે પણ મારા હૃદયના પ્રેમની કદર કરી મને કૃતાર્થ કર્યો છે! મનમોહની તમારા હૃદયની ઉદારતાને વાસ્તે હું તમારો ઘણોજ ઓશીગણ છુ!"

"સાહેબ હુ ભોળી છુ! બાળા છુ! મને બધુ સારૂં સારૂં અને સુદર લાગે છે! તમારી સારાશમાં અને સુદરતામા હુ મુગ્ધ થઈ ગઈ છુ!"

"ભાભી હવે બહુ થયું! મને રજા આપો!"

"અરે બળ્યું બેસોને! જવાય છે! આમ ઉતાવળ શું કરો છો! તમારા મિત્ર આવે એટલે ખુશીથી જજો!"

"આજે તેમનું કાંઈ મનાય નહિ, મુકરદમાનું કામ એટલે કાંઈ અનુમાન ન થઈ શકે! બે પૈસા પેદા કરવાનો અત્યારે સમય છે; એટલે બારીષ્ટરસાહેબ વધુ રોકાય તો ના પાડી શકાય નહિ!"

"સાહેબ આજનો પ્રસગજ કાંઇ ઓર છે!"

"હા, તેમાયે તમારા હૃદયનો રંગ પણ કાંઇ વધુ ઓર છે."

"મારા વ્હાલા આજે તમારી અને મારી કીમત થઈ. હૃદયભાવનાની અલૌકીક કસોટી થઇ!"

"ભાભીસાહેબ, આજે મેં તમને સારી રીતે ઓળખ્યા!"

"ત્યારે સાહેબ! મેં પણ આપને અધિક રીતે ઓળખ્યા!"

"અલબેલી તને તો આજે મે અતરમાં સજ્જડ રીતે જડી લીધી!"

"અલબેલા મે પણ તમને હૃદયમાં મઢી લીધા!"

"તો વ્હાલી હવે ભવિષ્યમાં ઘણોજ આનંદ થશે!"

"હા....મારૂં મન પણ સાક્ષી પૂરે છે કે હવે મારૂ અતર દુઃખ દૂર થઇ જશે!"

"ચાલો આનદની વાત પણ મને હવે જવા દ્યો!"

"અરે આમ જઉ જઉં શુ કરો છો?"

"ના હવે મારે જવુંજ જોઇએ!"

"બસ ત્યારે જશોજ!"

"હા."

"અરે આમ તલસાવીનેજ જશો!"

"લાચાર! જવુ જ પડશે!"

"અરે પણ વ્હાલા જવાય છે!" આ પ્રમાણે કહી કપિલા પ્રેમમાં ઉન્મત્ત બની ખુશાલરાયની કોટે બાઝી પડી, ખુશાલરાયે

પણ તેના પ્રેમનો સત્કાર કરી તેને ચુંબન પર ચુંબન કરી વધાવી લીધી. પ્રેમથી ગદગદીત થઇ સ્નેહથી ખૂબ દબાવી સમજાવવા માંડી !

" વ્હાલી હજુ પ્રેમની શરૂઆત છે ! અધિક સાહસ અણુગમો ઉત્પન્ન કરાવે છે. "

" મને હવે તમારા વિના ઘડી પણ નહિ ગમે ! "

" મનને શાત કરો. વિહ્વળ ન બનો ! "

" હા પણ તે મારા અધિકારમાં નથી. જેની સત્તા તમારા પર અને મારા પર અત્યારે ચાલી રહી છે તેણે મને પરવશ બનાવી દીધી છે ! જવાય છે ચાલો કૉચ પર તો બેસો ! હુ પાન કરી આપુ ! ખાઇને પછી જાઓ ! "

" પ્રિયે હવે પાનથી શુ અધિક છે ! "

"તો પણ ખાતા જાઓ, ચાલો આવો મારા સમ તમને !" કહી બળ કરી પરાણે કપિલા ખુશાલરાયનો હાથ ઝાલી તાણી ગઈ; અને દીવાનખાનાનો જ્યાં પલગ હતો ત્યા સુધી સરજોરી કરી ઘસડી ગઇ અને કૉચ પર ખુશાલરાયને બેસાડી પોતે ટેબલ પર પેટી મુકી પાન કરવા બેઠી !

" ભાભીસાહેબ તમારો પ્રેમ મારા ઉપર તો કાંઈ અલૌકીકજ છે. જેમ જેમ વખત જાય છે તેમ તેમ તેની ખૂબીનુ કાંઈ નવું ને નવુંજ દર્શન થાય છે ! "

" સાહેબને ક્યાં પરવા છે ? આટલું આટલું ખોળા પાથરી પાથરીને વિનવું છુ છતાં પણ બે ઘડી બેસતા નથી, એ દુખ કોને કહેવું ! "

"લ્યો હવે પાન લાવો! રૂશણામાં રાત ઘણી ગઇ! હૃદય પ્રીતિથી રંગાઈ ગયું! હવે તો જવા દ્યો!"

"ચાલો આજ તો પાન હું મારા હાથ થકી તમારા મોમા મૂકીશ! કહી કપિલાએ ખુશાલરાયના મોમા પાનની બીડી મૂકી દીધી, અને પોતે કંઠે બાઝી ખૂબ બળ કરી ખુશાલરાયને પ્રેમના માર્ગમા ઉશ્કેરવા લાગી, ખુશાલરાય પણ જમાનાનો ખાધેલો હતો, તેથી એકદમ છુટનો લાભ લેવાનું મોકુફ રાખી કપિલાને પ્રેમ તરંગમા ચઢાવી ફોસલાવવા ખાતર તેના મુખમા પોતાનું ચાવેલું અરધુ પાન અધર સાથે અધર અડાડી મૂકી દીધુ અને તેને જતાં જતાં એક ચુમ્બન કરી પરાણે હાથ ઝાલી પ્રેમથી પટાવતો પટાવતો દીવાનખાનાની બહાર આવ્યો, અને પોતે નીસરણીનાં પગથીઆ ઉપર પગ રાખી તેનો હાથ હાથમા ઝાલી કહેવા લાગ્યો–"

"ભાભીસાહેબ માફ કરજો! હાલમાં હું જાઉં છુ!"

"વાહ... વાહ....સાહેબ મને છળ કરી છેતરીને જાઓ છો!!"

"લ્યો વ્હાલી હવે રજા લઇશ!" કહી હાથ પર જતા જતાં ચુમ્બન કરી નિસરણી ઉતરવા લાગ્યો; એટલામાં અચાનક અને એકદમ સુંદરલાલ બારીષ્ટરસાહેબ પાછલા હૉલનું બારણું ધકેલી દીવાનખાનામાં આવ્યા! કપિલાએ તરતજ બારીષ્ટર સાહેબને જોઇ વાતનો રંગ એકદમ ફેરવી નાંખ્યો!

"લ્યો ખુશાલભાઈ આ તો તમારા સાહેબ એકદમ પાછલા હૉલમાંથી આવ્યા, હવે આમ ક્યાં નાસીને જશો!"

"ઓહ માઇ લવ હજુ સુધી તું જાગે છે! અરે મિત્ર ખુશાલરાય હજી સુધી તમે ઘેર નથી ગયા?!"

"સાહેબ ભાભીસાહેબ અહીંથી જવા દે ત્યારેને હું જાઉં! એ તો જક લઇને મારી પાછળ મડ્યાં છે કે તમારા સાહેબ આવે ત્યા સુધી બેસો ને પછીથી સાથે જમીને ઘેર જાઓ! એકલા જવાય નહિ, તમારા સાહેબ હમણાંજ તમને મળવા અધીરા બની આવશે!"

"યસ માઈ ડીયર કવાઇટ રાઇટ યુ આર! તું મારા હૃદયની વાત ખરેખરી રીતે જાણી ગઇ છું મિત્ર ખુશાલરાય સાલ્લો પ્રસંગ એવો આચિંતો બન્યો કે મારે એકાએક તમને છોડીને જવું પડયું. માફ કરજો મિત્ર મારાથી એટીકેટનો ભગ થયો છે. હું તમને ઘણો ધન્યવાદ આપુ છુ કે તમે અત્યાર સુધી મારા ઘરમાં રહી તમારા પવિત્ર પ્રેમની મને ખાતરી આપી છે. માઈ ડીઅર કપિલા તારો પણ હું ઉપકાર માનું છું કે તેં પણ સુધારાની પોઝીશન સારી રીતે જાળવી રાખી છે. મારા મિત્રને પરાણે પરાણે મારા આવતાં સુધી રોકી રાખ્યા છે. ખરેખર ફ્રેન્ડ મી. ખીસ્કોલી આજ તો આપણે બધાંએ સાથે જમીને આનંદ કરવો જોઇએ તમે આજે મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કીધો છે. રૂસ્તમ ઇરાનીના જાલિમ દુ:ખમાંથી મને મુક્ત કર્યો છે! એ બધો ધન્યવાદ તમને અને આ માઈ ડીઅર કપિલાને ઘટે છે!"

"બારીષ્ટરસાહેબ! ખરો ધન્યવાદ તો આ મારી વ્હાલી ભાભીસાહેબને ઘટે છે! તમારી ગેરહાજરીમાં એમણે મને

ઘણુંજ માન આપ્યું છે અને તમારા પ્રેમની જરા પણ ન્યુનતા આવવા દીધી નથી. સુધારો, પોઝીશન અને એટીકેટ તે ઘણીજ સારી રીતે સમજે છે!"

"ઓહ યસ તે હું પણ ખુશીથી કબુલ કરૂં છું!"

"લ્યો ફ્રેન્ડ ચાલો હવે આપણે જમી લઇએ!"

"એમ! જમ્યા વગર નહિજ ચાલે!"

"ના સાહેબ નહિજ ચાલે ?"

"ઠીક ત્યારે ભાભીસાહેબનું કાંઈ અપમાન થાય?"

"લ્યો ચાલો ટેબલપર બેસીએ, રાત ઘણીજ ગઇ છે!"

"ચાલો તમને ના પડાય"

"માઇ ડીઅર ખુશાલરાય, એ ફ્રેન્ડ ઇન નીડ ઇઝ ફ્રેન્ડ ઇન્ડીડ! જે હૃદય પારખી હૃદયને સાચવી રાખે તેજ હૃદયનો જાણુ સન્મિત્ર કહેવાય! આજે મારો આનંદ માતો નથી. મારા દોસ્ત ખુશાલરાય તમે આજે મને નવુ જીવન અને નવો ઉત્સાહ આપ્યો છે!"

"મે મારી ફરજ બજાવી છે. સારા માણસો હંમેશાં બીજાને સારા જુએ છે!"

"ડીઅર કપિલા તે પણ આજે મારૂ ઘણુંજ માન રાખ્યું છે!"

"સાહેબ, ભાભીસાહેબ એતો તમારા ઘરનું એક રત્ન છે, શ્રૃંગાર છે! સુધારાનો સાર છે!"

"યસ કવાઇટ રાઇટ હંમેશા ફેશનબાજ મારી વ્હાલીનો વિલાસ છે!"

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં કપિલા, ખુશાલરાય અને બારીષ્ટર સાહેબ ટેબલ પર ખાવા પીવાની મોજ મારવા લાગ્યાં. વ્હાલા વાંચકો આતે " ફેશનમાં વ્હાલીનો વિલાસ કે લેશનમાં લક્ષ્મી અને નીતિ ખલાસ !"

પ્રકરણ ૪ થું.

સુધારાની સભા' કે ફૅશનની બલા ?

દોહરો.

આલમથી અતડી રહી, ભભકે ફરે બહેન,
પગ પૃથ્વી પર ના ધરે, ઉરે ગુમાન ભરેલ.

જગતમાં જ્યાં સુધી સ્વાર્થ હોય છે, ત્યાં સુધીજ વળગ્યા રહેવાનો ક્ષુદ્રજનોનો સ્વભાવ છે. કાગડાને શ્રાદ્ધપક્ષમાં ખીર ને રોટલી મળે છે, ત્યારે ચોગરદમથી એકઠા થઈ વીંટાઇ વળે છે, પણ શ્રાદ્ધપક્ષ જતા તેઓ દૃષ્ટિએ પડતા નથી, એવી રીતે અસ્ત સમય થતાં અને પડતીના પ્રસંગે સ્વાર્થીજનો એકદમ અચાનક અલોપ અને અદૃશ્ય થઇ જાય છે.

સટ્ટા વધ્યા દટ્ટા વધ્યા હઠ્ઠા થયા જન ગાયદે,
બધન તુટ્યા, રૂધન તુટ્યા નરનારી છુટાં કાયદે,
કાળે રહી બદલાઇને કાળે નવલ ધારા રચ્યા,
કાળે વરે વિધવા પુનર કરવા મદદ મોટા મચ્યા.

સુવર્ણ જોઇને ચોરીનો ભય ન રાખે, યુવાન સ્ત્રી જોઇને લજ્જાનો ભય ન રાખે, મિષ્ટાન્ન જોઇને અજીર્ણનો ભય ન રાખે, અને સંસારના મોહક વિષયો જોઇને મરણનો ભય ન

રાખે તો અંતે હાનીજ થાય છે. નદીનો પ્રવાહ હંમેશાં ઢળતી જગો તરફજ વહે છે, અને જેમ ઢોળાવ વધારે તેમ તેનો વેગ વૃદ્ધિ પામે છે, તેની પેઠે મનોવૃત્તિ રૂપી સરિતા પણ નીચાં કાર્યોમાં ઉતાવળથી ગતિ કરે છે.

* * * *

બહુ વરનાના મન ચોરાયે, ગમે ન કોઈનું બોલ્યું કાન;
સુધારસ સિખામણ દેતાં લાગે કડવી ઝેર સમાન
બાપ તણો સંહાર કરીને કરવાં સૂઝે છે તોફાન,
અનુભવી અક્કલથી જાણો પડતીનાં છે એજ નિશાન—૦
ઉંચ આળસના વધે પોટલા, બે દરકારી ઝાઝી થાય,
નિંદા કરવી ગમે જગતની ગાણા બિભત્સ મુખથી ગાય;
અપશબ્દોના ઓઘજ વાળે વચનો રૂપી દે જે ડામ,
આંખ ઉઘાડી જ્ઞાની જાણો પડતીના છે એજ નિશાન—૦
ધંધો કરવો કંઈ નહિ સૂઝે, દે ડાંપણ વિમારી જ્ઞાન,
ખાવા પીવા ઉડાવવાને દોરાયે દુર્ગુણમાં ધ્યાન,
કીનાખોરી કરવા સૂઝે છે આખર બનવાને હેરાન,
બહુ સજ્જનને દહું છું સાચું પડતીનાં છે એજ નિશાન—૦
મદ વિચાર્ગ મનમાં ના'વે જન હિતકારી કરવા કામ,
ચઢ નવરા ને ગપ્પાં કરે છે જ્યાં ત્યાં જઈને જે તે ઘામ
મગરૂરી મનમાં બહુ લાવે ગણે ન મનથી કો ગુણવાન,
ચતુર ચેતો ચિત્તમાં નિત્યે પડતીના છે એજ નિશાન—૦
ઘર ખાદી ઘરમાં હોય રૂડી તદપિ ગણે લુચ્ચી રાંડ,
નઈ દ્વારમાં લઈ જનારી લુટારી ફુતી જગ દાંડ

મનથી જાણે તદપિ રાખે ખોળાને નિજ કુળનુ નામ,
અવલોકન કરશો કોવિદ મન પડતીના છે એજ નિશાન—૦

* * * *

" જમાનો વહી ગયો જૂનો અરે ફૅશન વિના સૂનો,
અમારો શૉખ પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ભલે ઘરમા નથી ખાવા ભલે બાપા બને બાવા,
નવિન પોશાક પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ગમે ના ઘર માહી ખાવુ સદા હૉટલ વિષે જાવુ,
તહાનો સ્વાદ સારો છે અમારો એ સુધારો છે.
અહાહા બ્રાન્ડી ને બીડી અમારી સ્વર્ગની સીડી,
પીએ ના તે ગમારો છે અમારો એ સુધારો છે
અમે તો પ્યારમા ઘેલા ચતુરાના બન્યા ચેલા;
ગુરુજી એ અમારો છે અમારો એ સુધારો છે
ગમે ને જ્ઞાતિનુ ખાવુ અરે એહુ જૂઠુ કેવુ,
ખરે ખોટા વિચારો છે અમારો એ સુધારો છે. '

મણિકાન્ત "

દેશકાળ જેમ જેમ બદલાય છે તેમ તેમ વ્યવહાર રૂઢી પણ બદલાય છે. જેમ જેમ મનુષ્યોના આચારવિચાર બદલાય છે તેમ તેમ અહાર વિહાર પણ બદલાય છે; અને ધીમે ધીમે જમાનાના પ્રવાહ સાથે સસ્કાર ભાવના પણ નષ્ટ થઇ નઠોરતા અને કઠોરતા સર્વત્ર વિલોકાય છે. પ્રસ્તુત ધોરણ પ્રમાણે કાન્તા અને કાલુભા ઠાકોરસાહેબના સ્નેહલગ્ને આખા તોરણગઢના સ્ટેટમાં સુધારો પુનઃલગ્ન અને ફૅશનનું વાતાવરણ વિસ્તૃત કરી

દીધું. સમગ્ર પ્રજાવર્ગમા એક છેડેથી તે છેક બીજા છેડા સુધી ફેશન અને કેવળવણીની ચર્ચા ચોગરદમ ચાલી રહી. રાજ્યનાં તમામ મૂલ્કી ખાતાંઓમાં સ્ત્રી અધિકારીઓથી જગ્યાઓ પૂરાવા લાગી. ઠાકોરસાહેબના ભાયાત વર્ગમાં સર્વત્ર હાહાકાર વરતાઇ રહ્યો. રાજરાણી રૂપાળીબા પણ સ્નેહલગ્નની સમિક્ષાના સંતાપથી પ્રાણ પરહરી પંચત્વને પામી ગયાં. દરબાર સાહેબને હવે મનગમતુ કરવાનુ પર્વ આવ્યું. વચ્ચેથી પ્રીતિ અકુશનો કટક નષ્ટ થવાથી મનમાનતી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ. રઘલો ખવાસ પણ હિંમતમાન ફરવાથી દીવાનથી જાદે દમામ રાખી દમમા મહાલવા લાગ્યો. સ્ટેટથી દશેક માઇલ દૂર સ્નેહલગ્નની હનીમુન ચદ્રરજની સારૂ એક ભવ્ય અને દીવ્ય બગીચાના બંગલામા દરબાર સાહેબનો મુકામ રખાવરાવ્યો. રાત દિવસ દરબાર, રઘલો અને કાન્તા એ ત્રણે જણાં ઋતુ ઋતુના વિવિધ વિહાર કરવા લાગ્યા. રાજકાજનો ઘણો ખરો કારોબાર કાન્તાએ પોતાની સાહેલી સ્ત્રી અધીકારીઓના હાથમાં સોંપ્યો. કાન્તાએ પોતાનો પક્ષ જેટલા પ્રમાણમા વધારી શકાય તેટલા પ્રમાણમા વધારી મજબુત બનાવ્યો. દરબારને એક પાળેલા પોપટ સમાન ધારી કાન્તા અને રઘલો ખૂબ રગ ઉડાવવા લાગ્યા. રઘલા સાથે રગરાગ માણવાના નિમિષે દરબારને ખૂબ મીઠા શબ્દોના કૃત્રીમ હાવભાવથી હુલાવીફુલાવી તરેહતરેહનાં ફરનીચર, ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ, દરદાગીના અને રંગરાગના સાધનો દેશ દેશાંતરથી ખરીદ કરાવરાવી બગીચાના બગલામા એકઠા કર્યા. દરબારી મોટરોમા રઘલાએ પણ ખૂબ તરેહથી બેસી ફરવા માડયું.

પોતાના સાથીઓને પણ સારી રીતે હાથ ભરાવી ન્યાલ કરવા માંડયા; કાન્તાએ પણ પોતાની સુધરેલ સહીપણીઓને બંગલામાં એકઠી કરી કરી દરબારસાહેબ પાસેથી પોશાક પારિતોષિકથી તૃપ્ત કરાવી પોતાની બોલબાલા બોલાવરાવવા માંડી કેટલીક કાન્તાની હાજી હા કરનારી અને રાતદિવસ કાન્તા અને રઘલાની ત્હેનાતમાં રહેનારી સુધરેલી સુંદરીઓના સ્વામીઓને પણ દરબારમા કેટલાક સારા સારા હોદ્દાઓ દરબાર પાસેથી અપાવરાવ્યા. લાયક અને નાલાયકનો પ્રશ્ન ફૅશન અને સુધારાના આડંબર આગળ દબાઈ જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે સ્નેહલગ્નનું પોલંપોલ વરસ દિવસ સુધી ઠીક ઠીક ચાલવા લાગ્યું. દરબારી તીજોરીનું તળીયું પણ જરાતરા દેખાવા લાગ્યું. કાલુભાના બનેવી સમરસિંહ પરમાર પર -કેટલીક નનામી અરજીઓ રાજકન્યાના હીતની જાળવણી સારૂ રૈયત તરફથી લખાઈ લખાઈ જવા લાગી. આખા રાજ્યમાં અંધાધુનીનો કારભાર ચાલવા લાગ્યો. ખૂન, બળાત્કાર, ચોરી અને લુટફાટ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યા. રૈયત વર્ગમાંથી કેટલાક વિબુધજનો પણ ધીમે ધીમે બીજા સ્ટેટોમાં જઈ વસવા લાગ્યા. અંધાધુનીનો જરા પણ અવાજ કાન્તા અને રઘલાએ દરબારના કાન સુધી આવવા દીધો નહિ. દરબારને રાત ને દિવસ રંગમાં ગુલતાન બનાવી રંગમાજ લોટાવવા માડયા.

એક દિવસે દરબારના કેટલાક કારકુનો અને રૈયત વર્ગમાંના કેટલાક આગેવાન ગૃહસ્થો આંધળીઆં કરી બગીચાના બંગલામાં જબરજસ્તીથી આવ્યા. રઘલા અને કાન્તાએ બને

તેટલા પ્રયાસો કરી આગેવાનોની વાત ઉડાવવાં માંડી અને બિલકુલ દરબારસાહેબ સાથે મુલાકાત થવા ન દીધી. આખરે આગેવાનમાંના એક જણે રઘલા અને કાન્તાને ઘણીજ સખત ધમકી દીધી, અને છેવટે તેમના સમક્ષ કટાર ખાઈ મરવાનું સાહસ સુણાવી દરબારસાહેબની મુલાકાત માગવા માંડી રઘલો બાજી છેક હાથથી બગડતી જોઈને દરબાર પાસે આગેવાનમાના થોડાક જણને લઇ ગયો. કાન્તા પણ બણીઠણી દરબાર પાસે બેસી દરબારને ઉશ્કેરવા લાગી. દરબાર પણ છાટા પાણીના છંટકાવમાં જેમ આવે તેમ તેઓને ધમકાવવા લાગ્યા

"કહો તમારે શુ કહેવુ છે ? સાળા અત્યારે પણ મારા રંગમા ભગ પડાવવા કેમ આવ્યા છો ?"

"સાહેબ એક અગત્યનો મુકરદમો આપને સંભળાવવાનો છે !"

"અત્યારે અમે તમારા મુકરદમા સાભળવાને નવરા નથી સમજ્યા ? જે કાંઇ હોય તે આ મારી કાન્તા રાણીને કહો !"

"અરે પણ સાહેબ, આતો તમારે ખાસ સાભળવા જેવો છે !"

"અરે જે કાઈ હોય તે લખીત જણાવો ! મોની વાત કાઈ કામમા ન આવે. તમે તમારે અરજીઓના થોકડા મૂકી ચાલતા થાઓ ! કાગળમા લખાણ તેજ વચાણ સમજ્યા !"

"અરે પણ બાપુ આમાં નિર્દોષ માર્યો જાય છે !"

"ત્યારે મરવા દો ! રાજ્યમા ક્યાં નવા જન્મની ખોટ

થવાની છે ? ”

“ અરે ભગવાન ! ”

“ જાઓ અહીંથી રસ્તો પકડો ! ભગવાન આશલામાં બિરાજે છે ! ”

“ કહો ત્રીકમલાલ તમારે શુ છે ? ”

“ સાહેબ એક ખૂનનો કેસ છે ! ”

“ ખૂન ! ખૂન તે વળી મારા રાજ્યમાં ! થવા ધો ! તેમા પ્રભુનો હાથ હશે મરનારનો જો કાળ આવ્યો હશે અને ઈશ્વરને તેની જરૂર હશે માટેજ ખૂન થયું હશે ! એનું મોત નિરમાણ થયું ત્યાં આપણે શુ કરીએ ? કેમ રઘા ખરૂ છેને ? ! ”

“ જી હા, જી હા; બાપુ પ્રભુની મરજી સિવાય એક પાદડુ પણ હાલતુ નથી ! ”

“ કહો તમારે શું છે ? ”

“ સાહેબ એક વ્યભિચારનો કેસ છે અને તેના ઉપર ખુદ આપ સાહેબને અપીલ કરવાની છે ! ”

“ અરે વ્યભિચાર ! શું મારા રાજ્યમા વ્યભિચાર ! છટ એવુ કદી બનેજ નહિ. બાઇનો ધણી બાઇ ઉપર ખૂબ જુલમ ગુજારતો હોવો જોઇએ. તેથી બિચારી બાઈ કાંઈ આઘીપાછી થતા તરકટી લોકોએ અને સુધારાના શત્રુઓએ વ્યભિચારનું ત્હોંમત મૂકી દેવડીમા દોરી હોવી જોઇએ ! પ્રેમના બજારમા વ્યભિચાર હોયજ નહિ ! કેમ કાન્તારાણી હું ખોટુ કહુંછુ ? ’

નહિજી ! અક્ષરે અક્ષર સત્ય કહો છો ! ગરીબ બિચારી સ્રીઓ ઉપર સુધારાના વિરોધીઓને સત્તા બજાવવી છે, અરે

તેમને ગુલામડી ગણી રાત દિવસ કામ લેવું છે, તે શી રીતે લેવાઈ શકાય ? આ તો દુઃખે છે પેટ અને કુટે છે છાતી ! જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓને સસારમાથી કલકિત કરી ઉતારી મૂકવાની બાજીજ રચી બેઠા છે ! ”

“ બરાબર બરાબર તમારૂં કહેવું વાસ્તવિક છે ! માળો એ બાઇનો ધણીજ બેવકુફ હોવો જોઈએ ! તેનામાં એવા શા રામ કે તેને મૂકી બાઇને બહાર જવાની વખત આવે ! ચલાવો તે કેસ અપીલમાથા કાઢી નાંખો ! માળા આવા આવા અક્કલના અરી માથુ ફોડાવવા શીદ આવતા હશે ! ”

“ સાહેબ એક રેવન્યુખાતામાં રૂશવતનો ઘણોજ જરૂરી કેસ છે. ”

“ શુ રૂશવત ! અને તે વળી મારા સ્ટેટમા ! ? અરે જાઓ ભાઈ જાઓ એવું કદી બનેજ નહિ, અને તેમ છતાં ધારો કે બન્યું તો આપનારના નસિબમાથી જવાનુ હશે અને લેનારના નસિબમાં એટલું ધન પ્રાપ્ત થવાનુ હશે તેમાં નાહકના દરબાર ચડી શું કામ લોકો પૈસો બગાડતા હશે ? માળા મુર્ખા એટલુ પણ સમજતા નથી કે ‘ જે જાય દરબાર તેનાં જાય ઘરબાર ’ કેમ રઘલા ખરૂ છે ને ? ”

“ જી, જી, જી, જી હા, હા. બાપુનું કહેવું કદી ખોટુ હોય ? ”

“ કહો કેશવલાલ તમારે શું છે ? ”

“ સાહેબ પેલા વાળો કેસ ! ”

“ કીયો ? પેલામા હું કાઇ સમજતી નથી ! ”

" આપની બ્હેનપણીના મામાજીનો ! પેલા વિવાહ ભંગનો ! "

" ઠીક ઠીક જાઓ તમે એ કેસના દરકારીઓની જુબાનીઓ પુરાવા વગેરે લઈ કેસ કરી સહી માટે રજુ કરજો ! "

" પણ બાસાહેબ હું એકલા હાથે કેટલું કામ બજાવુ ? "

" અરે તમે તો કેવળ ગધેડા જેવા છો ! નકામું માથુ ફોડાવો છો; આમ ઉમ્મરમાં વધ્યા જણાઓ છો પણ અક્કલમા ભમરડા જેવા છો ! "

" અરે પણ બાપુ મારૂં પોતાનું કામ પણ એટલું બધુ છે કે તે પણ હું માંડમાડ પૂરૂ કરૂ છુ. મારી મદદમાં કોઇ કારકુન પણ હાલ નથી, તમારી બ્હેનપણીનો વર પેલો પ્રાણલાલ તેને પણ તમે આઘો કાઢયો ! "

" કામ કરનાર કોઈ ન હોય તો જાઓ ધરામાં પડો ! રાજીનામું લખી આપો કાં તો રજાનો રીપોર્ટ દઇ ઘર ભેળા થઈ જાઓ ! "

" થઇ રહ્યુ ! બાપુ પતી ચૂકયું ! નેવનાં પાણી મોભે ચઢયા ! તન તોડી તોડાવીને જાનને જોખમે હરિની નજરે કામ કરતા આ વાળ ધોળા થઈ ગયા, અરે ડાચાં બેસી ગયાં, અને છેવટે અમારૂ સર્વસ્વ તમારી ત્હેનાતમાં સોપ્યું તેના બદલામાં ગધેડાનો ચાંદ મળ્યો ! વાહ નસિબ વાહ ! "

" અરે જાઓને મારા ભાઈ ' જે કરતા હો તે કરો અને છાશની દોણી ભરો ' નોકરીઆત માણસને વળી જીભ હલાવવાની વેળા આવતી હશે ! માળુ આ સુધારાના જમાનામાં શરીર-

બાજને બદલે ડાચાગળ બહુ વધી ગયું !"

"અરે બાપુ તમારા શુકર્ન હું માથે ચઢાવું છું, પણ સાહેબ આપ આમ ભગવાનને આધીન રહી આખ આડા કાન કરો એ ઠીક નહિ!"

"અરે માળા મૂરખ! આમ ભગવાનને આધીન ના રહીએ તો કયા જઇએ! હરિ અને ભગવાન કાંઈ જુદા છે? એ તો જ્યાં આખ આડા કાન કરવા પડતા હોય ત્યાં કરવા પણ પડે! હરિના અખાડામાં રણશીગડુ કયા ફુકાય છે તેની કોને ખબર પડે?"

"અરે પણ બાપુ મને એક મદદગાર આપો એટલે ઝટ કામ પુરૂ થશે! પણ બાપુ કીરપા કરી કોઇ મરદ કારકુન સોપાવજો! ભણેલી મહેતીઓ કચેરીમાં ન ઘાલશો! બાપા ભણેલીથી પરભુ તોબા!"

'એ તે સાળુ શી રીતે બને? તમારૂં કામ કરી શકે એવો બીજો કોચો કારકુન છે? જોઇએ તો આપણા લાળા ઉમરખાનને લઇ જાઓ! એ કેસ ઠીક ચલાવશે!'

"બાપુ એ વાત પણ બનવી અશકય છે મીઠું મીઠું હશે તે આપ ખાશો અને કડવુ કડવુ હશે તે ઉમરખાનભાઇને સોક લશો એ કેમ બનશે? માટે એમને મોકલશો તો કામ પાછાં ધકેલાશે અને નાહક આગરૂના કાંકરા થશે! એ લાંબામાં કામ કરવાની આવડત નથી અને નાહક મિજાજ ભારે છે, માળો સોનો બહુજ મીઠો છે, જેસે તેને કુવામા ઉતારી હાથ સૂકાવશે પણ વખત આવે દરબારી મોટરનું પૈડું ફરે તેમ ફરી જશે!"

" અરે જહાન્નમમાં જાય સાળુ આ તમારૂં ખાતું ! અરે ઉધ્યાં તેનાં કામો ! મારા તો જવાબ દઇને દઇને લમણા દુખવા આવ્યા. રઘલા ચડ હાલ્ય મેડીમાં ! લાવ જરા રંગનો જામ ! રઘલા જરા થવા દે ! "

" ખમા બાપુને ખમા ! થવા દ્યો ! રંગ વગર રંગ આવેજ નહિ. "

" તો ચાલો હવે મહેલાતમાં ! માળુ હાળુ બે ઘડી નવરા બેઠા કે આ આવી જીવ ખાધો ! શું દરબાર થયા તે કાંઇ ગુનેહગારી કીધી ! "

" અરે નારે બાપુ ! જેને હાથ દુનિયાની સરકારી તેજ દરબાર ! જેને માથે આખા અમારા જેવા રાંકની જવાબદારી તેજ દરબાર ! અને જેના હાથમા આવાં ભણેલાં ગણેલાં સુધરેલાં મનગમતા કાન્તા રાણીસાહેબની મુખત્યારી તેજ દરબાર ! "

" અરે દરબાર એટલે શું ? તો આખા જગતના એક બીજા કીરતાર ! તેને કોની દરકાર ! તે તો દરેકના સરકાર ! ફાવે તેમ કરવાના એજ એકલા મુખત્યાર ! દરબારના તે વાદ હોય ! તે જે કરે તે સારૂજ કરે ! સાળા આ સ્ટેટના લોકોજ બેવકુફ છે કે જે દરબારના કામ પર ટીકા કરે છે ! એવા ટીકા કરનારાઓને તો અવળી ઘાણીમાં પીલી નખાવવા જોઇએ ! "

" ત્યારે રઘા હવેથી આવા મુકરદમા તો તારેંજ ચુકવી નાખવા ! અપીલ બપીલ જે કાંઇ થાય તે તમામનો ફેસલો

કાન્તા રાણીએ કરી નાંખવો! મહેતી આવા કામ તમે કાં નથી કરતા?"

"બહુ સારૂં સાહેબ! હવેથી તમારા સુધી કાંઇ પણ કામ નહિ આવવા દઇએ!"

'ભાઈ જાઓ હવે! નાહક જમીન ભારે ન કરો! આજ તો આવ્યા તો આવ્યા પણ હવે પછી આવ્યા તો જાનથી જશો, માટે જાઓ ઝટ ઘર ભેળા થઇ જાઓ!"

આગેવાનો અને કારકુનો ફીકાફચ પડી મોં વીલાં કરી પસ્તાતા પસ્તાતા રસ્તે પડયા, કપાળે હાથ ધમી,

"પૂરી ગેડ અંધેરી ને ગંડુ રાજા,
ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા,
બધી ચીજ વેચાય જ્યાં ભાવ એકે,
નહિ હોય શિક્ષા ગુનાની વિવેકે'

એ કાવ્ય યાદ કરી બોલતા બોલતા નગર ભણી વળ્યા. દરબાર અને રઘલો ઝરૂખે ગયા, રંગ પાણી ઉડવા લાગ્યાં. અને હાજીડામા બાપુ ખમા ખમા થઇ તરવા લાગ્યા કાન્તાએ રઘલા ખવાસને કુંજભુવનમાં વિલાસ સાહિત્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી!

"દરબારસાહેબ, આજરોજ આપની પ્રસન્નતાને વાસ્તે એક નવીન પ્રકારની સંગીન યોજના તૈયાર કરી છે!"

"વાહ વાહ કાન્તારાણી વાહવાહ! તમે જે નહિ કરો તે ઓછું! માળાં ભણેલા સુધરેલા અને વળી ફૅશનમાં ફૂલેલા પછી શું બાકી રહે?"

" સાહેબ આજ રોજ મારી પચીસ બ્હેનપણીઓ મને મળવાને અહીં આવવાની છે! તેઓ ગાવા બજાવવામા ઘણીજ પ્રવીણ છે, વળી સુધરેલી અને ફૅશનેબલ સુંદર છે."

" વાહ વાહ ત્યારે તો સંગીતની સારી ગમ્મત થશે! નવા નવા ફુલોની નવી નવી સુગંધી લેવાશે!"

" જે કાંઈ થશે તે તમામ તમારા આનંદ સારૂજ થશે! મારે તો હરકોઇ રસ્તે તમને પ્રસન્ન કરવા તે કરવાજ!"

" ત્યારે થવા ઘો રાણીજી થવા ઘો!" દરબાર રંગની લ્હેરમાં ચકચુર થઈ એક કૉચ પર પડયા! કાન્તાએ કુંજભુવનમા જઇ રઘલા સાથે સર્વ તૈયારી કરાવવા માડી. કુંજભુવનમા એક નાનો સરખો હોજ હતો તે હોજમા રઘલાએ ગુલાબજળ ભરાવ્યું, અને આસપાસ નાના નાના સુંદર બીલોરી કાચના પાત્રમા સારી રીતે સુગંધીદાર અત્તરો ભરાવ્યા. વચ્ચોવચ ટેબલ, કૉચ, ખુરસીઓ વગેરે ગોઠવી દીધા. વિવિધ પ્રકારના હાઇકલાસ ઉંચાં મદ્યો પણ મૂકી દીધા કુસુમના ગજરા અને હાર પણ છાબ ભરી ભરી ગોઠવી દીધા ઇનામ પોશાકના ગાંસડા પણ મનમાનતી ગોઠવણ કરી તૈયાર કરાવી દીધા આ અરસામા કાન્તાની મુખ્ય બ્હેનપણીનો વર એકદમ ઓચિન્તો એરડીઆનો જુલાબ લીધા જેવુ મ્હો કરી આવ્યો!

" કેમ ભાઈલાલ આજ આવું મોંહુ કેમ કર્યું છે? શુ તબિયત સારી નથી કે ગજરાબ્હેનના સંબંધમા કાંઈ કલેશ થયો છે?"

" ના ના એમાનું કંઇજ નથી. મને તમે હજુરનો

આસીસ્ટંટ નીમ્યો તેની બહુ પંચાત થઇ પડી છે. પેલા સાળા કારકુનો કંઇ કામ કરતાજ નથી. હુકમ માનતા નથી. હું તો એ ખાતામાના શબ્દોજ સાળા સમજતો નથી ત્યાં કામ કેવી રીતે કરવુ ? અહીનું કરવુ, ત્યાનું કરવુ અને તેસાથે વળી તમારી બ્હેનપણીની અને તમારી તબિયત ઉઠાવવી એ તે મારૂ બેટુ શી રીતે બને ? વળી રઘલાભાઇના ગામમા દર શુક્રવારે રઘલાભાઈની ટપાલ લઇને જવુ ! અરે મૂઈ આ નોકરી અને બળ્યુ આ જીવતર ! મારા કયા ભોગ લાગ્યા કે મેં ગાડને ભણાવી ગણાવી નોકરી કરતી કરી ?"

"ભાઇલાલ તુ તો જન્મનોજ ગમાર રહ્યો ! જેમ આવે તેમ બકે જાય છે ! ગમ ખાવુ તેટલું બોલવુ ! મેં તને સો વાર કહ્યુ કે તુ આકળો ન થા ધીરે ધીરે સૌ સારૂં થશે હમણા તો જેમ તેમ નભાવો ! કારકુનોને સમજાવી પટાવી અને ચઢાવી ચઢાવીને કામ લ્યો ! સાગી જીમના કુચા થઈ ગયા સાખણીઆ કારકુનોને કબજામા રાખવા એ તે શી વિસાત છે ! હુ સ્રી જાત છુ અને આખા દરબારસાહેબ અને સ્ટેટને કબજામાં રાખી શકુ છુ સમજ્યો ! "

"બાઈ ' જેણે મૂકી લાજ તેને ઘેર નાનું સરખુ રાજ ! ' આ જમાનામાં તમે ભણેલી ભામનીઓ જેટલા વેશ કાઢો તેટલા થોડા ! તમારી આખે ત્રિભુવન ડોલે તો પછી દરબારને ડોલાવવા એ શી વિસાત છે ? અમે તો બાયડા રહ્યા ! અમારાથી કાઇ ન વળે ! આજ કાલ તમારા જેવાં સુધરેલા ભણેલાં અને ફૅશનવતાને જોઇને સૌ કોઈ અંજાઈ જાય અને મારા જેવાને

લઠ્ઠ લઈ સામા થાય; સમજ્યાં ! મારી તમારી સરખામણી શી?"

" અરે પણ તને તો પહેલેથીજ રાખવાની દરબારસાહેબે ના કહી હતી, છતાં પણ મે જેમ તેમ અટ્ટમસટ્ટમ સમજાવી આજે રખાવ્યો છે. ઘણુંખરાં કામ તો તારી સહીથી ચલાવવા પાવર અપાવરાવ્યો છે, હવે જ્યારે તારામાં રામ ન હોય તો પછી હું શું કરૂં ?"

" અરે પણ બાઈ કચેરીમાં રામને શું કરવા ? રામ તો રણમાં કામ આવે કે મર્ણમા કામ આવે ! મારા વ્હાલા પેલા કાઠીયાવાડી કારકુનો મારો હુકમજ કયાં માને છે ? તે તો કહે છે કે તમને અમારા પર હુકમ કરવાનો શો અખત્યાર છે ? જાઓ જઈ નિશાળની છોકરીઓ સમજાવો ! મહેતાપણું અહી ન ચાલે ! મારા એકલા હાથે આખા ખાતાનું કામ શી રીતે થઈ શકે ? ખરૂ પુછાવો તો હુ તો હવે કામ કરવાને ખુશી પણ નથી. જોઇએ તો તમારી બ્હેનપણીને ત્યા રાખો પણ મને મુક્ત કરો !"

" બેવકુફ ગધેડા આના કરતા તો તું નારી થયો હોત તો હજાર દરજ્જે સારૂ થાત ! "

" હુ પણ કહું છુ કે ભાયડા કરતા બાયડી થયો હોત તો આખા સ્ટેટમાં તમારી માફક ઘુમત ! આજકાલ જમાનામા હવે બાઇડીઓનાજ માન રહ્યા છે રાજવળામા બૈરાની મારફત જેટલા કામ થાય છે તેટલા કામ આદમીની મારફત થતા નથી જેના ઘરમા સારી અને સુધરેલી નારી તેજ આ સ્ટેટમા જબરો અધિકારી સમજવો ! "

" ઠીક હવે તારી લાયરી જવાદે, જા જલદી જઇને ગજરા

બ્હેનને મોકલ.”

“ બહુ સારૂ આ ચાલ્યો ! આ બધો ઘોટાળોજ ગજરીએ કર્યો જણાય છે. ”

ભાઇલાલ બડબડતો બડબડતો રસ્તે પડયો. કાન્તા અને રઘલો રાસ રંગની વ્યવસ્થામા રોકાયાં. ધીમે ધીમે કાન્તાની બ્હેનપણીઓ એક પછી એક આવવા લાગી. આમ રઘલો ખવાસ પણ અવનવાં કપડાં પહેરી દરબારથી જાદે દમામમાં મુંછે તાર દેતો હરવા ફરવા લાગ્યો. કાન્તા પણ મનગમતો મોહક ડ્રેસ સજ્જ કરવા લાગી. દરબાર પણ ખુ ખારાપર ખુ ખારા કરી થોભીઆ સમારતા કમરકસી જુવાનીના રંગમા રંગાવા લાગ્યા. સાહેલી મંડળ તમામ આવી ગયું. રઘલો પણ કુંજભુવનમાં દાખલ થઇ ગયો. ફક્ત દરબાર અને કાન્તાજ આવવાના બાકી રહ્યા રઘલાએ વિવિધ પ્રકારના સાજસંગીન દરેકની પ્રવીણતા જોઇ લાયકાત પ્રમાણે વગાડવા આપ્યા બરાબર નિર્માણ કરેલા ટાઇમનો ટકોરો થતાજ દરબાર અને કાન્તા સ્નેહલગ્નના રાજવી ઠાઠમાઠમા ઝગઝગતા ઝળકતા અને ફૅશનમાં ચમકતા ચમકતા લટકે મટકેથી લલિત ચાલમા ચરણ ભરતા ભરતાં કુંજભુવનમા દાખલ થયાં રઘલાએ બે મોટા કુસુમના હારગજરા સ્મિતહાસ્યે ખમ્મા ઉચ્ચારી બનેને પહેરાવ્યા સુધરેલા સાહેલી મંડળે કુસુમની વૃષ્ટિ કરી દરબારસાહેબને વધાવ્યા

“ પધારો સ્નેહના રાજા, પધારો સ્નેહની રાણી,
વધાવે વ્હાલથી દાસી ઉરે આનંદને આણી ”

“ બલિહારી મારી પ્રેમની પટરાણી કાન્તા, લ્યો આ ફૂલની

માળા, પહેરાવો દરબારને, અને બોલાવો સુધારાની બોલબાલા!"

" વધાવે વ્હાલથી વસંત, વધાવે કોકીલા કાળી,
વધાવે પુષ્પ કુન્જોના, વધાવે ભાવથી વ્હાલી ! "

"ખમ્મા મારી શાણી સજની ખમ્મા તમને ! લ્યો આ ગુલાબની છડી અને રીઝાવો રાજવીને ઘડી ઘડી !"

" ઓહો મંગલ ઘડી આજે, સુગંધી હેમમાં રંજે,
મૃદંગો કામની વાજે, શશિ રૂપ નીરખી લાજે "

"પધારો રતિ રસરાજના અવતાર પધારો ! બ્હેન લ્યો આ કુસુમ, ને રાજવીને અમારી વતી સ્નેહથી વધાવો !"

' ઉગ્યો છે પ્રેમનો ભાનુ, કમળ આનંદથી ખીલ્યા;
મધુ રસ રાગને કાજે, મધુકર પ્રેમથી આવો "

" પધારો રસિલા કમળ ભમર પધારો ! રસિલી કાન્તા લે આ ચંબેલી ને વધાવ તારા ચંપકને ! "

" જીવનના સુખનો લ્હાવો, રસિલી રંગમાં લેજે,
ભિતરના ભાવથી ભેટી, રસિલા રંગમાં રહેજે

" કાન્તા અહો ભાગ્યે પ્રાપ્ત થએલા રસિલા રાજવીને જુગ્તીથી રીઝાવી લેજે ! જોજે જરા પણ પ્રેમમાં કચાસ રાખતી!"

" વરસાવો પ્રેમની ધારા, ઉમંગે પ્રેમ ક્યારામાં,
હૃદયને રાગથી બાંધી, નયનને લઇ ઈજારામાં

" સુખી રહો, સુખી રહો, પ્રેમી જોડુ સદા અવિચળ સુખી રહો ! "

" કાન્તા અને દરબારસાહેબ આનંદદાયક આવકારથી

ઘણાજ ખુશી થઈ ગયા. રઘલાએ પણ ખુશામતની ખુબ તાલ-મેલ કરવા માડી. કાન્તાએ પોતાની સાહેલીઓની દરબારસાહેબને ધીમે ધીમે વારાફરતી ઓળખાણ આપવા માડી. દરબાર સાહેબને પ્રસન્ન કરવા સારૂ એક રાસ મધુરા સગીતના આલાપ સાથે ડાડીઆ સહિત લેવરાવી ગુથણ વિદ્યાનો નૌતમ નમુનો દેખાડવો શરૂ કર્યો દરબારસાહેબ વચ્ચોવચ્ચ એક આરામ-ચેરમા બિરાજ્યા રઘલો દરબારને ચમ્મર કરવા લાગ્યો. કાન્તા રાસ રગ મધુરો મધુરો વિલાસ દરબારને કરાવવા લાગી. સંગીતના આલાપમા દરબાર તન્મય થઈ ડોલવા લાગ્યા. રઘલાએ પણ તક વિચારી રગના જામ ઉપર જામ ભરાવી દરબારને પીવરાવવા માડ્યા. કાન્તા દરબારને લઈ રાસની વચ્ચે ફરવા લાગી દરબાર પણ નાજુક નાજુક સુદરીઓના સુદર કમળ વદનને નાજુક હાથોથી નાજુક નાજુક સ્પર્શ કરી નાજુકાઇમા નાચવા લાગ્યા. રઘલો પણ રગમા ભાન ભૂલી નાજુકાઇનો લ્હાવો લેવા મડ્યો, બાંધી દડીના ગેડા જેવા દરબાર બાપુ પણ ઘુમવા લાગ્યા. કાન્તા પીયાનો વગાડવા લાગી. કુજભુવનમાં રાસ સંગીતની ખૂબ ધુન મચી રહી. ખમા ખમા, ઘણું જીવો, બલિહારી, વારી વારીના મીઠા શબ્દોના પોકાર થઈ રહ્યા.

અવિનાશીની કળા અકળ છે. મન ધારેછે કાઈ અને થાય છે કાઈ હું કરૂ કહેતા હરિ હસાય છે, અને તું ત્યા કરતાં મનની ધારણા જોતજોતામા ધારી ધુળ મળી જાય છે. એક બાજુ અનાચારીઓ અનાચારમાં પ્રવર્ત થયા, ત્યારે બીજી બાજુથી કાંઈક પ્રભુ ચમત્કારના પરચા રૂપે સમરસિંહ પરમાર એકાએક તોર-

ણગઢમાં આવી પહોચ્યા. પ્રજાના આગેવાનોની અસંખ્ય અરજીઓથી, કુદરતની પ્રેરણાથી, અગર વિધીના નિર્માણથી, અગર પ્રજાના સદ્ભાગ્યે કે કુવરીના ભાગ્યબળે એકાએક આ બનાવ બન્યો. કચેરીના તમામ જુના કારકુનો અધિકારીઓ અને અન્ય પરિજન વર્ગ જે કાન્તાના કારભારમાં બરતરફ થએલ હતો, તે તમામ વર્ગે એકત્ર થઈ સમરસિંહ પરમારને કાન્તા અને રઘલા ખવાસના અત્યાચારથી વાકેફ કર્યા, અને જે નવીન સ્ત્રી અધિકારી વર્ગ હતો; તથા માબણીઓ કારકુન વર્ગ હતો તે તમામ એકીશ્વાસે જીવ લઈ મુઠીઓ વાળી દરબારસાહેબના સ્ટેટ બહારના બગલા ભણી દોડયો. સમરસિંહ પરમાર અ ધાધુનીનો કારભાર અવલોકી ઘણા દીલગીર થયા અને પોતાની બેન મરતાં બનેવીની અવદશા થએલી જોઈ ક્રોધાતુર પણ પાર વિનાના થયા. આગેવાનોમાંના મુખ્ય માણસોને તથા કારકુનોને લઈ ગારેબાર દરબારના બગલા ભણી ઉપડયા. બગીચાના કુંજભુવનમાં જયા રાસ રમાઈ રહ્યો હતો ત્યા નવીન અધિકારી વર્ગ આવી પહોંચ્યો અને દરબારને સમરસિંહ પરમારના આવાગમનની ખબર આપી દરેક જણ રંગમા ચકચુર હોવાથી પરમારના આવાગમનની દરકાર પણ કરી નહિ, અને તેમને ભાગ્યા તુટયા જવાબ આપી ભુવન બહાર રાસ ખલાસ થાય ત્યા સુધી બેસવાને કહ્યું સમરસિંહ પરમાર જુના અધિકારી વર્ગ તથા પોલીસ વર્ગને લઇ બગીચામાં દાખલ થયા. દરવાને પરમારને રજા સારૂ રોકતાંજ દરવાનનુ ડોકુ પરમારની તલવારથી ધડથી જુદુ થયું જયા આગળ રાસ સગીતના ડાડીઆનો અવાજ આવતો હતો, ત્યા તરતજ પરમાર જઇ

પહોંચ્યા. ગોપીઓમા કા'ન મ્હાલે તેમ યુવતીઓના ટોળામા દરબારને મ્હાલતા જોઈ પરમારના ડોળા નીકળી પડયા રઘલાને રંગમા ગુલતાન જોઈ તથા કાન્તાને પણ બેભાન અવસ્થામાં જોઈ પરમાર દીગ્મુઢ બની ગયા. દરબારને ભાનમાં આણવા સારૂ ઉપરા ઉપરી બંદુકના અવાજ કરાવ્યા. બંદુક ફુટતાની સાથેજ રઘલાનો નિશો ઉતરી ગયો અને કાન્તા બુમ પાડી ચમકી ઉઠી, માખણીઓ કારકુન વર્ગ બૂમ ઉપર બૂમ પાડી મદદ માગવા સારૂ પોકાર કરી રહ્યો. સ્ટેટની પોલીસે તમામને બેડી પહેરાવી કેદ કર્યા પરમારે દરબારને પકડી લીધા, અને રઘલાને પકડવા જતા રઘલો પરમારને કટાર મારી સટકી ગયો, કાન્તા પણ તરતજ વાઘણ સમાન તલપ મારી રઘલાની પાછળ દોડી; પરમારે તમંચો તાકી ફોડયો, પણ કમનસિબે ગોળી નિષ્ફળ ગઈ, રઘલો દરબારી મોટરમા બેસી કાન્તાને લઈ બગીચાના બીજા ઝાંપેથી જંગલમા નાઠો, દરબારે રંગના નિશામા જેમ આવે તેમ બકવા માંડયું ! માખણીઆ અધિકારી વર્ગે પરમાર સમરસિંહની ક્ષમા માગવા માંડી, અને મહેતીજીઓએ રોઇ રોઈ ધમરાણ મચાવી દીધુ સમરસિંહે દરબારને પકડી બગ ધમકાવ્યા, ઢંઢોળ્યા અને હલાવ્યા પણ નિશો ઉતર્યો નહિ. તે તો રંગમાં ગુલતાન બની જેમ આવે તેમ હસવા લાગ્યા, અને વખતે ગાળો ભાડવા લાગ્યા ! માંખણીઆ અધિકારી વર્ગે બે હાથે ટાબેટા પાડી બહુચરાજીની સ્તુતિ કરવા માડી, અને તેમા દરબારસાહેબ પણ બે હાથે તાળીઓ પાડી હસવા લાગ્યા ! સમરસિંહ પરમાર સ્રી અધિકારીઓની સત્તા અને રાજનો

બગડેલો માસલો જોઇ અચંબામા પડી ગયો! માંખણીઆ કારકુનોએ દરબારની કુળદેવીને યાદ કરવા આડી!

"હે આશાપુરી અંબામા સાહ્ય થા! અમારા કયા ભોગ લાગ્યા કે અમે સરકારી નોકરીઓ મૂકી એવડા લાભ સારૂ તોરણગઢમા આવી ભરાણા! હે મારી મા હેમખેમ રાજનગર ભેગા કરીદે!"

"હે બહુચરમા અમારાં કયાં પાપ પ્રકટ થયાં કે અમે આ ત્રિયારાજમા આવી ફસાણા! હે માવડી સાહ્ય થા!"

"હે જગતજનુની આતો સ્ટેટને લુટતાં અમે લુટાઈ ગયા. ઘર ભરતા ગાત્ર ભરાઈ ગયા. હાલહવાલ થયા. માવડી બાધેલું ઓકવાનો સમય આવ્યોરે બાપલીઆ!"

હે દયાની દેવી સાહ્ય થા, એકવાર રાજનગર ભેગા કર, પછી રજવાડાનું મરતાંએ નામ નહિ દઇએ એ મારી મા!"

"હે માવડી સ્ટેટને લુટી લુંટી અમદાવાદમાં હવેલીઓ ઉંચી કરી ભોગવવા ના રહ્યા મારી મા! હવે મરતા જીવતાં બૈરી છોકરાના મો જોવા સારૂ ઘર ભેગા કર મારી મા!'

* * * * *

"હે તુજ શરણે આવ્યા માત બાળી બહુચરાજી મા
હે તુ સાહ્ય થજે દિન રાત બાળી બહુચરાજી મા,
તારા સેવક બ્યાકળ સર્વ બાળી બહુચરાજી મા,
તુજને ભજીએ તજીને ગર્વ બાળી બહુચરાજી મા
માથે ચુંદડી ધરી લાલ બાળી બહુચરાજી-મા,
હાથે ચુડી અમ રખવાળ બાળી બહુચરાજી મા,

અમારો હીજડીઓ છે પંથ બાળી બહુચરાજી મા,
અમારા કાચળીઆ છે કથ બાળી બહુચરાજી મા.
લાખો રૂપીઆ લુટયા માન બાળી બહુચરાજી મા.
એમે જઇ વસીએ ગુજરાત બાળી બહુચરાજી મા,
એવું દેજો દેવી આપ બાળી બહુચરાજી મા,
તેથી વધશે તુજ પ્રતાપ બાળી બહુચરાજી મા
દેજો સુખ મગળ સૌ કાળ બાળી બહુચરાજી મા,
છીએ સર્વ તમામ બાળ બાળી બહુચરાજી મા "

"જય જય જગતજનુની મ્હાય થા ! હે મા, તારે પારે આવેલાને ઉગાર !"

"હર હર હર શંભો ! આ શો જુલમ ? લાખોને ધ્રુજાવે તેવો બહાદુર વીર કાલુભા તેની આ દશા ! તેની આસપાસ આવો કાચળીઓ વર્ગ ! અરે શું જોઈ રહ્યા છો ? પકડો દરેકને ! એકદમ જંજીર પહેરાવી તેમને નજર કેદ કરો. પેલા હરામ ખોર રઘલાની પુઠ પકડો અને પેલી કાન્તાને પણ પકડી અહીં હાજર કરો."

"પરમારના મ્હોમાથી શબ્દ નીકળતા પહેલાજ કેટલાક ઘોડેસ્વારો રઘલાની પાછળ પડયા હતા, અને આ વખતના વધારાના હુકમથી પણ કેટલાક રજપૂત ઘોડેસ્વારો રઘલાની પાછળ દોડયા. રઘનો કાન્તાને લઈ મોટર દોડાવી કયારનો રસ્તે પડી ગયો હતો; ઘોડેસ્વાર અને મોટર તેની વચ્ચે હાલમા ઘણુંજ અંતર પડી ગયું. મોટર ધસધમાટ જેટલી પાવરથી જલ્દી ચલાવાય તેટલી જલ્દી રઘલાએ ચલાવવા માંડી અને પાછળ

રજપૂત સરદારોએ જેટલા ઘોડાને મારી મૂકાય તેટલી પુર ઝડપે ઘોડાને મારી મૂકયા; છેવટે ઘોડા ઠોકર ખાઈ ખાઇ રસ્તામાં અધવચ ઢગી પડયા, કેટલાક સરદારો લોહી લુહાણ ભોયભેગા થઈ ગયા, અને કેટલાક થાકી કંટાળી કેડો મૂકી રસ્તામાં અધવચ કાયર બની વિચારમા ઉભા રહ્યા; છેવટે ચાર પાચ સરદારો મરણીઆ થઈ મોટરની પાછળ દોડવા મંડયા, દોડતા દોડતા ઘણા વિલંબે મોટરની પૂઠ તેમણે પકડી પાડી; આમ મોટર પેટ્રોલ ખુટવાથી ધીમી ચાલવા લાગી, રઘલાએ ઘણીજ તનતોડ મહેનત કરી પણ મોટર બહુજ ધીમી પડી ગઇ, વળી અધુરામા પુરૂં તેના કમનસિબે મોટરના આગલા વ્હીલમાં પંકચર પડી ગયુ, વધારાનું વ્હીલ ચઢાવી મોટર રઘલાએ ઘણી ખુશીખતથી ચલાવવા માડી પણ મોટર તેના કમનસિબે અચકી પડી, પાછળ પૂર વેગથી ઘોડેસવારોને આવતા જોઈ રઘલાએ મોટર અધવચ રસ્તામા પડતી મૂકી કાન્તાને લઈ પગ પાળે જીવ લઇ નાસવા માંડયું. ઘોડેસવારો લગભગ રઘલાની નજીકમા આવી પહોચ્યા. રઘલાએ જીવ ઉપર આવી તમંચાથી ઘોડેસવારો સામે લઢવા માડયું ઘોડેસવારોમાના ચાર જણા રઘલાની ગોળીના ભોગ થઇ પડયા, એક બહાદુર સરદારે રઘલાને છાતીમાં ભાલો મારી જમીન પર ગબડાવી પાડયો રઘલાએ પડતાં પણ સવારની છાતી ગોળીથી વીધી નાખી; સવારે મરણીઆ થઇ રઘલાને કટારથી ચીરી નાખ્યો, અને કાન્તાને જીવતી પકડી દોરડાથી બાંધવા માડી ! કાન્તા પણ બળ કરી સવારની સામે થઈ, છેવટે બાથંબાથાના યુદ્ધમાં સવાર જમીનપર ઢળી પડયો,

પડતાં પડતાં પણ કાન્તાનું નાક કટારથી કાપી લઇને પડ્યો; કાન્તાએ પણ જમીનપર પડેલો ભાલો લઇ સવારની છાતી વીંધી નાંખી અને તેને પ્રાણરહીત કરી દીધો. રઘલો ઘણાં તરફડીઆં મારી પ્રાણ મૂકવા લાગ્યો, કાન્તા રઘલાની અવદશા જોઈ ધીરજને પરહરી રડી પડી. રઘલો બે હાથ ઘસી ઘસી આકાશ ભણી ઉંચુ જોઈ બહુજ તરફડીઆં મારવા લાગ્યો; છેવટે છેલ્લીવારને વાસ્તે કાન્તા પાસે પાણી માગ્યું, કાન્તાને ભર જંગલની વાટ હોવાથી તથા તદ્દન રસ્તાની અજાણ હોવાથી પાણી કયાથી આપવું તેની સૂજ ન પડી, છેવટે હારી રઘલાના મુખ સામું જોઇ રડવા લાગી. રઘલો પણ કરેલાં કાર્યના પસ્તાવો કરતો કરતો ક્રોધથી દાંત પીસતો પીસતા અને લાચારીથી હાથ ઘસતો ઘસતો હાયવૉય કરી કાન્તા સમક્ષ અત્યંત કષ્ટ પામી મરણ પામ્યો!

ભર જંગલમાં કાન્તા નોધારી પડવાથી ઘણીજ ગભરાઇ ગઈ. આસપાસ ઘોડેસવારોના તથા રઘલાના શબને જોઈ ચમકવા લાગી, તેની આંખમાથી ખૂનનો નિશો ઉતરતાંજ તે ઝંખવાણી પડી ગઇ, હવે શુ કરવું તેની મૂઝવણમા મૂઝાઈ ગઇ. ચોગરદમ લોહીનાં ભરેલા ખાબોચીઆં જોઈ તે કંપવા લાગી. હવે તેનું શું થશે તેની ફીકર તેને થવા લાગી. થોડીકવાર સુધી તેણે ચોગરદમ નજર નાખવા માડી; છેવટના દરેક શબનાં મ્હોં જોઈ લીધા, અને બે હાથે કપાળ કૂટી નાક પર લુગડાનો પાટો બાંધી, હાય મારી—ચીસ પાડી જીવ લઈ જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડયું. આમ જ્યા આગળ દરેકના શબ પડયાં

હતાં ત્યાં પાછળ રહેલા ઘોડેસવારમાંના કેટલાક જણા આવી ચઢયા. રઘલાને સુએલો જોઇ દરેક જણ ત્યાં ખમચાઈ ઉભા રહ્યા, અને કાન્તા ક્યાં છે તેની જંગલમા શોધ કરવા લાગ્યા; શોધતાં શોધતાં કાન્તાનો પત્તા નહિ લાગવાથી છેવટે કંટાળી આગળ શોધ કરવી માંડી વાળી, રઘલાના શબને લઇ જવાના નિશ્ચય પર આવ્યા. બે જણા મોટરને રઘલાના શબ આગળ હાથથી ઘસડી લાવ્યા. રઘલા તથા ઘોડેસવારની લાશો ઉંચકી ઉંચકી મોટરમા નાંખી અને માથાના ફેંટા મોટર જોડે બાંધી ઘોડા ઉપર બેસી મોટરને ઘસડી લઈ જવા લાગ્યા, આ પ્રમાણે અનાચારીઓનો અંત આવ્યો, વ્હાલા વાંચકો કાન્તાનાં પાપ વધારે હોવાથી પરમાત્માએ તેને વધારે રીબાવવા સારૂ જીવતી રાખી, તો ભલે તેને જીવતીને જીવતી જીવ લઈ જંગલમા નાસવા દો. પાપનો ઘડો જ્યારે પૂરો ભરાય છે ત્યારેજ આપો આપ ફુટે છે; તે પ્રમાણે રઘલાનો અંત આવી ગયો. વાંચકો આ પાપણી કાન્તાને આપણે સુધારાની સલા' કહેવી કે ફેશનની બલા કહેવી ? શું કહેવું ? બોલો ત્યારે વિચાર કરી કહી દો કે તે 'સુધારાની શલ્યા હતી અને ફેશનની બલા હતી, અફસોસ ! આ તે "સુધારાની સલા' કે ફેશનની બલા !"

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રીતિનો ભોગ કે નસિબનો યોગ ?

દોહરો

પ્રેમ કુંડ પાવક ભર્યો, મન માને અનુમાન,
પર પર કહે પામીઓ, પડ પડ કહે છે પ્રાણ

મેઘની ધારા જોડે જેમ ચપળાની કળા વધે છે, નીર-જળ વધવાની જોડે જેમ કુમુદ પોયણીની ડાંડી વધે છે. સર્પના ખોરાક ખાવાની જોડે જેમ તેના મુખમાનુ વિષ-બળ વધે છે, પવનની પ્રચંડ ગતિ જોડે જેમ તેની પરિમળ સુગંધ શક્તિ વધે છે, હુતાસનના અગ્નિના વધારા જોડે જેમ ધુમાડાનો વિસ્તાર વધે છે, તેમ સ્નેહ પ્રીતિના વધારા જોડે વિરહનો પણ વિસ્તાર વધે છે.

સ્વામિ શશિ નહિ મળે કુમુદી મૂકાયે ભાનુ વિના કમળને બહુ દુ ખ થાયે,
જીવે નહિ મિન કદી નહી હોય વારી, ચાહે ચકોર શશિને દ્રગ એક ધારી
પ્રેમી પતંગ નિજ આગ દીવે દઝ વે, પ્રેમાન્ધ સારસ તણો ની દેહ જાવે,
ખેચાય લોહ,ચમક ત્યમ પ્રેમી પ્યારી, છે પ્રેમની ગતિ અતિ સર્વથી ન્યારી

ચિંતારૂપી પત્થર, સંકોચરૂપી અરણ્ય, મોહરૂપી સિંહણ પ્રેમરૂપી દાવાનળનું બળવું, અર્થાત્ ક્ષુધા પ્યાસ સાખીને ચાલવું, દુ.ખ રૂપી ખોહ, ચાલવાનો માર્ગ તેડો અર્થાત્ વાંકો ચુંકો, મિત્રના ધ્યાન રૂપી પક્ષીઓનું બોલવું, વિરહરૂપી મછવાઓના ઝોલા ઝુલી રહ્યા છે, લજ્જારૂપી ગંગા પાર ઉતરવી, ભયનું ખંડન, અર્થાત્ નિર્ભય થઇને ચાલવું, ઇત્યાદી ઉપાધીઓ જેમ કેદાર પંથમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; તેથી અધીક બલકે લાખો ઉપાધીઓ પ્રેમના પંથમાં ડગલે ડગલે વિલોકાય છે.

* * * *

' અરે ઓ પ્રેમ તારા નેમ નવાઇ તો પમાડે છે,
મહા રાજેન્દ્રને પણ તું રમકડા સમ રમાડે છે,
રખડતા કંઈક થયા રાને દીવાના કારણે તારે,
પડયા યાહોમ કરી રણમાં ખપ્યા ખાંડા તણી ધારે
કરીને પ્રાણ પરવશ તું મીઠી નિદ્રા બધી ટાળે
ચિતા ચિંતાની મળગાવી અહો રાની બદન બાળે;
કરીને ફેંકમાં ગુલતાન બહુ ખુશ બકાવે છે,
ભલે ભુંડે સ્થળે પાડી ખરે તું ધુળ ફકાવે છે.
ડરાવે તું પરાયું કામ રડાવીને હસાવે તું,
ક્ષુધાને તાપથી તાવે નીચા મગે ફસાવે તું
મરે મારૂં કરી મૂરખા છતાં નેત્રે બની અંધા,
ભૂલીને ભાન માન વિના ઉંધા સૌ આદરે ધંધા "

* * * *

" કીધી જેણે ગુણી જનની કદર તેણે બધું કીધું,
લીધી જેણે ગરીબોની ખબર તેણે બધું કીધું

બજારોમા નથી મળતી રહમ કીંમત કદરદાની,
જીગરનું નર છે એ તો નથી વસ્તુ તમાસાની
નથી શુ મોતી ને હીરા ખલક કેરા ખજાનામા,
પરન્તુ આખ જોતામા જરૂર તેની જમાનામા,
તવારીખો ઘણી વાચી અમીરો બાદશાહોની,
રહી ગઇ લીટીઓ જેની ખરા ખોટા ખીયાલોની
સુવાસિત પુષ્પની ખુશબો નથી છાનીજ રહેવાની,
વિવિન સ્થાને પવન દ્વારા હરી એતો પસરવાની;
હૃદયનો હાથ લઇ છાનો નમાવે પાત્ર જે પુન્યનુ,
વિવેચન શુ પછી કરવુ હરિ એના મહદ્ ગુણનુ ”

“ હીરાલાલ, મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે કે એક બીજાને વ્યવહારમા ઉપયોગી થવુ અન્યોઅન્યના સુખ દુખોમા સ્હાય કરવી અને નજરે પડતા દુ:ખી જંતુને દુખમા મદદ કરવી. આ૫ જેવા ગુણવાન વિદ્વાન અને ધર્મપરાયણ મનુષ્યને મારાથી યથાશક્તિ જે કાંઇ મદદ થઇ શકી તેથી હું મારૂં અહોભાગ્ય ગણુ છુ. ઇશ્વરનો ઘણો ઘણો ઉપકાર માનું છુ. દુનિયામા જન્મ લઇને જો પારકાનુ કલ્યાણ કરી શકાય તોજ માનવ જીવનની સાર્થકતા છે, અરે જન્મ ધર્યાનું જનની જઠર પ્રમાણ છે ’

“ જયરામ શેઠ હું આપનો જીવન પર્યંત ઋણી છુ. આપે તથા આપની પુત્રી ભગવતિ ભાગીરથી અને મારી માતાજી જમનાએ જે સેવા ચાકરી અને બરદાશ કરી છે તે આ જન્મારામા ભૂલાય તેવી નથી. અરે મારી ચામડીના જોડા બનાવી

આપને પહેરાવુ તો પણ તે અલ્પ છે, આપના કુટુંબ તથા સ્નેહીનો મારા ઉપર અદ્વૈત પ્રેમ છે હુ આજથી નવી દુનિયામા આવ્યો છું. 'બહુ રત્નાની વસુન્ધરા' એ સૂત્રાનુસાર આર્ય ભૂમિમા આપના જેવા પરોપકારી પુરૂષ નિહાળી હુ ઘણોજ આનદ પામ્યો છુ ધન્ય છે તમારા પ્રેમને! ધન્ય છે તમારા જીવતરને! ધન્ય છે તમારી લક્ષ્મીને અને ધન્ય છે તમારા કુટુબને! આર્યભૂમિમા આપ કોઇ અવતારી મહાત્મા છો!"

"હીરાલાલ જગતમા સારા જનો બીજાને સારાજ જુએ છે હરેક ઠેકાણે મનનું પ્રતિબિબ પડે છે. આ વિશ્વમા હરેક વસ્તુનો હરેક વસ્તુને આધાર છે આધાર વિના કાઇ નથી. જન્મધારી જીવોને જન્મારામા અન્યોઅન્યનો આધાર લઇનેજ જીવવુ પડે છે જડ અને ચૈતન્યને પણ એક બીજાનો આધાર લેવો પડે છે આધારે આ અવની અદ્ધર રહેલી છે. આધાર વિના એકલુ આ જગતમા અવિનાશી સિવાય બીજુ કાઇ નથી મનુષ્ય મનુષ્યની મદદનો ટેકો ન કરે તો પછી જગત ચાલે કેમ? દુનિયા દમ્મને વાસ્તે નથી પણ દયાને વાસ્તે છે. દયા ધર્મને વાસ્તે છે અને ધર્મ જીવનને વાસ્તે છે."

"વિશ્વમા સ્વફરજને સમજનાર વિરલાજ હોય છે. દાંભિક જનો દયાનો ઉપયોગ માનને વાસ્તે કરે છે. ધર્મનું રહસ્ય વદનની વાચામા ધર્મ શબ્દને બોલીનેજ સાચવી જાણે છે. રહેણી કરી બતાવનારા કરતા કહેણી કહી બતાવનારા ઘણા હોય છે. નમ્રતા અને વિનયમા વીંટાળી દયા બતાવનારા દયાળુ કોકજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ધર્મ અને દયા એનાં સ્વરૂપો અંતરમાં

સત્યતાથી સમજી વ્યવહાર માર્ગમાં વાસ્તવિક રીતે વાપરનારા કોઈ ભાગ્યેજ નિરખવામાં આવે છે આપ જેવા ધનવાનને નમ્રતાના નિયાણમાં પડેલા જોઈ હું ઘણોજ આનંદ પામું છું "

"હીરાલાલ તમારા જેવા વિદ્વાન વિપ્રવર્યની સેવા તો કુદરતનું વેતર છે. બ્રાહ્મણોનું સન્માન એજ ધનવાનનું ખરૂં માન છે. નિરાધારને આધાર આપવો એજ અવનિમાં ઉપકાર છે. આજ રાજ આનંદ શાન્તિ અને સુખમા નિહાળી હું ઘણોજ ખુશી થયો છું. આપના શરીરે દિનપરદિન અધિક આરામ થતા જોઈ હું ઈશ્વરનો આભાર માનું છું. આપ હવે જરા આરામ લ્યો ! વધારે બોલશો તો વળી પ્રકૃતિ કાંઇ બગડી આવશે વૈદ મોનમાંજ શાન્તિ જણાવે છે તો આપ થોડીક વાર મુખાળા થાઓ !"

"મારા ધર્મના પિતા આપ્તા સાથીક આ તમારા ઉપકારનો બદલો હું ક્યારે વાળીશ ? શંકુવા કો વડીલ બોલાવો ! અશાંત થાય છે. મારૂં મિત્રનું આંક છે આપ ભ જોરશો નહિ. આપના જેવા ધનાઢ્યને આવું કરવુ ન છાજે !"

"હા હા હીરાલાલ આ શું કહો છો ? સંત ખ બેસવા દ્યો. જોજો એકદમ બિછાનાસાથી ઉઠા થઈ જતા !"

"ત્યારે બેસવા દો ! લ્યો હું આ સુઈ જાઉં ! આ નસ્ત્રી ન લેશો ! આપને કામ કરતા જોઈ મારૂં મન કચવાય છે ! !"

"લ્યો ઠીક ત્યારે આપ સુઈ જાઓ. હું જરા બહાર બજારમા આંટો મારી આવુ છું."

"હા પધારો ! દુકાનમાં હવે જરા વધારે ધ્યાન રાખો. આપ જેવા ધર્મીષ્ટ ધનવાનના પવિત્ર અન્નપાનથી મને નવું

જીવન પ્રાપ્ત થયું છે, મુરબ્બી હવે મારી ચિન્તા મૂકી દ્યો ! ”

મહારગઢનો લક્ષાધીપતિ ધનવાન જયરામ શેઠ હીરાલાલની ખબર અંતર પૂછી બજારના કામ સારૂ બહાર ગયો. હીરાલાલ પણ વાતચીતથી થએલા શ્રમથી વધારે શ્રમીત થઇ આખ મીચી નિદ્રાધીન થઈ ગયો. શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી હીરાલાલની સેવા ચાકરી ઘણાજ ઉમગથી અને પ્રેમથી કરતી હતી શેઠાણી જમના પણ હીરાલાલની સારવાર કરવામા કાંઈ મણા રાખતાં નહોતાં. હીરાલાલના ઘરમા આવવા પછી જયરામ શેઠને જોતજોતામા અઢળક ધન પ્રાપ્ત થયું હતુ. શેઠને સતાનમાં ફક્ત લાડકી પુત્રી ભાગીરથીજ સતાન રત્ન હતું શેઠાણી જમના પણ સાધ્વી પતિપરાયણ સ્ત્રી હતી, ભાગીરથીને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયા કેડે શેઠ શેઠાણીની મમતા ઘણી ખરી સસાર ઉપરથી ઉતરી ગઈ હતી શેઠ પણ ઉદાર હાથે પુન્ય માર્ગમા પૈસો વાપરતા. શેઠાણી પણ સદાવ્રત પાછળ સારી રીતે ગરીબ ગરબાને અન્ન દાનથી સતોષ આપી ગૃહસ્થાશ્રમની પવિત્ર ફરજ અદા કરતાં હતા. હીરાલાલની ધર્મપરાયણ વૃત્તિથી શેઠ તથા શેઠાણી ઘણોજ આનદ પામતા હતા. જ્યારે જ્યારે ઉભયને વ્યવહારિક વિટબણાથી ક્લેશ થતો હતો ત્યારે હીરાલાલ તેમને જ્ઞાનામૃતનુ પાન કરાવી પરમ શાન્તિ પમાડતો હતો. વખતે વખતે શેઠને દુહિતાના વૈધવ્યથી અનહદ સતાપ થઈ આવતો હતો, પણ હીરાલાલના સમાગમથી ચિત્ત પરમ સુખને પામતું હતું ભાગીરથીને પણ હીરાલાલ અપરોક્ષ રીતે ઘણોજ ઉપદેશ આપતો હતો, તેના મનમા જ્ઞાન માર્ગના ઉચ

સંસ્કાર સ્થાપતો હતો. આખા ઘરમાં તથા શેઠના તમામ સ્નેહી મંડળમા હીરાલાલ એક પરમહંસ તરીકે મનાતો હતો. તેની પાસે દરેક વ્યક્તિને ગમે તે વખતે જવાની છૂટ હતી. મદારગઢના પ્રતિષ્ઠીત પુરૂષો હીરાલાલના વચનામૃતથી પરમ સંતોષ પામી ચકીત થઈ જતા હતા આખા ગઢમાં જયરામ શેઠના ભાગ્યની બલિહારી બોલાતી હતી. એક વખતે પુત્રીના રંડાપાથી શેઠની ઘણીજ અવદશા થઈ ગઈ હતી, અને આજ કાલ હીરાલાલના ઘરમાં આવવાથી શેઠના નસિબની બારીઓ તમામ ખુલી ગઈ હતી વ્યાપાર, રોજગાર, વ્યવહાર અને સાંસારિક હરેક પ્રકારના કાર્ય ક્રમમા શેઠની સોગટી હીરાલાલના ચરણ પ્રભાવ પ્રતાપે આગાઢ વાગતી હતી, અર્થાત્ જયરામ શેઠની સંપુર્ણ રીતે હીરાલાલના આવવાથી જોતજોતામા ચઢતી થઇ ગઈ હતી શેઠ સ્વસ્થિતિના ઉદયકાળથી ઘણાજ નમ્ર વિવેકી અને પુન્યશાળી બની રહ્યા હતા હીરાલાલની મન વચન અને કર્મે કરીને સેવા ચાકરી કરતા હતા શેઠ જ્ઞાતે વણીક કોમના હતા, અને હીરાલાલ પવિત્ર બ્રાહ્મણ કોમનો હતો, એટલે શેઠને સોનામા સુગંધી ભળી અને શેઠાણીને ગરીબને ઘેર ગંગા વળી અને ભાગીરથીને દૂધમા સાકર મળી એ પ્રમાણે થઈ રહ્યું હતું.

અત્યારે હીરાલાલ નિદ્રાધીન છે શેઠ બહાર બજારમા ગએલ છે શેઠાણી પણ કોઇ કાર્ય પ્રસંગે બહાર સીધાવ્યાં છે આખા ઘરમા હીરાલાલ અને શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી બંને જણાજ છે એક નિદ્રાવસ્થામાં છે, ત્યારે બીજું જાગ્રતાવસ્થામા છે, ભાગીરથી શેઠની લાડકી દીકરી, શ્રીમંતાઈના તેજથી

જળહળીત, બાલવિધવા, ભર યુવાનીમાં ઝગમગતી મસ્ત મનો-વેગી ચપળા, અરે એકવાર અવિચારી સાહસિક અબળા અરે તરંગોમાં તણાતી પ્રબળાભાગીરથી અત્યારે મહા વિચારસાગરના ઝોલે ચઢતી બેઠી છે. હીરાલાલ તરફથી થએલ તમામ જ્ઞાનોપદેશ અત્યારે ભુલી જવાની તૈયારીમા છે. પોતે કેવી સ્થિતિમા છે અને કોની પુત્રી છે તે પણ ક્ષણવાર વિસારી અનર્થ આદરના તૈયાર થએલ છેઃ અત્યારે ભાગીરથીને કોણ જાણે કેવાએ વિચિત્ર પ્રકારના વિચારો આવવાથી તે તદ્દન બદલાઇ જઇ અવિચારી નાગીરૂપ ધારણ કરી અર્થાત્ આજ રોજ નિત્યના કરતા નિરા-ળાજ વધારે નવીન પ્રકારના ઠાઠમાઠમાં આવી બણી ઠણી રૂમઝુમ લટક મટક કરતી ફક્ત નિમિષ રૂપે વૈધવ્ય અવસ્થાના નામ ધારી શુન્ય ચિન્હ તરીકે હાથે ફક્ત કુંદનની બંગડીઓ રાખી હાવભાવમાં હીલોળાતી હીલોળાતી હીરાલાલના ખંડમાં દાખલ થઇ. હીરાલાલને નિદ્રાધીન નિહાળી પળવાર સુધી વિચારમા ખચકાઈ જડવત્ કમાડ ઝાલી ઉભીને ઉભીજ રહી છેવટે મન સાથે કાંઈક નિરાળો વિચાર કરી નયનને નવીન આશામા પલકાવતી અધરને દંતથી દાબતી અને દમામમા ચરણને એડી પ્રહારથી ધરણી પર ચાંપતી હીરાલાલના ઓશીકા આગળ બેઠી. થોડીકવાર સુધી ઘણાજ પ્રેમના ઉમળકાથી હીરાલાલનું વદનકમળ નિહાળી રહી, તેના અંતરમા હેતના ઉમળકા ઉપર ઉમળકા આવવા લાગ્યા. આખુ શરીર અનંગના ચમકારથી પુલકાયમાન થઇ રહ્યું. મનડુ મદનના મનોવેગમાં થનક થનક થનકારા મારી રહ્યું. તેણે ઘણાજ પ્રેમથી નીચી વળી હીરાલાલના કપોલ પ્રદેશ

પર પ્રેમનું ચુંબન કરવાનું સાહસ આદરવા માંડ્યું. જેવી ચુંબન કરવા જાય છે તેવુંજ હીરાલાલને ઉધરસનું ઠુસકુ આવ્યું. ભાગી-રથી તરતજ ઉધરસના ઠુસકાથી પાછી પડી, પાછી પડતાની સાથેજ હું શુ કરૂં છુ તેનું સહજ સહજ ભાન આવ્યું; ભાનની સાથેજ પાછી વિચારમાળામાં પડી ટગર ટગર હીરાલાલના મુખને જોવા લાગી હીરાલાલ અત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવતો હતો. તેની અંતરદૃષ્ટિ સમક્ષ કુંદન રમી રહી હતી. ઘડી-ઘડી પ્રેમથી કુંદનને વિનવતો હતો અને ઘડી ઘડી ક્રોધ ભરી દ્રષ્ટિથી ઉપાલમ્ભ આપતો હતો, વળી વળી પ્રેમતત્વનો બારિક વિચાર કરી તત્વ-જ્ઞાનમા પણ તલ્લીન થતો હતો, અર્થાત્ સાંસારિક ભાવનાના જે જે અવતરણ તેના વાતાવરણમાં રમતા હતા, તે તે પ્રકારની અજબ દશા અનુભવતો હતો.

"કુંદન, રસીલી કુંદન તુ ક્યાં! તારા વિના હું પણ સૂનો! શૂન્યકારમા એક તારી આશાનોજ રણકાર મારા કરણ પટ પર આવે છે."

* * * *

દીલ તણ તે જગો તારી કોઇએ પૂરી નહી,
હરમ તથા પધારી દીલમા સૂની નહીં,
દુનિયા પ્રીતિ ભરી ભલે, ઝીલે સુભાગી જન,
હા ભલે એ સો ગણી, આ દીલને પૂરી નહી.
ભાવે રમાડુ તુજને બેસાડુ માને પાસ,
ભેટવા હુ જાઉ ત્યા મૂર્તિ દીઠી નહીં,
મૂર્તિને હુ ન માનુ કામ શું તે સાથ,

એજ નયનોની મઝા મુજને અધુરી નહિ.
તુ મળી હતી મુજને રહી એક બે પળવાર,
ઘા કરી દીલ કારી ગઇ રગમાં પુરી નહીં.
એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉ હુ તારૂ નામ,
તુ વીના ફીરતારની ખુમી મને પૂરી નહી,
આવ કે ના આવતુ તુ તુજ આડે જામ,
હુ તુ એ ખુવારીમા મને સબુરી નહિ "મણી"

આહા પ્રેમ ઉચ્છવાસ નથી, એ શક્તિ વિક્રમ છે. સર્વ સત્વનો, બધા ચારિત્રની બળવતી અભિવ્યક્તિ છે. એજ જીવની શક્તિ છે. વિદ્વાન લેખક બ્રાઉનીગ જણાવે છે કે, Love is the energy of life નાના મોટા જ્ઞાની, મૂર્ખ, રાજા, પ્રજા, પશુ, પક્ષી, દેવ માનવ બધાજ સમાજમા પ્રવેશ અને આદર મેળવવાનો પ્રેમજ જાણે અનુમતિ પત્ર પરવાનો હોય તેમ લાગે છે. જર્મન કવિ ગેટે કવે છે કે,

Love whose perfect type is woman,
The divine and human blending
Love for ever and for ever
Wins us on ward still ascending

નારીજ પ્રેમનો શ્રેષ્ટ આદર્શ છે. તેમાં સ્વર્ગીય અને માનવીય ભાવનાનો સુંદર મેળાપ થાય છે. આ પ્રેમજ નિત્યકાલ આપણને ક્રમોર્દ્ધગામી કરીને ઉચ્ચથી ઉચ્ચતર ત્રિદિવમા લઈ જાય છે. સસાર ક્રીડાભૂમિ નથી, પણ એક વિદ્યાલય છે. અહી પ્રેમશિક્ષા પ્રેમાનુશીલન કરવું પડે છે. માનવના આ છાત્ર

જીવનમાં અવકાશ કાલ નથી. એક અનંતપાઠ અનંતકાલ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે, એક શમસ્યાનો ઉચ્છેદ કરવો પડે છે, તે આ છે, "શી રીતે પ્રેમ લાભ કરાય ? શી રીતે પ્રેમીક થવાય !" હૃદયના અનુશીલ નથી, અનુશિલ દ્વારા શિલ્પ, સંગીત, સ્થપતિ વિદ્યા વગેરેમા ચઢતી કરાય છે. શિલ્પ વિજ્ઞાનતાદિના પ્રમાણે એનો પણ નિત્યશિક્ષા અને અભ્યાસ કરવો જોઇએ. કંઠનું અનુશિલન નહિ, આગળીનું અનુશિલન નહિ, હાથની કસરત નહિ પણ એ આત્માનું અનુ-શિલન અધ્યાત્મ કસરત છે. આપણે સમાજમાંજ જીવનસંગ્રામમાં રહેવુ જોઇએ, કારણ કે, Telent develeps itself in solitude character in the stream of life એકાંતમાં લોકાલયથી દૂર માનસિક શક્તિયો વિકસીત થાય છે, પણ સંસાર સાગરમાં ડુબતા ડુબતા ચારિત્રનો વિકાસ થાય છે. અરે અત્રેજ પ્રેમશિક્ષણ મળે છે. પ્રેમજ ધર્મ છે. ધર્મ તનદુરસ્ત આત્માનુ સ્વભાવિક કાર્ય છે. પ્રાણીના શ્વાસોશ્વાસની જોડે ફેફસાના સંકોચાવવા તથા વિસ્તૃત થવાના વિના બીજુ કાઇંજ નથી. આન્તરીક પ્રકૃતિનો સ્વભાવિક સ્ફોટનજ ધર્મ છે. પ્રેમ પ્રિય વસ્તુને આનંદ આપવા ચાહે છે, એટલા માટે જે કામ કર્યાથી તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય તે પણ કરવા ચાહે છે. પ્રેમના વેગ અનુસારે તે કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ પણ બળવતી થાય છે. પ્રીતિ પ્રિય કાર્ય કરવામાં તત્પર હોય છે જીવની સેવામાંજ સત્યજ્ઞાન તથા પવિત્રતાની ઉપાસનામાં ભગવાન પ્રસન્ન છે, તે કારણથી પરમાત્મામાં જેની પ્રીતિ છે તે સત્યાનુરાગી છે, સત્યવાદી

જ્ઞાનાનુરાગી, સંયતેન્દ્રિય તથા વિશુદ્ધ સ્વભાવ છે. જેમાં ભગવાન ખુશી થાય તે વિષયમાંજ પ્રેમિક ઉપાસક નિરંતર લાગેલો રહે છે. પ્રેમીકના જે જે નેત્ર પર પડે છે, તે પ્રેમ રૂપથી જુએ છે. વૃક્ષની ઓળખાણ ફળથી થાય છે. ધર્મની ઓળખાણ પ્રેમથી થાય છે. પ્રેમજ જીવનની મંગળતા છે જીવાત્મા પરમાત્માની પાસે પહોંચાડાય છે. જીવાત્માની ઉપર પ્રેમજ આત્માને પરમાત્માની પાસે લઈ જાય છે તેના ઉપર પ્રેમ તેના પ્રિયજનને આપવું એ એક શરણું છે મહાત્મા સિમિનરે પાઉલના શબ્દોમાં કહ્યું છે કે He that loveth another hath fulfilled the law' જે માણસ એક બીજાને ચાહે છે તે પ્રિય પત્નિની પેઠે, પતિવ્રતા સતીની પેઠે, ઇચ્છાપ્રકાશ કરવાની પહેલાજ પ્રભુની મતલબ જાણીને ભગવાનના પ્રિય કાર્ય કરે છે, ભગવત વિધી પાલન કરે છે, પ્રેમ અનુરાગનો ગુલામ છે. ગુલામ શેઠની ઇશારતથીજ મતલબ સમજી શકે છે, તે ત્વરાથી તેને લગતા કામ કરવાને તત્પર થાય છે, તે શા ઇરાદાથી કામ કરે છે? ભય તથા શરમથી નહિ, પ્રેમથી તેને માટે ભાવાં સડાસ તેં માર મારવો, અથવા સજાનો ધારો બનાવવો પડતો નથી એક જણના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી અને ઇશ્વરનો નિયમ પાળવો એ એકજ છે. પ્રેમ પંડિત જોન કહે છે કે, This is love that we walk after his commandments આપણે તેની આજ્ઞા પાળીએ છીએ એજ પ્રેમ છે, અને એટલા વાસ્તેજ કહેવાય છે કે, Love is the fulfilling of the law વિધી પાલનજ પ્રેમ છે. આ બધા મહા વાક્યના

રહસ્યમાં અગણિત રત્નો સમાએલાં છે.

ઈશ્વર પ્રેમ સ્વરૂપ છે. જે પ્રેમમાં રહે છે, તે પરમાત્મામા રહે છે અને પરમાત્મા તે પ્રેમીકના અંતરમાં રહે છે. મુક્તિ પ્રીતિની દાસી છે. મુક્તિમા પ્રેમિકનો અધિકાર છે. પ્રેમિક મુક્ત આત્મા છે કારણ કે તે પ્રવૃત્તિ શૂન્ય છે. પ્રેમજ તે પુષ્પક છે કે જેનાથી જીવ શરીરે સ્વર્ગ ઉપર ચઢે છે, દુનિયામા જે ચહાતો નથી તે પરમાત્માને પિછાનતો નથી, અર્થાત્ પરમાત્માજ પ્રેમ સ્વરૂપ છે, માટે,

* * * *

" પ્રીતિ પ્રેમ વદુ જય જય જય વાણી ભર્યા પ્રેમ થકી પવન આભ પાણી,
શીતલ પ્રાણ સ્હાય આપતો સમીર સૂરજ ચંદ્ર તણો પ્રેમ શો ગંભીર,
પિતા પુત્ર માત પતિને સંસાર દીસે પ્રેમ વડે દીપતો ઝગાર,
તટ્યો પ્રેમ પીટી જાય છે સંસાર પરબ્રહ્મ તણી યોજના અપાર
પૂર્ણ પ્રેમી અંશ પ્રેમતુજ અંગ સદા ઝીલતો પ્રીતિ તણા તરંગ,
મળે સાથ કદી લાખમાંથી એક ગહન પ્રેમ અકલ યોજના અભેદ;
મનુષ્ય જીવ મનુષ્ય જીવ શું તણાય પ્રગટ પ્રેમ તારી કલ્પના જણાય,
પ્રિયા પ્રિતમ તણે કંઠ લીન થાય પિતા કંઠ વિષે બાલકો ભરાય
ભિન્ન ઠામ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ભાસે બધે પ્રેમ તુજ એકલો પ્રકાશે,
નથી દુઃખ ભેદ પ્રેમ શક્તિ તારી તિમિર દુઃખ પ્રેમ તેજ દે વધારી,
બધે બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મ પ્રેમ જાણુ કૃતિ રીતી ગતિ ભિન્ન ના પ્રમાણુ "

મણિ - પ્રેમજીવન

મારી પ્રીતિ પ્રતિમા! સ્નેહની દેવી! અરે પ્રેમની પૂતળી! કુંદન તું ક્યાં? અલબેલી તારી આશામા તો હું ખુંગ

તણાયો ! જેમ જેમ તારી પાછળ તણાઉં છું તેમ તેમ તું વધારેને વધારે દૂર ભાગતી જાય છે. મધુરી, હવે એકવાર તો મને દર્શન આપ ! તારા દર્શન વિના હું ઘેલો થઇ ગયો છું. રસીલી હવે મુખની માગી એકવાર છેલ્લી છેલ્લી ઝાખી કરાવ ! ”

હિરાલાલના સ્વપ્નાવસ્થાના પ્રેમોદ્ગારથી ભાગીરથી ઘણીજ મુગ્ધ બની ગઇ, અને જે આવેશમા હતી, એના કરતા તમણા આવેશમા તણાવા લાગી. એના અંગેઅંગે પ્રેમનો તન્મનાટ થઈ રહ્યો; હૃદય ભાવનાઓથી નાચી રહ્યુ યુવાન બાળા મસ્તીએ ચઢી પુન સાહસ કરવા લાગી, હીરાલાલ તરફથી પ્રાપ્ત થએલુ તમામ જ્ઞાન વિસારી દીધુ, અને એકદમ પ્રેમમા ઉત્સુક બની નીચી નમી હીરાલાલને ચુંબન કરવા ગઇ, એટલામાં હીરાલાલના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળ્યા,

“ એ પ્રીતિના અધિકારી;
એક ગોપી ગિરધારી –૦
પાવક પ્રીતિ પરમાણે,
વીતી જેને તે જાણે
ચાતક તો સ્વાતજ માણે,
લઇ લ્હાણુ લ્હાણુ લ્હાણુ –૦
જ્યા હૃદય હૃદય ત્યા જાયે,
લોચન લોચનમા સમાયે;
જુદા થાતા દુખ થાયે,
જાયે પ્રાણુ પ્રાણુ પ્રાણુ –૦ ”

કુંદનને સંબોધતાં ભાગીરથી સ્નેહ સંબંધમા સંબોધાઈ

ગઈ; અને તરતજ સાહસિક શ્યામાએ સાહસ કરી ચુંબન કરી દીધું. ચુંબનના શીતકારથી હીરાલાલ લાગલોજ જાગૃત થઈ ગયો. ચપળાના ચમત્કારથી ચતુર ચમકી રહ્યો, ભાગીરથી ઝખવાણી પડી લજવાઇ ગઈ, હીરાલાલ તીરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટિપાત ભાગીરથી પ્રતિ ફેંકી મનોભાવને વચન પ્રહારમા ગુંથી મુખભાવને સ્મિતહાસ્યમાં પલટાવી બોલ્યો “ ઓહો ભાગીરથી બ્હેન! આજ આટલો બધો આ દીનબંધુ ઉપર પ્રેમનો ભાર! હોય બ્હેન હોય! ભાઈ ઉપર બ્હેન સિવાય આટલું બધુ હેત કોણ દર્શાવી શકે! એક જનુની કે બીજી ભગિની! તમને બ્હેન કહું તોયે થોડુ છે અને મા કહું તોયે થોડું છે! આ માદા અને મરતા હીરાલાલની સારવાર તમે બ્હેન કરતાં પણ અધિક કરી છે; અને મા કરતા પણ અધિક કરી છે. તમને જોતાં હું બધુ ભૂલી જાઉં છુ! મારી બ્હેન કહો આ ભાઇને શી આજ્ઞા છે? બ્હેન વિનાના ભાઇને કાલી ઘેલી બ્હેનના પ્રેમચુંબનથી કેવી શાન્તિ થાય છે, તેની મને આજે ખબર પડી. બ્હેન તમારા ચુંબનના મીઠડાથી મારાં બધાં દુઃખડા દૂર થઈ ગયાં!” આ વખતે એક દૈવિક ચમત્કાર થયો; શેઠાણી જમના અને શેઠ જયરામ હીરાલાલની વિશુદ્ધિ પારખવા સારૂ તેના હૃદયની પવિત્રતાની કસોટી જોવા સારૂ ઇશ્વરી પ્રેરણાથી અચાનક આવીને હીરાલાલના ખંડ પાસેના જાળીઆ આગળ ઉભા રહ્યા શેઠ અને શેઠાણી બંને એક મત થઈ છાતિ પકડી હીરાલાલ તથા ભાગીરથી શું કરે છે તે ચુપકીથી નિહાળવા લાગ્યા. શેઠાણી વખતે વખતે ગભરાવા

લાગી કે એકાન્તમાં અનર્થ થશે અને અનર્થથી બન્ને જીવની અધોગતિ થશે; પણ જયરામ જમનાંને ઈશારતથી શાન્ત કરી શું થાય છે તે જોવા વિનવણી કરી ચુપકીથી જોવા લાગ્યો !

"મને માફ કરો ! હુ આપની અપરાધી છુ !"

"એમાં અપરાધ પણ નથી અને માફ માગવાની આવશ્યકતા પણ નથી."

"હું ભુલી ગઇ, મે ન કરવાનુ કાર્ય કર્યું, મને ક્ષમા કરો ! મન માકડાએ મને જેમ નચાવી તેમ હું નાચી ! હું મોહમા આંધળી બની કામવશ થઈ બધુ ભૂલી ગઈ; અરે મારા જ્ઞાનમા પાણી ફરી વળ્યું ! આપે મને જ્ઞાનોપદેશ આપવામાં કાંઈ પણ કચાશ રાખી નથી, વિધવાના ધર્મો સારી રીતે સમજાવ્યા છે, છતાંપણ બધું પત્થર ઉપર પાણી થઇ ગયું.

અરે મહાવીર હું તો બધુ ભૂલી ગઇ. પાપમા ડુબી ગઇ ! સાત સમુદ્રના જળથી પણ મારા મનની વિશુદ્ધિ હવે થશે નહિ. હું શુ કરૂ ? કયાં જાઉ ? મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત શી રીતે કરી પાવન થાઉં ! હવે મને કાંઈ સૂઝતુ નથી. જેમ જેમ ઘડી ઉપર ઘડી વ્યતિત થાય છે તેમ તેમ મને મારા સાહસ કર્મની ભય કરતા વધારે ને વધારે ભયંકર જણાય છે. હું કોણ? મે શું કર્યું ? આપના જેવા પરમ ભગવતિ વીર સંગાથે મેં મારા હૃદયની શ્યામતા ઘસી ! હરિ હરિ હરિ હવે મારી શી ગતિ થશે ?"

"બ્હેન હવે પરિતાપ કરશો નહિ. પશ્ચાત્તાપ છે તે એક પુનરજીવન છે, પાપનુ પ્રાયશ્ચિત છે. પ્રેમનો પંથ વિષમ છે,

કઇ કંઈ જ્ઞાનીઓ તેમાં ગોથાં ખાય છે. મનને હુમેશાં અંકુશમાં રાખવું જોઇએ; નિરંકુશ મન સદાને વાસ્તે માર ખવરાવે છે. પ્રેમ મન અને કામ એ ત્રણે વસ્તુ નિરાળી છે. અજ્ઞાની અને સાહસિક એ ત્રણ વસ્તુને એક વસ્તુ માની કેટલીકવાર પ્રીતિના નામને કલંકીત કરે છે, મનને બહેકાવી નાખી ન કરવાના કાર્ય કરે છે, અને છેવટે વિમાસણના સાગરમા પડી સાહસિક મન સાથે બુડી મરે છે ન્હાવું અનુભવવુ અને સ્હેવું એ કોઇ વિરલાથીજ બની શકે છે. મનને નિરંકુશ કરી કામના વાતાવરણમાં વાયરે ચઢેલા કઈક વેવલાઓ પ્રેમ પ્રેમ કહી પોતે અનાચાર આદરી અનીતિમાં ડુબી મરે છે અને બીજાને ડુબાવી મારે છે. પ્રીતિ આ દુનિયાની વસ્તુ નથી, પણ સ્વર્ગની અમૂલ્ય વસ્તુ છે, પ્રભુની પ્રભુતાની પ્રતિમા છે. હૃદયની વિશુદ્ધતાનુ પ્રતિબિંબ છે, અમૃતનુ બિન્દુ છે, સત્ય સુખનો મહા સિંધુ છે. જુવાની એ એક વિકાર ઉત્પન્ન થવાથી દીવાની અવસ્થા છે. એ દીવાની અવસ્થાને ધર્મ અને જ્ઞાનના સંસ્કાર, વિચાર અને આધારે કરી સુખમય શાંતિની અવસ્થા બનાવી શકાય છે. સ્વતંત્ર અને નિરંકુશ મનના વાતાવરણના સારા નરસા વિચારોના ફળ આ અવસ્થામા સ્હેલાઈથી અનહદ પ્રમાણમા મળી શકે છે, માટે વિબુધજનોએ હમેશા મન ઉપર ધર્મ અને જ્ઞાનનો અંકુશ રાખવો જોઇએ. જીવનને જેમ બને તેમ ધાર્મિક બનાવવું જોઇએ. બુદ્ધિમાને એકાંત મળતાં મનને જ્ઞાનના વાતાવરણમાં ચઢાવવું જોઇએ. મનની ઉન્નતી નીતિ અને ધાર્મિક વૃત્તિઓથી થઈ શકે છે. બ્હેન હવે ચિંતા નહિ કરતા મન ફરીથી વિભળ

ન થાય તે સારૂ ખાસ લક્ષ આપશો."

"ભાઈ, આપે આ બ્હેનના કલ્યાણ સારૂ જેટલું કહેવાય તેટલું કહ્યુ છે. મારા જીવનમાજ આવા સાહસ કલકની કાળાશ લાગવાનુ લખ્યું હશે તે પ્રમાણે બન્યું ! હજુ પણ કાક પાપ કરતાં પાછું વાળી જોયું હશે, તેથી આપનો જ્ઞાનોપદેશ મારા ઉપર નિરંતર અમૃત ઘનની માફક વરસ્યાજ કરે છે. હું વિકારી થઈ પણ આપ વિકારી નથી થયા એટલું મારૂં પુન્ય છે મારાં માતપિતાના પુન્યનો પણ ઉદય છે કે આપ જેવા મહાત્મા નરવીરનાં મારા ઘરમા પગલાં થયા છે. તમારી જેટલી સેવા ચાકરી કરીએ તેટલી થોડી છે, અરે તમારા ચરણ પખાળીને પાન કરૂં તો પણ થોડું છે. ગુણનીધિ આજે આપે મને તારી છે, અરે મારા પિતાની ઇકોતેર પેઢીને પાપમાં ડુબતાં બચાવી છે. આપના જેવા સચમવાળા અને મનોનિગ્રહવાળા કોક વિરલાજ હશે. સ્ત્રીના ચુંબનથી જો ચળાયમાન ન થયા હો તો તે આપ એકલાજ છો. કળીકાળમાં ભામિનીની ભૂજલતામાથી મુક્ત થાય તેવા આપ એકજ મહાત્મા છો. આપના હું કીયે મુખે વખાણ કરૂ તે સૂઝતું નથી. હરિ, હરિ, હરિ, મે પણ આજે મહાભારત અનર્થ આદર્યો છે. મારૂ શુ થશે તે હું કળી શકતી નથી ! આ પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કેવી રીતે કરવું તે પણ મન કલ્પના કરી શકતુ નથી. જય જય જગતપિતા પ્રભુ મને માફ કરો હું ઘણીજ અપરાધી છું."

"બ્હેન ઈશ્વર તમને માફ કરશેજ ! કેશવ કરૂણાનીધિ છે. તે હમેશાં પાપીઓને પાપમાથી તારે છે, તે દરેક જીવધારી ઉપર

નિરંતર દયાજ કરે છે. હુવે તમે પાપને સંભાળી સંભાળી પશ્ચાત્તાપ ન કરશો. ભવિષ્યમા પાપ કરતાં અટકી જવાય તેવા જ્ઞાનના પગલા ભરશો ! હવે તમારામાં વિકાર રહ્યા નથી. તમે શુદ્ધજ છો; મગજમાથી મલીન વાસના દૂર કરી દો ! દિનબન્ધુ હમેશા દીન ઉપર અમીદ્રષ્ટિજ કરશે. દયાસિંધુ દયા વરસાવશેજ ! '

" આપ જેવા ધર્મવીરના સમાગમમાં છતાં પણ હું પાપ કરવાને તૈયાર થઇ ! અહા એ શું ઓછો ગજબ છે ? આપના કમળવદન પર ચુંબન કરવાને આ પાપી મુખ લલચાયું તો તેને તો શિક્ષા અવશ્ય કરીને કરવી જોઇએ. પાપી મોઢાને તમાચા મારવાજ જોઇએ ! મન માંકડા લે લેતો જા પાપની સજા ! "

" અરે હા હા બહેન આમ તમાચા મારે પાપ દૂર ન થાય ! કઢાપો કરે મન ઉલટું બગડી બેશે, વિલાપ અને પશ્ચાત્તાપથી તો એક પાપની નીચ પ્રકારની ઘેલછા ઉત્પન્ન થાય, માટે શાંત થાઓ, મોંઢા ઉપર તમાચા મારે મનને શું થાય તેને તો જ્ઞાન નીતિ અને ધર્મના અંકુશથી વશ રાખવુ જોઇએ ! "

" અભાગી જીવ છેવટે તું વિષ્ટા ઉપરજ બેઠો ! પાપી મન છેવટે પાપ કરવાજ તત્પર થયું ! દુષ્ટ મન લે તારા કર્મના ફળ ! " કહી આવેશમા આવી માથું હીરાલાલના પલંગના પૈયા ઉપર જોરથી અફાળ્યું; હીરાલાલ ગભરાઇ ગયો, જોતજોતામા ચોગરદમ લોહી લોહી થઈ ગયું. ભાગીરથીનાં માબાપ એકદમ આંધળીયા કરી ધસી આવ્યાં, ચોગરદમ ગભરાટ અને ગજબ વરતાઈ રહ્યો ! "

"દીકરી તેં ન કરવાનુ કર્યું પણ અતે સમજણુના ઘર મા આવી એટલુ મારૂ અહો ભાગ્ય છે ! હવે પશ્ચાતાપ કરીશ નહિ ! આ તો ધર્મના અવતાર હીરાલાલ હતા તો સૌ સારૂ થયું, પણુ વખતે કોક બીજો હોય તો અમારે કમોત કરી મરવુ પડે અને તને પહેલાં વિષ આપી મારવી પડે ! બેટા હવે જ્ઞાનને ગ્રહણુ કર. ધર્મ અને નીતિના દ્રષ્ટાંતથી સિદ્ધાંત બાધતી જા અને તારી કાયાને પાવન કર !"

"બેટા હવે બહુ થયું ! ચિંતા ન કરીશ, આત્મઘાતના વિચાર જવા દે ! તારા હ્રદયમા જે વિકાર અને દુષ્ટ ભાવના હતી તેની આજે તે સારી ઘાત કરી છે. હવે આટલેથી સંતોષ માની નીતિને સભાળો અને પ્રભુને ભજશો તો ભગવાન તમારૂં ભલું કરશે !"

"મારા માત પિતા ! આજે તમને ઘણુ કષ્ટ થયું છે તો મને માફ કરશો. બ્હેનને પણુ મે જેટલી શિખામણુ દેવાય તેટલી દીધી છે. હોય બચ્ચુ છે, અલેતુ છે, દુનિયા તેણે જોઇ નથી. તે નિષ્પાપ છે, તેને પ્રભુ ક્ષમા કરશે ! ભોળાના ભગવાન હમેશા ભોળાનું ભલુજ કરશે ! બહેન કચન છે તે કચનજ રહેશે. કુદન પર જે પાપની રજ ચોટી હતી તે આજ પશ્ચાત્તાપના અગ્નિથી વિશુદ્ધ થઈ છે ! પ્રભુ તમારા સર્વનુ કલ્યાણુ કરો !"

"હીરાલાલ હવે મારૂં મન સંસાર પરથી ઉડી ગયું છે. વિશ્વનો વૈભવ મને અત્યારે અગારા સમ દુખદ લાગે છે. મને હવે કાંઈ ગમતું નથી. આજથી મારી દુકાન અને પેઢીનો તમામ

વહીવટ હું તમને સોપું છુ. હુ તમને મારા પેટના પુત્ર કરતા પણ અધિક સમજુ છુ, મને હવે સખત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તો મને વૈરાગ્યમાજ રમવા દો. આ તમારી ધર્મની માતા અને ધર્મની બ્હેનની તમે સભાળ રાખો ! એ બને નિરદોષ હું તમને સોપુ છુ. જે કાઇ મારી સ્થાવર જગમ મિલકત હોય તે તમામનો પુન્ય માર્ગમા ઉપયોગ કરજો ! આજથી તમે તેના કુલ મુખત્યાર છો ! તમારૂં જે કોઇ સગુ વ્હાલુ હોય તેને અહીં બોલાવા તમે રાખો ! મને હવે મારા કલ્યાણનો માર્ગ પકડવા દો ! ”

“ પિતાજી આપ આમ આકળા ન થાઓ ! આવેશમા ન આવો ! આવેશ હમેશાં નુકશાનકારક છે સાહસ અનર્થને ઉત્પન્ન કરવાવાળુ છે આપની વૃત્તિ જો હવે પ્રભુ ભજનમા વળી હોય તો સુખેથી આપ પ્રભુ ભજન કરો ! આમ એકાએક વૈભવનો ત્યાગ કરી બાવા બની જવામા દુનિયા તરી શકાતી નથી. ધીમે ધીમે મનને સંસ્કારી કરી વૈરાગ્યમાં રમવાથી ભક્તિની ખરી મઝા માણી શકાય છે એકદમ રાખ ચોળી બાવા બનનાર કઇક જણા વિભળ મન થવાથી પાછા સસારી બન્યા છે, અરે પાપના કીડા બની પાપમા સડયાજ કરે છે, માટે મન ઉપર જેટલો ભાર તે ખમી શકે તેટલો મૂકો, અને ધીમે ધીમે સસારની માયા ઓછી કરી કાયાના કલ્યાણમા મચતા જાઓ !”

“ અરે પણ આજ મને પારાવાર મુંઝવણ થાય છે મારા મગજમા કાંઇ ઓરજ પ્રકારની ચિન્તા જામી રહી છે. મારા આખા શરીરમાં ગભરાટ વ્યાપી રહ્યો છે, મને હવે કાંઇ

રૂચતું નથી, અરે મનને કાંઈ પણ ગમતું નથી, હવે આ ભૂમિજ મને ભારે લાગે છે ! ”

“ તો ચાલો હવે થોડાક વખત સારૂ આપણે બધાં જાત્રાએ જઇએ ! કાશીની કલ્યાણ ભૂમિકામાં થોડાક વખત નિવાસ કરો ! ત્યાં તમારા મનને સારી રીતે વિશ્રાંતિ તથા શાન્તિ મળશે ! કેટલીક વખતે ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રા પણ મનને મોંઘી ઔષધી માત્રા કરતાં પણ વધારે સુખ અને શાતિ આપે છે. ”

“ તો તમે પોતે યાત્રા સારૂ બદોબસ્ત કરો, હું પેઢીના વહીવટની ગોઠવણ કરૂં છું જેમ બને તેમ તાકીદથી કામથી પરવારી જાઓ ! ”

“ બહુ સારૂ મુરબ્બી આપ હવે થોડીકવાર શીતળ જળથી સ્નાન કરી આરામ લ્યો ! બા અને બ્હેન તમે પણ શીતળ જળથી સ્નાન કરી માળા કરો ! જાઓ પ્રભુ સૌ સારા વાના કરશે ! ”

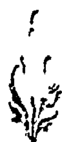
“ હીરાલાલના ઉપદેશથી શેઠ શેઠાણી અને ભાગીરથી દરેકને શાન્તિ વળી. શેઠ લાગલાજ દુકાને જઈ વહીવટની વ્યવસ્થામા ગુથાયા, અને શેઠાણી તથા ભાગીરથી સ્નાન કર્મમા ગુથાયાં, હીરાલાલ એકલો પલંગમા પડી પરમાત્માની માયાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.”

*　　*　　*　　*

“ ઉર અકળાય મુઝાય મહા મતિ (૨)
રતિ પણ પામી શકાય ન તુજ કૃતિ;
વાહ વાહ વિશ્વપતિ ! !

શી અદ્ભુત તુજ ગતિ અતિરે,
વાહ વાહ વિશ્વપતિ –૦
મન ધારે હુ આ કરૂ, શુ કરતો કિરતાર;
મારૂ મારૂ કહી મરે, તારૂ નથી તલભાર –૦
મારૂ કરૂ તારૂં હુતો, બોલે કઇક ગમાર,
હુપદમા સારૂ ગયુ, થાય ન સારાસાર –૦
હરિ માયા છે કારમી, ઘડી ઘડી બદલાય,
માયાને માની લઇ, ભલા પડી પસ્તાય –૦ ’

વિબુધ વાચકો ચાલો હવે હીરાલાલને થોડીક વાર વિચારવા દો અને ભાગીરથીને પણ જ્ઞાન ગંગામા ન્હાવા દો ! આગળ ઉપર સૌ જોવાશે ! કહો આતે “ પ્રીતિનો ભોગ કે નસિબનો યોગ ! ”

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

જુવાનીની લ્હેર કે ફેશનનો કેર.

દોહરો

ખાટે સુજગ ખુશામતી, ફરી ફરી ચરી ખાય,
જે દિન ને રાત્રી ભણે, તે તેને વશ થાય

તું જ ખોટું સમજે છે, તે કરવાને કોઇ મોજથી ફસાતો નહિ, નફાથી લલચાતો નહિ, લોભથી બગડતો નહિ, દાખલાથી દોરવાતો નહિ, અને શિખામણ સાભળતો નહિ, એટલે તુ હમેશ આનંદમાં દહાડા કાઢી શકીશ, કારણ કે ચોખ્ખું અંતઃકરણ એ હમેશનો આનંદ અને હરિનો વાસ છે.

ખેની ખુશાયતની ખરી ખેતર ખુશામતનુ થયે
ખાંપણુ ખુશામતમા નહિ ડહાપણુ ખુશામતનુ થયે
હુશિયાર હુન્નરી હરિફને હકદાર ખર ખુશામતી,
પુરા ત્રિલોચન ત્રિભી વફનાર ભાગ્ય લા ગતિ

વૈભવની શોભા સજ્જનતાથી, સંપત્તિની શોભા સત્પાત્રના દાનથી, વિદ્યાની શોભા વિનયથી, જ્ઞાનની શોભા શમથી, શૌર્યની શોભા સંયમથી, તપની શોભા ક્ષમાથી ને ધર્મની

શોભા નિખાલસતાથી છે, પણ એ બધા કરતાં માનવ જીવનની શોભા શીલથી અધિક છે.

* * * *

મધુરી વાણી છે તારી પ્રેમ વણ પણ છે અધુરી,
વદે છે વાત સાચી પેટમા પણ જોઉ છુરી
તને તો ચર્મની છે આખ પણ દીલની મને છે,
સફાઇ છોડી અહીથી જા હવે જાણી મધુરી
મહોબત તારી જોડે મારી લવ ઘટતી ન્હોતી,
અચાનક કોણુ જાણે વૃત્તિ તુજ પર કેમ સ્ફુરી
હતુ જે પૂર્ણ ભવનુ લ્હેણુ તે લીધુ બધુ તે,
નથી લવ વાસના મારી થઇ ગઇ સાવ તે પૂરી.

* * * *

જગતમા આખે જોતા જૂઠાનો દેખુ છુ જય,
માયાની તો ખરેખરી ઘણીક ખુવારી છે.
વિદ્વાનોને ગરજથી મુરખના જામ તણી,
નજરથી ન્યાળી કહુ ઘણે સ્થળે યારી છે
ગધેડા પૂજાય ગાય મરાય છે કસાઇથી,
ભાવ ન પૂછાય તેનો કેવી વાત ખારી છે
કવિની કીમત ગઇ શરાની હિમ્મત ગઇ,
લાયકની ગણનામા વાધ ડારભારી છે.
વાયડા વિદ્વાનો થયા મૂરખ તે ડાહ્યા થયા;
વકતાની વાત આ જમાને તો લવારી છે
લુચ્ચાને લફંગા રેઢીઆળ ઢોર - હરાયાની.
શાખ' સ્થિતિ લાજ વડે મેના લાભકારી છે.

કહેણી તણા રૂડા લાલ કરણીના કુડા ખ્યાલ;
હાલ આ જમાના માંહી સારી શાહુકારી છે.
હાથ ધણી હાય હાય કરે નહિ દહાડો વળે,
હરી તણા સમયમી એતો બલિહારી છે ”

“ ચંદ રોઝ અગર કરકે સફર રખના હય !
તું કુચ્છ બી મઆલકી ખબર રખતા હય !
રાહત દુનિયામેં કીસને પાઈ હય અનીસ !
જો સર રખતા હય દરદે સર રખતા હય ! ”

જો તું જવા માગે છે તો જલદી ચાલ, તને કાંઇ પણ તારા અંતરની ખબર છે ! હે અનીશ આ વિશ્વમાં કોને વિશ્રાન્તિ મળી છે ? જેને માથું છે તેને માથાનું દરદ પણ છે.

દુનિયામે ઝહીર ઓર કયા કયા દેખા,
શાદીઓ મલાલો ઝીસ્તો ઝેગા દેખા,
લાઝીમ હય ન એબ હરગલંદીકે લીયે,
ઉચા જો હુવા ઉસીને નીચા દેખા.

હે ઝહીર, આ દુનિયામાં આવીને તેં શું જોયું ? ખુશી ગમગીની, બુરાઈ અને ભલાઇ જોઈ ! દરેક ચડતીને માટે પડતી લાજમ છે, જે ઉંચો થયો તેને નીચે જોવું પડયું !

અલ્લા આપકુ આબાદ રખે ! ખ્હુન જો કુચ્છ હોવે સો ગરીબ સાંઇકુ દીલાવ ! ”

“સાંઇ, ટકટક છોડકે ચલા જા; મેરી પાસ કુચ્છભી નહિ ! ”

“ ભાઇ ગુસ્સા મત કરો, અલ્લાકા ડર દીલમેં ધરો ! ”

" ચલ યાસે ભાગ જા. શીર મત ફોડાવ !"

" અલ્લાએ આપકુ પયસા દીયા હય સો ગરીબોકુ સમાલ-નેકે લીયે! ન કુચ્છ ડોળા કાઢકે દીનકુ મતાનેકે લીયે !"

" ગેટ આવે ફ્રોમ હીઅર ! બકબકાટ મુકી ચાલ્યો જા!"

" ઈતના ગુમાન મગજમેં ક્યો રખતે હો ? ખુદાએ તુમકુ દીયા હય સો હમ માંગનેકુ આતે હય!" અવાજ સાંભળી ડોળા કાઢતા ઘુઘવતા રાયજી ઘરમાથી કેસરનું ઉપરાણું લેતા બહાર આવ્યા, અને દમામમાં લ્હેંકા કરી ફકીરને ધમકાવવા લાગ્યા!

" અરે છાનોમાનો ભસ ભસ કરતો જતો હોય તો જા, નહિ તો ધોલ દેવી પડશે !"

" અય બુઢ્ઢા અલ્લાએ આપકું અમીર બનાયા સો ફકીરકુ મારનેકે લીયે ?"

ત્યારે સાઇકુ રૂપા દેનેકે લીયે! મારા બેટાને માગી ખાવું અને મિજાશ રાખવો! ચલા જા હ્યાસે!"

" મે તો ચલ જાઉંગા મગર તુંહી એક અમર રહેગા ક્યોં ? ઈતના બુઢ્ઢા હય, ઘોરમાં જાનેકી તૈયારી કરતા હય, મગર પતરાજી નહિ છોડતા! દીનકુ એક કૌડી બી નહિ દેતા ?"

" હવે છાનોમાનો જતો હોય તો જા, નહિતો ચોથરો પકડી ધક્કા મારવા પડશે !

' તુ પાગલ હમકુ ક્યા કરેગા ? હમ તો મરેલે હય! ખુદાએ હમકુ મારા હય, ફીર તુંહી ક્યા મારેગા? મેરેકુ મારનેકો તૈયાર હોતા હય, જબ તેરા ગુસ્સાકુ માર; કે જીસને લીયે એ બુઢ્ઢાપન લાજીમ હોતા હય!"

"યુ મેન ગો આવે એટવન્સ, અધર વાઇઝ આઈ વીલ કીક યુ ડાઉન ! ચાલ્યો જા એકદમ નહિ તો લાત ખાઈશ !" ઘણાજ ક્રોધમા આવી કેસરે ફકીરને એક સપાટ છુટી લગાવી દીધી, ફકીર પણ હદ બહાર ગુસ્સામા આવી ગયો; અને સપાટ હાથમા લઇને ડોળા કાઢી સારી પેઠે રાયજી તથા કેસરને ધમકાવવા લાગ્યો !

" અબે ઓ રંડી ક્યા તુંહી જુવાનીકે જોરમે દુનિયાકું તૃનવત સમજતી હય ! સમજ સમજ તેરે પર બી ખુદા હય ! એક દફે તેરેકુંબી મરના હય ! તુબી એક દફે બુઢ્ઢી હોનેવાલી હય ! અબે ઓ બુઢ્ઢા તેરેકુ તો કભી મોત નહિ આનેવાલા હય ! કયો મેરે જયસે કંગાલકુ તુમ જુતી લગાતે હય તો ખુદા તુમકુ મુંહમે ડંડા લગાયગા ! ઈધર મસ્તી કરલો મગર ઉધર જવાબ દેનેકા હય ! "

" હવે જતો હોય તો જાને છાનોમાનો ! તું તે કાઈ ઈનસાન છે કે હેવાન છે ! "

' મે તો હેવાનહુ મગર તુહી એક ઈનસાન હોકર ઈમાનકું ભૂલ જાતા હય ! '

" ચલા જા ગદ્ધા, ઇમાનની દરકાર મને કાઈ નથી. "

" ગદ્ધા તો તુહી ખુદબખુદ હય કે જીસકુ ઈમાનકી દરકાર નહિ ! પાગલ ઈમાન ગયા જબ ઈનસાનમે કયા રહા ! જીસમેં ઇમાન નહિ વોહી ઈનસાન ઔર હેવાન દોનું સમાન હય ! "

" હવે જાય છે અહીથી ! "

"અગર જાવે કીધર ! ઇધિરહી ઠેરેંગે ! શીર ફોડેંગે ઔર હમેશ ખુન તેરે પર કટોરા ભરકર છાટેંગે ! હમકું હેવાન કહા જબ તુંહી હેવાનિયતકી ખાસિયત દેખ લે !"

ફકીર રાયજીના મકાન આગળ અડીંગા નાંખીને બેઠો. રાયજી પણ બોલતાશું બોલી ગયા, પણ ફકીરના ઘુરકતા ડોળા જોઈ તેમના હાંજા ગગડી ગયા, લોક પણ આસપાસથી આવી ભરાઈ ગયાં. સાંઇ અને રાયજીનો ઝઘડો કેવો થાય છે તે જોવા એક પગે આતુર થઇ ગયા ! ફકીરે એક ચપ્પુ કમ્મરમાંથી બહાર કાઢ્યું; અને એક અલ્લાના નામનો હાકોટો કરી છાતીમાં લગાવાની તૈયારી કરી. રાયજીનો એક પાડોશી મિત્ર આ મામલો જોઇ ગભરાઇ ગયો, અને સાંઇને વિનવવા લાગ્યો.

"અરે હાં હાં-સાંઈ બાવા, જુલમ મત કરો; લ્યો હું તમને એક પૈમાના ચાર પૈસા આપુ. એ ડોસાની તો 'સાઠી બુદ્ધિ નાઠી છે.' એમના બોલવા પર ગુસ્સો મત કરો !"

"નહિ બાવા માફ કરો. તુંમ તુમારે રસ્તે ચલે જાઓ ! મેરેકુ યહ હેવાન બોલા; મે હેવાન બનકર ઉનકું હેવાનિયત શીખલાઉંગા !"

"અરે માફ કરો સાંઇ ! જાને દો ! અમીરી છોડકર જબ ફકીરી લીયા તો યે ઝગડા કરનેકા કયા સબબ ! જાને દો. સાલી આલમ પડી હય ! ઉન્ને તુમકું હેવાન કહા મગર ખુદા તુમકુ નહિ કહેતે ! જાઓ બાવા હેવાન તો એ પોતેજ છે !"

"અચ્છા બાવા મેં આપકી ખાતર ચલા જાતા; મગર મૈ બુઢ્ઢા બકરેકું રોશન કરના ચાહીએ કે કીસી લેખકું"

દેના અગર જુતી મત લગાના! તુમારી પાસ હોવે સો દેદો નહિ તો માફ કરો ! ખુદાએ દીયા હય સો હમ માગનેકુ આતે હય ! પયસેવાલા દીનકું નહિ દીલવાયંગે તો ફીર કોન દીલવાયગા ! ખાવા યહ હાથસે કર લો ઓર યહ હાથસે ભર લો ! ખુદા તુમારા ભલા કરે ! ”

“ સાંઈ આ પ્રમાણે રાયજીને ટાઢા ડામ દઈ રસ્તે પડયો, રાયજી પણ ઝંખવાણા પડી ઘરમા ગરી ગયા, અને ધીમે ધીમે આડોશીપાડોશી રકઝક કરતા રસ્તે પડી ગયા ! કેસર બનીઠની સુધરેલા પોશાકમાં સજ્જ થઈ હાથમાં ફેન્સી છત્રી ઝાલી ઉપરથી નીચે આવી બહાર જવાની તૈયારી કરવા લાગી. ”

“ બેટા અત્યારે કયાં જાય છે ? ”

“ દાદાજી જરા વોક લઈ આવું, અને આ તપેલા મગજને શાંત બનાવી આવું ! ”

“ બેટા જતી હોય તો જા, પણ જરા વહેલી આવજે, જાણેછેને હવે મને ઘરમા ગમતું નથી. બધા મરી પરવાર્યા, ફક્ત હું ને તુ બે જણાજ જીવતા રહ્યાં ! બ્હેન વ્હેલી આવજે ! ”

“ વેરી ગુડ બાપાજી હું જલ્દી આવીશ ! ” આ પ્રમાણે કહી લટક મટક કરતી સુધારામા તણાઈ જતી કેસર ઘરમાથી બહાર નીકળી પોતાની સહીપણી મીસીસ એલીન ડૅાગ–સ્ટેલીગને ત્યા ગઇ. મીસીસ એલીન એક દેશી ખ્રીસ્તી સુધારક બાળા હતી. એનું અસલ નામ અમથી હતું. તે કુભાર હરખા હકાની દીકરી હતી. કેસરની પાડોશમા આવેલા કુભારવાડામા તે રહેતી હતી. કેસર અને અમથી કૅાલેજમાં સાથે ભણતાં હતા. સુધારાની

હવા અને ફૅશનની હવા અમથીને લાગતાં કીટરૂપ બહેનપણીને ભ્રમરરૂપ થયું હતું, અર્થાત્ કુંભારની ન્યાતનો સંબંધ છોડી એલીન ડૉગ-સ્વેલીગ નામના એક દેશી ખ્રીસ્તી જે સુધારા સમાજનો એક મેમ્બર હતો અને ટેનીસની રમતનો એક ચુનંદો પ્લેઅર હતો તેની સાથે અમથીગાને સ્નેહની ગાઠ બંધાઇ હતી અને એ ગાઠ જતે દિવસે પલટાતી પલટાતી સ્નેહ સાંકળના રૂપમાં આવી હતી, આ પ્રમાણે વાત વિસામા એલીનને ત્યા કેસર આવી પહોંચી. આ વખતે એલીન પોતાની રૂમમાં એકલી હતી. ડૉગ-સ્વેલીગ કાંઈ ઘર કામની ચીજોની ખરીદી સારૂ બજારમાં ગએલ હતો. બને બહેનપણીઓ સામસામી ઇઝીચેરમા અડાગા નાખી વિનોદ કરવા લાગી

"કેમ અમથી બ્હેન, અરે ભૂલી ભૂલી માઇ ડીયર સીસ્ટર એલીન કહો ખુશીમા તો છોને ?"

કેસર બ્હેન, તમને જોઈને હું ખરેખર આનંદ પામું છુ. તમે પણ જૉન ઑફ આર્કના જેવા એક બહાદુર લેડી છો. ધારો તે કરી શકો છો, તમારા હૃદયમાં કલ્પેલા સુધારાની પબ્લીકમાં સારી છાપ બેસાડી શકો છો, ઇન શોર્ટ તમે તે તમેજ છો; આટલી બધી ડીફીકલ્ટીઝ આવે છે પણ તમે લાત લગાવીનેજ સુધારાની વાત કરી શકો છો !"

"એલીન એમ જો ડરીને દુનિયામાં ચાલીએ તો આપણો કાંઇ પત્તો ન ખાય. આજ કાલ પબ્લીકમાં જે મારા નામની અને મારા કામની સુધારાની ચર્ચા ચાલે છે તે ન ચાલે. અરે મને કોઈ ઓળખે પણ નહિ ! આજ કાલ સમાજના તખ્તા

ઉપર મારા નામનો નંબર ફર્સ્ટ આવે છે, તે સૌ મારા સુધારાનો પ્રતાપ છે. ભલે મારી પાછળ લાખો કુતરાં ભસી મરે તેની મને ફેર નથી; જેનામાં મોરલ કરેજ હોય તે મારા સામે આવી સુધારાની ચર્ચા કરી મને હરાવે તો તેને હું થેન્કસ આપું; બાકી પડદા પાછળ ઘરખુણે અને પીઠ પાછળ લૂલી હલાવનારા જખ મારે છે, અરે મારા પાપને ધુએ છે!"

"થેન્કસ કેસર બ્હેન તમે પણ દૈવી બાળા છો. આ પૃથ્વી ઉપર કેસરના અવતારમા અમારા જેવી દુઃખી બાળાનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂજ આવેલાં જણાઓ છો. હું ઈસુ ગૉડની પ્રાર્થના કરૂ છુ કે તમને તમારા સુધારામા દિનપ્રતિદિન અધિકાઅધિક ફતેહ આપે, તમારો નિરંતર ઉદય કરે! બ્હેન જરા ડ્રીન્ક કરશો?"

"ઓહ યસ ઘણી ખુશીથી મારૂં મગજ બગડયું છે. ઘેર પણ જરા તકરાર થઈ છે, એટલે લાવો ટૉનીક અને સ્ટીમ્યુલન્ટની બ્રેઇન પર સારી અસર થશે. સ્ટીમ્યુલન્ટ એક દુઃખ વિસારવાનું સ્વર્ગીય અમૃત ઔષધ છે."

"ડીઅર કેસર મારો તો તમારી સોબતથી ઉદય થયો છે. તમને જેટલો ધન્યવાદ હું આપુ તેટલો થોડો છે, તમારો ઉપકાર જેટલો માનું તેટલો થોડો છે. અરે કયાં હું હાંડલાંની ઘડનારી, ટપટપ ટપલા મારનારી, અરે હરીયા હરીયા કરી ગધેડાને ડફણાં મારનારી કુંભારડી અને કયાં હું ફૅશનેબલ સુધરેલી એલીન! કયા મારો ઘુવડ જેવો કાળીઓ ત્રીકમો માંટી અને કયાં મારો ડીઅર સુધરેલો ડૉગ-સ્વેલીંગ હસબન્ડ!

ક્યાં ખાણોમાં માટી ખોદવી, નદીના કિનારેથી ધગધગતી રેતીનો ગુણો ભરવો અને લોકોને ત્યાં ગધેડાનું ટોળુ લઈ રખડવું, અને ક્યાં સુધારા સમાજની મીટીંગો, કલબો અને બંગલાની મોજ મઝા! રીયલી બ્હેન તે મને તો સ્વર્ગની છેલ્લી સ્થિતિમાં મૂકી દીધી છે।"

"એલીન જેઓ મને ચહાય છે તેને હું અંત કરણથી ચહાઉં છું. હું જેમાં સારૂં માનું છું તેને હું સતત પ્રયત્ન કરીને પણ પબ્લીકને સારૂં મનાવું છું. મારી ખાસ આ ટેવ છે તેને લીધે કેટલીક વાર મારી જાહેરમાં ખૂબ તીખી મીઠી ચર્ચા ચાલે છે, હું સમજું છું કે કેટલીકવાર મારી ટેવ મને નુકશાન કરે છે, પણ મોરલ કરેજ અરે પબલીક સ્પીરીટની ખાતર પણ મારાથી બોલ્યા સિવાય રહેવાતું નથી. મારા મનને સારી લાગેલી બાબત હું ગમે તેટલા આત્મભોગના બળીદાને પણ કરવાને પાછું ડગ ભરતી નથી, મને જે સારૂં લાગ્યું તે તો હું કરવાની કરવાની અને કરવાનીજ! સ્વતંત્રતાની સાચી મઝા અને સુધારાની વિજય ધ્વજા રાત દિવસ હું હાથમાં ધરવાની ધરવાની ને ધરવાનીજ।"

"વેલ મેઈડ ડીયર કેસર વેલ સેઈડ! તારી ખુબી તો તારીજ પાસે છે. કેસર આપણી સમાજનું તું નાક છે. મારા હસબન્ડ ડૉગ-સ્વેલીંગ પણ તારાં હદ બહાર વખાણ કરે છે. તારા સુધારાની તે સારી તારીફ કરે છે, એકંદર એ તારા ઉપર ફીદા છે."

"એલીન એને વાસ્તે તમારા બન્નેનો હું ઉપકાર માનું

છું, તેમાં ડૅાગ–સ્વેલી ગને મારા અંત.કરણથી મુબારકબાદી આપું છુ. તારી સાથે હસ્તમેળાપ કરી એમણે પણ સુધારાને ઉંચો ચડાવ્યો છે હવે હુ શું કરીશ તે દુનિયા જોગે. હાલમાં હુ કાંઇ બોલવા માગતી નથી. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મારા વર જયન્તિલાલને પેલા પારસી કંટ્રાકટર શેઠ ખૂબ ચઢાવે છે!”

અરે મારા કાને તો એટલે સુધી વાત આવી છે કે ડાઇવોર્સનો કેસ આખો કોઇ મુંબાઇનો બારીષ્ટર તૈયાર કરે છે, અને મને તાબે લેવાને ફરીયાદ પણ કોર્ટમાં ફાઇલિઅપ થઇ ગઈ છે.”

“ અરે નોનસન્સ! દુનિયા જખ મારે છે. હુ કાઇ પોમલી ડરકણ સ્ત્રી નથી કે દમમા લેવાઈ જાઉ અને વગર બોલાવે સામી જઈ પગે પડી માફી માગુ ! હુ તો લાત લગાવીને વાત કરવાની! કોરટના બાપની કોને દરકાર પડી છે, કયાં એક કોરટથી પતે તેમ છે, અગ્રેજી રાજ્યમાં એકને માથે અનેક છે અને અનેકને માથે એક છે ! ”

“ હવે ચાલો હવે બ્હેન જરા સ્ટીમ્યુલન્ટની લ્હેજત ચાખીએ ! ”

“ ઓહ યસ, જુવાનીની લ્હેરમા સ્ટીમ્યુલન્ટની લ્હેજત કાંઈ ઓરજ રંગ જમાવે છે ! ” કેસર અને એલીન હવે રંગ પાણીના રગમા રંગાવા લાગી, એલીન કબાટ ઉઘાડી પોર્ટની એક સુદર બાટલી લાવી, કેસરે પણ સોડાની બાટલી ખોલી. સોડા બે સુદર પ્યાલામા નાંખ્યો, એલીને વાઇનગ્લાસ ભરી પોર્ટવાઈન સોડાવાળા પ્યાલામાં રેડયો; અને એક બીજાની

સલામતી લેવરાવતી પોર્ટના રંગમાં બન્ને બહેનપણીઓ ડુગવા લાગી ! વખત જતાં મીસ્ટર ડૅાગ-સ્વેલીંગ પણ આવી પહોંચ્યા; કેસરને જોઇને તેઓ ખુબ આનંદ પામ્યા, અમથી સાથે લવ બંધાવનાર કેસર હતી, ડૅાગ-સ્વેલીંગનું મન પણ કેસર ઉપર ગુપ્ત રીતે લલચાયું હતું, પણ એકદમ સાહસ કરી મોઢેથી વરાળ કઢાય તેમ નહોતું, કેમકે કેસર એક ખાનદાન કુટુંબની બાળા હતી અનથી એક કુંભારણ હતી ત્યારે ડૅાગ-સ્વેલીંગ કે જે-મનું નામ દામોદર હતું તે પણ એક મોચી હતા. સંસ્કાર બળે કરીને તે પણ થોડું ઘણું ઇંગ્રેજી ભણ્યા હતા, અને બાપીકી જે કાંઇ પુંજી હતી તે એક નાટકવાળાના છોકરાના ફંદમાં પડી પાયમાલ કરી હતી. બુદ્ધિ અને પૈસા બંને નાટકમાં ગુમાવી બેઠા હતા, છેવટે પાયમાલ થયા ત્યારે તેમના એક દેશી ખ્રીસ્તી મિત્ર મરઘાજી ઉર્ફે મેકેન્ઝીની સોબતમાં ચઢી નાત જાત મૂકી ડૅાગ -સ્વેલીંગ તરીકે ઓળખાતા હતા. ખાવા પીવાનો અને રહેવાનો તથા કાંક કાક આવકનો પ્રસંગ મેકેન્ઝીએ ડૅાગ-સ્વેલીંગને કરી આપ્યો હતો, અને તેમને સુધારા સમાજમાં ભેળવી કેસર સાથે મેળવી અમથી સાથે અટરાવી દીધા હતા. આ પ્રમાણે હાફ્કા-ન્ટ સ્થિતિમા ડૅાગ-સ્વેલીંગ હોવાથી કેસર સાથે એકદમ છુટ લેતા તેમને શરીરમા આંચકા આવતા હતા. અત્યારે કેસરને રંગના પ્રસંગમાં રંગાએલી જોઇ કાંક જુદીજ પ્રકારનો ડૅાગ-સ્વેલીંગ વિચાર ચલાવતા હતા. કેસર ડૅાગ-સ્વેલીંગને જોઈ એકદમ માન આપી ઉભી થઈ, અને પ્રેમથી શેકહેન્ડ કરી પો-તાના નાજુક સુંદર હાથથી વાઇનનો પ્યાલો આપી સુગારક-

બાદી આપવા લાગી !

"ડીઅર ડૉગ-સ્વેલીંગ આઇ ટેન્ડર માઇ બેસ્ટ થેન્કસ ટુ યુ !"

"ઓહ થેન્ક યુ !"

"મારી સીસ્ટર એલીનને તમારા સહવાસથી સુખી જોઇ-ને હુ ઘણીજ આનંદ પામું છુ. સ્ત્રી જાતિનું માન જાળવવામા જે તમે હદ્દ બહાર કાળજી ધરાવો છો તેને વાસ્તે સમાજ તર-ફથી હું તમને આવકાર આપું છુ !"

"કેસર હુ પણ તમારી ઓરસ કરેજને ધન્યવાદ આપુ છું. મારા લાયક એલીનને મારી સાથે જોડવામા તમારો હુ ઘણો ઉપકાર માનું છુ."

"થેન્ક યુ. કહો એલીનથી તમને સંતોષ છેને ?"

"ઓહ શી ઇઝ માય હેડ એન્ડ હાર્ટ. મારા જીગરના પ્રેમનુ તે એક આબરૂદાર મોતી છે."

"અરે હા હાં હદ્દ બહાર વખાણ ન કરી નાંખો સાહેબ ! નહિ તો અમારા હિંદુ સંસાર પ્રમાણે ઘડીમા પસંદગી અને ઘડીમાં અણગમો ઉત્પન્ન થશે, કહે એલીન તારે કાંઇ કહે-વાનું છે ?"

"મને તો તે હરેક રીતે સુખી રાખે છે. મને ફૂલની મા-ફક ગણે છે. હરેક બાબતમાં મારૂ ઘણુંજ સારૂં માન જાળવે છે."

"લ્યો ત્યારે ખુશાલીમાં આ એક બીજો પ્યાલો ! સુગા-રકબાદીનો અરે મારા જીગરના પ્રેમનો !"

-"ઓહ થેન્ક યુ માય લવ કેસર થેન્ક યુ !" રંગમાં કેસરને

રંગાતી જોઇને ડૅાગ-સ્વેલીંગે તકનો લાભ લીધો, અર્થાત્ જીગરના છુપા પ્રેમને ઉશ્કેરી કેસર પર વરસાવી દીધો. કેસરને તરતજ બાથમાં લઈ પોતાના ખોળામા બેસારી બને જણાં સાથે મદીરા પ્રાશન કરવા લાગ્યાં. એલીનને કાંઇક ઈર્ષા ઉત્પન્ન થઈ; પણ રંગની રંગતને લીધે ઈર્ષા ઝાઝીવાર ટકી નહિ. ડૅાગ-સ્વેલીંગે કેસરને પુષ્કળ પ્રેમથી દબાવી ચુંબન પર ચુંબન કરી અકળાવી નાખી. કેસર બળાત્કારે બાથમાંથી છુટી પડી, તેને કાંક એલીનની મર્યાદાનો વિચાર આવ્યો; એલીન પણ મામલો રંગ પર ચઢતો જોઇ ડૅાગ-સ્વેલીંગને બહાર ફરવા જવાની વિનતી કરવા લાગી. ડૅાગ-સ્વેલીંગ પણ થોડામાં મઝા માની, આગળ ઉપર વાત છેડવી ધારી એલીનની ઈચ્છાને આધીન થયો, અને તરતજ નોકરને ગાડી જોડવા ઓરડર કરી પોતે કેસર સાથે ગપ્પાં મારવામા મશગુલ થયો!"

"ચાલો કેસર આજે મારા ફ્રેન્ડ મેકેન્ઝીને ત્યા થઈ કાપમા ફરવા જઈએ. આજ જરા ગમ્મત સારી થઈ. માગે લવ તો તમને જોઇને મારા જીગરમાં ઉભરાઈ જાય છે. આઈ કેન નોટ કન્ટ્રોલ ઈટ, એક્સક્યુઝ મી પ્લીઝ!"

"નેવર માઈન્ડ, મારી સીસ્ટર એલીનને સુખી કરો, એટલે હું આનંદ માનીશ."

"ચ્યો ચાલો હવે ગાડી તૈયાર છે!'

"ઓહ ગો ઓન માઈ ડીઅર ગો ઓન! કમ ઓન માઈ ડારલીંગ કેસર કમ ઓન!" ડૅાગ-સ્વેલીંગ પણ રંગમા ચકચુર થઈ બે બીહ્રાંના ગળામાં હાથ નાંખી ચાલવા લાગ્યો; અને વારા-

ફરતી દરેકને લાડમાં લડાવતો નીચે ઉતરી ગાડીમાં બેસી પોતાના મિત્ર મેકેન્ઝીને ત્યાં ગયો. મેકેન્ઝી પણ ડૅાગ-સ્વેલીંગને એલીન અને કેસર સાથે આવેલો જોઈ ખુબ આનંદ પામ્યો, અને તેનાથી બનતી તમામ સરભરા ત્રણે મેમાનની કરી, અર્થાત્ ગળા સુધી રંગપાણી ઢીચી ચાર જણાં ગાડીમાં બેસી કાંપમા ફરવા ગયા. સુધારાની હુવામા ઉડતી કેસર મેકેન્ઝી અને ડૅાગ-સ્વેલીગની બાથમબાથામાં વિહાર કરવા લાગી. એલીનની પણ ખુબ મઝા થવા લાગી, અર્થાત્ ચાર જણાં રંગમાં પોતાનાં ભાન ભૂલી ગયા, અને પોતે કોણ છે અને કયા જાય છે તેનું તલમાત્ર પિછાન રહ્યુ નહિ. કોચમેન પણ સાહેબ લોકોને ખૂબ ગમ્મતમાં ગુલતાન બનેલા જોઈ કાંક ગભરાવા લાગ્યો અને પુર સપાટે બગીને કેમ્પના મેદાન ભણી દોડાવવા લાગ્યો! કેસર અને એલીન બન્ને સાહેબોને ખૂબ દારૂમાં છાકટા બનેલા જોઈ કાંક વિચારમા પડી ગઈ, ડૅાગ-સ્વેલીગ તો કેસરને જેમ ખીલાવાય તેમ ખીલાવવા લાગ્યો, અને મેકેન્ઝી એલીનને ખૂબ બનાવવા લાગ્યો, બન્ને જોડાને પ્રેમનું સ્વર્ગ ફક્ત એક આંગળજ બાકી જણાવા લાગ્યું! વિકટોરીઆ મેદાન આગળ આવી ખડી રહી, અને ચાર જણા એક બીજાના ગળામા હાથ નાખી આમ તેમ હુવા ખાવા લાગ્યા. સુધારા સંબંધી ખુબ રસ ભરી વાતો કરતાં કરતા મેદાનમાં ઘણે દૂર નીકળી ગયા. ડૅાગ-સ્વેલીગ અને કેસર એક વાડ નજીક વાતો કરતા કરતા આવી પહોંચ્યાં. મેકેન્ઝી અને એલીન પણ વાડથી બીજી બાજુએ વાતો કરતા ફરવા લાગ્યાં. અચાનક ત્યા આગળ થઇને ચાર ઠાકરડા અને બે ત્રણ

ખૂબ બૂમો પાડી કોચમેનને વેગળેથી હાથની ઇશારત કરી
બોલાવવા લાગી, ત્યા બે ડાગ એક જણાએ કેસરના ઢીંચણમા દીધી.

ઠાકરડાનાં બૈરા નજીકના ગામમાં જવા સારૂ નીકળ્યા. દારૂમાં ગુલતાન બનેલા ડૉગ-સ્વેલીગ અને મેકેન્ઝી બને જણા ઠાકરડાની અડફટમાં લથડીઆં ખાતા ખાતા આવી ગયા. ઠાકરડા સાહેબલોક ધારી બીને દૂર ગયા; એટલામાં મેકેન્ઝી ઠાકરડાનાં બૈરાને એલીન ધારી બાઝવા ગયો, દારૂના નિશામાં એલીન કેસરને ભૂલી ગયો માત્ર બૈરા ભણી વૃત્તિ ગઈ, ઠાકરડા પણ ન થાય ભુંડા કે સાહેબને નિશાખોર માની ડાંગવતી સારી પેઠે ખોખરા કર્યા, (જુઓ ચિત્ર ૩ જુ) ત્યા કેસર અને એલીન બૂમ બૂમો પાડી કોચમેનને વેગળેથી હાથની ઈશારત કરી બોલાવવા લાગી, ત્યા બે ડાંગ એક જણાએ કેસરના ઢીંચણમાં દીધી, અને એલીનના બરડામાં મારી, કેસર ચીસ પાડી રામ પોકારતી જમીનદોસ્ત થઈને પડી ઠાકરડા અને ઠાકરડીઓ બધાને દારૂમા ભાન વિનાના જોઈ જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું તે તમામ લઈ રસ્તો માપી ગયાં. કોચમેન છેવટે અકળાતો અકળાતો આવ્યો, અને ઘોડાને પરાણે પરાણે કમાર્ગે લાવી, ચાર જણાંને બગીમા બાવડે ઝાલી ઝાલીને નાખી જ્યા ત્યાં બેસાર્યા, અને પરાણે પરાણે ઘર ભેગાં કરી દીધાં, ડૉગ-સ્વેલીગનો પણ મારના પ્રતાપથી નિશો ઉતરવા લાગ્યો. કેસર, એલીન તો બીકનાં માર્યા ફફડી ઉઠયા. મેકેન્ઝીને ડૉગ-સ્વેલીગે પોતાને ત્યાં રાખ્યો, અને વિકટોરીઆમા કેસરને મોડી રાતે ઘેર મોકલાવી; કેસર પણ રસ્તામાં ખૂબ બળાપો અને પસ્તાવો કરતી કરતી ઘર ભણી જવા લાગી. દાદા શું કહેશે તેને વાસ્તે વિચિત્ર અનુમાનો કરવા લાગી, જ્યા ત્યાં કરી પોતાની પોળ આવી એટલે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી અને

છાનીમાની જીવ લઇ ઘર આગળ જઈ ઉભી. સાંકળ ઠોકી કમાડ ખખડાવ્યું, રાયજી પણ કેસરને મોડી આવેલી જોઈ ખૂબ ગુસ્સામા આવી ગયા, અને તેને ખૂબ ધમકાવતાં બારણું ઉઘાડયું, કેસર પણ ગુસ્સા કરતી બહેરી થઈ બધું સાંભળવા લાગી!

"આ બેવકુફ છોકરી આટલી રાત સુધી રખડવાનું હોય!"

"દાદાજી આજ તો જરા કલબમાં પારટી હતી!"

"તારી પારટીએ આ બધી પાટી વાળી, કાંક તો ભાન રાખ?"

"ચાલો હવે વહેલી આવીશ, કકળાટ મૂકો!"

"અરે તુ તો પત્થરની પત્થર રહી, કુતરાની પૂંછડી સદા વાકી તે વાકીજ રહી!"

"એટલે હવે તમે કહેવા શું માગો છો? હું તે આજ કાંઇ પહેલવહેલી જાઉં છુ કે તમે મને ધમકાવ ધમકાવ કરો છો?"

"આ બણુચક હવે તારી લાયરી જવા દે! લાયરીમાં હવે તારો અને મારો બનેનો ખોડો નીકળી જશે; હવે વેળા વંઠી, દિનમાન ઉતરવા બેઠા!"

"એ બધા તમારા વહેમ છે, થવાનું હોય છે તે થયે જાય છે, અને જવાનુ હોય છે તે જયે જાય છે, એની હીમાયત કરનારા અધવચ પસ્તાઇ મરે છે, જે વસ્તુ આપણા હાથમાં નથી, તેની પચાત શી! જે આપણી નજરે પડતું નથી તેનું વિવેચન વૃથા છે!"

"અરે પણ તારે દુનિયાના કાંઇ નિયમમાં તો રહેવું જોઇએને; આખો દિવસ ભટકવું, અને રાતે પણ રઝળવું, આ

બેવકુફ ઈશ્વરે ઉદ્યોગને સારૂ દિવસ સરજ્યો છે અને વિશ્રાન્તિને વાસ્તે રાત નિરમાણ કરી છે, રાતે રઝળનારા બધા મૂરખ કહેવાય!"

"હવે લખારા મૂકી બોલતા બંધ થશો? મારો તો તમે જીવ લીધો, હું તો તમારાથી હારી પ્રભુ તોબા! ઘરડા થયા એટલે ગત ગઈ!"

"તને ભણાવી ગણાવી ઉછેરી મોટી કરી એટલે મારી ગત ગઈ ને જોડે પત પણ ગઈ!"

"હવે પ્રભુને ખાતર શાંત થાઓ! મોંમાં લગામ રાખો!"

"લે આ તારી લગામ! શાંતિની મોકાણ! મૂરખી પેલો ડાઈવોર્સનો કેસ ઉભો થયો! જયન્તિલાલે તને તાબે લેવાની ફરીયાદ કોર્ટમાં નોંધાવી; લે આ વધારામા બારીષ્ટરસાહેબની નોટીસ!"

"ડેમ ધેટ નોટીસ! પપા લીમીટમાં રહીને બોલતાં શીખો, નહિ તો પછી ઈનસલ્ટ કરવું પડશે!"

"અરે તારા ઈનસલ્ટમાં ધૂળ પડે, એ બેવકુફ હવે તું લીમીટ રાખ એટલે તારો અવતાર સુખી થાય! મૂરખી મારા તો દામ ગયા ને હામ પણ ગઈ! હવે ક્યાંથી પૈસા લાવી લડીશું"

"અરે હુ એકલી કોરટના પાંજરામાં ઉભી રહી મારો બચાવ કરીશ. મારે વકીલ બારીષ્ટરની કાઈજ જરૂર નથી, હું એકલી અનેકને ભારે છું!"

"હવેજ તને ખબર પડશે. છતના ચાળા જુદા હતા અને અછતમાં તો ચાળા કાઢી નાંખવા જોઈએ, નહિ તો ઉચાળા ભરી

ચાળા ખાતર ગામ મૂકવું પડે સમજી ! છતનોએ રંગ જુદો અને અછતનોએ રંગ જુદો ! "

" નાઉ બી ક્વાએટ પ્લીઝ ! ડોન્ટ બોધર માઇ હેડ ફોર નથીંગ. કોરટની ધમાલ મારે જોવાની છે, ઇટ ઇઝ માઈ લુક આઉટ, તમે મારી ચિન્તા હવે ન રાખશો !"

" એ આ રાયજી ન હોત તો બધાંને ખબર પડત ! સાળાં બધાં મારૂ ફોલીને ખાઇ ગયા, ને હવે મને તુચ્છકારી કાઢે છે ! "

" માફ કરો દાદાજી કોઈએ તમારૂં ખાધું નથી, બધાને તમે સૂતા વેચ્યા છે તો હવે તમારે વેચાવાનો વખત આવ્યો છે ! મારા ઉપર મિજાશ ન કરશો, આ મને ખવરાવતા હો તો કાલથી તમારે ઘેર હું નહિ ખાઉં, મને ખવરાવનારા પીવરાવનારા અનેક છે, મને કહી બતાવશો નહિ, તમારા કરેલાં કામ તમને નડે છે, એમાં કોઈના ઉપર દાંતીઆં ન કરશો, હવેલી બળી ગઇ, ને જોડે મારા માબાપ ને બધા ભાન્ડુ બળીને ખાખ થઈ ગયાં, આ ધરાણીઆ ભાડાના ઘરમાં તમારે રહેવાનો વખત આવ્યો; તેમા કોઈનો દોષ નથી, દોષ આપો તો તમારા કામને આપો કે કાતો ભગવાનને આપો કે જેણે તમારૂં ઘડપણ અને જીવતર બગાડયું, સમજ્યા ! "

" ચૂપ રહે એ કમ અક્કલ છોકરી, તું મને મારી આખર અવસ્થાએ મેણા મારે છે, મને જીવતો સળગાવે છે; ન કહેવાનાં વચન કહી મને ડામ દે છે. દાઝયા ઉપર લૂણ બાંધે છે; ચૂપ ! "

" ત્યારે દાદાજી તમારો ને મારો રસ્તો હવે જુદો થશે સમજ્યા, હું સ્વતંત્ર છું તે સ્વતંત્રજ રહીશ. આપણાથી કોઇનો

તાળીઓ નહિ વેઠાય બાપા સમજ્યા ? " કહેતાની સાથેજ એક જણરી ઉલ્ટી કેસરને થઇ, અને રાયજી ઉલ્ટીથી છટાઈ ગયા, અને આખા મેડામા ચોગરદમ દારૂની દુર્ગંધ આવવા લાગી !

"હત તારૂં સત્યાનાશ જાયરે કેસર ! તુ તો સુધારામાં તણાઇ છેક હદ પાર જતી રહી ! ફેશન અને સુધારાના નામમા જ્યા ત્યા જાહેર અને ખાનગીમા અરે પબલીક અને પ્રાઈવેટમા ચોગરદમ મહુડીજ લેવાય છે, ડાહ્યા અને ગાડા નવા અને જુના, કહેનારા અને કહેવરાવનારા બધા મારા બાપ બાટલીમાજ રમ્યા કરે છે ! વિદ્યાના વિહારીઓ અને અહારીઓ રંગમાજ રંગાયા કરે છે ! હાય હાય દારૂ દારૂ તે આખા દેશમા અંધારૂં કર્યું ! છોકરી આટલી રાત સુધી તું રખડી આ ધંધા કરે છે ? ! "

"ચૂપ રહો ! જરા જુવાનીની લ્હેરમા આવી ફરવા ગઈ હતી. અરે આજે એક જાતનો બૅાલ હતો તે જોવા ગઇ હતી ! સુધારા અને ફૅશન બંનેને ટકાવી રાખનાર અરે મજબુતીથી બાધનાર સાધનાર જે ટોનીક, સ્ટીમ્યુલન્ટ કહેવાય તેની તમે આંખ મીચી નીદા કરો છો ! શેઈમ, તમે તમારે બોલ્યાજ કરો ! જમાનામાં સુધારો અને ફૅશન ઇલેકટ્રીક પાવરની ઝડપે આગળ વધે જાય છે, તે તમારી ગાળોથી અટકશે નહિ ! "

"હત તને ગરદન મારે ! મે હાથે કરી મારા ભાણામા ધૂળ નાંખી છે ! મારી આબરૂનો મેં જાતે રહી નાશ કરાવ્યો છે, સુધારાનો દવ મે બે હાથે કરી મારા ઘરમાં ઘાલ્યો છે. અરે ભગવાન હવે મારૂ સાચવ્યું શું રહેવાનુ છે, હરિ હરિ હવે તુ કરે તે ખરી ! આ બધાં મરી ગયા ત્યારે હું કયાં જીવતો રહ્યો !

ભલા ભગવાન જે મારાથી ન્યારાં થયાં છે તેને સુખી કરો ! કુંદન કુસુમ અને મારી દેવી મણીલક્ષ્મી તમારૂ કલ્યાણ થાઓ. પાપીઓ તમારો નાશ થાઓ ! ઓ કમભાગ્ય છોકરી આતે " જુવાનીની લ્હેર કે ફૅશનનો ફેર ! " કહી રાયજી કપાળ કુટતા કુટતા બળાપામા બળી જતા પથારીમા પડ્યા, અને કેસર પણ છાની માની દાતીયા કરતી તેને ઠેકાણે ગઈ !

પ્રકરણ ૭ મું.

અગ્નિમાં પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન ?

દોહરો.

જરૂર ત્યા ત્યા જે તણી ત્યા ત્યાં તેજ જણાય;
હરિ મમત મિથ્યા બધો હુંજ કરૂ તે થાય.

કાળના વહેવાની સાથે મનુષ્ય જીવનમાં ઘણા ફેરફારો થાય છે ફેરફાર થવો એ એક કુદરતનો ક્રમજ છે. નદીના વહન સમોવડ જીવનના વહ્યા જતા સતત પ્રવાહમાં જો કશોજ ફેરફાર થતો ન હોય તો જીવનમા જન્મથી ઉતરી આવેલી ઇશ્વરદત્ત શક્તિનો વિકાસ થાય નહિ. હૃદય અનુભવથી ઘડાય નહિ, બુદ્ધિનું સામર્થ વધે નહિ. જીવન અલ્પાયુષિ અથવા અચેતનજ નિવડે, ત્યારે આમ વિચારતા ફેરફાર એ જીવનને વાસ્તે એક આવશ્યક વસ્તુ સમજાય છે. ચાણાક્ય

સૂર્ય ઉગે અને આથમે તે થકી થાય છે ક્ષીણ આયુષ્ય તારૂં,
તુ નથી જાણતો કાળની રમત એ તારે મન માત્ર છે મારૂ મારૂ;
મરણ ને સંકટો અવરના તુ જુએ તોય પણ ના ધરે લેશ ભીતિ,
મોહ મધુપાનથી છેક ઉન્મત્ત બન્યો રાખીને સ્વાર્થની માથ પ્રિતી.

દુનિયા બહુ જાદુ ભરેલી છે, તમે તેને માટે જેવું અને જેટલુ વજન બાંધો તેવી અને તેટલી તે નહિ પણ હોય, માટે એકદમ તમારૂ હૃદય સોંપશો ના; અર્થાત્ વિશ્વાસ ન કરવા યોગ્યનો વિશ્વાસ તો ન કરો પણ જે વિશ્વાસ પાત્ર લાગ્યો હોય તેનો ભરૂસો પણ બહુ કસોટી પંછીજ કરવો, કેમકે વિશ્વાસથી પેદા થએલો ડર જડને પણ કાપીને ફેંકી દે છે ! ! !

* * * *

'તુ મુજમા હુ તુજ વિષે એમજ માનુ વાત,
કાળ ચક્ર છોને ફરે હોય નહિ ઉત્પાત,
હરી પ્રીતિ પૂરી તારી ફીકર છોડી હવે ફરીએ,
ભરૂસો છે મને ભારી બની તારા, તો શુ ડરીએ
ગ્રબીલ જગ આપ આભારી અમે પણ એ વિષે ભણીએ,
નહિ પહોચે મતિ મારી ગુણોના ગાન શા કરીએ,
લીધે લેનાર સંભાળી નહિ સતાપ એ ધરીએ,
દીધે ગો કષ્ટના હારી ગૃહી તે હસ્ત સચરીએ
વડી એ વાત વિચારી સદા સન્માર્ગમા વળીએ,
રીતિ મો સ્થાન એ ધારી સદા ન્યાળી હૃદય ઠરીએ,
ત્રિભુવનને કૃતિ પ્યારી અહરનિશ એજ આચરીએ,
કરોડો જીવ લ્યો પાળી મહુ ભેગા અમે પળીએ

શુ ખાવુ ખવરાવવું વદવા વ્યર્થ વચન,
દત દીધા દામોદરે શુ નવ દેશે અન્ન ? !

* * * *

" ધિક જેણે પરનિંદા કીધી દીધી મદદ દુર્જન ધિક ।
ધિક જેણે કો દાન ન દીધું લીધું ધન પરનુ તે ધિક ।
ધિક જેણે નવ હરિગુણ ગાયા માયા લુબ્ધજનોને ધિક ।
ધિક જેણે નીચ સ્વાર્થ સાધ્યો વાધ્યો દ્વેષ કુટુંબે ધિક ।
ધિક જેણે ઉદ્યમ નવ કીધો લીધો યશ અવનિ નહિ ધિક ।
ધિક જેણે પતિવ્રત તોડયું છોડયું નવ દીન દુઃખને ધિક ।
ધિક જેણે ઇન્દ્રી નવ જીતી પ્રીતિ ઈશ ન રાખી ધિક ।
ધિક જેણે ષડ શત્રુ સેવ્યા દેવ્યા દુષ્ટ જનોને ધિક ।
ધિક જેણે સ્વકુળ લજાવ્યું ગજાવ્યું નામ કપુતે ધિક ।
ધિક જેણે પિતુમાતા ન પોષ્યા શોષ્યા સુખના સાધન ધિક ।
ધિક જેણે વેચી છે કન્યા અન્યાય કરનારાને ધિક ।
ધિક જેણે બહુ લાંચો લીધી પીધી કેફ તે નરને ધિક ।

" દોસ્ત નવલકીશોર હવે જમાનો તેની પૂર ઝડપે આગળ વધે છે. દુનિયા દિવસે દિવસે બદલાતી જાય છે, મનુષ્યોનાં મન અધીરાં અવિશ્વાસુ અને મેલાં થતા જાય છે. વાત કરતા મિનીટે મિનીટે બદલાઇ જાય છે. જ્યા ત્યાં આંખો મીંચી પૈસો પેદા કરવો એનીજ ધુન ચોગરદમ અવલોકાય છે. પૈસા સારૂ ગમે તેવા પાપકર્મો કરવાને પુરૂષો પછાત પડતા નથી, બસ હવે તો,

* * * *

કર્યા વિણ કાળા ને ધોળા નથી પૈસો જગે મળતો
કર્યાં વિણ ઉંધા ને આડા નથી પૈસો જગે મળતો,

કર્યાં વિણુ દગા ને ફટકા નથી પૈસો જગે મળતો,
માર્યા વિણુ સ્નેહીને ઝટકા નથી પૈસો જગે મળતો.
" આજ રસમ આજકાલ વ્યવહારમાં વિલોકાય છે."
' ચંદ્રકીશોર તે પણુ અચ્છી કહી કેમકે, "

* * * *

નથી કાંઇ બુરૂં કે સારૂ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઇ મારૂ કે તારૂ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઇ મીઠુ કે ખારૂ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઈ વેરી કે પ્યારૂ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર.

બસ આંખ મીંચી મારી ગુડી દમડા પેદા કરવા એજ આજકાલ પુરૂષાર્થ મનાય છે. જમાનામા દિવસે દિવસે પેદાશ ઓછી થતી ગઇ, ખર્ચ વધી ગયાં અને જરૂરીઆતો એની એ કાયમ રહી. ફૅશનના વાયરે ચઢી કઇક લહેરીઓ વઠી ગયા, અને કઇ જણા સુધારામાં સુધરી ગયા. હવે નાખ્યા ન ખાતા નથી એટલે આજકાલ લોકોની આંખે ચઢવાનો વખત આવ્યો. ફાંફા તો ઘણાએ મારીએ છીએ પણ કીસ્મત યારી આપતું નથી. હાથમા લીધેલી કોડી ધાર્યો દાવ પાડતી નથી."

" નવલકીશોર. હું પણ સવાર થતાંની સાથેજ દમભેર સવાર થઇને બહાર નીકળું છું પણ કયાંઈ કીસ્મતના પગલાં પડેલાં જણાતાં નથી. શિકાર તો ઘણાએ શોધુ છુ પણ મારો બેટો કોઇ હરીનો લાલ હાથમાં આવતો નથી. રાત ને દિવસ સીંગલ પર સીંગલ ઠોકી ડંડો ઝાલી ડાંડીઓ બનાવી મારા કીસ્મતની દાંડી પીટું છું, પણ નગારખાનામાં તતુડીનો અવાજ

સંભળાતોજ નથી. જ્યાં જઈએ ત્યાં જેન્ટલમેન ગેંગ! લૂખા પાર્ટીમાં સીંગલીઆજ અથડાતા માલમ પડે છે. સાલ્લું જ્યાં જોઈએ ત્યા સ્વાર્થ અને સીંગલ! બસ ન્હા વિના કાંઈ બીજી વાતજ નહિ."

* * * *

" ચાહ તારી ચાહના જ્યા ત્યા વિશેષ વધી પડી,
પ્હો ફાટતા મ્હોં ફાટતુ તુજ માટ તલમે છબડી,
દાતણ કર્યુ કે ના કર્યુ પણ રાહ તુ તો ત્યા ખડી,
તારા વિનાની જગા એક ખોળી જોતા ના જડી
ચાટકી નહિ તુ એટલે ત્યા શાક લેવા જન જતા,
બાજારમા સુખશાંતિ ગૃહમા દેખી તુજને પેસતા;
એ ચાર મિત્રો ત્યા મળી સત્કાર તારો બહુ કરે,
ખોરાકનુ નહિ ભાન રહેતુ પેટ તુથી ત્યા ભરે
મધ્યાન્હથી સધ્યા થતાં તો ફેર કરતી ડાકિણી,
જમના ન દે એ ચાર વેળા જીવ લેતી શાકિણી
સધ્યા તણા વાળુ વિષે પણ ભાખરી સાથે ખરી,
વળી રાતમાં પણ વળગતી જાણેજ બીજી વ્યતરી.
સૂતાં સૂતા પણ સ્મરણ તારૂ સ્વપ્નમા પણ આવતી,
વિશ્રાંતિ ગૃહને વીશીઓમા ભક્તને ભટકાવતી,
બબડાટ પણ તારો થતો વળી જાગવુંજ તુજ જાપથી,
નાસી ગયા દહી દુધ આદિ પાપણી તુજ પાપથી.
મહેમાન આવ્યા બે ઘરે સત્કાર તારાથી થતો,
ઉત્સવ અને મિજલસ વિષે વૈભવ ન તુજ વિણ છાજતો;

નાટક વિષે ચેટક વિષેજ મુસાફરીમા તુ ખરી,
અતિ ગરમ ફડફડતુ કલેજુ બાળતી તેમા ઠરી
આચાર ભ્રષ્ટ કર્યા વળી આરોગ્યતા ઝડપી લીધી,
કરી મદ જઠરાગ્નિજ દુર્બળ ધાતુઓ બાળી દીધી,
ચુડેલ ચૂસે રક્ત નીશદિન રોજના રોગી કર્યા,
આશ્ચર્ય વૈદ્ય હકીમ ડૉકટર સર્વ કો તુજને વર્યા.
ફરીયાદ તારી કયા કરૂ આધીન કરી સહુને કળ્યા,
જે ન્યાયના દેનાર ન્યાયાધીશ પણ તુજથી હળ્યા,
ઈન્સાફ જો મૂકી અધુરો વખતસર તે સચરે !
આવીને ચેમ્બર માહે પેસી થાય તાબે તાહરે
ભૂલ્યો હુ તુજને દોષ દેતા તુ બિચારી શુ કરે,
આખ્યો છતા જન અધ બનીને દીપ લઈ કુવે પડે

દુર્વ્યસન—દોષદર્પણ

“ ચક્રકીશોર તું પણ એક રમકડુ છે. આજકાલમાં છત-વાળા અને અછતવાળામા પગથી માથા સુધી સ્વાર્થ રહેલો છે. બધાને ઉભેગળે ખાવાની ટેવ પડેલી છે મફતના મલીદા માર-વાનો હરામચશ્કો લાગેલો તે કેમે કરીને ટળતો નથી. નથી ઢાકયા જણાતા અને નથી નાગા જણાતા, નથી ડાહ્યા જણાતા અને નથી ઘેલા જણાતા, જ્યાં પેદા કરવાનો પપ્પો હોઠમાથી બહાર પડયો કે તરતજ સ્વાર્થની માંખ્યો આસપાસ ગણગણ કરી અકળાવી દેવાની પૈસાનુ નામ સાંભળતાજ સ્વાર્થના હૈસા મચાવી મૂકવાના ! યાર હવે તો દોઢીયાં વગર અકળાયા, માથે વાળ છે એટલું દેવું જોતજોતામાં થઈ ગયું. બજારના રસ્તા પણ

આડા અવળા વટાવી ગલી કુંચીઓ શોધવી પડે છે. સાહેબ હવે કાંઇ સાહ્યબી ટકી રહે તેવો અખતરો બતાવો!"

"ભાઈ જે આવે તે હોઈઆ કરવાની આદત પડી હોય તે કેવી રીતે એકલા એકલા હોઈઆં કરી શકાય? બધાને પેટ લાગેલું હોય છે. સ્વાર્થ સર્વને સરખોજ હોય છે કેમકે,

'બધી વાત છે બુરી સ્વાર્થ વિણુ બધી વાત છે બુરી,
છોટા મોટા કરે લબારા લુની હલાવી છુરી —૦
જ્ઞાનવાળા પણુ જ્ઞાનીમાની મૂકે ગળા પર છુરી,
રાજા તે પણુ બની દીવાના જાય સ્વાર્થમા સરી —૦
હોય બચ્ચુ જે પચ્ચુ પેટમા સ્વરૂપ સ્વાર્થ ઉર ધરી
હરીજન લોચન અંધ બને છે સગે સ્વાર્થ જ્યા જરી —૦
સંચપુડા પર બણી માખીઓ ભમે મધુમા મરી,
સ્નેહી ક્ષણમા વેરી બનતો સ્વાર્થ વાત જ્યા કરી —૦

"દોસ્ત હવે કાંઇ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી સોનાની ચક્કી હાથ કરવાનો ઉદ્યોગ આદરો તો સારૂં!"

"મારો પણુ હવે એજ વિચાર છે. હાલમા ખીસ્સાં પાકીટ ખાલી છે. કોઇ માલદારનો માલ મળે તોજ ખીસ્સાં તર થાય એમ છે."

"ચંદુ તુ પેલા જુગલકીશોરને ઓળખે છે?"

"હા તેનું નામ બે ચાર વખત મારા કાનપર આવ્યું છે."

"તેને મીલાવાનો પ્રયત્ન કરો તો કાંઇ નસીબ ફળે! કારણુ કે તે ભોલાગ્રબુદ્ધિનો છે અને તમે કુશાગ્રબુદ્ધિના છો એટલે રંગ બરાબર જામશે!"

" હા તે પણ ઠીક યાદ દેવરાવ્યું. આજકાલ તેના પણ પોબાર છે. બધો કાકાનો વારસો તેના હાથમાં આવ્યો છે. માણસ જાતે સીધી લાઇનનો છે. ધોળા કાચનો શીશો છે; ભોળો છે અને કાંક સુધારાને પાયરે ચઢેલો છે, એટલે આપણે જો પગપેસારો કરીશું તો કાંઇ ખાલી હાથે આવીશું નહિ; એ શીશામાં જેવો રંગ રેડીશું તેવો રંગ રેડાશે."

" ત્યારે તમે એને કોઈ પણ પ્રકારે લલચાવી ફોસલાવી ચંબેલીજાનને ત્યાં લ્યો, એટલે કોઠ સારી રીતે ચીરાશે. એને ઘેર ઘણા ઘણા સુંદરતાના નૌતમ નમુના આવે છે; એકાદ લપ વળગાડીશું એટલે આપણા ત્યાં પોબાર થશે."

" સાંભળવામા આવ્યું છે કે તેને ત્યા પેલા પુરષોત્તમનો પગપેસારો છે. આજકાલ તે પુરષોત્તમની આંખે જુએ છે; જો એનો કાંક પ્રસંગોપાત કાટો નીકળી જાય તો મામલો બધો સુધરી જાય."

" પુરષોત્તમ ન હોય ત્યારે આપણે બંને એને બંગલે જઇએ અને વાતમાં પલળે તો એને લઈ બારોબાર હવા ખાવા ઉપડીએ."

" અરે સહેજ મારા પ્રસંગમાં આવ્યો તો હું એને સારી રીતે મેળવી લઇશ અને આપણા દાવપેચમાં કેળવી લેઇશ,"

" ઠીક ત્યારે ચાલો અત્યારે એના બંગલે ! જેટલી બને તેટલી પેરવી કરી તેને વિકટોરીઆમાં લઈ ચંબેલીજાનને ત્યા જઇએ. મે તેને ઘણા વખતથી વાત તો કરી રાખી છે, કે કોઈ નાજુક પરસ્તાનની પરી આવે તો ખબર આપજે ! વખત આવે

આપણા બધાનો હાથ સારી રીતે ભરી લઇશું!"

"દોસ્ત ચંબેલીજાન તે તો કોઈ ચમેલીજાનજ છે!! એના નયનનાં નખરાનો ઈજારો તો એની પાસેજ છે. એના ઘડી ઘડીના રંગ કાંઈ ઓરજ છે. રાજવળાના ઠાઠમા દેશ દેશાવર મુસાફરી કરી કંઇ કંઇ બુલબુલનાં બચ્ચાં પકડી લાવે છે જોત-જોતામાં બારેબાર અધરીઆં સાટાંપાટાં કરી ક્યાંનાં ક્યાં પંખીડાં ઉડાડી મૂકે છે તેની કાંઇ ખબરજ પડતી નથી."

"ત્યારે ચાલો હવે જુગલશેઠને બંગલે!! વખત આવે બધુએ જોઇ લેવાશે!!" આ પ્રમાણે મસલત કરી ચંદ્રકીશોર અને નવલકીશોર બને જણા વાતો કરતા કરતા જુગલકીશોર શેઠના બંગલા ભણી વળ્યા. જુગલકીશોર શેઠ પરનારીની યારીનો રાગી હતો. તેની આસપાસ હાજી હા કરનાર અને મીઠું મીઠું બોલી ફોસલાવી ખાનારા કંઈ અદ્ધર લાલાઓ વીંટળાઈ વળ્યા હતા. આખો દિવસ જુગલકીશોર તેના ગોઠીઆના પ્રસંગમા (રંગમાં) ચકચુર રહેતો હતો જે કોઈ આવે તેને આવવાની છૂટ હતી. શંહેરમા જેટલા નાટક કંપનીઓ આવે તે તમામની તે અઠવાડીઆમા એકાદ બે વખત ઓછામા ઓછી મુલાકાત લેતો હતો. જો તે કંપનીમા એકાદે સ્ત્રી એકટર જોવામાં આવતી તો કંપનીના પૂરા ભોગ મળતા. જ્યારે તે એકટ્રેસ જુગલકીશોરના પંજામા આવતી ત્યારેજ તે કંપનીનો કેડો મૂકતો હતો. સીનેમેટોગ્રાફ બૉલપારટીઓ અને સારામાં સારો રામશ ગીરોના નાચ તેની હાજરી વિના ભાગ્યે કોરા રહેતા હતા. જ્યા જુગલ સાહેબની સવારી હોય ત્યા કંપનીવાળાને પેદાશ પણ

સારી હોય પાંચ પચીશ મિત્રોના સાથ વિના કોઈ દીવસ પણ એકલા જુગલકીશોરશેઠ નાટકશાળામા પગ મૂકતા નહિ સાંજ પડે દરરોજ સો બસો રૂપીઆનુ શેઠનું પાણી થતું હતું સવાર થતાં મોરનીગ ટી પારટીમા ગમે તે મિત્ર શહેરની ગમે તેવી નવા જુનીનો ગપાટો લઇને શેઠ પાસે આવ્યા વિના રહેતો નહિ, શેઠ પણ કાચા કાનના અને સ્વભાવે ભોળા હોવાથી જે કાંઈ કહે તે તમામ સાચુ માની લઇ જેમ સાથી હાથમાં નચાવે તેમ નાચતા હતા અત્યારે શેઠ એકલા પડયા હતા. તેમની તહેનાનાતમાં હાલમાં કોઇ નહોતુ. શેઠાણી સેજલદે પણ સવારથી પિયર પધાર્યા હતાં શેઠ પણ આજની રાત કયાં ગાળવી તેનો ઉંડો વિચાર કરતા હતા આ અરસામાં ડાગીઓ અને માધીઓ અર્થાત્ ખાપરો અને ઝવેરી ચંદકીશોર અને નવલકીશોર બને જણા શેઠની પાસે આવ્યા શેઠ પણ તેમને આવેલા જોઇ સત્કાર કરતા વખત ગાળવા લાગ્યા

" ચંદ્રકીશોર તમે તો આજે ઘણા દિવસે જોવામાં આવ્યા આ નવલભાઈ વખતો વખત રસ્તામા ભેગા થતા હતા, પણ તેનો ગિચારા સલામ ભરી રસ્તોજ માપતા હતા ! ! "

" સાહેબ મોટા માણસો રસ્તામાં મળે ને શિર ન ઝુકાવીએ તો શિર વખત આવે ધડથી જુદુ થાય "

" બરાબર બરાબર દોસ્ત અચ્છી કહી ! "

" કેમ વારૂ એમ બોલ્યા ! "

" સાહેબ શેઠીઆ લોકોને સલામ ભરવામાજ સ્વાર્થ રહેલો છે. અમારા જેવા ગરીબ માણસોનું કલ્યાણ શેઠીઆઓની સાલ-

ખાનદાનીની કીંમત ન થાય!"

"લ્યો દોસ્ત આ નોટનો થોકડો; પેલી ચેર પર બેસી ગણી લ્યો!!"

"અરે સાહેબ તમારા આપ્યામાં ગણવું શું? મોરનાં ઇંડાંને ચીતરવાં પડે?"

"ઠીક ત્યારે તમારી મરજી!!"

"તો સાહેબ હું હવે રજા લઉછું; આ નવલ જોડે આપ વહેલા પધારજો."

"હાજી પધારો! લ્યો ચાલો નવલકીશોર પેલા હૉલમાં પધારો, ચાલો આપણે નાઈટ ડ્રેસ તૈયાર કરીએ. જરા બારબરને બોલાવી શેવીંગ કરાવી જરા ફૅશનેબલ બનીએ!!"

"હાજી જેવી આપની મરજી!!"

"જુગલકીશોર અને નવલકીશોર બને જણા ટાપટીપ કરવામાં ગુંથાયા; અને ચંદ્રકીશોર ત્રણ હજારનાં નોટ લઇને ઘરભણી વળ્યો. તેને આજે સારા શુકન થયા. ઘણા દિવસનું દળદર ગયું. તે તો બિચારો તાણઉતાણ જીવ લઇને ઘર ભેગો થઈ ગયો, અને પોતાનો પટારો ઉઘાડી ત્રણ હજારમાંથી તેરસો તો પહેલ વહેલા બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય કોરે મૂકી દીધા; સાત-સોનાં નોટ નવલકીશોરને સારૂ ઇલાયદા કબાટમાં કોરે મૂક્યાં; અને ત્રણસોનાં નોટ બજારનું દેવું ચુકવવા ખીસ્સામાં ઘાલ્યાં; અને બાકીના સાતસોમા ચમેલીને રમાડવાનું ધાર્યું! અત્યારે તે ઘણુંજ ઉમગમાં આવી ગયો; અને એકદમ ખાધું ન ખાધું કરી ડ્રેસ પહેરી બણીઠણી બહાર નીકળી પડયો; જે કાંઈ

જાઓ અને તેને મારા હવાલામાં સોપી દો !!

" સાહેબ ત્યારે આજ રાતના નવ વાગતા તૈયાર થાઓ. પેલી ચ બેલીજાનને ત્યાં એક નૌતમ નમુનો આવ્યો છે. તમે નવલકીશોર સાથે વિકટોરીઆમાં બેસી ચ બેલીજાનના મુકામે આવો, હું અત્યારે ત્યાં બારોબાર જઈ મારી જાળ બિછાવું છું અને ચ બેલી તથા તેના પખીને જેમ બને તેમ હાજી હા ભણાવી તમારા સત્કારને સારૂ તત્પર કરૂં છું. સમજ્યા કે મારા જુગલકીશોર સરકાર !!"

' વાહ વાહ ઘણીજ સારી તદબીર ! ! દોસ્ત તમારા વિના આ કાર્ય બીજો કોણ કરે ? હુ પણ આજરોજ ભાગ્યશાળી થયો કે આપના અત્યારે દર્શન થયા. કહો કાંઈ જોઇએ છીએ ?"

" હા વખતે કાંઇ જરૂર પડે ખરી !! ચ બેલીના કામમાં દામ જોઇએ ખરા !!"

" કહો ત્યારે શું આપું ?"

" ફક્ત ત્રણ હજારનાં નોટ હોય તો આપો, પછી જરૂર પડે બીજાં લેવાશે ! ! જો બનશે તો એટલામાં એને રમાડી દઈશું !!"

" અરે ત્રણનાં ચાર લ્યોને ! અહીં શો હિસાબ છે! માલ માથા વિના મળે નહિ ! જાણોછોને માથા સાટે માલ મળે !! આ જમાનામા માથું શું ? તો માથામા મની દામ અને માલમાં મધુરી મધુરી મોહીની ! બુલબુલનું બચ્ચું, વસંત કોકીલા મીઠી મેનાં સમજ્યા કે મારા જીનાબે આલી !!"

" અરે વાહરે મારા ઉમરાવ શેઠીઆ ! ખાનદાની વગર

ખાનદાનીની કીંમત ન થાય!"

"લ્યો દોસ્ત આ નોટનો થોકડો, પેલી ચેર પર બેસી ગણી લ્યો!!"

"અરે સાહેબ તમારા આપ્યામાં ગણવું શું? મોરનાં ઇંડાંને ચીતરવાં પડે?"

"ઠીક ત્યારે તમારી મરજી!!"

"તો સાહેબ હું હવે રજા લઉછું; આ નવલ જોડે આપ વહેલા પધારજો."

"હાજી પધારો! લ્યો ચાલો નવલકીશોર પેલા હૉલમાં પધારો, ચાલો આપણે નાઈટ ડ્રેસ તૈયાર કરીએ. જરા બારબરને બોલાવી શેવીંગ કરાવી જરા ફ્રૅશનેબલ બનીએ!!"

"હાજી જેવી આપની મરજી!!"

"જુગલકીશોર અને નવલકીશોર બને જણા ટાપટીપ કરવામા ગુથાયા, અને ચંદ્રકીશોર ત્રણ હજારનાં નોટ લઇને ઘરભણી વળ્યો. તેને આજે સારા શુકન થયા. ઘણા દિવસનું દળદર ગયું. તે તો બિચારો તાબડતોબ જીવ લઇને ઘર ભેગો થઈ ગયો, અને પોતાનો પટારો ઉઘાડી ત્રણ હજારમાંથી તેરસો તો પહેલ વહેલા બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય કોરે મૂકી દીધા, સાતસોનાં નોટ નવલકીશોરને સારૂ ઇલાયદા કબાટમાં કોરે મૂકયાં; અને ત્રણુસોનાં નોટ બજારનું દેવું ચુકવવા ખીસ્સામાં ઘાલ્યાં; અને બાકીના સાતસોમા ચમેલીને રમાડવાનું ધાર્યું! અત્યારે તે ઘણુજ ઉમંગમાં આવી ગયો, અને એકદમ ખાધુ ન ખાધું કરી ડ્રેસ પહેરી બણીઠણી બહાર નીકળી પડયો; જે કાંઈ

બજારનું દેવું હતું તે તમામ ચુકવવા મંડી પડયો. એક બાજુ જુગલકીશોર શેઠ પરનારીના મોહના તરંગમા ઝુલવા લાગ્યો, અને બીજી બાજુ ચંદ્રકીશોર લક્ષ્મીના સ્વાર્થના તરંગમાં ઘુમવા લાગ્યો, લોભીયા હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે એ સૂત્રાનુસાર બન્ને કીશોર મિત્રો જુદા જુદા સ્વાર્થમાં રમવા લાગ્યા !

રાજનશી ઠાઠમાઠવાળી ચંબેલીજાન અને ગુલાબજાનના રથમા બેભાન અવસ્થામા ઉચકી લીધેલી કુંદન અત્યારે ચંબેલીજાનના દેદીપ્યમાન બંગલામા ભવિષ્યનો કાંઈ ઓરજ વિચાર કરતી બેઠી છે. ચબેલીજાન જાતની ગુણકા એટલે અષ્ટાંગે કુડ કપટવાળી મહા ચતુર અને પ્રવીણ નાયકા હતી. તે એકદમ કુંદનને પોતાની સ્થિતિની ખબર પડવા દે એવી ઉદ્ધત અને સાહસિક વૃત્તિવાળી સ્ત્રી નહોતી. તેણે કુંદનને પોતાના બંગલામાં ઘણીજ સારી રીતે રાજસિક ઠાઠમાઠમાં રાખી હતી તેની માવજત ઘણીજ ઉંચા પ્રકારની કરી હતી એકંદર રીતે કુંદનને સારી રીતે બાલાશ રાખી ઉછેરી હતી. કુંદન પણ આ છુપી ડાકણીની કપટજાળમા ભોળવાઈ ગઈ હતી. તેના મગજમા સ્વપ્ને પણ ચબેલીજાનની જાત વિષે વિચાર આવતો નહોતો. ચબેલીજાન પણ એક બીજો બંગલો-ભાડે રાખી તેના ધંધાના મોહબતીઆ યુવકોને મળતી હતી, અને ઘણાને કુંપામાં હાથ મુકાવી ખંખેરતી હતી.

ચંબેલી આખો દિવસ કુંદનની તબીયત ઉઠાવતી હતી; અને તેને જે કાંઈ વાંચવા લખવાના સાધનો જોઈએ તે પૂરાં પાડતી હતી. વખતો વખત તેની સાથે તે વાદ વિવાદમાં ઉતરી

હાઉ હા ભણતી હતી. તે સારી રીતે સમજતી હતી કે જ્યારે ત્યારે કુંદનને સપડાવતાં પોતાનો નીચ ધંધો પ્રગટ થઇ જશે, અને આ મુઝાણ ભાળા દરેક પ્રયત્ને સામી થઇ નામોશી આપી છટકી જશે. તે રાત દિવસ કુંદનને સૂતી વેચી નાખવાનો વિચાર ચલાવતી હતી જો કોઇ ખીસ્સાનો તર અને હૈયાનો ફુટયો લાલ શેઠીઓ મળે તો સારી રીતે હાથ ભરાય તેટલો માલ લઈ કુંદનની બારોબાર દરબારી હાઠમાંજ વેક કાઢી, અને પોતે સારી રીતે ધનમાલ હાથ કરી થોડાક વખત સારૂ દેશ પરદેશ અગીઆગ ગણી જવા, આ પ્રમાણે સ્વાર્થ તરંગમાં ચએલીજાન ઘુમતી હતી.

ભાગ્યહીન કુંદન જ્યા ક્યાંઇ વિરામ મળતો કે તરતજ રાત દિવસ હીરાલાલના વિચાર તરંગમાજ ઝુલતી હતી. તેને હીરાલાલના નામ સિવાય કાઈ બીજો ધંધોજ નહોતો આઠે પહોર અહરનીશ હીરાલાલના ધ્યાન ગાનમા તે ગુલતાન રહેતી હતી વખતો વખત તે મૂર્છા અને ઘેલછામા આવી જતી હતી. ચએલીજાનના સહવાસમા આવ્યા પછી તેને કાંક વધારે શાન્તિ મળી હતી. તેણે પોતાનું તમામ દીલ ખોલીને વાત કહી હતી ચએલીનો રાજવંશી ઠાઠ જોઇને તેને કોઈ ભાયાતની રાજવંશી રાણી તરીકે ધારતી હતી. તેના સહવાસ અને પ્રયત્નથી તેને કાઈ વધારે શાતિ મળશે અને હીરાલાલ સંબંધી શોધ ખોળ કરાવી તેનો કાંઈ પત્તો લાગશે એવી આશાની ઉમેદમા નાચતી હતી. અત્યારે તે પોતાના બ્વાસમા એકલી હતી. ચંએલીજાન પણ કાઇ પ્રસંગોપાત કાર્ય સારૂ બહાર ગએલી હતી, કેન્દ્ર બગલા નીચેના હૉલમાં પરિજન વર્ગ સિવાય અન્ય કોઈ દષ્ટિ-

ગોચર થતું નહોતું. એક આરામચેરમાં નિરાંતે વિશ્રાન્તિ લેતી કાદંબરીની નવલકથા તે વાંચતી હતી અને ચંદ્રાપીડની સ્થિતિ સંબધી વિચાર ચલાવતી મગજમાં તર્કવિતર્ક કરતી હતી.

* * * *

મનડાની વાતો મારી મનમા સમાતી,
દાત છેદે જ્યાં રસના કાંઇ ન કહેવાતી,
થતા પ્રીત લાગી વ્હાલી હવે જીવ જાયે,
દીલડાની દાઝી દીલમા દુઃખે દબાતી
લટકાળા લાલે લટકે આવી લોભાવી,
મીઠી મીઠી મોહનીએ હુ તો મુઝાતી,
રસિક હૃદયની વાતડી કોઇને કહી ન જાય,
લોક લાજથી જગતમાં કહેનાં હાસી થાય "

"વિભુ વિભુ મારૂં હવે શું થશે ? તું પણ કેડ બાંધીને મારો કેડો લેવા તૈયાર થયો છે. મને નથી ઉગારતો કે નથી મારતો ! નથી ઠારતો કે નથી પ્રજાળતો. ઘડીમાં દુઃખના દાવાનળમા ધકેલી દે છે, અને ઘડીમાં કોરે કરી ઉગારી લે છે; તારી શી ધારણા છે તે મારા કળ્યામાં નથી આવતી. દીનબન્ધુ બીરદ ધારણ કરી દીનને દમતાં તું પાછો પડતો નથી, મારે તે તને કહેવું શું ? હવે હું તને ક્યાં સુધી ભજું ! મન અને તન બને પરવશ થઇ ગયા, અરે પ્રાણરહીત થઈ ગયા, અરે તને અને દુનિયાને પણ વિસરી ગયાં. અરે હવે હદ આવી ગઈ ! દુઃખના ડુંગર શીરપર ડોલી રહ્યા ! માધવ માધવ હવે કરૂણા કરો ! આ કીંકરીનાં કષ્ટ કાંઈક તો હરો ! અરે હાય હું આ શું બોલું

છું? કોને કહું છું? દોષ કોને આપું છું? હું જાતે દોષીતજ છું. કર્મે દુ:ખ લખાવીનેજ આવી છું તો પછી ભોગવ્યા વિના છુટ-કોજ નથી. ગયા ભવનાં કે આ ભવનાં કરેલાં કર્મનાં ફળ ભોગ-વવા ત્યાં સુખ દુ:ખ શાને માનવાં! સારા કર્મના ફળ ભોગવતી વખતે પરમાત્માનો આભાર માનતો નથી, તો પછી નઠારા કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે શા વાસ્તે પરમાત્માને દોષ દેવો?? પકવાન આરોગની વખતે હરિને યાદ ન કરી શકાય તો પછી સૂકી ભાખરી ખાતી વખતે હરિને શું કામ ઠપકો આપવો અથ વા વૃથા તેની દયા શા વાસ્તે માગવી? શું પરમાત્મા તે કાંઇ રૂશવતનો ધંધો આદરી બેઠો છે! નીચ સ્વાર્થ સારૂ અનાથનાં ગળાં રેશી પાછળથી પુન્યમાર્ગમા પૈસો વાપરવો; અને પોનીકાં ગળા રેસાતી વખતે આકરી બાધાઓ રાખવી અગર અ તકાળી-આ દાન કરી પ્રભુને સમજાવવો તે શું પાપ નથી. પરમાત્માની હાસી નથી, અરે તેને ક્રોધાયમાન કરવાનો કીમીયો નથી ?! જ્યારે આવો અનર્થ આદરતા મન પાછું પગલું ભરતું નથી તો પછી કુદરતી આવતા દુ:ખને વારતે મન શા સારૂ વલોપાત કરે છે! અરે અણધાર્યું આવતું દુ ખ એ દુ ખ નથી પણ ભવિષ્યનું અચળ સુખ છે. અધીરા મન અરે શ્રમીત થએલા તન હવે તારો અકળાયે કાંઈ છુટકો નથી, બસ હવે તો દુ:ખનો સામા થવામાંજ શોધ્યું સુખ મળશે, કેમકે,

* * * *

" દુ ખ દુ ખ શુ વદો જગતમા દુ ખ દોહ્યલુ મળે,
કાયા માયા ક્યા છે જુદી જીવ જીવનમા ભળે;

દુઃખ છે મીઠી સુખ છાયા શાંતિ માને તેમાં ડાહ્યા.
પાણીના પરપોટા સમ સુખ સુંદર જોતા ભાસે,
ઝાકળ બિન્દુ મોતી જેવું જુઓ ચળકતુ ઘાસે.
પલકમા જોતા થાય વિનાશ સમજી કરો સુખનો કયાસ
ચઢતી પડતી ઘરી અનાદી ઘડી ઘડીમા ફરતી,
માનવ જીવન રથના પૈડા તાપ છાય લ્યો વરતી,
પડે જે માથે કારમુ દુઃખ માનવુ તેને સાચુ સુખ
માયા મમતા ધરીને મનમા કરે સુખ અભિમાન,
છકીને છીનમા ધન મદ ધરતા એ નર નહિ નાદાન,
ખરે જેમ પીપળપરથીપાન ભટકતાભૂમીપર જેમશ્વાન ”

મન વાળી હૃદયનો ઉભરો શાન્ત કરી કુંદન આરામચેર પર મો ઉપર રૂમાલ ઢાંકી સ્વસ્થ પડી રહી આ અરસામા શ્રી બેલીજાન બહારથી એકાએક કુંદનવાળા ખંડમાં આવી અને કુંદનને ચેરમા જ પેઢી જોઇને મન સાથે વિચાર કરવા લાગી !!

“અહા હવે આ અલબેલી પ્રવીણ પોપટડી મારા કપટ પિંજરમાં શી રીતે પૂરાશે? જેટલી ચતુરાઇ અને ચાલાકી ચલાવાય તેટલી તેની સાથે ચલાવી પણ ચતુર ચતુરા મારી જાળમા આવતી નથી. તેને વૈભવની અનેક લાલચોમા લલચાવી પણ લલિતાંગી લલના કશાથીએ લલચાતી નથી. તેને વાતો વાતોમાં અનેક રીતે ઉડાવી પણ એકની બે થતી નથી. જેમ જેમ તેની સાથે અધિકાધિક પ્રસંગ પાડતી જાઉં છુ, તેમ તેમ તે વધારે શંકાશીલ બનતી જાય છે હવે તો આજે છેલ્લી વાર તેને બુઝ સમજાવવી ધારી છે, જો તે માનશે તો ઠીક, નહિ તો પછી જાન

ઉપર જઈ તેને સૂતી વેચવી પડશે. આ પાપ વળી ભણેલું અને પૂરતી રીતે પાવરધું થએલું છે; એટલે તેની સાથે હજાર ગરણે પાણી ગાળવાનું કામ છે. જે કોઈ પ્રસ ગોપાત વાત કાઢવી તે સારી રીતે વિચાર કરી પ્રસંગને અનુકુળ આવે તેવી રીતે છેડીને મનના ધારેલા નિશાન ભણી જવાનું છે, આહા અત્યારે તે શાંતિમાં તરતી જણાય છે. વાહવાહ છે પણ રૂપનો અવતાર! કુસુમની કાચી ખીલતી કળી! જો તે મારા વિચારમા મળી જાય તો જરૂર મારો અને એનો એક પલકમાં ભાગ્યોદય થઈ જાય પણ માને શી રીતે? જો વાત કરતાં કરતાં જાત ભાત જણાઈ ગઇ, અગર મુદ્દાની બહાર બોલાઈ જવાયું તો તરતજ તે બાળા લાત લગાવી વાત બગાડી નાખવાની અરે જોતજોતામાં અજબ ગજબ કરી છટકી જવાની, અરે હાય મારી સઘળી આશા ધૂળમાં મેળવી ભાગી જવાની! હશે હવે જેમ થાય તેમ ખરૂ પણ આજતો સાહસનું પગલું ભરૂ તે ભરૂંજ! અત્યારે મારી તમામ કુશળતા, પ્રવીણતા, ચાલાકી, સ્ત્રી ચરિત્ર અને મોહની મત્ર જે કાંઈ જાણુ છુ તે તમામ અત્યારે અજમાવી જોવાનું છે. જો ભાગ્યોદય થવાનો હશે તો તરતજ તે બાળા મારા મતમા ભળી મળી જશે, નહિ તો પછી વિપરીત વાત થતા ઘર છોડી બગ્રા દૂર ટળી જશે!! લાવ હવે તેને જાગ્રત કરી જરા જુવાનીને હીલોળે ચઢાવું!! કુદન! અરે કુંદન! કુંદન!!"

"ઓહ કોણ તમે! બહાર ફરી આવ્યાં! કહો કેમ! બોલો શો હુકમ છે?!"

"હવે આ તારા ચોપડા બોપડા દૂર કોરે કરી જરા તીલને

ખીલાવ, મનને મલકાવ ! ! ”

" દીલને ખીલાવ્યું ખીલાવાતું નથી અને મનને મલકાવ્યું મલકાવાતું નથી ! અવસરના કાર્ય અવસરે થાય છે. કુદરતના રંગ કુદરતથીજ બદલાય છે ! ! ’

" કુદન જુવાના ચાર દિવસનો છે. આજ છે ને કાલ નથી. રંગતનો રંગ સંગત વગર ઉડી જશે તો પછી રંગ ચઢવો મુશ્કેલ થશે ! ! જોબનીયું એ તો બહુ મોંઘી ચીજ છે, તે જો એળે જશે તો પછી બધી જીંદગી ધૂળ થશે ! ! ”

" જુવાની માનવ જીવનની કીમત અંકાવાની એક મોંઘી પરમ સુખદાયક અવસ્થા છે. વૈભવ અને વાસના તૃપ્ત કરવાથી જુવાનીની કીમત થતી નથી. મનના વેગને જ્ઞાન બળે કુદરતની કક્ષામાં સચવાઈ રખાય તો જુવાની સદાકાળ સુખરૂપ નીવડે છે અને આખી જીંદગી શાંતિમા પસાર થાય છે. ”

" કુદન અવસર વીત્યા મેહુલા નકામા છે અવસ્થા વીત્યું જોબન પણ એળે ગયુંજ સમજવું. જોબનીઆની બહારમાં જ્ઞાનગોષ્ટી અને વિદ્યાના ગુટકા વિષ સમાન છે જુવાનીના ચણુતરમાં ભણતરનો ભવાડો છે, માટે આવ્યું સુખ માણવું તેમાજ મઝા છે. ”

" મનને વિહ્વળ બનાવી ધર્મની મર્યાદા બહાર પગ મૂકી જોબનીઆને ઝોલે ચઢાવી જુવાની માણવી તેના કરતાં મન પર અંકુશ રાખી એકાંતમા બેસી ઈશ્વર ભજન કરવું તે ઘણું સુખદાયક અને ઉત્તમ છે. જુવાની એતો એક દીવાની અવસ્થા છે; નદીનું પૂર છે, મેઘ ધનુષ્યનો રંગ છે, ખીલેલું કુસુમ છે;

સંધ્યાના તરંગ છે; પલક પલકમા પલટાતી એક કુદરતના રંગ બતાવનારી અજગ અવસ્થામાં જોગનીયાની અજાયબી માનવી એ જીવનમાં પગલે પગલે ગજબ ગુજારનાર જોબન વ્યાધી છે. વાસનાનો વ્યાલ છે, મૃગજળ સમાન મિથ્યા આશાઓની એક ઉંડી ભયંકર ખાઇ છે; તેમા જે પડયા તેનો પત્તોજ લાગતો નથી."

"ત્યારે કુંદન તુ આમ સદાકાળ આવીને આવીજ રહીશ. હીરાલાલને વાસ્તે મિથ્યા આશાના અજંપામાં ઝુર્યાજ કરીશ. તને સાપડવાનું સુખ તારા ભાગ્ય બળે દૂર થયું તો પછી તું બીજો કાંઈ પ્રયત્નજ નહિ કરે ?"

"હુ જેને એકવાર મનથી મારો કહી ચુકી તો પછી તે મારામાંજ મારૂં મન રમાડયા કરીશ. તે જો મળશે તો દીલના દુખડાં ટળશે નહિ તો તેનામાજ આ તનમન સનાઇ જશે મારા મનનું સમાધાન તેનાથીજ થશે અન્ય પ્રકારના દીલાસાઓ અને વચનામૃત વગેરે તમામ વૃથા છે. તમને હુ જો ભારરૂપ થતી હોઉ તો હવે મને રજા આપો મારી પ્રકૃતી હવે સારી છે. અત્યાર સુધી તમે જે મારી સેવા ચાકરી કરી તે સારૂ આપની અત્યંત આભારી છું. જગત પિતા આપનું કલ્યાણ કરશે! મારા મનની માલીક હું છુ તેના ઉપર કોઈનો અધિકાર નથી. મન સ્વતંત્ર છે. તેને જીતનારા કોક વિરલાજ હોય છે. વૈભવની લાલચો અને સુખની વાસનાઓથી મન કાબુમાં આવી શકતું નથી. મનને વશ કરવાને મન જોઇએ છીએ. મન મનથી જીતાય છે."

"ત્યારે હુ પણ તને એજ સલાહ આપું છું. તારૂ મન

ઠરે ત્યાં મનને મેળવી સુખી થા. નાહક જુવાનીને વલોપાત કરી વગોવી ન નાંખ! દીલને દીલમાં સમાવ. તને જે સારૂં લાગે તે કર! એકવાર ફરી નશીબ અજમાવ."

"એટલે તમે કહેવા શું માગો છો? મને તમારાં વચન સાંભળી તમારી જાત ભાત ઉપર શક આવે છે. તમે કોઇ રાજ-વશી નથી!! તમારા આચાર વિચાર મને હવે નિરાળાજ લાગે છે. ભલે તમે ગમે તે હો તેની મને દરકાર નથી. મહેરબાની કરી મારા મન ઉપર મુખ્તીયારી કરવી માંડી વાળજો. હું વિહ્વળ મનની સાહસિક અને અવિચારી અબળા નથી. ઠેર ઠેર વિષ્ટા ખાનારી કાગડી નથી. ચાટે ચાટે ચાટનારી કુતરી નથી; સ્વતં-ત્રતાની હવામાં ઉડનારી મક્ષિકા નથી, પણ એક નીતિ અને ધર્મની મર્યાદામા રહી શીયળરૂપી મોતીનો ચારો ચરનારી રાજ હંસણી છું. મનથી જેને મારો કહ્યો તે મારા સારૂ સર્વાર્પણ કરનારી એક આર્ય બાળા છું. તમારો ઉપદેશ તમારા જેવાંને કરજો, મને તેની તલમાત્ર પણ અસર નહિ થાય, અરે ભગવાન હું તો ઠેરની ઠેર રહી એક ઉપાધીથી છુટતાં બીજી ઉપાધીમાં ફસાણી! બ્હેન તમે કોણ છો તે મને પ્રથમ કહો!!"

"કેહન કુંદન આમ છેક ગાંડી થાય છે હું તને શું ખોટી સલાહ આપું છુ. તને વગડામાંથી લાવી મહેલમાં રાખી માવજત કરી સારી કરી તેનો શું આ બદલો? મારી જાત ભાત જાણવાની તારે શી જરૂર પડી. હું એક ભાયાત વર્ગની રજપૂ તાણી છુ."

"તમારા સ્વામી ક્યાં? આ બંગલામાં કેમ કોઇ પ્રતિષ્ઠીત

રાજવંશી પુરૂષ દ્રષ્ટીગોચર થતો નથી. મને હવે તમારાં વચન સાંભળી ઘણોજ શક ઉત્પન્ન થાય છે. તમે રજપૂતાણી હો એમ હું હવે માનતીજ નથી રજપૂતાણીના મુખમાંથી આવાં મલીન વચન કદી નીકળેજ નહિ. જુવાનીની હિમાયત કરનારી કોઇ રજપૂતાણી ન હોય પણ કોઇ વંઠી ગયેલી વામા અગર વેશ્યા કુલટા હોય ! ! રજપૂતાણી તો શીયળની હીમાયત કરે; તેના મુખમાથી નીતિ અને ધર્મના ભરેલાજ વચનો ફુલની માફક બહાર ખરે ! દીલ જોડાવનારા અને મનને મેળાવનારા ફુડા વજ્રપ્રહાર જેવાં કુવાકયો સ્વપ્ને પણ ન નીકળે. કહો તમે કોણ છો ? ! ”

“ કુન્દન કુંદન હુ તે હુંજ છુ. હું પણ તારી સમાન એક ટેકી પુરૂષ પાછળ પ્રાણ અર્પણ કરનારી હઠીલી સ્ત્રી છુ. મને પણ જો મારા મનનો માન્યો મળશે તાજ હુ તેની સાથે લગ્ન કરીશ, નહિ તો તારી માફક આમ કુવારી અવસ્થા ગાળીશ આહીઆ મારા માબાપના પૈસા ઉપર આ સાહ્યબી ભોગવું છું ”

“ અરે વાહરે તમારા વચન ! ગાડાનું પૈડું ફરે તેમ તમે પણ ફરવા માંડયું. જોતજોતામાં બદલાઇ જવા માડયું હું તમારા જેવી વિભળ મનવાળી સ્ત્રીઓના તેજમાં અંજાઉ તેવી નથી હો ! મારા મન ઉપર અસર કરવાને ઘણા ઘણા પાણીમા મુઠીઓ ભરે છે જો મારા મન ઉપર તેમની અસર થઇ હોત તો હુ આ દુઃખ ભોગવત નહિ, અરે જો હું વૈભવની લાલચોમા લપટાઇ હોત તો રાજા જેવા મામાના દરબાર જેવા ઘરબારનો ત્યાગ કરી વગડો વેઠતી ન હોત સમજ્યા ? ! જાઓ મારા જેવી મૂર્ખ સ્ત્રી

સાથે માથાં ન ફોડો; એક ખૂણે બેસી આ બધા ચાળા ચસકા મૂકી જગદીશ્વરમાં જીવ જોડો કે તમારી કાયાનું કલ્યાણ થાય; અરે માનવદેહ ધર્યાનું સાર્થક થાય !!"

"તને જેમ જેમ સમજાવીએ છીએ તેમ તેમ તું વધારે સામી થાય છે. મારે તારી શી પરવા છે, માનવું હોય તો માન નહિ તો ધરામાં પડ! તારે અહીં રહેવું હોય તો રહે નહિ તો આ બધો મુલક ઉઘાડો પડયો છે. સુખની વાત કહેતા તું આટલી બધી તપી જાય છે, તને સારી શીખામણ આપીએ છીએ ત્યારે તું મારી ગુરૂ થવા આવે છે. આ વગડામાં રઝળતી મૂકી હોત તો તને ક્યારનીએ કાગડા અને ગીધે ફોચી ખાધી હોત. દયા ઠાકરણને આય છે તને ઉગારી તેનો આ સરપાવ! આ બધી સેવા ચાકરી કરી તેનો આ બદલો. મારી બાઈ જરા પ્રભુનો તો ડર રાખ!"

"હું પ્રભુનો ડર રાખીનેજ તમને કહું છું કે તમે હવે પાપકર્મની હિમાયત કરવી મૂકી દો. મને ઉગારી તો પ્રભુ તમને અનેક આફતમાંથી ઉગારશે, હું તમારી જન્મભર રૂણી છું. કહો તો મારી ચામડીના તમને જોડા શીવડાવી પહેરાવું; કહો તો તમારા ચરણ ચાપી તમારી તાબેદારી ઉઠાવું, પણ અનાચારના માર્ગમાં પ્રવેશ કરી મારા મનને કદી પણ ભ્રષ્ટ નહિ કરૂં તે નહિજ કરૂં. તમે માર્મિક ભાવમાં જે મલીન ઉપદેશ મને કર્યો છે તે હું સારી રીતે સમજી ગઈ છું; ચ બેલીબા, આખરે ખરાબ તે ખરાબ અને સારૂં તે સારૂં છે. નીતિનાં ફળ મીઠાં છે અને અનીતિનાં ફળ કડવાં છે. સદાચાર સુખમય છે અને દુરાચાર

દુઃખમય છે. પાપ કરી કોઇ સુખી થયું નથી અને ધર્મ આચરી કોઇ દુ.ખી થઈ નથી. જુવાની એ તો જળનો પરપોટો છે. જોગ નીયું એ ચાર દિવસની ચાંદરણી છે. જેની જુવાની સુધરી તેનો આખો ભવ સુધર્યો. જેણે જુવાની જાળવી તેણે જરા જાળવી! અરે આખું જીવતર જાળવ્યું. બહેન તમે ઘણાં પ્રવીણ છો, ચતુર છો; સમજવું હોય તો આટલેથીજ સમજી જજો. તમે મને જેમ ગોળે વીટી ગોળ ગોળ જેવી વાત કરી છે તેવી હુ પણ તમને ગોળે વીટી ગોળ જેવી મીઠી શિખામણ આપુ છુ જાઓ શીતળ જળે સ્નાન કરી કાયાને પાવન કરો, અને પ્રભુના નામની માળા કરી મનને પવિત્ર કરો. માણસ જોઈને વાત કરતા શીખો, જેના વાસ્તે આખી દુનિયાં મૂકી અને જેની ખાતર આખુ જીવતર બગાડવા તૈયાર થઈ તે શું તમારી આવી પાપ મય કુડી લાલચોથી લલચાઈ જીવન ઝેર કરશે! સ્વપ્ને પણ નહિ. માટે બહેન આ બધી પચાત મૂકી પરમાત્માનુ ભજન કરો!'

"ચમેલીજાનને કુદનના વચન સાભળી હાડોહાડ ક્રોધ વ્યાપી ગયો. પગથી માથા સુધી જવાળા લાગી; આખરે જાત તે જાત અને કજાત તે કજાત, કુદન તે કુંદન અને કથીર તે કથીર, હ સણી તે હ સણી અને કાગડી તે કાગડી. ચુનો શ્વેત-પણું તજે નહિ અને કાજલ શ્યામતા તજે નહિ. દુર્જન દુર્જનતા મૂકે નહિ અને સજ્જન સજ્જનતા તજે નહિ, તેમ જાતની વેશ્યા તેને પ્રીતિનું કામ હોયજ નહિ. ભગવદ્ગીતા ગુણકા લાખવાર વાંચે પણ વ્યભિચારને વર્જેજ નહિ. જ્ઞાનામૃત રૂપી ઉપદેશ સાભળતાં જેને ક્રોધ પ્રકટ થયો તે કદી જાતવાન હોયજ

નહિ. ભુજંગને પયપાન કરાવવું તે કેવળ વિષવૃદ્ધિને વાસ્તેજ છે, તેમ મૂરખને ઉપદેશ આપવો તે કેવળ મૂરખાઈની વૃદ્ધિને અર્થેજ છે. નિચને શિખામણ દેવાથી નીચ ઉલટો સામો થઈ નીચતાને વધારે છે આ પ્રમાણે ઘાટ કુંદન અને ચ બેલીજાન વચ્ચે ઘડાયો કુંદનની શિખામણથી ચ બેલી ગુણકા વધારે ગુસ્સે થઈ અને છેવટે કુંદનને સૂતી રાતોરાત વેચી દેવાના ઠરાવ ઉપર આવી કુંદન ભવિષ્યના વિચાર કરવા લાગી, અને ચ બેલી કુંદનના ખડમાંથી બહાર નીકળી કુંદનનો નિક્રય કરવાના વિચારમાં તલ્લીન થવા લાગી. વૈરની વસુલાતની ધૂનમા ચ બેલી પોતાનો હોઠ કરડવા લાગી, અને ભ્રકુટી વિભ્રમ કરી ચોગરદમ દ્રષ્ટિપાત ફેંકવા લાગી. છેવટે પાનનો ડબ્બો લઈ પાન બનાવવા હિંચકા ઉપર બેઠી ધીમે ધીમે ઝુલતી ઝુલતી મન સાથે કુંદનનું શું કરવું તેનો વિચાર કરતી કરતી તે પાન તૈયાર કરવા લાગી. આ અરસામા ચંદ્રકીશોર જુગલકીશોર શેઠના કાર્ય સારૂ અત્રે આવી પ્હોંચ્યો. ચ બેલી એકાએક ચંદ્રકીશોરને આવેલો જોઈ હરખાણી અને એકદમ ઉમંગથી હીચકા પરથી ઉતરી તેને દાદર સુધી સારા સત્કારથી લેવા સારૂ દોડી, ચ દ્રકીશોર પણ એકાએક ચ બેલીજાનનો આવો અણચિન્તવ્યો પ્રેમસત્કાર જોઈ ખુશી થયો અને પોતાનું કાર્ય આ ઘડીએ સારી રીતે પાર પડશે એમ ધારી મનમાં બહુ મલકાવા લાગ્યો।”

“ઓહો આવો આવો અલબેલા આજ તો ઘણા દહાડે પગલાં કર્યાં. આજ મારે સોનાનો સૂર્ય ઉગ્યો; મોતીના મેહુલા વરસ્યા ! પધારો પાતળીઆ પ્રાણ આવો ! હું તો મારા વ્હાલાની

વાટલડી જોઇ જોઇનેય થાકી, મારા મોહન આ આંખલડી રોજ તમારી રાહ જોવા સારૂ ગઈ પાકી ! જીવનહાર આ જાતલડી પણ આપના વિરહ પાખે ઝુરવા લાગી ! ”

“ અરે હાં હાં ચ બેલી વધુ ન બોલી નાખો; કંઈક તો બાકી રાખો ! આખા બજારની સાકર વચનથી શું કામ વાપરી નાખો છો. રહેવા દો ! જોબનવતી જરા રહેવા દો ! જો મનરસ વખતે ખાટો થઈ જાય તો સાકર ગળ્યો કરવાના કામમાં આવશે ! સલુણી શ્યામા નયનનાં બાણ મારી મારા જેવાને ઘાયલ કરતાં જરા દયા રાખો ! ”

“ જાઓ જાઓ શામળીઆ તમે તો હજુએ પણ એવા ને એવાજ રહ્યા ! પાતળીઆના અંતરના આંબળીઆ હજુએ નજ ગયા ! વ્હાલાને બોલતા તો સારૂ આવડે છે મારા જેવી બાળીભોળીને વચનના ડામ ન દેગો સમજ્યા ! હઠીલા હું તો બળી બળી થાઉં છું, તમે નર ભ્રમર રહ્યા તે ફાવે ત્યાં ભમતા ફરો; પણ હું તો કુસુમની કાચી કળી વાલમજીના વિરહ તાપે કરમાઇ જાઉં સમજ્યા કે મારા શ્યામસુંદર ચંદ્રકીશોર ! ”

ખરેખર સંસારના તાપથી તપેલાને વાસ્તે વ્હાલી ચંબેલીજાનનો અવાસ એક વિશ્રામ ઠામ છે. મારી મધુરી મોહનીના મુખકમળનાં દર્શન બાગ જેવા અકળાએલા અમુઝાએલાને શાંતિદાયક અમોઘ સુખદાયક ઔષધરૂપ છે. લલિતા તારે લટકે તો આ ચિત્ત ચોરી લીધું ! ”

“ મારા ચતુર તમારા પ્રેમ ચટકે તો આ કાળજું કોરી લીધું ! છબીલા તમારા છંદ તો કાંઈ ઓરજ પ્રકારના છે. લાલા

હ્યો આ પાનની બીડી! જેનાં ભાગ્ય હોય તેનાજ મુખમા જાય! ભલેને મારા જેવી લાખો તૈયાર કરી મરી જાય; પણ જે ભોગી હોય તેનાજ ભોગ સારૂ ધરાવાય!"

"શું મારી પ્રિયાના પાનની બીડી? વ્હાલીના વ્હાલની પાનની બીડી! જોબનવત્તીના જોબન પાનની બીડી, મધુરી મોહનીના મોહ પાનની બીડી! આહાહાહા! ત્યારે તો હું પૂરો ભાગ્યશાળી! અરે અહોભાગ્ય મારા કે ચ બેલી અત્યારે થયા દર્શન તારા! મારી મીઠી મેના તારા પાનની બીડી હું પ્રેમથી સ્વિકારી આરોગું છુ. રસીલી તું પણ તેની લ્હેજત ચાખતી જા! અલબેલી તુ પણ રસની મીઠાશ મુખમા મૂકતી જા."

"વાહરે વ્હાલા આજ મને કૃતાર્થ કરી! વારી જાઉ રે મારા વરણાગીઆ આજે આ વ્હાલીને વ્હાલાના મુખકમળમાંના ચાવેલા તબોળની મીઠી પાનની બીડી મળી!"

"કહો મારા ચિત્તડાની ચોર ચ બેલી છો તો ખુશીમાને?"

"મારા મનડાના મોર, મારા કાળજાની કોર આપના દર્શનથી હું સદા ખુશીમાંજ છુ."

"ચ બેલી તુ કહે ના કહે પણ તારાં નખરા તો બસ જાલીમ જાદુ ભર્યાજ છે! તને જે એકવાર જુએ તે તારોજ થઇ જાય! તારાથી કોઈ કાળે પણ ન્યારો તો નજ થાય!"

"ત્યારે અલબેલા તમે કેમ ન્યારા ને ન્યારા રહો છો? મારા મોહન તમે કાં મારા નથી થતા?!"

"ચ બેલી તું રહી પૈસાની પ્યાસી અને હું રહ્યો પ્રેમનો પ્યાસી! તું રહી તવંગર અને હું રહ્યો ર ક! તું રહી સ્વતંત્ર

અને હું રહ્યો પરતંત્ર ! કાંઈ ભક્ષ હાથમાં આવે તો અહીં લાવી તારાં ખીસ્સાં તર કરાવી બે ઘડી ખજારની મીઠાઇ જમી સો ગળ્યું કરી રસ્તે પડીએ ! કાંઇ ખાલી હાથે હમેશાં અવાય નહિ ! "

" શુ બોલ્યા મારા લટકાળા તમે શું બોલ્યા ? ફરી બોલો ફરી બોલો ફરી ! તમે પ્રેમના પ્યાસી અને હું પૈસાની ઉપાસી ! વાહરે વ્હાલા તમારો ન્યાય ! પ્રેમના કીડા તમે અમે તો ડોબા ગમારજ એમને ? લક્ષ્મીનાં કૂદા એમજને ? જાઓ જાઓ છબીલા જોજો હવે ફરીથી એવું બોલતા; હું તો લક્ષ્મીને લાત લગાવું એવી છુ. હું તો મનની ઉપાસી છું, પ્રીતિની પ્યાસી છુ સમજ્યા કે મારા સુંદર વર સલુણા ! "

" ચ બેલી તારૂં કહેવું પણ ખરૂ છે અને મારૂં કહેવું પણ ખરૂં છે ! માળાના મણુકા બધા એકના એક ! તમે લોકો ધનનાં ઉપાસી તે સદા ધનમાજ મરવાના અને અમે પ્રેમના પતંગીયા તે તેમાજ પ્રજળી ખાખ થઈ જવાના ! જો કે બધા સરખા નથી હોતા, પાંચ આગળીઓ સમાન ન હોય, ગુણકા ગુણકામાં પણ ફેર હોય છે. તું વધારે ઘડાએલી અનુભવી અને કાંક પ્રીતિના સસ્કારવાળી જાતવાન બાળા છુ. કાંઈક જાતવાન છું તો મારા જેવા બે ઘડી અહી આવી પરબનું પાણી પી ચાલ્યા જાય છે ! "

" અરે આતે શું કહેવાય મારા ચંદ્રકીશોર ! આ બધી ચતુરાઇ કયારે શીખ્યા. આ ચાલાકી અને બોલવાની છટા કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરી ? વાત વાતમાં કાળજુ કાપવાના કીમીયા તો સારા આવડે છે હો, મારા જેવી અલેતીને ફોસલાવતાં સારૂં

શીખ્યા જણાઓ છો; અને બનાવી પટાવી અને છેતરી જઇને છળ કરી તીણો મારતાં અચ્છો આવડે છે હોકે! બજારની મીઠાઇ ખાનારા અને પરગતુ પાણી પીનારા તમારા જેવા વરણાગીઆ તો મેં કોઈ ન દીઠા હોંકે!"

"ત્યારે ચતુર ચંબેલી તારા જેવી લટકાળી લલિતા પણ મે બીજી કોઈ ન જોઈ! શું વાત વાતમા સામાને મીલાવતાં આવડે છે! નયનના નખરાંથી થનક થનક શુ નચાવતાં આવડે છે, મંદમંદ હસતાં હસતાં સામાના હૈયાં શુ ઉથલપાથલ કરતા આવડે છે! મારી મધુરી આ બધી વિદ્યા હું તારી પાસેથી શિખ્યો! દુનિયામા જે કાંઇ મોહની ચતુરાઇ મીઠાશ કામણ-ડુમણ વશીકરણ મત્ર કે જાદુ કે જે કાંઇ પ્રેમચતુરાઈ કહેવાય તે બધાંની તું એક શાળા છુ; અરે મારા નયનની કીકી પ્રીતિની તો તું એક દેવી છુ. હું તો તારા જોબન મંદિરનો એક પ્રેમ પૂજારી છું. પ્રીતિની દેવીનો એક ભક્ત છું. ચબેલીના ચિત્તમાં રમણ કરતો એક પ્રેમી પોપટ છુ સમજી કે મારી મધુરી મેના!"

"ઓહો અલબેલા આજ તો કાંઇ ખૂબ ખુશાલી અને રંગમા લાગો છો હોંકે! કોઈ દેવસ આવા પ્રસન્ન ચિત્તના જણાયા નથી, કહો આ લુડીને શો હુકમ છે?"

"બોલ મારી ચિત્તહર ચબેલીજાન! હાલમાં કાંઇ તારી પાસે નવીન મુદ્દો છે?"

"મુદ્દામા શુ જોઇએ છે, મારા મીઠા મહેરામણ!"

"વગર વીધેલું મોતી, વણ ચાખ્યું મધ અને સુધ્યા વગરનુ કુસુમ!"

"શું કહો છો મારા કામણગારા ? આજતો કાંઈ કુસુમની કળી શોધવા નીકળ્યા જણાઓ છોને ?"

"મેં તને કહ્યુંજ હતું ! કેમ તું એટલી વારમાં ભૂલી ગઈ ! જો કાંઈ ખુલખુલતું ખચ્ચું હાથ લાગે તો મને ખબર આપજે કે જેથી તારો અને મારો બેડો પાર થાય !"

"ઓહો અલબેલા શું કાંઈ શિકાર બિકાર હાથમાં આવેલો છે ?"

"તારે તેનું શું કામ છે ? મને માલ બતાવ એટલે ઝટ કામ પાર થઈ જાય !"

"પ્યારા મને કહો તો ખરા કે એવો માલનો સોદાગર કોણ છે ?"

"અરે તારી પાસે આવી જે કોઈ સો દામ ગણે તે તારો સોદાગર, સમજી કે મારી નીલોજાન !"

"બહુ આમ બનાવતા શું ફરો ! પૂરેપૂરી વાત કહોને એટલે ઝટ કાળજે ટાઢક થાય"

"શું કહો છો મારી ચંબેલીજાન, જેને જોબનવંતી મને પણ જોગણીઓની જાળમાં ફસાવી ન દેતાં !"

"અરરરર ઑય ઑય વ્હાલા હું તો તમારાથી વાજ આવી ! તમને પણ ભગવાને મારા જેવી સો ચંબેલી મારીને એક ચંદ્રકીશોર ચંપકલાલ બનાવ્યા જણાય છે !"

"ચંબેલી, દોસ્ત ચંબેલી, આ વખતનો શિકાર વહો ભારે છે ! જો મારા મનમાં મળી ગઈ તો લાલ તારો અને મારો બેડો પાર ! અને જો કાંઈ ચતુરાઈ ચલાવી તે યાદ રાખજે કે

ચાલો ચતુર હું તમને પ્રેમની પૂતળી બતાવું. જો જો હમણાં તેની છાડ છેડ કરશો નહિ, કામ બહુ સફાઈથી લેવાનું છે. હાલમાં તો તેનાં દર્શન કરી આખને ઠંડી કરો!"

"ચાલો મારી મનહરણી ચંબેલીજાન ચાલો, તે ક્યાં છે તે બતાવો!"

"જુઓ આમ આ બાજુ આવો, બહુ ધીમેથી પગલા ભરી આવજો. જરા પણ ખખડાટ ન થાય; સંભાળજો મોહન જરા પણ ધબકારો ન થાય; તે હમણાંજ જંપી છે, અત્યાર સુધી તેની સાથે મે માથું ફોડયું છે. જાણો છોને નવીન અવસ્થામા આવેલી નવલ મુગ્ધા કાંઈ એમ ને એમ ઝટ લઈને વશ ન થાય, એ તો અતરમાં હા હા અને આનનમાં ના ના, ઉંહું ઉહુ અને છણકા રીસકામાં રસ્યાંજ કરે! ઘડી ઘડીમાં તેના રગ નવા ને નવાજ બતલાવ્યા કરે; માટે બહુ ફોસલાવી લડાવી લડાવીને કામ લેવાનું છે સમજ્યા કે? જુઓ આ કાચની બારીમાથી નજર કરો! પેલી આરામચેરમાં જ પેલી જણાય! જોઈ કે? કહો, છેને બુલબુલનું બચ્ચું!"

"અરે ચબેલીના કામમા તે કાંઈ મણા હોય! તું કયાં બુલબુલથી ઉતરે એવી છે કે તે પણ બુલબુલથી ઉતરે એવી હોય?! લ્યો ચાલો વ્હાલી તમામ કામ પસાર થશે. હું જેવી માગતો હતો તેવીજ તે બાળા જણાય છે. તું જરા તેને ધીમે ધીમે પ્રીતિના ચાળા શિખવતી રહેજે એટલે ઝટ જાળમાં પંખી પકડાઈ જશે."

"લ્યો ત્યારે ચાલો અહીંથી પેલા ખંડમાં; આપણી વાત-

ચીતથી તે જાગૃત થશે તો વળી કાંઇ વધારે વહેમાઇ જશે."

"હા ચાલો હવે. હમણાંજ વિકટોરીયામાં બેસી મારો નવલકીશોર જુગલકીશોર શેઠને લઇ અહી આવશે, જેને જાન જુગલકીશોર શેઠને અચ્છી તરેહથી નવીન પ્રકારના નખરાથી મિલાવી લેજે."

"અરે વળી તેમાં તે મને કાંઈ કહેવું પડે. નખરા કરવાં એ તો મારો રાત દિવસનો ધંધો છે.'

"ઓહો લ્યો ચંબેલીજાન શેઠ તો આવી પહોચતા જણાય છે, જુઓ પેલી વિકટોરીઆ પૂર ઝડપે આપણા ભણી આવતી જણાય છે."

"ઓહો ચાલો ત્યારે આપણે તેમના સત્કારની તૈયારી કરીએ."

"હા ચાલો તેમના સત્કારમાં આપણું કલ્યાણ સમાએલુંછે."

"આ પ્રમાણે પ્રપંચજાળ બિછાવી સર્વ પ્રકારના સાહિત્યની તૈયારી કરી ચંબેલીજાન અને ચંદ્રકીશોર જુગલકીશોરની રાહ જોવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં વિકટોરીઆ ચંબેલીના મકાન આગળ આવી ઉભી રહી. નવલકીશોર જુગલશેઠને લઈ ચંબેલી જાનના મકાનના માળ પર ચઢયો. દાદર પર પગ મૂકતાજ ચંબેલી અને ચંદ્રકીશોરે શેઠનો સારી રીતે માનપાન અને પુષ્પ હારથી સત્કાર કર્યો. જુગલકીશોર પણ ચંબેલીના સત્કારથી સારી રીતે પ્રસન્ન થઇ ગયો. ચંબેલીએ શેઠનો હાથ ઝાલી શેઠને પ્રેમથી દોરી ઝુલાપર બેસાર્યો અને પોતે પણ તેમની સોડમાંજ બેઠી. સામસામા આરામચેરમાં નવલકીશોર અને ચંદ્રકીશોર

બેઠા; અને એક બીજાની ખબર અંતર પૂછવા લાગ્યા. ચંદ્રકીશોર શેઠની સારી રીતે ચંબેલીને ઓળખાણ આપવા લાગ્યો, તથા તેમની શ્રીમંતાઈ અને ગૃહસ્થાઇનાં હદબહાર વખાણ કરી શેઠને તથા ચંબેલીને ખુશ કરવા લાગ્યો. શેઠ પણ પોતે સ્વર્ગના ભુવનમાં બિરાજ્યા હોય તેમ સારી રીતે મનમાં મગન થઈ મલકાવા લાગ્યા, અને ચંદ્રકીશોરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા !"

"કહો શેઠ સાહેબ છો તો આનંદમાને ! ?"

"આ આનંદના ધામમા આનંદ સિવાય બીજું કાંઈ હોયજ નહિ ! આ પરમ શાન્તિના સ્થાનમાં સર્વત્ર શાન્તિજ વિલોકાય !"

"ચંબેલી જેવી તું કેવળ પ્રીતિની પ્યાસી છું એવા અમારા જુગલકીશોર શેઠ પણ ફક્ત પ્રેમના ઉપાસી છે, શું શેઠનો સ્વભાવ, શી તેમની ખાનદાની, શી તેમની ઉદારતા, અને શું તેમનું ગંગાજળ જેવું નિર્મળ હૃદય ! એમને તો જે ઓળખે તેજ ઓળખી શકે ! એકદમ તેમની કાંઈ કીમત થાય તેમ નથી. એતો ઢાંકયું રતન છે, માણ જેવડું મોતી છે."

"હું પણ તેમજ માનું છું, શેઠના મુખ ઉપર એવી મોહીની છે કે જે એકવાર તેમને જુએ તે તરતજ શેઠનું થઈ જાય. મારા હૃદયમાં પણ તેમની મનહર મૂર્ત્તિ સજ્જડ જડાઈ ગઈ છે. હવે ઉખેડી શકાય તેમ રહ્યું નથી."

"ચંદ્રકીશોર હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે. ચંબેલી તો એક અજબ પ્રેમની પુતળી છે. તેનાં સાકર જેવાં મીઠાં વેણ જેમ જેમ હું સાંભળતો જાઉં છું તેમ

તેમ મારા મનમાં કાંઈ અજબ પ્રકારની ઊર્મિ ઉત્પન્ન થાય છે. અમારા જેવા શ્રીમંતોને વાસ્તે એક આવું સ્વર્ગનું પ્રેમમંદિર જોઇએ ખરૂં! સંસારની આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી કંટાળેલા મનુષ્યોને વાસ્તે ચંબેલીનો સમાગમ એક પરમ શાંતિસદન જેવો થઇ પડે છે! આપણે તો હવે બબે ઘડી આ સ્નેહમંદિરમાં ચંબેલી દેવી પાસે પ્રેમભજન ગાવાને સારૂં આવવાના!"

"ઓહો અહોભાગ્ય મારાં! તમારા પગલાં મારા જેવી પામરને ત્યાં ક્યાંથી થાય? એવાં તે મારાં ક્યાંથી પૂન્ય હોય કે અહીં રોજ તમારા જેવા નર રત્નો પધારે! શેઠ હું હવે તમારીજ છું. આ ભાગ્યશાળી ચરણકમળની સેવા કરનારી એક પામર લુંડી છું!"

"ચંબેલી, હવે જે મેં તને વાત કહી હતી તે બુલબુલના બચ્ચાને પ્રેમપીંજરમાંથી બહાર કાઢો, લાવો શેઠની સમક્ષ રજુ કરો. શેઠ તેના વાસ્તે ઘણા આતુર છે તે મુખથી કંઇ કહી શકતા નથી, પણ તેમનું હૃદય તે બાળાને નિરખવાને ઉછાળા મારી રહ્યું છે!"

"શાબાશ ચંદ્રકીશોર તું પણ હૃદયનો જાણુ છે મનની વાતને એક પળમા કળી શકે તેવો પ્રવીણ પ્રેમી છે."

"જેવો શેઠ સાહેબનો હુકમ! તમે અહીં બિરાજો. હું તેને સમજાવી ફોસલાવી આ ખંડમાં લાવું છું."

"ચંબેલી જરા વાર ઉભાં રહો. લ્યો પહેલાં આ પાંચ હજારની નોટો એકવાર પેટીમાં મૂકી દો. પછી નિરાંતે કાર્ય કરો!"

"અરે હા હાં-શેઠ કાંઇ નાસી જાય છે. મને આપનો

પાકો ભરૂંસો છે. તમારી કદરદાનીની વાત આ વિશ્વમાં થાય તેમ નથી !"

"અરે પહેલાંએ આપવું અને પાછળથીએ આપવું, માટે લઈ લ્યો પહેલાં ! ! તમારા જીવને શાંતિ વળે અને મારા જીવનેય નીરાંત થાય ! ! પૈસા સબંધી વાતની પ્રથમ ચોખવટ કરી હોય તો કાર્યની સમાપ્તિ વેળાસર અને સારી થાય ! !"

"અરે વારી જાઉં રે મારા ઉમરાવદીલના સરકાર ! ! આપ તો કોઇ અજબ પ્રીતિના સરદાર છો ! ! તમારી તુલનામાં તો કોઈ ચમરબંધી પણ ન આવી શકે ! ! લાવો તમારૂં કાંઈ અપમાન ન થાય ! !"

"લ્યો ગણી લ્યો ! પ્રીતિની વાતનો કાંઈ ઉધાર હોય ?"

"કેમ શેઠ સાહેબ દુનિયા જોઇ ? કેવી કેવી પ્રેમની મૂર્તિઓ નજરે પડી આવે છે ? શેઠ પ્રેમ આગળ પૈસો તો એક કીડી છે. અરે પૈસાને તો કુતરા પણ સૂંઘતાં નથી ! !"

"સત્ય છે. ચંદ્રકીશોર તમારૂં કહેવું સત્ય છે. હું તો રાત દિવસ મારી શેઠાણીનાં રીસામણા મનામણાંથી કંટાળી ગયો હતો. એક કુળવાનનું બીબું અને વળી રૂપમાં રવૈયું ! ! સાળુ એનો તે તાબીચો શી રીતે ઉઠાવાય ! ! કાં રૂપના ગુલામ કે કાં ગુણના ગુલામ ! જ્યાં રૂપ અને ગુણ બંનેની ખામી હોય ત્યાં તે અહોરાત્રી પ્રેમના નામનો શંખ વગાડવો અને જીન્નતર બગાડવું એ કેની રીતે બને ! ! કાંક મારા પણ પૂર્વનાં પૂન્ય ઉદય થયાં કે મને તમારો સમાગમ થયો ! ! આવું સુખ અને શાંતિનું સ્થાન તમારા જેવા મિત્ર વગર બીજો કોણ શોધી

આપે ! વિશ્વમાં મિત્ર તો એક વાતનો વિસામો છે. ”

આ પ્રમાણે હાજી હા અને સુખની મીઠાસની વાતોમાં ચંદ્રકીશોર નવલકીશોર અને જુગલકીશોર શેઠ એ ત્રણે જણાં ગુંથાયાં. ચંબેલીજાન પણ પાંચહજારની નોટો પેટીમાં મૂકી ઉમંગભેર કુંદનના ખંડમાં ગઈ અને તેને જાગ્રત કરી સમજાવવાના નિશ્ચય પર આવી.

-“ કુંદન હવે જરા જાગ ! વ્હેન ડાહ્યી બની મારી બે શિખામણની વાત સાભળ. હાથે કરી જીંદગાની ધૂળ ના મેળવ ! ઘેર બેઠાં ગગા આવી છે તો તેમા સ્નાન કરી પવિત્ર થા. લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મુખ ધોવા જનાર જગતમાં મૂરખ કહેવાય સમજી ! ! ”

“ અરે ઈશ્વરની ખાતર મારો કેડો મુકો ! ! મને આજની રાત અહીં પડી રહેવા ધો, પ્રભાત થયે હું મારો રસ્તો કરી લઈશ. ચંબેલી ચંબેલી તમે પરમાત્માથી ડરો. અરે પાપનાં ડગ ભરતાં બહુજ વિચાર કરો. સ્વર્ગ અને નર્ક અહીંઆંજ છે. પાપની અદાલત પણ અહીંઆજ છે. સારા બુરાં કાર્યનાં ફળ પણ અહીંજ મળે છે. ઉપર કશુ નથી, જે છે તે અહીંઆ નીચેજ છે. જોબનના મદમાં છકી મદાંધ ન થાઓ. જોબન એતો એક નદીનું પૂર છે. જોતજોતામાં ઉતરી જશે. હાથે કરી માનવ જીવનની કાયાને નરકમા ન ખરડો. જાઓ જેવા આવ્યા તેવા ચાલ્યાં જાઓ, મારી પાસે તમારૂં કંઈ પણ નહિજ વળે. હું અધમ કાર્ય આદરનારી લાલચુ સાહસિક મલીન મનવાળી અબળા નથી. જાઓ ચાલ્યાં જાઓ ! ”

"કુદન્ તું મારૂ સખત અપમાન કરે છે. તું મને ઓળખે છે કે હું કોણ છું? હુ એક કાળી નાગણુ છું, જેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઇ તેનું તો આવીજ બન્યું સમજવું. જેની પાછળ પડી તેનો જીવ લીધેજ છુટકો થવાનો! માટે સમજી જા. તારા લાયક એક ખાનદાન કુલીન શ્રીમંત રત્ન વર હાથ આવ્યો છે. ચાલ મારી સાથે આગળ થા તેની સાથે તારૂ દીલ જોડી સુખી થા. આ બધું અવિચારીપણુ જવા દે, છોકરવાદી તજી દે, સમજી જા. જગતમાં કોઇએ કુંવારી જીદગી ગાળી છે કે તું ગાળવા તૈયાર થઇ છું. કોઈ કોઈની પાછળ ગયું છે કે તું જવા તૈયાર થઇ છું!! બ્હેન જરા ધીરી થા. સમજ, ગઇ ગુજરી વિસરી જા, અને હું કહું તેમ તું કર!!"

"મે જેને મારો કહ્યો છે તેજ મારો થશે!! તે જો મને મળશે તો હું તેને મળીશ. નહિ મળે તો તેની પાછળ મારી જીંદગી અર્પણ કરીશ. મને હવે જગતમાં બીજું કાંઇ જોઇતુ નથી. જો પરમાત્માની મારા ઉપર દયાદ્રષ્ટી અને કૃપા કટાક્ષ હશે તો તે મારા હીરાને મેળવશે, અને નહિ મેળવે તો જ્યાં સુધી આ શરીરમાં જીવ રહેશે ત્યાં સુધી તેના નામનું ગાન કરી જાપ જપી મારૂં આયુષ્ય પૂર્ણ કરીશ હુ બીજુ કાંઈ માગતી નથી. મારે બીજું કાંઈ જોઇતું નથી અને જગતના કોઈ પણ વૈભવમાં મારી વાસના હવે રહી નથી. દુઃખની મને નવાઇ નથી સુખનો મને સંતોષ નથી; માટે હવે ઉપકારનો બદલો અપકારથી ન લેશો. મારા સુખની તમે હિમાયત ન કરશો."

"કુંદન તારે મારી ઇચ્છાને આધીન થવુંજ પડશે. જો

તુ સમજીને માનીશ તો સૌ સારા વાનાં થશે, અને હઠ કરીશ તો તારા ઉપર જબરજસ્તી ગુજારવામા આવશે મે જે ધાર્યું છે તે હું કર્યા વગર નહિજ રહુ, માટે સમજીને મારી આગળ થા. ચાલ પેલા ખંડમા !! સારા સારા વસ્ત્રાલકાર જે હું તને પહેરવા આપુ તે પહેરી લે, અને જરા બણીઠણીને મોં મલકાવી મારી સાથે ચાલ !! જરા દુનિયાને જોતાં શીખ !! જોબનની મીઠી મઝા માણી લે !! પ્રીતિના પરમ સ્વાદને ચાખી લે !!"

"મે તમને એકવાર કહ્યું કે હુ એકની બે નહિ થાઉં, તમારે જોઇએ તો મારો જીવ લ્યો; અને મારો છુટકારો કરો. તમારી લાલચમા દેવતા મૂકો, અને તમે જેને સારૂ માનો છો તે તમારી જાતે ભોગવી લ્યો !! મારા આગળ હવે પછી જો કાંઇ અયોગ્ય ઉચ્ચાર કરશો તો હુ જીભ કરડીને તમારી સમક્ષ મારો પ્રાણ આપીશ, મારૂ નહિ કરવાનું તો નહિજ કરૂ !!"

"એમ! એટલી બધી મગજમા તુ ખુમારી રાખે છે?"

"હા એમ એમ !! હુ ધર્મ અને નીતિને વાસ્તે જેટલી રાખી શકાય તેનાથી પણ અધિક ખુમારી મગજમા રાખું છું, તમારાથી થાય તેટલી જબરજસ્તી તમે ગુજારી લ્યો, અરે મારો પ્રાણ લેવાની જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તે પણ લઈ લ્યો !! હુ તમારી તલમાત્ર પણ પરવા ધરતી નથી, સમજ્યા !!"

' ઠીક ઠીક તેનો પણ હું તને ચમત્કાર બતાવું છું. રાંડ તારા જેવી તો મે કઇ કંઈ ચકલીઓ પકડી પકડીને પાંજરામા પૂરી દીધી; અને બારોબાર કઇ કંઇ શૉખીનોને વેચાતી આપી દીધી તો તું તે કોણ મારી વિશાતમાં !! ચાલ રાંડને આજ

રાતોરાત બેશુદ્ધિની દવા કલોરોફોર્મ રૂમાલમાં છાંટી સુંઘાડી બેશુદ્ધ બનાવી બારોબાર શેઠને ઘેર મોકલી દઉં અને જેટલા ખેરવી લેવાય તેટલા દામ શેઠ પાસેથી ખંખેરી લઉ" રીસમાંને રીસમાં ક્રોધ ભરી ચંબેલી કુંદનને ખંડમાં પૂરી બારણાને તાળુ મારી દમામમાં જુગલશેઠના ખંડમાં ગઈ, અને કુંદન સબંધી ત્રણે જણા સાથે મસલત ચલાવા બેઠી. આમ કુંદન પણ ચંબેલીથી ચેતી ગઇ અને મનમા વિચાર કરવા લાગી કે જરૂર ચંબેલી રાતોરાત મારા ઉપર ગજબ ગુજારશે અને જુલમ કરી મારા શીયળ ઉપર ત્રાપ મરાવશે, માટે જેમ મુઠીઓ વાળી નસાય તેમ દુર્જનથી દોઢ ગાઉ દૂર ભાગવું; પાપીઓથી વેગળા સારા. કુસંગતમાં ક્ષણવાર રહેવાથી પણ ધર્મ અને નીતિનો નાશ થાય અને વખતે જાન પણ જાય, માટે ભુંડાથી દૂર રહેવામાંજ કલ્યાણ સમાએલું છે, એ પ્રમાણે મન સાથે વિચાર કરી નાસી જવાનો ઉપાય તે શોધવા લાગી. તેણે ખંડની તમામ બારીઓ આગળ આવી ચોગરદમ દ્રષ્ટિ ફેંકી નાસવાની યુક્તિ શોધવા માંડી, ઘણીકવાર સુધી નાસવાનાં ફાંફાં માર્યા, પણ કાંઈ પત્તો ન લાગ્યો, છેવટે ખંડની ડાબી બાજુની નાની બારીમાંથી વાડમાં પડતું મૂકવું, અને વાડમાંથી રેલ્વે યાર્ડમાં કુદી રેલ્વે સડક ઓળંગી જ્યાં નસાય ત્યા નાસવું અને જે કાંઇ નજીકનું સ્ટેશન હાથ આવે ત્યાંથી ટીકીટ લઇ દૂર દેશાવર ભાગી જવું, એવો અંતિમ વિચાર કરી ખંડમાંથી જે કાંઈ રોકડ પૈસાનું સાધન હાથ આવ્યું તે તમામ કબજાના ખીસ્સામાં ઘાલી લીધુ; અને કઠણ મન કરી કાછડો વાળી બારીમાંથી 'શ્રીહરી તારે શરણે' એવો પોકાર કરી વાડમાં પડતું મૂક્યું. કુંદનના પડવાનો જબરો

ધગકારો થયો, ધબકારાથી તરતજ ચંબેલીજાન અને તેના મલલતીઆઓ ચમક્યા, અને એકદમ બધાં બારીએ આવ્યાં; ચંબેલીએ તરતજ કુંદનને નાસતી જોઇ. જોતાની સાથે ' કુંદન ભાગી, ભાગી, પકડો, પકડો ' એવી બૂમો પાડતી ધબડ ધગડ કરતી બંગલા નીચે ઉતરી. આગળ કુંદન અને પાછળ ચંબેલી ચંદ્રકીશોર નવલકીશોર અને જુગલકીશોર એ પ્રમાણે બધાંએ જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડયું. કુંદને પાછુ વાળી જોયું તો બધાં તેને પકડવા પાછળ આવતાં માલમ પડયાં, આથી તે ગભરાણી અને જીવ ઉપર આવી ખૂબ દોડવા લાગી. ચંબેલી અને તેના સાથીઓ પણ મુઠીઓ વાળી જેમ દોડાય તેમ પૂર ઝડપે દોડવા લાગ્યાં, છેવટે બધાં કુંદનની નજીકમાં આવી ગયાં, કુંદને ઠોકર ખાધી અને પડી ગઈ પડતાની સાથે પાછી ઉભી થઇ ગઇ અને જીવ લઇને રેલ્વે સડક ઓળંગવા માડી, એટલામા ' રામ રાખે તેને કોઈ ન ચાખે ' એ સૂત્રાનુસાર એક્ષપ્રેસ ટ્રેન પૂર ઝડપે દોડતી આવી; ટ્રેનને આવતી જોઈ કુંદન ચમકી, ચમકતાની સાથે ચકીત થઈ ઉભી રહી, એટલામાં બધા આવી પહોચ્યા. છેવટે મરવાના ઝનુન પર ચઢી લાઇન ઓળંગવા ગઇ, ચંબેલી પણ લાબો હાથ કરી કુંદનને પકડવા ગઈ, એન્જીનના બફરના એક આંચકે કુંદન બાજુપર પડી, અને ચંબેલી તથા તેના મસલતીઆઓ પર થઇને ટ્રેન ચાલી ગઇ. ચંબેલી કપાઇ ગઈ અને બધાં ચગદાઈ ગયા !! વાંચકો આતે " અગ્નિમા પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન ? " ૩૧,૨૧૨

છઠ્ઠો ભાગ સમાપ્ત.